

අභිධම්මපිටකෙ

ධම්මසංඝගණි-මූලටීකා

විසතිගාථාවණ්ණනා

1. ධම්මසංවණ්ණනායං සත්ථරි පණාමකරණං ධම්මස්ස ස්වාක්ඛාතභාවෙන සත්ථරි පසාදජනනත්ථං, සත්ථු ව අවිතථදෙසනභාවජ්ජකාසනෙන ධම්මෙ පසාදජනනත්ථං. තදුභයජ්ජසාදා හි ධම්මසම්පටිපත්ති මහතො ව අත්ථස්ස සිද්ධි භොතීති. අථ වා රතනත්තයපණාමවචනං අත්තනො රතනත්තයපසාදස්ස විඤ්ඤාපනත්ථං, තං පන විඤ්ඤානං විත්තාරාධනත්ථං, තං අට්ඨකථාය ගාහණත්ථං, තං සබ්බසම්පත්තිනිජ්ජාදනත්ථන්ති. ඉදං පන ආචරියෙන අධිජ්ජෙනජ්ජයොජනං අත්තරායවිසොසනං. චක්ඛති හි “නිපච්චකාරස්සෙතස්ස...පෙ.... අසෙසතො”ති. රතනත්තයපණාමකරණඤ්ඤි අත්තරායකරාපුඤ්ඤවිසාතකරපුඤ්ඤවිසෙසභාවතො මඬගලභාවතො භයාදිඋපද්දවනිචාරණතො ව අත්තරායවිසොසනෙ සමත්ථං භොති. කථං පනෙතස්සාපුඤ්ඤවිසාතකරාදිභාවො විජානිතබ්බොති? “යස්මිං මහානාම සමයෙ අරියසාවතො තථාගතං අනුස්සරති, නෙවස්ස තස්මිං සමයෙ රාගපරිශුච්ඡිතං විත්තං භොති”තිආදිවචනතො (අ. නි. 6.10; 11.11), “පුජා ව පුජනෙය්‍යානං, එතං මඬගලමුත්තම”න්ති (බු. පා. 5.3; සු. නි. 262) ව, “එවං බුද්ධං සරත්තානං, ධම්මං සංඝස්සඤ්ච හික්ඛවො. භයං වා ඡම්හිතත්තං වා, ලොමහංසො න භෙස්සති”ති (සං. නි. 1.249) ව වචනතොති.

තත්ථ යස්ස සත්ථුතො පණාමං කත්තුකාමො, තස්ස ගුණවිසෙසදස්සනත්ථං “කරුණා වියා”තිආදිමාහ. ගුණවිසෙසවා හි පණාමාරහො භොති, පණාමාරහෙ ව කතො පණාමො චුත්තජ්ජයොජනසිද්ධිකරොව භොතීති. භගවතො ව දෙසනා විනයපිටකෙ කරුණාජ්ජපදානා, සුත්තන්තපිටකෙ පඤ්ඤාකරුණාජ්ජපදානා. තෙනෙව ව කාරණෙන විනයපිටකස්ස සංවණ්ණනං කරොන්තෙන කරුණාජ්ජපදානා භගවතො ථොමනා කතා, ආගමසංවණ්ණනඤ්ච කරොන්තෙන උභයජ්ජපදානා, අභිධම්මදෙසනා පන පඤ්ඤාජ්ජපදානාති කත්වා පඤ්ඤාජ්ජපදානමෙව ථොමනං කරොන්තො “කරුණා විය සත්තෙසු”ති කරුණං උපමාභාවෙන ගහෙත්වා පඤ්ඤාය ථොමෙති.

තත්ථ කරුණා වියාති නිදස්සනවචනමෙතං, යස්ස යථා කරුණා සබ්බෙසු සත්තෙසු පවත්තිත්ථ, එවං සබ්බෙසු ඤෙය්‍යාධම්මෙසු පඤ්ඤාපි පවත්තිත්ථාති අත්ථො. සත්තෙසුති විසයනිදස්සනමෙතං. පඤ්ඤාති නිදස්සෙතබ්බධම්මනිදස්සනං. යස්සාති තදධිට්ඨානපුග්ගලනිදස්සනං. මහෙසිනොති තබ්බිසෙසනං.

ඥායාධම්මෙසුනි පඤ්ඤාච්ඡයනිදස්සනං. සබ්බෙසුනි තබ්බිසෙසනං. පචත්තිත්ථානි කිරියානිදස්සනං. යථාරූචිති වසිභාවනිදස්සනං.

තත්ථ කිරතීති කරුණා, පරදුක්ඛං වික්ඛිපති අපනෙතීති අත්ථො. රූපාදීසු සත්තා විසත්තාති සත්තා. තස්සා පන පඤ්ඤත්තියා ඛන්ධසත්තානෙ නිරුල්භභාවතො නිච්ඡන්දරාගාපි “සත්තා”ති වුවුවන්ති. පජානාතීති පඤ්ඤා, යථාසභාවං පකාරෙහි පටිච්ඡික්ඛතීති අත්ථො. යස්සාති අනියමනං. “තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා”ති එතෙන නියමනං වෙදිතබ්බං. මහෙසීති මහන්තෙ සීලක්ඛන්ධාදයො එසි ගවෙසීති මහෙසි. ඤාතබ්බාති ඥායා, සභාවධාරණාදිනා අත්ථෙත ධම්මා. තත්ථ “ඥායා”ති වචනෙන ධම්මානං අඥායාත්තං පටික්ඛිපති. “ධම්මා”ති වචනෙන ඥායානං සත්තජීවාදිභාවං පටික්ඛිපති. ඥායා ව තෙ ධම්මා වාති ඥායාධම්මා. සබ්බෙසුනි අනවසෙසපරියාදානං. තෙන අඤ්ඤාතාභාවං දස්සෙති. පචත්තිත්ථානි උප්පජ්ජිත්ථ. යථාරූචිති යා යා රූචි යථාරූචි, රූචිති ව ඉච්ඡා, කත්තුකාමතා සා. යා යා පචත්තා තප්පහෙදා, යථා වා රූචි තථා, රූචිඅනුරූපං පචත්තා “යථාරූචි පචත්තිත්ථා”ති වුවුවති. යථා යථා වා රූචි පචත්තා, තථා තථා පචත්තා පඤ්ඤා “යථාරූචි පචත්තිත්ථා”ති වුවුවති.

තත්ථ භගවති පචත්තාව කරුණා භගවතො පඤ්ඤාය නිදස්සනන්ති ගහෙතබ්බා. සා හි අසාධාරණා මහාකරුණා, න අඤ්ඤා. යස්සාති ව කරුණාපඤ්ඤානං උභින්නම්පි ආධාරපුග්ගලනිදස්සනං. න හි නිරාධාරා කරුණා අත්ථීති “කරුණා”ති වුත්තෙ තදාධාරභූතො පුග්ගලො නිදස්සෙතබ්බො හොති, සො ව ඉධ අඤ්ඤො වුත්තො නත්ථී, න ව ආසන්නං වජ්ජෙත්වා දූරස්ස ගහණෙ පයොජනං අත්ථීති “යස්සා”ති නිදස්සිතපුග්ගලොව කරුණාය ආධාරො. තෙන ඉදං වුත්තං හොති “යස්ස අත්තනො කරුණා විය පඤ්ඤාපි පචත්තිත්ථා”ති. කථං පන කරුණා සත්තෙසු පචත්තිත්ථ යථා පඤ්ඤාපි ධම්මෙසු පචත්තිත්ථාති? නිරවසෙසතො යථාරූචි ව. භගවතො හි කරුණා කඤ්චි සත්තං අවජ්ජෙත්වා සබ්බෙසු සත්තෙසු නිරවසෙසෙසු පචත්තති, පචත්තමානා ව රූචිවසෙන එකස්මිං අනෙකෙසු ව අඤ්ඤෙහි අසාධාරණා පචත්තති. න හි අඤ්ඤෙසං “මහොසපක්ඛන්දානං සත්තානං නත්ථඤ්ඤො කොච්ඡි සා උද්ධතා අඤ්ඤත්ත මයා”ති පස්සන්තානං කරුණොක්කමනං හොති යථා භගවතොති. පඤ්ඤාපි භගවතො සබ්බෙසු ධම්මෙසු නිරවසෙසෙසු පචත්තති, පචත්තමානා ව එකස්මිං අනෙකෙසු ව ධම්මෙසු සභාවකිච්චාදිජානනෙන අනාවරණා අසාධාරණා පචත්තති යථාරූචි, යථා ව පස්සන්තස්ස භගවතො කරුණා යථාරූචි පචත්තති. තං සබ්බං පටිසම්භිදාමග්ගෙ මහාකරුණාඤාණවිභඩ්ගවසෙන ජානිතබ්බං, පඤ්ඤාය ව යථාරූචි පචත්ති සෙසාසාධාරණාණවිභඩ්ගාදිවසෙන. පඤ්ඤාගහණෙන ව තීසු කාලෙසු අප්පට්භතඤාණං චතුසච්චඤාණං චතුපටිසම්භිදාඤාණං, කරුණාගහණෙන මහාකරුණාසමාපත්තිඤාණස්ස ගහිතත්තා තං වජ්ජෙත්වා අඤ්ඤාති අසාධාරණාඤාණානි චතුර්වෙසාරජ්ජඤාණං දසබ්බානි ඡ අභිඤ්ඤා චතුරත්තාලීස ඤාණවත්ථුනි සත්තසත්තති ඤාණවත්ථුනීති එවමාදයො අනෙකෙ පඤ්ඤාප්පහෙදා

සඬගස්හන්ති, තස්මා තස්සා තස්සා පඤ්ඤාය පවත්තිවසෙන යථාරූපි පවත්ති
වෙදිතබ්බා. තෙනාහ “කරුණා විය...පෙ.... යථාරූපී”ති.

තත්ථ කරුණාගහණෙන මහාබොධියා මූලං දස්සෙති.
මහාදුක්ඛසම්බාධප්පටිපත්තඤ්ඤි සත්තනිකායං දිස්වා “තස්ස නත්ථඤ්ඤො කොච්චි
සරණං, අහමෙතං මුත්තො මොවෙස්සාමී”ති කරුණාය සඤ්චොදිතමානසො
අභිනීභාරං දීපඬිකරස්ස භගවතො පාදමූලෙ කත්වා බොධිසම්භාරෙ සමොධානෙත්වා
අනුපුබ්බෙන සම්බොධිං පත්තොති කරුණා මහාබොධියා මූලන්ති. සත්තෙසුති
එතෙන මහාබොධියා පයොජනං දස්සෙති. සත්තා හි මහාබොධිං පයොජෙත්ති.
සත්තසන්තාරණත්ථඤ්ඤි සබ්බඤ්ඤතා අභිපත්ථිතා. යථාහ –

“කිං මෙ එතෙන තිණ්ණෙන, පුරිසෙන ථාමදස්සිතා;
සබ්බඤ්ඤතං පාපුණිත්වා, සන්තාරෙස්සං සදෙවක”න්ති. (බු. වං. 2. 56);

පඤ්ඤාගහණෙන මහාබොධිං දස්සෙති. සබ්බඤ්ඤතාය හි පදට්ඨානභූතං
මග්ගඤ්ඤාණං, මග්ගඤ්ඤාණපදට්ඨානඤ්ඤි සබ්බඤ්ඤතඤ්ඤාණං “මහාබොධි”ති
වුවවතීති. ඤෙය්‍යධම්මෙසු සබ්බෙසුති එතෙන සන්තාරෙතබ්බානං සත්තානං
අභිඤ්ඤෙය්‍යපරිඤ්ඤෙය්‍යපභාතබ්බහාවෙතබ්බසච්ඡිකාතබ්බෙ
බන්ධායතනධාතූසච්චින්ද්‍රියපටිච්චසමුප්පාදසතිපට්ඨානාදිහෙදෙ කුසලාදිහෙදෙ ව
සබ්බධම්මෙ දස්සෙති. පවත්තිත්ථ යථාරූපීති එතෙන
පටිච්චෙධපච්චවෙක්ඛණපුබ්බගමදෙසනාඤ්ඤාණප්පවත්තිදීපනෙන
පයොජනසම්පත්තිං දස්සෙති. සබ්බධම්මානඤ්ඤි පටිච්චෙධඤ්ඤාණං බොධිපල්ලඬිකෙ
අභොසී. මග්ගඤ්ඤාණමෙව හි තත්ති. පච්චවෙක්ඛණඤ්ඤාණඤ්ඤි විසෙසෙන
රතනසරසත්තාහෙ අභොසී. එවං පටිච්චිද්ධපච්චවෙක්ඛිතානං ධම්මානං
ධම්මවක්කප්පවත්තනාදීසු දෙසනාඤ්ඤාණං අභොසී, විසෙසෙන ව
පණ්ඩුකම්බලසීලායං සත්තප්පකරණදෙසනායන්ති. දෙසනාඤ්ඤාණෙන ව
දෙසෙන්නො භගවා සත්තෙසු හිතපටිපත්තිං පටිපජ්ජතීති. එතෙන සබ්බෙන
අත්තහිතපටිපත්තිං පරහිතපටිපත්තිඤ්ඤි දස්සෙති. මහාබොධිදස්සනෙන හි
අත්තහිතපටිපත්ති, ඉතරෙහිපි පරහිතපටිපත්ති දස්සිතාති. තෙන
අත්තහිතපටිපත්තාදීසු චතුසු පුග්ගලෙසු භගවතො චතුත්ථපුග්ගලභාවං දස්සෙති,
තෙන ව අනුත්තරදක්ඛිණෙය්‍යභාවං නිරතිසයපණාමාරහභාවඤ්ඤි අත්තනො ව
කිරියාය බෙන්තඬිගතභාවං දස්සෙති.

එත්ථ ව කරුණාගහණෙන ලොකියෙසු
මහග්ගතභාවප්පත්තාසාධාරණගුණදීපනතො සබ්බලොකියගුණසම්පත්ති භගවතො
දස්සිතා භොති, පඤ්ඤාගහණෙනපි
සබ්බඤ්ඤතඤ්ඤාණපදට්ඨානමග්ගඤ්ඤාණදීපනතො සබ්බලොකුත්තරගුණසම්පත්ති.
කරුණාවචනෙන ව උපගමනං නිරූපක්කිලෙසං, පඤ්ඤාවචනෙන අපගමනං
දස්සෙති. උපගමනං දස්සෙන්නො ව ලොකෙ සඤ්ජාතසංවඬිඬභාවං දස්සෙති,
අපගමනං දස්සෙන්නො ලොකෙන අනුපලිත්තතං. “කරුණා විය සත්තෙසු”ති ව

ලොකසමඤ්ඤානුරූපං භගවතො පවත්තිං දස්සෙති, “ඤ්ඤායාධම්මෙසු සබ්බෙසු යථාරූපි පඤ්ඤා පවත්තිත්ථා” ති එතෙන සමඤ්ඤාය අනනිධාවනං. සබ්බධම්මසභාවානවබ්බාධෙ හි සති සමඤ්ඤං අනිධාවිත්ථා “සත්තො ජීවො අත්ථි” ති පරාමසනං භොතිති. සබ්බෙසඤ්ඤා චූද්ධගුණානං කරුණා ආදි තන්තිදානභාවතො, පඤ්ඤා පරියොසානං තතො උත්තරිකරණියාභාවතො. ආදිපරියොසානදස්සනෙන ච සබ්බෙ චූද්ධගුණා දස්සිතාව භොන්ති. කරුණාගහණෙන ච සීලක්ඛන්ධපුබ්බභිගමො සමාධික්ඛන්ධො දස්සිතො භොති. කරුණානිදානඤ්ඤා සීලං තතො පාණාතිපාතාදිවිරතිප්පවත්තිතො තස්සා ච ඤානත්තයසම්පයොගතො. පඤ්ඤාවචනෙන පඤ්ඤාක්ඛන්ධො. සීලඤ්ඤා සබ්බචූද්ධගුණානං ආදි, සමාධි මජ්ඣං, පඤ්ඤා පරියොසානන්ති එවම්පි ආදිමජ්ඣපරියොසානකල්‍යාණා සබ්බෙ චූද්ධගුණා දස්සිතා භොන්ති.

2. එවං සබ්බවෛපෙන සබ්බචූද්ධගුණෙහි භගවන්තං ථොමෙත්ථා යස්සා සංවණ්ණනං කත්තුකාමො, තාය අභිධම්මදෙසනාය අඤ්ඤෙහි අසාධාරණාය ථොමෙතුං “දයාය තායා” ති ආදිමාහ. තස්සා පන දෙසනාය නිදානඤ්ඤා සමුට්ඨානඤ්ඤා දස්සෙතුං “දයාය තායා” ති ආදි චුත්තං. නිදානඤ්ඤා දුට්ඨං අබ්භන්තරං බාහිරඤ්ඤාති. අබ්භන්තරං කරුණා, බාහිරං දෙසකාලාදි. සමුට්ඨානං දෙසනාපඤ්ඤා. තත්ථ අබ්භන්තරනිදානං දස්සෙත්තො “දයාය තාය සත්තෙසු, සමුස්සාහිතමානසො” ති ආහ. තත්ථ දයාති කරුණා අධිප්පෙනා. තාය හි සමුස්සාහිතො අභිධම්මකථාමග්ගං සම්පවත්තයිති. තායාති අයං ත-සද්දො පුබ්බෙ චුත්තස්ස පටිනිද්දෙසො භොති.

පුරිමගාථාය ච පධානභාවෙන පඤ්ඤා නිද්දිට්ඨා, තබ්බිසෙසනභාවෙන කරුණා. සා හි තස්සා නිදස්සනභූතා අප්පධානා තං විසෙසෙත්ථා විනිවත්තා, තස්මා “තායා” ති පටිනිද්දෙසං නාරහති. යා ච පධානභූතා පඤ්ඤා, සා දෙසනාය සමුට්ඨානං, න සමුස්සාහිතීති තස්සා ච පටිනිද්දෙසො න යුත්තොති? පඤ්ඤාය තාව පටිනිද්දෙසො න යුත්තොති සුචුත්තමෙතං, කරුණාය පන පටිනිද්දෙසො නො න යුත්තො “දයාය තායා” ති ද්විත්තං පදානං සමානාධිකරණභාවතො. සමානාධිකරණානඤ්ඤා ද්විත්තං පදානං රූපක්ඛන්ධාදීනං විය විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවො භොති. රූප-සද්දො හි අඤ්ඤාක්ඛන්ධනිවත්තනත්ථං චුච්චමානො විසෙසනං භොති, ඛන්ධ-සද්දො ච නිවත්තෙතබ්බගහෙතබ්බසාධාරණවචනභාවතො විසෙසිතබ්බො, එවම්ධාපි “දයාය තායා” ති ද්විත්තං පදානං එකවිහත්තියුත්තානං සමානාධිකරණභාවතො විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවො භොති. තත්ථ දයා සමුස්සාහිතීති පධානා, නිවත්තෙතබ්බගහෙතබ්බසාධාරණවචනඤ්ඤාදිදං. තස්මා “දයායා” ති විසෙසිතබ්බවචනමෙතං, තස්ස ච යථා විසෙසනං භොති “තායා” ති ඉදං වචනං, තථා තස්ස පටිනිද්දෙසභාවො යොජෙතබ්බො. න හි පඤ්ඤාපටිනිද්දෙසභාවෙ දයාවිසෙසනං ත-සද්දො භොති, කරුණාපටිනිද්දෙසභාවෙ ච භොතිති. පධානඤ්ඤා පඤ්ඤං වජ්ජෙත්ථා “දයායා” ති එතෙන සම්බජ්ඣමානො “තායා” ති අයං ත-සද්දො අප්පධානාය කරුණාය පටිනිද්දෙසො භවිතුමරහති. අයමෙත්ථ අත්ථො –

යාය දයාය සමුස්සාහිතො, න සා යා කාවි, සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණස්ස පන නිදස්සනභූතා මහාකරුණා, තාය සමුස්සාහිතොති.

කථං පන කරුණා “දයා” ති ඤාතබ්බා, නනු චුත්තං “දයාපන්නො” ති එතස්ස අට්ඨකථායං (දී. නි. අට්ඨ. 1.8) “මෙත්තචිත්තතං ආපන්නො” ති, තස්මා දයා මෙත්තාති යුජ්ජෙය්‍ය, න කරුණාති? යදි එවං “අදයාපන්නො” ති එතස්ස අට්ඨකථායං “නික්කරුණතං ආපන්නො” ති චුත්තන්ති දයා මෙත්තාති ච න යුජ්ජෙය්‍ය, තස්මා දයා-සද්දො යත්ථ යත්ථ පචත්තති, තත්ථ තත්ථ අධිජ්ජායවසෙන යොජෙතබ්බො. දයා-සද්දො හි අනුරක්ඛණත්ථං අන්නොනීතං කත්වා පචත්තමානො මෙත්තාය ච කරුණාය ච පචත්තතීති නො න යුජ්ජති. එවඤ්ඤි අට්ඨකථානං අවිරොධො හොතීති. කරුණා ච දෙසනාය නිදානභාවෙන චුත්තා, න මෙත්තා “අචචත්තමෙව හි තං සමයං භගවා කරුණාවිහාරෙන විහාසී” ති (දී. නි. අට්ඨ. 1.1; ම. නි. අට්ඨ. 1.1 මූලපරියායසුත්තවණ්ණනා; සං. නි. අට්ඨ. 1.1.1; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.1) එවමාදීසු, තස්මා ඉධ කරුණාව දයාවචනෙන ගහිතාති වෙදිතබ්බා. සා හි සමුස්සාහිතී, න මෙත්තා, මෙත්තා පන පඤ්ඤාගතිකපචත්තිති හොතීති.

“සත්තෙසු” ති කස්මා එවං චුත්තං, නනු “තායා” ති එතෙන වචනෙන සත්තවිසයා කරුණා ගහිතාති? නො න ගහිතා, පුරිමගාථාය පන “සත්තෙසු කරුණා යථාරුචි පචත්තිත්ථා” ති සජ්ජදෙසසත්තවිසයා නිජ්ජදෙසසත්තවිසයා ච සබ්බා චුත්තා, ඉධ පන නිජ්ජදෙසසත්තවිසයතං ගහෙතුං “සත්තෙසු” ති නිජ්ජදෙසසත්තවිසයභූතා දස්සිතා. තෙන සබ්බසත්තවිසයාය කරුණාය සමුස්සාහිතො අහිධම්මකථාමග්ගං දෙවානං සම්පචත්තයි, න දෙවවිසයාය එව, තස්මා සබ්බසත්තභිත්තත්ථං අහිධම්මකථාමග්ගං දෙවානං සම්පචත්තයි, න දෙවානංයෙව අත්ථායාති අයමත්ථො දස්සිතොව හොති. අථ චා “සත්තෙසු” ති ඉදං න දයාය ආලම්බනනිදස්සනං, සමුස්සාහනවිසයො පන එතෙන දස්සිතො. අහිධම්මකථාමග්ගප්පචත්තනත්ථඤ්ඤි භගවා කරුණාය න දෙවෙසුයෙව සමුස්සාහිතො, සබ්බබොධනෙයොසු පන සත්තෙසු සමුස්සාහිතො සබ්බෙසං අත්ථාය පචත්තත්තා, තස්මා සත්තෙසු සමුස්සාහිතමානසොති සත්තෙසු විසයභූතෙසු නිමිත්තභූතෙසු චා සමුස්සාහිතමානසො උයොජිතචිත්තොති අත්ථො දට්ඨබ්බො.

එවං අබ්භන්තරනිදානං දස්සෙත්වා බාහිරනිදානං දස්සෙත්තො “පාටිභීරාවසානම්භී” තිආදිමාහ. තත්ථ යස්මිං කාලෙ භගවතා අහිධම්මකථාමග්ගො පචත්තිතො, තං දස්සෙතුං “පාටිභීරාවසානම්භී වසන්තො” ති චුත්තං. “අවසානම්භී වසන්තො තිදසාලයෙ” ති වචනතො යස්සාවසානම්භී තිදසාලයෙ වසී, තං කණ්ඩම්බමූලෙ කතං යමකපාටිභාරියං ඉධ “පාටිභීර” න්ති චුත්තං, න බොධිමූලාදීසු කතං පාටිභාරියං, නාපි ආදෙසනානුසාසනියොති විඤ්ඤායති, පාකටත්තා ච ආසන්නත්තා ච තදෙව ගහිතන්ති දට්ඨබ්බං. පාටිභාරියපදස්ස වචනත්ථං (උදා. අට්ඨ. 1; ඉතිචු. අට්ඨ. නිදානවණ්ණනා) “පටිපක්ඛරණතො රාගාදිකිලෙසාපනායනතො පාටිභාරිය” න්ති වදන්ති, භගවතො පන පටිපක්ඛා රාගාදියො න සන්ති යෙ

හරිතබ්බා. පුපුර්ජනානම්පි හි විගතූපක්කිලෙසෙ අට්ඨභිගගුණසමන්තාගතෙ විත්තෙ
 හතපට්පක්කිලෙ ඉද්ධිවිධං පවත්තති, තස්මා තත්ථ පවත්තවොහාරොන ව න සක්කා
 ඉධ “පාටිභාරිය”න්ති වත්තුං. සචෙ පන මහාකාරුණිකස්ස හගවතො
 වෙනෙය්‍යගතා ව කිලෙසා පට්පක්කා, තෙසං හරණතො “පාටිභාරිය”න්ති චුත්තං,
 එවං සති යුත්තමෙතං. අථ වා හගවතො ව සාසනස්ස ව පට්පක්කා තිත්ථියා, තෙසං
 හරණතො පාටිභාරියං. තෙ හි දිට්ඨිහරණවසෙන දිට්ඨිප්පකාසනෙ අසමත්ථහාවෙන
 ව ඉද්ධිආදෙසනානුසාසනීහි හරිතා අපනීතා භොන්තිති. අථ වා පටීති අයං සද්දො
 “පච්ඡා”ති එතස්ස අත්ථං බොධෙති “තස්මිං පට්පට්ඨිමිති, අඤ්ඤො ආගඤ්ඡි
 බ්‍රාහ්මණො”තිආදීසු (සු. නි. 985; චූළනි. පාරායනවග්ග, වත්ථුගාථා 4) විය, තස්මා
 සමාහිතෙ විත්තෙ විගතූපක්කිලෙසෙ ව කතකිච්චෙන පච්ඡා හරිතබ්බං
 පවත්තෙතබ්බන්ති පටිභාරියං, අත්තතො වා උපක්කිලෙසෙසු
 චතුත්ථජ්ඣානමග්ගෙහි හරිතෙසු පච්ඡා හරණං පටිභාරියං,
 ඉද්ධිආදෙසනානුසාසනීයො ව විගතූපක්කිලෙසෙන කතකිච්චෙන ව සත්තහිතත්ථං
 සුත පවත්තෙතබ්බා, හරිතෙසු ව අත්තතො උපක්කිලෙසෙසු පරසත්තානං
 උපක්කිලෙසහරණානි භොන්තිති පටිභාරියානි හවන්ති, පටිභාරියමෙව පාටිභාරියං.
 පටිභාරියෙ වා ඉද්ධිආදෙසනානුසාසනීසමුදායෙ හවං එකෙකං පාටිභාරියන්ති
 චුච්චති. පටිභාරියං වා චතුත්ථජ්ඣානං මග්ගො ව පට්පක්ඛරණතො, තත්ථ ජාතං,
 තස්මිං වා නිමිත්තභූතෙ, තතො වා ආගතන්ති පාටිභාරියං. පාටිභාරියමෙව ඉධ
 “පාටිභාරිය”න්ති චුත්තං. අවසානමිති වසන්තොති එතෙහි කාලං නිදස්සෙති.
 පාටිභාරිකරණාවසානෙන හි නිදසාලයවාසෙන ව පරිච්ඡින්නො
 අභිධම්මකථාමග්ගප්පවත්තනස්ස කාලොති. නිදසාලයෙති දෙසං නිදස්සෙති. සො හි
 අභිධම්මකථාමග්ගප්පවත්තනස්ස දෙසො තත්ථ වසන්තෙන පවත්තිතත්තාති.

3. තත්ථාපි දෙසවිසෙසදස්සනත්ථං “පාරිච්ඡත්තකමුලමිති”තිආදි චුත්තං.
 යුගන්ධරෙති සීතපබ්බතෙස්වෙකො ද්වෙවත්තාලීසයොජනසහස්සුබ්බෙධො,
 ආදිච්චො ව තදුබ්බෙධමග්ගවාරී, සො සති සම්භවෙ යථා යුගන්ධරෙ සොහෙය්‍ය,
 එවං සොහමානො නිසින්නොති අත්ථො.

4-5. ඉදානි පුග්ගලෙ ධම්මපටිග්ගාහකෙ අපදිසන්නො
“චක්කවාළසහස්සෙහි”තිආදිමාහ. සබ්බසොති සමන්තතො ආගමිම සබ්බෙහි
දිසාහාගෙහි, සන්තිවෙසවසෙන වා සමන්තතො සන්තිවිට්ඨෙහි දසහි
චක්කවාළසහස්සෙහිති අධිප්පායො, න සබ්බසො චක්කවාළසහස්සෙහි දසහි දසහිති.
 එවං සති වත්තාලීසචක්කවාළසහස්සෙහි අධිකෙහි වා ආගමනං චුත්තං සියා, න
 වෙතං අධිප්පෙතන්ති. සමන්තතො සන්තිසින්නෙනාති වා යොජෙතබ්බං. සමං,
 සම්මා වා නිසින්නෙන සන්තිසින්නෙන, අඤ්ඤමඤ්ඤං අබ්‍යාබාධෙන්වා හගවති
 ගාරවං කත්වා සොතං ඔදහිත්වා නිසජ්ජදොසෙ වජ්ජිතබ්බෙ වජ්ජෙත්වා
 නිසින්නෙනාති අත්ථො. මාතරං පමුඛං කත්වා සන්තිසින්නෙන දෙවානං ගණෙන
 පරිවාරිතොති වා, මාතරං පමුඛං කත්වා අභිධම්මකථාමග්ගං සම්පවත්තයිති වා
 යොජනා කාතබ්බා.

ඉදානි දෙසනාය සමුට්ඨානං දස්සෙන්තො “තස්සා පඤ්ඤාය තෙජ්සා”ති ආහ. යා සා ආදිමිහි කරුණාය උපමිතා සබ්බඤ්ඤායාධම්මානං යථාසභාවජානනසමත්ථා, තෙසං දෙසෙනබ්බජ්ජකාරජානනසමත්ථා, බොධෙනබ්බපුග්ගලානං ආසයාධිමුත්තියාදිවිභාවනසමත්ථා ව පඤ්ඤා, තස්සා ව යථාචුත්තබ්බලයොගතොති අත්ථො. තෙන සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාඤ්ඤාඤ්ඤාමෙව අභිධම්මකථාය සමුට්ඨානභාවෙ සමත්ථං, නාඤ්ඤන්ති ඉමමත්ථං දීපෙන්තො අභිධම්මකථාය අසාධාරණභාවං දස්සෙති. මග්ගොති උපායො. බන්ධායතනාදීනං කුසලාදීනඤ්ච ධම්මානං අවබොධස්ස, සච්චජ්ජට්ඨෙධස්සෙව වා උපායභාවතො “අභිධම්මකථාමග්ගො”ති චුත්තො. පබන්ධො වා “මග්ගො”ති චුච්චති. සො හි දීඝත්තා මග්ගො වියාති මග්ගො, තස්මා අභිධම්මකථාපබන්ධො “අභිධම්මකථාමග්ගො”ති චුත්තො. දෙව්වානං ගණෙන පරිවාරිතොති වත්ථා පුන දෙව්වානන්ති වචනං තෙසං ගහණසමත්ථතං දීපෙති. න හි අසමත්ථානං භගවා දෙසෙතිති.

6. එවං කරුණාපඤ්ඤාමුඛෙහි ගුණෙහි භගවතො
 අභිධම්මකථාමග්ගජ්ජවත්තනෙන ව හිතජ්ජට්ඨපත්තියා පරමපණාමාරහතං දස්සෙන්වා ඉදානි අධිජ්ජෙතං පණාමං කරොන්තො ආහ “තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා”ති. භගවතො ථොමනෙනෙව ව ධම්මස්ස ස්වාක්ඛාතතා සඬ්ඝස්ස ව සුජ්ජට්ඨපත්තතා දස්සිතා හොති තජ්ජභවස්ස අනඤ්ඤථාභාවතො, තස්මා පණාමාරහං තඤ්ච රතනද්වයං පණමන්තො “සද්ධම්මඤ්චස්ස...පෙ.... වඤ්ජලි”න්ති ආහ. තත්ථ යස්මා බුද්ධො “සදෙවකෙ ලොකෙ තථාගතො වන්දනීයො”ති, සඬ්ඝො ව “සුජ්ජට්ඨපත්තො...පෙ.... අඤ්ජලිකරණීයො”ති (අ. නි. 6.10) චුත්තො, තස්මා “තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා, කත්වා සඬ්ඝස්ස වඤ්ජලි”න්ති චුත්තං. ධම්මො පන ස්වාක්ඛාතතාදිගුණයුත්තො තථානුස්සරණෙන පුජෙතබ්බො හොති “තමෙව ධම්මං සක්කත්වා ගරුංකත්වා උපනිස්සාය විහරෙය්”න්ති (සං. නි. 1.173; අ. නි. 4.21) වචනතො, කායවාචාවිත්තෙහි සබ්බථා පුජෙතබ්බො, තස්මා “සද්ධම්මඤ්චස්ස පුජෙත්වා”ති චුත්තං. සිරිමතොති එත්ථ සිරිති පඤ්ඤාපුඤ්ඤානං අධිවචනන්ති වදන්ති. අථ වා පුඤ්ඤනිබ්බත්තා සරිරසොභග්ගාදිසම්පත්ති කතපුඤ්ඤෙ නිස්සයති, කතපුඤ්ඤෙහි වා නිස්සයති “සිරි”ති චුච්චති, සා ව අනිසයවති භගවතො අත්ථිති සිරිමා, භගවා, තස්ස සිරිමතො.

7. නිපච්චකාරස්සානි පණාමකිරියාය. ආනුභාවෙනානි බලෙන. සොසෙත්වානි
 සුක්ඛාපෙත්වා අන්තරධාපෙත්වා අත්ථං පකාසයිස්සාමිති සම්බන්ධො. අන්තරායෙති අත්ථජ්ජකාසනස්ස උපසාතකෙ. අසෙසතොති නිස්සෙසෙ සකලෙ.

8. ඉදානි අභිධම්මස්ස ගම්භීරත්ථත්තා අත්ථජ්ජකාසනස්ස දුක්කරභාවං දීපෙතුං
 “විසුද්ධාචාරසිලෙනා”තිආදිනා අභියාවනං දස්සෙති. පුල්ලච්චියාදිවිසුද්ධියා විසුද්ධාචාරො, පාරාජිකසඬ්ඝාදිසෙසවිසුද්ධියා විසුද්ධසිලො. චාරිත්තචාරිත්තවිසුද්ධියා වා විසුද්ධාචාරසිලො, තෙන. සක්කච්චන්ති චිත්තිං කත්වා. අභියාවිතොති අභිමුඛං යාවිතො. තෙන අනාදරියං අත්ථජ්ජකාසනෙ කාතුං අසක්කුණෙය්”ති දස්සෙති.

9. ඉදානි යස්ස අත්ථං පකාසෙතුකාමො, තං දස්සෙතුං “යං දෙවදෙවො”ති ආදිමාහ. තත්ථ යන්ති අභිධම්මං. දෙවදෙවොති විසුද්ධිසම්මුති උපපත්තිදෙවනං දෙවො. ලොකෙ හි යෙ “සරණං පරායණ”න්ති ගන්තබ්බා ගතිභූතා, තෙ “දෙවො”ති වුවචන්ති, භගවා ච සබ්බදෙවනං ගතිභූතොති. නයතොති සඬබ්බෙපතො. සමාවික්ඛීති සම්මා ආවික්ඛි යථා ථෙරො බුජ්ඣති. වෙනෙය්‍යසත්තෙ විනෙතීති විනායකො, නායකවිරහිතො වා, සයම්භූති අත්ථො.

10-12. යඤ්චාති යඤ්ච අභිධම්මං භික්ඛූනං පයිරුදාහාසීති සම්බන්ධො. පයිරුදාහාසීති කථෙසි. ඉතීති ඉමිනා අනුක්කමෙන. “යො ධාරිතො”ති යන්ති උපයොගවසෙන චුත්තො යං-සද්දො ධාරිතොති පච්චත්තෙන සම්බජ්ඣමානො පච්චත්තවසෙන පරිණමති, තස්මා යො ධාරිතො, යො ච සඬගීතො, තස්ස අත්ථං පකාසයිස්සාමීති යොජනා කාතබ්බා. වෙදෙන පඤ්ඤාය ඊහති පවත්තතීති වෙදෙනො, තෙන මුනිනා. අභිණ්භසොති බහුසො. අභිධම්මස්සාති එතං “අත්ථං පකාසයිස්සාමී”ති එතෙන යොජෙතබ්බං. ඉදානි යො අත්ථජ්ජපකාසනස්ස නිස්සයො, තං දස්සෙතුං “ආදිතො”ති ආදිමාහ. තත්ථ ආදිතොති ආදිමහි පට්ඨසඬගීතියං.

13. යා අට්ඨකථා සඬගීතා, කස්ස පන සා අට්ඨකථාති? අඤ්ඤස්ස චුත්තස්ස අභාවා “යස්ස අත්ථං පකාසයිස්සාමී”ති චුත්තං, අධිකාරවසෙන “තස්ස අභිධම්මස්සා”ති විඤ්ඤායති. සඬගීතාති අත්ථං පකාසෙතුං යුත්තට්ඨානෙ “අයං එතස්ස අත්ථො, අයං එතස්ස අත්ථො”ති සඬගහෙත්වා චුත්තා, පච්ඡාපි ච දුතියතතියසඬගීතීසු අනුසඬගීතා.

14-16. අභිසඬබ්බතාති රට්ඨතා. තතොති අට්ඨකථාතො. තන්තිනියානුගන්ති තන්තිගතිං අනුගතං. භාසන්ති මාගධභාසං. නිකායන්තරලද්ධිනීති අන්තරන්තරා අනුප්පවෙසිතාහි. අසම්මිස්සන්ති අවොකිණ්ණං. අනාකුලන්ති සනිකායෙපි අනාවිලං පරිච්ඡින්නං. අසම්මිස්සො අනාකුලො ච යො මහාවිහාරවාසීනං අත්ථවිනිච්ඡයො, තං දීපයන්තො අත්ථං පකාසයිස්සාමීති. එතෙන තිපිටකවූළනාගත්ථෙරාදීහි චුත්තො ථෙරවාදොපි සඬගහිතො හොති. අථ වා තම්බපණ්ණිභාසං අපනෙත්වා මාගධභාසඤ්ච ආරොපෙත්වා පකාසියමානො යො අභිධම්මස්ස අත්ථො අසම්මිස්සො අනාකුලොයෙව ච හොති මහාවිහාරවාසීනඤ්ච විනිච්ඡයභූතො, තං අත්ථං “එසො මහාවිහාරවාසීනං විනිච්ඡයො”ති දීපයන්තො පකාසයිස්සාමි. තජ්ජපකාසනෙනෙව හි සො තථා දීපිතො හොතීති.

17. තොසයන්තො විචක්ඛණෙති විචක්ඛණෙ තොසයන්තො ගහෙතබ්බං ගහෙත්වානාති එවං යොජෙත්වා “ගහෙතබ්බට්ඨානෙයෙව ගහිතං සුට්ඨු කත”න්ති එවං තොසයන්තොති අත්ථං වදන්ති. එවං සති ගහෙතබ්බග්ගහණෙනෙව තොසනං කතං, න අඤ්ඤෙන අත්ථජ්ජපකාසනෙනාති එතං ආපජ්ජෙය්‍ය. තොසයන්තො අත්ථං පකාසයිස්සාමීති එවං පන යොජනාය සති ගහෙතබ්බග්ගහණං අඤ්ඤඤච සබ්බං අත්ථජ්ජපකාසනං හොතීති සබ්බෙන තෙන තොසනං කතං හොති, තස්මා තොසයන්තො අත්ථං පකාසයිස්සාමීති යුත්තරුපා.

18-20. ඉදානි යං අත්ථප්පකාසනං කත්තුකාමො, තස්ස මහත්තං පරිහරිතුං
 “කම්මට්ඨානානි” තිආදිමාහ. අත්ථවණ්ණනන්ති එත්ථ වණ්ණනා නාම විවරිත්වා
 විත්ථාරෙත්වා වචනං. ඉතීති “අපනෙත්වා තතො භාස” න්ති එවමාදිනා
 යථාදස්සිතප්පකාරෙන. ඉති සොතුනං උස්සාහුප්පාදනස්ස හෙතුං දස්සෙති.
 අභිධම්මකථන්ති අභිධම්මට්ඨකථං. නිසාමෙථානි සුඤ්ඤාථ. ඉදානි අවස්සං අයං
 සොතබ්බායෙවානි දළ්භං උස්සාහෙන්නො ආහ “දුල්ලභා හි අයං කථා” ති.

විසතිගාථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිදානකථාවණ්ණනා

අට්ඨසාලිනිං තාව වණ්ණෙන්නෙහි ආවරියෙහි තස්සා සන්නිවෙසො
 විභාවෙතබ්බො. තස්මා ඉදං වූච්චති –

“වචනත්ථො පරිච්ඡෙදො, සන්නිවෙසො ච පාළියා;
 සාගරෙහි තථා චිත්තා, දෙසනාහි ගම්භීරතා.

“දෙසනාය සරීරස්ස, පචත්තිග්ගහණං තථා;
 ථෙරස්ස වාචනාමග්ග-තප්පභාවිතතාපි ච.

“පටිවෙධා තථා බුද්ධ-වචනාදිහි ආදිතො;
 ආභිධම්මිකභාවස්ස, සාධනං සබ්බදස්සිනො.

“චිතයෙනාථ ගොසිඬග-සුත්තෙන ච මහෙසිනා;
 භාසිතත්තස්ස සංසිද්ධි, නිදානෙන ච දීපිතා.

“පකාසෙත්වා ඉමං සබ්බං, පටිඤ්ඤාතකථා කතා;
 අට්ඨසාලිනියා එතං, සන්නිවෙසං විභාවයෙ” ති.

වචනත්ථවිජානනෙන විදිතාභිධම්මසාමඤ්ඤත්ථස්ස අභිධම්මකථා වූච්චමානා
 සොහෙය්‍යානි අභිධම්මපරිජානනමෙව ආදිමහි යුත්තරූපන්ති තදත්ථං පූච්ඡති
 “තත්ථ කෙනට්ඨෙන අභිධම්මො” ති. තත්ථ තත්ථානි “අභිධම්මස්ස අත්ථං
 පකාසයිස්සාමි” ති යදිදං වුත්තං, තස්මිං. “යස්ස අත්ථං පකාසයිස්සාමි” ති
 පටිඤ්ඤාතං, සො අභිධම්මො කෙනට්ඨෙන අභිධම්මොති අත්ථො. තත්ථානි චා
 “අභිධම්මකථ” න්ති එතස්මිං වචනෙ යො අභිධම්මො වුත්තො, සො කෙනට්ඨෙන
 අභිධම්මොති අත්ථො. ධම්මානිරොකධම්මවිසෙසට්ඨෙනානි එත්ථ ධම්මො
 අනිරොකො ධම්මානිරොකො, සුත්තන්තාධිකා පාළිති අත්ථො. ධම්මො විසෙසො
 ධම්මවිසෙසො ධම්මානිසයො, විචිත්තා පාළිති අත්ථො, ධම්මානිරොකධම්මවිසෙසා
 එව අත්ථො ධම්මානිරොකධම්මවිසෙසට්ඨො. ද්විත්තමිපි අත්ථානං අභිධම්මසද්දස්ස
 අත්ථභාවෙන සාමඤ්ඤතො එකවචනනිද්දෙසො කතො. තස්මානි යස්මා
 “අභික්කමන්ති, අභික්කන්තවණ්ණා” තිආදීසු විය අනිරොකවිසෙසට්ඨදීපකො

අභිසද්දො, තස්මා අයම්පි ධම්මො ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨොන
“අභිධම්මො”ති වුච්චතීති සම්බන්ධො.

තත්ථ සියා – “අභික්කමන්ති, අභික්කන්තවණ්ණා”ති එත්ථ ධාතුසද්දස්ස
පුරතො පයුජ්ජමානො අභිසද්දො කිරියාය අතිරෙකවිසෙසභාවදීපකො භොතීති
යුත්තං උපසග්ගභාවතො, ධම්මසද්දො පන න ධාතුසද්දොති එතස්මා පුරතො
අභිසද්දො පයොගමෙව නාරහති. අථාපි පයුජ්ජෙය්‍ය, කිරියාවිසෙසකා උපසග්ගා, න
ව ධම්මො කිරියාති ධම්මස්ස අතිරෙකවිසෙසභාවදීපනං න යුත්තන්ති? නො න
යුත්තං. අඤ්ඤස්සපි හි උපසග්ගස්ස අධාතුසද්දො පුරතො පයුජ්ජමානස්ස අකිරියායපි
අතිරෙකවිසෙසභාවදීපකස්ස දස්සනතොති එතමත්ථං විභාවෙතුං.
අතිෂ්ඨතාදිඋදාහරණං දස්සෙන්නො ආහ “යථා”තිආදි. එවමෙවාති යථා
ෂ්ඨතාතිරෙකෂ්ඨතවිසෙසාදිඅත්ථෙත අතිෂ්ඨතාදෙයො භොන්ති අභිසද්දස්ස
උපසග්ගස්ස අධාතුසද්දස්සපි පුරතො පයුජ්ජමානස්ස අකිරියාය ව
තඛ්භාවදීපකත්තා, එවමයම්පි ධම්මො ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨොන
“අභිධම්මො”ති වුච්චති අභි-සද්දස්ස උපසග්ගස්ස අධාතුසද්දස්සපි පුරතො
පයුජ්ජමානස්ස අකිරියාය ව තඛ්භාවදීපකත්තාති අධිප්පායො.

එකදෙසෙනෙව විහත්තාති “කතමෙ ව, භික්ඛවෙ, පඤ්චක්ඛන්ධා?
රූපක්ඛන්ධො...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. කතමො ව, භික්ඛවෙ,
රූපක්ඛන්ධො? යං කිඤ්චි රූපං අතීතා...පෙ.... සන්තිකෙ වා, අයං වුච්චති
රූපක්ඛන්ධො”තිඑවමාදිනා (සං. නි. 3.48; විහ. 2) උද්දෙසනිද්දෙසමත්තෙනෙව
විහත්තා, “තත්ථ කතමං රූපං අතීත”න්තිඑවමාදිනා (විහ. 3) පටිනිද්දෙසස්ස
අභිධම්මභාෂනීයස්ස පඤ්ඤපුච්ඡකස්ස ව අභාවා න නිෂ්පදෙසෙන. අභිධම්මං පත්වා
පන...පෙ.... නිෂ්පදෙසතොව විහත්තා, තස්මා අයම්පි ධම්මො
ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨොන “අභිධම්මො”ති වුච්චති නිෂ්පදෙසානං තිණ්ණමිපි
නයානං අතිරෙකපාළිභාවතො විසෙසපාළිභාවතො වාති අධිප්පායො. සුත්තන්තෙ
බාවිසතියා ඉන්ද්‍රියානං එකතො අනාගතත්තා ඉන්ද්‍රියවිහඬිගෙ සුත්තන්තභාෂනීයං
නත්ථි. “අවිජ්ජාපච්චයා සඬ්ඛාරා සම්භවන්ති”තිආදිනා පටිච්චසමුප්පාදෙ තස්ස
තස්ස පච්චයධම්මස්ස පච්චයුජ්ජන්තධම්මානං පච්චයභාවො උද්දිට්ඨො,
උද්දිට්ඨධම්මානඤ්ච කුසලාදිභාවො පුච්ඡිත්වා විස්සජ්ජෙතබ්බො, න චෙත්ථ
“අවිජ්ජාසඬ්ඛාරා”ති එවං වුත්තො උද්දෙසො අත්ථිති පඤ්ඤපුච්ඡකං නත්ථි.
සුත්තන්තෙ පඤ්ච සික්ඛාපදාති උද්දිට්ඨාති පාණාතිපාතා වෙරමණීතිආදීති. සා පන
වෙරමණී යදි සභාවකිච්චාවදිවසෙන විහජ්ජෙය්‍ය, “ආරති විරති”තිආදිනා
අභිධම්මභාෂනීයමෙව භොති. අථාපි චිත්තූප්පාදවසෙන විහජ්ජෙය්‍ය, තථාපි
අභිධම්මභාෂනීයමෙව භොති. අඤ්ඤො පන වෙරමණීනං විහජ්ජෙතබ්බප්පකාරො
නත්ථි, යෙන පකාරෙන සුත්තන්තභාෂනීයං වත්තබ්බං සියා. තස්මා
සික්ඛාපදවිහඬිගෙ සුත්තන්තභාෂනීයං නත්ථි.

වචනත්ථතො අභිධම්මෙ ඤාතෙ පරිච්ඡෙදතො ඤාපෙතුං ආහ
“පකරණපරිච්ඡෙදතො”තිආදි. කතිපයාව පඤ්ඤවාරා අවසෙසාති

ධම්මහදයවිහඬගෙ අනාගතා හුත්වා මහාධම්මහදයෙ ආගතා
 ධම්මහදයවිහඬගවචනවසෙන අවසෙසා කතිපයාව පඤ්චවාරාති අත්ථො. එත්ථෙව
 සඬගහිතාති “අපුබ්බං නත්ථී”ති වුත්තං. අප්පමත්තිකාව තත්ති අවසෙසාති
 ධම්මහදයවිහඬගෙ අනාගත්ත්වා මහාධම්මහදයෙ ආගතතත්තිතො යදි පථවීආදීනං
 විත්ථාරකථා මහාධාතුකථා රූපකණ්ඩධාතුචිහඬගාදීසු, අථ ධාතුකථාය විත්ථාරකථා
 ධාතුකථාය අනාගත්ත්වා මහාධාතුකථාය ආගතතත්ති අප්පමත්තිකාවාති
 අධිප්පායො.

යං පන වුත්තං “සාවකභාසිතත්තා ඡඩ්ඛෙථ න”ත්ති, තං
 බුද්ධභාසිතභාවදස්සනෙන පටිසෙධෙතුං “සම්මාසම්බුද්ධො හී”තිආදිමාහ. චතුසු
 පඤ්ඤෙසුති “උපලබ්භති නුපලබ්භති”ති පටිඤ්ඤාය ගහිතාය පටික්ඛෙපගහණත්ථං
 “යො සච්චිකට්ඨො”ති වුත්තං සච්චිකට්ඨං නිස්සයං කත්වා උපාදාය පචත්තා
 ද්වෙපි පඤ්චකා එකො පඤ්ඤො, “සබ්බත්ථා”ති සරීරං සබ්බං වා දෙසං උපාදාය
 පචත්තා එකො, “සබ්බදා”ති කාලමුපාදාය එකො, “සබ්බෙසු”ති යදි
 බන්ධායතනාදයො ගහිතා, තෙ උපාදාය පචත්තා, අථ පන “යො සච්චිකට්ඨො
 සබ්බත්ථ සබ්බදා”ති එතෙහි න කොචි සච්චිකට්ඨො දෙසො කාලො වා අග්ගහිතො
 අත්ථී, තෙ පන සාමඤ්ඤවසෙන ගහෙත්වා අනුයොගො කතො, න හෙදවසෙනාති
 හෙදවසෙන ගහෙත්වා අනුයුඤ්ජිතුං “සබ්බෙසු”ති වුත්තා
 සච්චිකට්ඨදෙසකාලප්පදෙසෙ උපාදාය ව පචත්තා එකොති එතෙසු චතුසු. ද්විත්තං
 පඤ්චකානන්ති එත්ථ “පුග්ගලො උපලබ්භති...පෙ.... මිච්ඡා”ති එකං, “පුග්ගලො
 නුපලබ්භති...පෙ.... මිච්ඡා”ති (කථා. 18) එකං, “ත්ථං වෙ පන මඤ්ඤසි...පෙ....
 ඉදං තෙ මිච්ඡා”ති (කථා. 3) එකං, “එසෙ වෙ දුන්නිග්ගහිතෙ...පෙ.... ඉදං තෙ
 මිච්ඡා”ති එකං, “න හෙවං නිග්ගහෙතබ්බෙ, තෙන හි යං නිග්ගණ්භාසි...පෙ....
 සුකතා පටිපාදනා”ති (කථා. 10) එකන්ති එවං නිග්ගහකරණං, පටිකම්මකරණං,
 නිග්ගහස්ස සුනිග්ගහභාවං ඉච්ඡතො පටිඤ්ඤායපනෙන පටිකම්මවෙයනං,
 පටිකම්මස්ස දුප්පටිකම්මභාවං ඉච්ඡතො තංනිදස්සනෙන නිග්ගහස්ස
 දුන්නිග්ගහභාවදස්සනෙන නිග්ගහනිබ්බෙයනං, අනිග්ගහභාවාරොපනාදිනා
 ඡෙදොති අයං එකො පඤ්චකො, යො අට්ඨකථායං
 අනුලොමපඤ්චකපටිකම්මචතුක්කනිග්ගහචතුක්කඋපනයනචතුක්කනිගමනචතුක්
 ක නාමෙහි සකවාදිපුබ්බපක්ඛෙ අනුලොමපච්චනීකපඤ්චකොති වුත්තො,
 පරවාදිපුබ්බපක්ඛෙ ව එවමෙව පච්චනීයානුලොමපඤ්චකොති වුත්තො. එවං ද්වෙ
 පඤ්චකා වෙදිතබ්බා. එවං සෙසපඤ්ඤෙසුපිති අට්ඨ පඤ්චකා අට්ඨමුඛා වාදයුත්තිති
 වුත්තා. යුත්තිති උපායො, වාදස්ස යුත්ති වාදයුත්ති, වාදප්පචත්තනස්ස උපායොති
 අත්ථො.

අනුලොමපච්චනීකපඤ්චකෙ ආදිනිග්ගහං දස්සෙත්වා
 පච්චනීයානුලොමපඤ්චකෙ ව ආදිනිග්ගහමෙව දස්සෙත්වා මාතිකං දීපෙතුං “සා
 පනෙසා”තිආදිමාහ. පුග්ගලොති අත්තා සත්තො ජීවො. උපලබ්භතීති පඤ්ඤාය
 උපගත්ත්වා ලබ්භති. සච්චිකට්ඨපරමට්ඨෙයනාති මායාමරිට්ථිආදයො විය
 නාභුතාකාරෙන, අනුස්සවාදීහි ගහෙතබ්බා විය න අනුත්තමත්ථභාවෙන, අථ බො

භූතෙන උත්තමත්ථභාවෙන උපලබ්භතීති පුච්ඡති. ඉතරො තාදිසං ඉච්ඡන්තො පටිජානාති. පුන යො සච්චිකට්ඨපරමට්ඨෙන උපලබ්භති, සො සච්චිකට්ඨපරමට්ඨෙනො අඤ්ඤො තදාධාරො, අඤ්ඤත්‍ර වා තෙහි, තෙසං වා ආධාරභූතො, අනඤ්ඤො වා තතො රුජ්ජනාදිසභාවතො සජ්ජච්චයාදිසභාවතො වා උපලබ්භමානො ආපජ්ජතීති අනුයුඤ්ජති “යො සච්චිකට්ඨො...පෙ.... පරමට්ඨෙනා”ති. ඉතරො පුග්ගලස්ස රූපාදීහි අඤ්ඤත්තං අනඤ්ඤත්තඤ්ච අනිච්ඡන්තො “න භෙව”න්ති පටික්ඛිපති. පුන සකචාදී පටිඤ්ඤාය එකත්තාපන්නං අජ්ජටික්ඛිපිතබ්බං පටික්ඛිපතීති කත්වා නිග්ගහං ආරොපෙන්නො ආහ “ආජානාහි නිග්ගහ”න්ති. “පුග්ගලො නුපලබ්භතී”ති පුට්ඨො සකචාදී පුග්ගලදිට්ඨිං පටිසෙධෙන්නො “ආමන්තා”ති පටිජානාති. පුන ඉතරො යො සච්චිකට්ඨෙන නුපලබ්භති පුග්ගලො, සො සච්චිකට්ඨපරමට්ඨෙනො අඤ්ඤො වා අනඤ්ඤො වා නුපලබ්භතීති ආපජ්ජති අඤ්ඤස්ස පකාරස්ස අභාවාති අනුයුඤ්ජති “යො සච්චිකට්ඨො...පෙ.... පරමට්ඨෙනා”ති. යස්මා පන පුග්ගලො සබ්බෙන සබ්බං නුපලබ්භති, තස්මා තස්ස අඤ්ඤත්තානඤ්ඤත්තානුයොගො අනනුයොගො පුග්ගලලද්ධිං පටිසෙධෙන්නස්ස අනාපජ්ජනතොති “න භෙව”න්ති පටික්ඛිපති. ඉතරො පටිඤ්ඤාය ආපජ්ජනලෙසමෙව පස්සන්තො අවිපරිතං අත්ථං අසම්බුජ්ඣන්තොයෙව නිග්ගහං ආරොපෙති “ආජානාහි නිග්ගහ”න්ති.

ඉතීති යං දිස්වා මාතිකා යපිතා, එවං දෙසිතත්තාති අධිජ්ජායො. යථා කින්නි යෙන පකාරෙන බුද්ධභාසිතං නාම ජාතං, තං නිදස්සනං කින්නි අත්ථො. යතොනිදානන්ති යංකාරණා ඡඅජ්ඣක්ඛිකබ්බාහිරායතනාදිනිදානන්ති අත්ථො. පපඤ්චසඤ්ඤාසඬ්ඛාති තණ්හාමානදිට්ඨිපපඤ්චසම්පයුත්තා සඤ්ඤාකොට්ඨාසා. සමුදාවරන්තීති අජ්ඣාවරන්ති. එත්ථ චෙති එතෙසු ආයතනාදීසු තණ්හාමානදිට්ඨිහි අභිනන්දිතබ්බං අභිවදිතබ්බං අජ්ඣාසිතබ්බඤ්ච නත්ථි චෙ. නනු නත්ථියෙව, කස්මා “නත්ථි චෙ”ති වුත්තන්ති? සච්චං නත්ථි, අජ්ජනාහිනන්දනාහිවදනජ්ඣාසානානං පන පුටුජ්ජනානං අභිනන්දිතබ්බාදිජ්ජකාරානි ආයතනාදීනි භොන්තීති තෙසං න සක්කා “නත්ථි”ති වත්තුං, පභිනාහිනන්දනාදීනං පන සබ්බථා නත්ථිති “නත්ථි චෙ”ති වුත්තං. එසෙවන්තොති අභිනන්දනාදීනං නත්ථිභාවකරො මග්ගො තජ්ජටිජ්ජස්සද්ධිභූතං එලං වා රාගානුසයාදීනං අත්තො අවසානං, අජ්ජවත්තීති අත්ථො.

ජානං ජානාතීති සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණෙන ජානිතබ්බං ජානාති. න හි පදෙසඤාණවා ජානිතබ්බං සබ්බං ජානාතීති. පස්සං පස්සතීති දිබ්බවක්ඛුපඤ්ඤාවක්ඛුධම්මවක්ඛුබුද්ධවක්ඛුසමන්තවක්ඛුසඬ්ඛාතෙහි පඤ්චහි වක්ඛුහි පස්සිතබ්බං පස්සති. අථ වා ජානං ජානාතීති යථා අඤ්ඤෙ සච්චල්ලාසා කාමරූපපරිඤ්ඤාවාදිනො ජානන්තාපි විපල්ලාසවසෙන ජානන්ති, න එවං භගවා, භගවා පන පභිනවිපල්ලාසත්තා ජානන්තො ජානාතියෙව, දිට්ඨිදස්සනස්ස ච අභාවා පස්සන්තො පස්සතියෙවාති අත්ථො. වක්ඛුභූතොති පඤ්ඤාවක්ඛුමයත්තා සත්තෙසු ච තදුජ්ජාදනතො ලොකස්ස වක්ඛුභූතො. ඤාණභූතොති එතස්ස ච එවමෙව අත්ථො.

දට්ටබ්බො. ධම්මා බොධිපක්ඛියා. බ්‍රහ්මා මග්ගො, තෙහි උප්පන්නත්තා ලොකස්ස ව
 තදුප්පාදනතො තබ්බුතො. වත්තාති චතුසව්වධම්මෙ වදන්ති වත්තා. පවත්තාති විරං
 සව්වප්පට්ටෙධං පවත්තෙන්තො වදන්ති පවත්තා. අත්ථස්ස නින්නෙතාති අත්ථං
 උද්ධරිත්වා දස්සෙතා, පරමත්ථං වා නිබ්බානං පාපයිතා. අමතස්ස දාතාති
 අමතසව්ඡිකිරියං සත්තෙසු උප්පාදෙන්තො අමතං දදාතීති අමතස්ස දාතා.
 බොධිපක්ඛියධම්මානං තදායත්තභාවතො ධම්මස්සාමී. සුවණ්ණාලිඬගන්ති
 සුවණ්ණමයං ආලිඬගං බුද්දකමුදිඬගං. සුපුප්ඵිතසතපත්තපදුමම්ච සස්සිරිකං
 සසොහං සුපුප්ඵිතසතපත්තසස්සිරිකං.

අනුමොදිතකාලතො පට්ඨාය...පෙ.... බුද්ධභාසිතං නාම ජාතන්ති එතෙන
 අනුමොදනා බුද්ධභාසිතභාවස්ස කාරණන්ති අයමත්ථො චුත්තො විය දිස්සති,
 එවඤ්ච සති කථාවත්ථුස්ස බුද්ධභාසිතභාවො න සියා අනනුමොදිතත්තා, තස්මා
 එවමෙත්ථ අත්ථො දට්ටබ්බො – ‘‘මහාකච්චායනො එවං විහජ්ජස්සති’’ති දිස්වා
 භගවා මාතිකං නික්ඛිපිත්වා විහාරං පට්ටියො, තථෙව ච ථෙරො භගවතා
 දින්නනායෙන යපිතමාතිකාය විහජ්ජි බුද්ධභාසිතං නාම ජාතං, තං පන
 අනුමොදනාය පාකටං ජාතන්ති එතමත්ථං සන්ධාය ‘‘එවං සත්ථාරා...පෙ.... නාම
 ජාත’’න්ති චුත්තන්ති.

ඉදානි පාළියා සන්නිවෙසං දස්සෙතුං ‘‘තත්ථ
 ධම්මසඬගණ්ඨපකරණෙ’’තිආදිමාහ. කාමාවචරකුසලතො අට්ඨාති කාමාවචරකුසලෙ
 චත්තාරො ඛන්ධෙ ගහෙත්වා තතො අට්ඨ විත්තාති උද්ධරති. පඨමා විහත්තිතිපි
 වදන්ති. එකුනනචුති විත්තාතීති යත්ථ එතාති විත්තාති විහත්තාති, තෙ පාළිප්පදෙසා
 ‘‘එකුනනචුති විත්තාතී’’ති චුත්තා. තෙසඤ්ච සමුදායො විත්තවිහත්ති, තස්මා
 උපපන්නමෙතං ‘‘එකුනනචුති විත්තාති විත්තවිහත්ති’’ති. මාතිකඤ්ච උද්දිසිත්වා
 තත්ථ එකෙකං පදං උද්ධරිත්වා යස්මා විත්තාති විහත්තාති, තස්මා මාතිකාපි
 විත්තවිහත්තිඅන්තොගධායෙවාති විත්තුප්පාදකණ්ඩං මාතිකාපදභාජනීයවසෙන
 දුට්ඨන්ති ඉදම්පි වචනං යුජ්ජති.

මූලතොති ‘‘තීණි කුසලමූලානි’’තිආදිනා (ධ. ස. 985) කුසලාදීනං මූලවසෙන
 සඬ්ඛිපිත්වා වචනං. ‘‘වෙදනාක්ඛන්ධො’’තිආදිනා ඛන්ධතො.
 ‘‘කායකම්ම’’න්තිආදිනා ද්වාරතො. ‘‘සුඛභූමියං කාමාවචරෙ’’තිආදිනා (ධ. ස.
 988) භූමිතො. අත්ථොති හෙතුඵලං. ධම්මොති හෙතු. ‘‘තීණි කුසලමූලානි තීණි
 අකුසලමූලානි’’තිආදිනා (ධ. ස. 985-986) හෙතුවසෙන සඬගහො ධම්මතො
 නික්ඛෙපො. ‘‘තංසම්පයුත්තො, තංසමුට්ඨානා තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’’තිආදිනා (ධ.
 ස. 985-986) හෙතුඵලවසෙන සඬගහො අත්ථතො නික්ඛෙපො. අථ වා ධම්මොති
 භාසිතො. අත්ථොති භාසිතත්ථො. ‘‘තයො කුසලහෙතු’’ති (ධ. ස. 1059) ධම්මො.
 ‘‘තත්ථ කතමෙ තයො කුසලහෙතු අලොභො’’තිආදි (ධ. ස. 1060) අත්ථො, සො ච
 ධම්මො. ‘‘තත්ථ කතමො අලොභො’’තිආදි (ධ. ස. 1061) අත්ථොති එවං
 අත්ථධම්මවසෙන නික්ඛෙපො වෙදිතබ්බො. නාමතොති ‘‘තීණි කුසලමූලානි’’ති
 චුත්තධම්මානං අලොභොතිආදිනාමවසෙන. ලිඬගතොති උද්දිට්ඨස්ස එකස්සෙව

ධම්මස්ස “අලොභො අලුඛනා අලුඛිතත්ත”න්ති (ධ. ස. 1061)
පුරිසාදිලිඨගවසෙන නික්ඛෙපො.

ගණනවාරන්ති ගණනප්පවත්ති. සමානෙන්තීති සමානං කරොන්ති පුරෙන්නි,
තථා සමානෙනබ්බන්ති එත්ථාපි. “විජ්ජාභාගිනො අවිජ්ජාභාගිනො”ති (ධ. ස.
දුකමාතිකා 101) එවමාදීසු එත්ථ විඤ්ඤාතෙසු ආභිධම්මිකත්ථෙරා සුත්තන්තං
සුණන්තා වින්තෙන්තා ච සුත්තන්තෙසු “විජ්ජාභාගිනො”තිආදීසු ආගතෙසු
අත්ථස්ස විඤ්ඤාතත්තා න කිලමන්තීති එතමත්ථං සන්ධාය වුත්තං.
“ආභිධම්මිකත්ථෙරානං...පෙ.... අකිලමත්ථං යපිතා”ති.

අනමතග්ගොති අඤ්ඤාතග්ගො. ඛන්ධන්තරන්ති ඛන්ධනානත්තං, ඛන්ධමෙව
වා. ගහෙතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා සංඝං, සුබ්බමාය පඤ්ඤාය ගහෙතබ්බතො
සුබ්බමඤ්ච ධම්මං සංඝහසුබ්බධම්මං. බලවතා ඤාණවෙගෙන පවත්තත්තා බලවතො
ඤාණවෙගස්ස නිමිත්තභාවතො ච බලවං. ගම්භීරමෙව ගම්භීරගතං, ගම්භීරානි චා
ගතානි ගමනානි එතස්ස සන්තීති ගම්භීරගතං. යථානුපුබ්බන්ති යථානුපුබ්බෙන.
නිබ්ලෙනාති නිරවසෙසෙන දෙසිතං, පඤ්චබ්ලරහිතෙන චා භගවතා දෙසිතං.
රූපගතංවාති භත්ථගතං රූපං විය වක්ඛුනා. “පට්ඨෙධඤාණෙන සමන්තපට්ඨානං
යො පස්සති, සො අත්ථෙව, නො නත්ථී”ති අත්තානං සන්ධාය ථෙරො වදන්ති.

බුද්දකචත්ථුවිහඩ්ගෙ ආගතෙසු එකාධිකෙසු අට්ඨසු කිලෙසසතෙසු
අට්ඨසතතණ්භාවිවරිතානි අපනෙත්ථා සෙසා ද්වාසට්ඨී දිට්ඨියො ච
උප්පන්නානුප්පන්නභාවෙන දිගුණිතානි දියඩ්ඪකිලෙසසහස්සානි දසාධිකානි
හොන්ති, අප්පකං පන උභ්‍යමධිකං චා න ගණනුපගං හොන්ති
“දියඩ්ඪකිලෙසසහස්ස”න්ති වුත්තං. ඉතරෙසං අතීතාදිභාවාමසනා අග්ගහණං
බෙපනෙ දට්ඨබ්බං.

මෙවකපටාති නීලනිභා පටා. චිත්තසමුට්ඨානා වණ්ණධාතුති
චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨානා වණ්ණධාතුති අත්ථො ගහෙතබ්බො. කස්මා? න හි
චිත්තසමුට්ඨානං රූපං බහි නිගච්ඡතිති, චිත්තසමුට්ඨානරූපපරම්පරාය ආගතත්තා
පන එවං වුත්තං. අථ චා චිත්තසමුට්ඨානා වණ්ණධාතුති එත්ථ පච්චයඋතුසද්දානං
ලොපං කත්ථා සොයෙව පුබ්බෙ වුත්තො අත්ථො සුවණ්ණතා සුස්සරතා විය. එත්ථ
හි “සුස්සරතා”ති උපාදිත්තකාධිකාරෙ ආගතං, න ච සද්දො උපාදිත්තකො අත්ථී,
තස්මා උපාදිත්තකරූපඔට්ඨතාලුආදිනිස්සයත්තා එවං වුත්තන්ති, එවමෙත්ථාපි
චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨානං සන්ධාය “චිත්තසමුට්ඨානා වණ්ණධාතු”ති වදන්ති.

කායසක්ඛිත්ති පච්චක්ඛං. දන්තාවරණන්ති ඔට්ඨද්වයං. මුඛදානන්ති මුඛවිවරං.
සිලිට්ඨන්ති සංගතං සුසංඝීතං. සරෙ නිමිත්තං ගහෙත්ථාති “ධම්මො එසො
වුච්චති”ති ධම්මස්සරවසෙන නිමිත්තං ගහෙත්ථා, න කිලෙසානුබ්‍යඤ්ජනවසෙන.
එකප්පභාරෙනාති එත්ථ පභාරොති දිවසස්ස තතියො භාගො වුච්චති. එවං සන්තෙති

පුබ්බෙ චුත්තමග්ගහෙත්වා වාචනාමග්ගස්ස ථෙරප්පභවත්තවචනමෙව ගහෙත්වා තෙන පුරිමවචනඤ්ච පටික්ඛිපන්තො වොදෙති.

තෙනෙතමෙතස්සාති විනයස්ස. අත්තත්ථපරත්ථාදිහෙදෙති යො තං සුත්තං සජ්ඣායාති සුභාති වාචෙති චිත්තෙති දෙසෙති, සුත්තෙන සඬගහිතො සීලාදිඅත්ථො තස්සපි හොති, තෙන පරස්ස සාධෙතබ්බතො පරස්සපි හොතීති තද්දුහයං තං සුත්තං සුචෙති දීපෙති. තථා දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකත්ථෙ ලොකියලොකුත්තරත්ථෙති එවමාදිහෙදෙ අත්ථෙ ආදිසද්දෙන සඬගණ්හාති. අත්ථසද්දො වායං භිතපරියායවචනං, න භාසිතත්ථවචනං. යදි සියා, සුත්තං අත්තනොපි භාසිතත්ථං සුචෙති පරසුත්තස්සපිති අයමත්ථො සියා, සුත්තෙන ව යො අත්ථො පකාසිතො, සො තස්සෙව හොතීති න තෙන පරත්ථො සුචිතො හොති, තෙන ව සුචෙතබ්බස්ස පරත්ථස්ස නිවත්තෙතබ්බස්ස අභාවා අත්තග්ගහණං න කත්තබ්බං, අත්තත්ථපරත්ථවිනිමුත්තස්ස භාසිතත්ථස්ස අභාවා ආදිග්ගහණඤ්ච න කත්තබ්බං, තස්මා යථාචුත්තස්ස අත්ථස්ස සුත්තෙ අසම්භවතො සුත්තාධාරස්ස පුග්ගලස්ස වසෙන අත්තත්ථපරත්ථා චුත්තා.

අථ වා සුත්තං අනපෙක්ඛිත්වා යෙ අත්තත්ථාදයොපි අත්ථප්පහෙදා චුත්තා නිද්දෙසෙ (මහානි. 69; වුළුනි. මොසරාජමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 85) “අත්තත්ථො පරත්ථො උභයත්ථො දිට්ඨධම්මිකො අත්ථො සම්පරායිකො අත්ථො උත්තානො අත්ථො ගම්භිරො අත්ථො ගුළ්හො අත්ථො පටිච්ඡන්තො අත්ථො නෙයොසා අත්ථො නිතො අත්ථො අනවජ්ජො අත්ථො නික්කිලෙසො අත්ථො වොදානො අත්ථො පරමත්ථො අත්ථො”ති, තෙ සුත්තං සුචෙතීති අත්ථො. අථ වා “අත්තනා ව අප්පිච්ඡො හොතී”ති අත්තත්ථං, “අප්පිච්ඡකථඤ්ච පරෙසං කත්තා හොතී”ති පරත්ථං සුචෙතීති. එවං “අත්තනා ව පාණාතිපාතා පටිවිරතො හොතී”තිආදිසුත්තානි (අ. නි. 4.99) යොජෙතබ්බාති. විනයාභිධම්මෙහි ව විසෙසෙත්වා සුත්තසද්දස්ස අත්ථො වත්තබ්බො, තස්මා වෙනෙයාසජ්ඣාසයවසජ්ජවත්තාය දෙසනාය අත්තභිතපරහිතාදීනි සාතිසයං පකාසිතාති හොත්ති, න ආණාධම්මසභාවවසජ්ජවත්තායාති ඉදමෙව “අත්ථානං සුවනතො සුත්ත”න්ති චුත්තං.

සුත්තෙ ව ආණාධම්මසභාවා වෙනෙයාසජ්ඣාසයං අනුවත්තන්ති, න විනයාභිධම්මෙසු විය වෙනෙයාසජ්ඣාසයො ආණාධම්මසභාවෙ අනුවත්තති, තස්මා වෙනෙයානං එකත්තභිතපටිලාභසංවත්තනිකා සුත්තන්තදෙසනා හොතීති “සුචුත්තා චෙත්ථ අත්ථා”තිආදි චුත්තං. පසවතීති එලති. “සුත්තාණා”ති එතස්ස අත්ථං පකාසෙතුං “සුට්ඨු ව නෙ තායතී”ති චුත්තං. අත්තත්ථපරත්ථාදිවිධානෙසු ව සුත්තස්ස පමාණභාවො තෙසඤ්ච සඬගාහකත්තං යොජෙතබ්බං, තදත්ථප්පකාසනෙ පධානත්තා සුත්තස්ස ඉතරෙහි විසෙසනඤ්ච. එතන්ති “අත්ථානං සුවනතො”තිආදිකං අත්ථවචනං. එතස්සාති සුත්තස්ස.

අභික්කමන්තීති එත්ථ අභි-සද්දො කමනස්ස වුද්ධිභාවං අතිරෙකත්තං දීපෙති. අභික්කන්තෙනාති ච එත්ථ කන්තියා අධිකත්තං විසෙසභාවන්ති යුත්තං කිරියාවිසෙසකත්තා උපසග්ගස්ස. අභිඤ්ඤානා, අභිරාජා, අභිව්නයෙති එත්ථ ලක්ඛණපුජිතපරිච්ඡින්නෙසු රත්තිආදීසු අභි-සද්දො වත්තතීති කථමෙතං යුජ්ජෙය්‍යාති? ලක්ඛණකරණඤාණපුජනපරිච්ඡෙදකිරියාදීපනතො තාහි ච කිරියාහි රත්තිරාපව්නයානං යුත්තත්තා. භාවනාඵරණවුද්ධිහි වුද්ධිමත්තො. ආරම්මණාදීහිති ආරම්මණසම්පයුත්තකම්මද්වාරපටිපදාදීහි. අවිසිට්ඨන්ති අඤ්ඤමඤ්ඤවිසිට්ඨෙය්‍ය විනයසුත්තන්තාහිධම්මෙසු අවිසිට්ඨං සමානං පිටකසද්දන්ති අත්ථො. යථාවුත්තෙනෙවාති ‘එවං දුට්ඨත්ථෙතා’ තිආදිනා නයෙන.

කථෙතබ්බානං අත්ථානං දෙසකායත්තෙන ආණාදිවිධිනා අතිසජ්ජනං පබ්බාධනං දෙසනා. සාසිතබ්බපුග්ගලගතෙන යථාපරාධාදිනා සාසිතබ්බභාවෙන අනුසාසනං විනයනං සාසනං. කථෙතබ්බස්ස සංවරාසංවරාදිනො අත්ථස්ස කථනං වචනපටිබද්ධකරණං කථා. හෙද-සද්දො විසුං විසුං යොජෙතබ්බො ‘දෙසනාහෙදං සාසනහෙදං කථාහෙදඤ්ච යථාරහං පරිදීපයෙ’ ති. හෙදන්ති නානත්තං, නානාකරණන්ති අත්ථො. සික්ඛා ච පභානාති ච ගම්භීරභාවො ච සික්ඛාපභානගම්භීරභාවං, තඤ්ච පරිදීපයෙ. යන්ති පරියත්තිආදිං. යථාති උපාරම්භාදිහෙතු පරියාපුණනාදිජ්ජකාරෙහි.

තීසුපි වෙනෙසු එතෙ ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධාති එත්ථ තන්තිඅත්ථො තන්තිදෙසනා තන්තිඅත්ථපටිවෙධො ච තන්තිවිසයා භොන්තීති විනයපිටකාදීනං අත්ථදෙසනාපටිවෙධාධාරණාවො යුත්තො, පිටකානි පන තන්තියොයෙවාති ධම්මාධාරණාවො කථං යුජ්ජෙය්‍යාති? තන්තිසමුදායස්ස අවයවතන්තියා ආධාරණාවතො, ධම්මාදීනඤ්ච දුක්ඛොගාහණාවතො තෙහි විනයාදයො ගම්භීරාති විනයාදීනඤ්ච චතුබ්බිධො ගම්භීරභාවො වුත්තො, තස්මා ‘ධම්මාදයො එව දුක්ඛොගාහත්තා ගම්භීරා, න විනයාදයො’ ති න වොදෙතබ්බමෙතං. තත්ථ පටිවෙධස්ස දුක්කරණාවතො ධම්මත්ථානං, දෙසනාඤාණස්ස දුක්කරණාවතො දෙසනාය ච දුක්ඛොගාහණාවො වෙදිතබ්බො. පටිවෙධස්ස පන උජ්ජාදෙතුං අසක්කුණෙය්‍යත්තා තබ්බිසයඤාණුජ්ජත්තියා ච දුක්කරණාවතො දුක්ඛොගාහතා වෙදිතබ්බො.

හෙතුමිහි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදාති එතෙන වචනත්ථෙත ධම්මස්ස හෙතුභාවො කථං ඤාතබ්බොති? ‘ධම්මපටිසම්භිදා’ ති එතස්ස සමාසපදස්ස අවයවපදත්ථං දස්සෙන්නෙන ‘හෙතුමිහි ඤාණං’ ති වුත්තත්තා. ‘ධම්මෙ පටිසම්භිදා’ ති එත්ථ හි ‘ධම්මෙ’ ති එතස්ස අත්ථං දස්සෙන්නෙන ‘හෙතුමිහි’ ති වුත්තං, ‘පටිසම්භිදා’ ති එතස්ස ච අත්ථං දස්සෙන්නෙන ‘ඤාණං’ ති, තස්මා හෙතුධම්මසද්දා එකත්ථා ඤාණපටිසම්භිදාසද්දා වාති ඉමමත්ථං දස්සෙන්නෙන සාධිතො ධම්මස්ස හෙතුභාවො. අත්ථස්ස හෙතුඵලභාවො ච එවමෙව දට්ඨබ්බො. යථාධම්මන්ති එත්ථ ධම්ම-සද්දො හෙතුං හෙතුඵලඤ්ච සබ්බං ගණ්හාති. සභාවචාවකො හෙස, න පරියත්තිහෙතුභාවචාවකො, තස්මා යථාධම්මන්ති යො යො

අවිජ්ජාසංඛාරාදිධම්මො, තස්මිං තස්මිනි අත්ථො. ධම්මාභිලාපොති
 අත්ථබ්බාඤ්ජනකො අවිජ්ජාභිලාපො. එතෙන “තත්ත්ව ධම්මනිරුත්තරාභිලාපෙ ඤාණං
 නිරුත්තිපට්ඨමිතිදා”ති (විභ. 718-720) එත්ථ චූත්තධම්මනිරුත්තිං දස්සෙති.
 අනුලොමාදිවසෙන වා කථනන්ති එතෙන තස්සා ධම්මනිරුත්තියා අභිලාපං කථනං
 තස්ස වචනස්ස පවත්තනං දස්සෙති. අධිජ්ජායොති එතෙන “දෙසනාති
 පඤ්ඤන්ති”ති එතං වචනං ධම්මනිරුත්තරාභිලාපං සන්ධාය චූත්තං, න තඛ්ඛිතිමුත්තං
 පඤ්ඤන්තිං සන්ධායාති දස්සෙති.

සො ව ලොකියලොකුත්තරොති එවං චූත්තං අභිසමයං යෙන පකාරෙන
 අභිසමෙති, යඤ්ච අභිසමෙති, යො ව තස්ස සභාවො, තෙහි පාකටං කාතුං
 “විසයතො අසම්මොහතො ව අත්ථාදිඅනුරූපං ධම්මාදීසු අවබොධො”ති ආහ.
 තත්ථ හි විසයතො අත්ථාදිඅනුරූපං ධම්මාදීසු අවබොධො
 අවිජ්ජාදිධම්මසංඛාරාදිඅත්ථතදුභයපඤ්ඤාපනාරම්මණො ලොකියො අභිසමයො.
 අසම්මොහතො අත්ථාදිඅනුරූපං ධම්මාදීසු අවබොධො නිබ්බානාරම්මණො
 මග්ගසම්පයුත්තො යථාචූත්තධම්මත්ථපඤ්ඤන්තිසු සම්මොහවිද්ධංසනො
 ලොකුත්තරො අභිසමයොති. අභිසමයතො අඤ්ඤම්පි පටිච්චෙධන්ථං දස්සෙතුං
 “තෙසං තෙසං වා”තිආදිමාහ. “පටිච්චෙධනං පටිච්චෙධො”ති ඉමිනා හි වචනත්ථෙත
 අභිසමයො, පටිච්චික්ඛියතීති පටිච්චෙධොති ඉමිනා තංතංරූපාදිධම්මානං
 අවිජ්ජාසංඛාවො ව පටිච්චෙධොති යුජ්ජති.

යථාචූත්තෙහි ධම්මාදීහි පිටකානං ගම්භීරභාවං දස්සෙතුං “ඉදාති යස්මා එතෙසු
 පිටකෙසු”තිආදිමාහ. යො චෙත්ථාති එතෙසු තංතංපිටකගතෙසු ධම්මාදීසු යො
 පටිච්චෙධො එතෙසු ව පිටකෙසු තෙසං තෙසං ධම්මානං යො අවිජ්ජාසංඛාවොති
 යොජෙතඛිබ්බො. දුක්ඛොගාහතා ව චූත්තනායෙනෙව චෙදිතඛිබ්බො. අයං පනෙත්ථ
 විසෙසො “අවිජ්ජාසංඛාවසංඛාතො පටිච්චෙධො දුඛ්ඛිඤ්ඤායානාය එව
 දුක්ඛොගාහො”ති.

යන්ති පරියත්තිදුග්ගහණං සන්ධාය චූත්තං. අත්ථන්ති භාසිතත්ථං
 පයොජනත්ථඤ්ච. න උපපරික්ඛන්තීති න විචාරෙන්ති. න නිජ්ඣානං ඛමන්තීති
 නිජ්ඣානපඤ්ඤං න ඛමන්ති, නිජ්ඣායිත්වා පඤ්ඤාය දිස්වා රොචෙන්වා න
 ගහෙතඛිබ්බො භොන්තීති අධිජ්ජායො. ඉතීති එවං එතාය පරියත්තියා
 වාදජ්ජමොක්ඛානිසංසා අත්තනො උපරි පරෙහි ආරොපිතවාදස්ස නිග්ගහස්ස
 පමොක්ඛජ්ජපයොජනා හුත්වා ධම්මං පරියාපුණන්ති. වාදජ්ජමොක්ඛොති වා
 නින්දාපමොක්ඛො. යස්ස වත්ථායාති යස්ස ව සිලාදිපරිපූරණස්ස
 අනුපාදාවිමොක්ඛස්ස වා අත්ථාය. ධම්මං පරියාපුණන්තීති ඤායෙන
 පරියාපුණන්තීති අධිජ්ජායො. අස්සාති අස්ස ධම්මස්ස. නානුභොන්තීති න වින්දන්ති.
 තෙසං තෙ ධම්මා දුග්ගහිතත්තා උපාරම්භමානදජ්ජමක්ඛපලාසාදිහෙතුභාවෙන
 දීඝරත්තං අභිතාය දුක්ඛාය සංවත්තන්ති. භණ්ඩාගාරෙ නියුත්තො භණ්ඩාගාරිකො,
 භණ්ඩාගාරිකො වියාති භණ්ඩාගාරිකො, ධම්මරතනානුපාලකො. අඤ්ඤං අත්ථං
 අනපෙක්ඛිත්වා භණ්ඩාගාරිකස්සෙව සතො පරියත්ති භණ්ඩාගාරිකපරියත්ති.

තාසංයෙව්වාති අවධාරණං පාපුණිතබ්බානං ඡළහිඤ්ඤාවතුපටිසම්භිදානං විනයෙ පහෙදවචනාභාවං සන්ධාය චුත්තං. වෙරඤ්ජකණ්ඨෙ හි තිස්සො විජ්ජාව විහත්තාති. දුතියෙ තාසංයෙව්වාති අවධාරණං වතස්සො පටිසම්භිදා අපෙක්ඛිත්වා කතං, න තිස්සො විජ්ජා. තා හි ඡසු අහිඤ්ඤාසු අන්තොගධාති සුත්තෙ විහත්තායෙව්වාති. ඤත්වා සඬගය්හමානන්ති යොජනා. තෙසන්ති තෙසං පිටකානං. සබ්බමිපිති සබ්බමිපි බුද්ධවචනං.

අත්ථානුලොමනාමනො අනුලොමිකො. අනුලොමිකත්තංයෙව විභාවෙතුං “කස්මා පනා”තිආදි චුත්තං. එකනිකායමිපිති එකසමුහමිපි. පොණිකා ව වික්ඛල්ලිකා ව ඛත්තියා, තෙසං නිවාසො පොණිකනිකායො වික්ඛල්ලිකනිකායො ව. එවං ධම්මක්ඛන්ධනො චතුරාසිති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානිති බුද්ධවචනපිටකාදීනි නිට්ඨාපෙත්වා අනෙකච්ඡරියපාතුභාවපටිමණ්ඩිතාය සඬගිතියා පයමබුද්ධවචනාදිකො සබ්බො චුත්තස්පහෙදො අඤ්ඤාපි උද්දානසඬගභාදිහෙදො සඬගිතියා ඤායතීති එතස්ස දස්සන්තං “එවමෙතං සබ්බමිපි”තිආදි ආරද්ධං. අයං අභිධම්මො පිටකනො අභිධම්මපිටකන්තිආදිනා පිටකාදිභාවදස්සන්තොනෙව මජ්ඣිමබුද්ධවචනභාවො තථාගතස්ස ව ආදිතො ආභිධම්මිකභාවො දස්සිතොති වෙදිතබ්බො.

එත්ථ සියා “යදි තථාගතභාසිතභාවො අභිධම්මස්ස සිද්ධො සියා, මජ්ඣිමබුද්ධවචනභාවො ව සිද්ධො භවෙය්සා, සො එව ව න සිද්ධො”ති තස්ස විනයාදීහි බුද්ධභාසිතභාවං සාධෙතුං වත්ථුං දස්සෙන්තො “තං ධාරයන්තෙසු හික්ඛුසු”තිආදිමාහ. සබ්බසාමයිකපරිසායාති සබ්බනිකායිකපරිසාය පඤ්චපි නිකායෙ පරියාපුණන්තියා. න උග්ගහිතන්ති සකලස්ස විනයපිටකස්ස අනුග්ගහිතත්තා ආහ. විනයමත්තං උග්ගහිතන්ති විභඩ්ගද්වයස්ස උග්ගහිතත්තා ආහ. විනයං අවිචණ්ණෙතුකාමතාය “අභිධම්මං පරියාපුණස්සු”ති හණන්තස්ස අනාපත්තිං, අභිධම්මෙ අනොකාසකතං හික්ඛුං පඤ්භං පුච්ඡන්තියා පාවිත්තියඤ්ච වදන්තෙන භගවතා අභිධම්මස්ස බුද්ධභාසිතභාවො දීපිතො බුද්ධභාසිතෙහි සුත්තාදීහිසහ වචනතො, බාහිරකභාසිතෙසු ව ඊදිසස්ස වචනස්ස අභාවා.

ඉතොපි බලවතරං ආභිධම්මිකස්ස සාධුකාරදානෙන විචිකිච්ඡාවිච්ඡෙදස්ස කතත්තා. කම්මනො අඤ්ඤං කම්මං කම්මන්තරං, තං කාමාවචරාදිං රූපාවචරාදිභාවෙන, කණ්ඨවිපාකාදිං සුක්කවිපාකාදිභාවෙන කථෙන්නො ආලොලෙති.

ජිනවක්කෙති ජිනසාසනෙ. විසංවාදෙතීති විජ්ජලම්භෙති. හෙදකරවත්ථුසු එකස්මිත්ති “භාසිතං ලපිතං තථාගතෙන අභාසිතං අලපිතං තථාගතෙනාති දීපෙති”ති එකස්මිං සන්දිස්සති. උත්තරිපි එවං වත්තබ්බො...පෙ.... න අඤ්ඤෙසං විසයො...පෙ.... නිදානකිච්චං නාම නත්ථීති අපාකටානං කාලදෙසදෙසකපරිසානං පාකටභාවකරණත්ථං තදුපදෙසසහිතෙන නිදානෙන භවිතබ්බං, අඤ්ඤෙසං අවිසයත්තා දෙසකො පාකටො, ඔක්කන්තිකාලාදීනං පාකටත්තා කාලො ව,

දෙවලොකෙ දෙසිතභාවස්ස පාකටත්තා දෙසපරිසා ව පාකටාති කිං නිදානකිච්චං සියාති.

යත්ථ ඛන්ධාදයො නිජ්ජදෙසෙන විහත්තා, සො අභිධම්මො නාම, තස්මා තස්ස නිදානෙන ඛන්ධාදීනං නිජ්ජදෙසනොපි පටිවිද්ධට්ඨානෙන භවිතබ්බන්ති අධිජ්ජායෙන ථෙරො “මහාබොධිනිදානො අභිධම්මො”ති දස්සෙති. “සො ඵලං පජානාමි සම්මාදිට්ඨිපච්චයාපි වෙදයිත”න්තිආදිනා (සං. නි. 5.12) නයෙන පච්චයාදීහි වෙදනං උපපරික්ඛන්තො ඛන්ධාදිපදෙසානං වෙදනාක්ඛන්ධාදීනං වසෙන විහාසි. ධම්මෙති කුසලාදිඅරණන්තෙ.

ධම්මං පරිවත්තෙන්තොති සාට්ඨකථං පාළිං පරිවත්තෙන්තො ඵතං පරවාදිවොදනං පත්වා “අයං පරවාදී”තිආදිමාහ. අම්භාදිසෙසු නිදානං ජානන්තෙසු පටිසරණෙසු විජ්ජමානෙසු අජ්ජපිසරණො අරඤ්ඤෙ කන්දන්තො විය නිදානසබ්භාවෙ සක්ඛිභූතෙසුපි අම්භෙසු විජ්ජමානෙසු අසක්ඛිකං අඩ්ඨං කරොන්තො විය හොති, නිදානස්ස අත්ථිභාවම්පි න ජානාති, නනු ඵතං නිදානන්ති කථෙත්තො ඵවමාහ. ඵකමෙවාති දෙසනානිදානමෙව අජ්ඣාසයානුරූපෙන දෙසිතත්තා. ද්වෙ නිදානානීති අධිගන්තබ්බදෙසෙතබ්බධම්මානුරූපෙන දෙසිතත්තා. අභිධම්මාධිගමස්ස මූලං අධිගමං නිදෙතීති අධිගමනිදානං. බොධිඅභිනිභාරසද්ධායාති යාය සද්ධාය දීපඛිකරදසබලස්ස සන්තිකෙ බොධියා චිත්තං අභිනිහරි පණ්ඩානං අකාසි.

සුමෙධකථාවණ්ණනා

චතුරො ව අසඬ්ඛියෙති (බු. වං. අට්ඨ. 2.1-2) උද්ධං ආරොහනවසෙන අතික්කම්ත්වා අමරං නාම නගරං අහොසිති වචනසෙසයොජනා කාතබ්බා. දසහීති හත්ථිඅස්සරථහෙරිසඬ්ඛිමුදිඬ්ගචිණාගිතසම්මතාලෙහි “අස්නාථ පිචථ බාදථා”ති දසමෙන සද්දෙන. තෙ පන ඵකදෙසෙන දස්සෙතුං “හත්ථිසද්ද”න්තිආදි චුත්තං. හත්ථිසද්දන්ති කරණත්ථෙ උපයොගො දට්ඨබ්බො. හෙරිසඬ්ඛරථානඤ්ච සද්දෙහි අවිචිත්තන්ති වා සොසිතන්ති වා යොජෙතබ්බං. හත්ථිසද්දන්ති වා හත්ථිසද්දවත්තං නගරං. බාදථ පිචථ වෙවාති ඉති-සද්දො ඤාතත්ථත්තා අජ්ජයුත්තො දට්ඨබ්බො.

සබ්බඬ්ගසම්පන්නං උය්‍යානපොක්ඛරණිආදිසම්පන්නත්තා. ලක්ඛණෙති ඉත්ථිලක්ඛණෙ පුරිසලක්ඛණෙ ව. ඉතිභාසෙති පොරාණෙ. සධම්මෙති අත්තනො තෙවිජ්ජධම්මෙ ව යඤ්ඤවිධිආදිකෙ ව. පාරමිත්ති පාරඤ්ඤාණං පාරාධිගමං ගතො. චිත්තෙසහන්ති චිත්තෙසිං අහං සුමෙධභූතොති සත්ථා වදති. අත්ථි හෙහිතීති සො විජ්ජමානො භවිස්සති. න හෙතුයෙති අභවිතුං. ඵවමෙවාති ඵවමෙවං. න ගවෙසතීති න ගන්තුං ඵසති න ඉච්ඡති නානුගච්ඡති වා. ධොවෙති ධොවන්තෙ. සෙරීති සායත්තිකො. සයංවසීති සවසො. මහාවොරසමො වියාති කායසාරාගවසෙන දුච්චරිතානෙසනෙහි කුසලභණ්ඩවිච්ඡේදනා. නාථාති නාථවන්තො.

පඤ්චදොසවිවජ්ජිතන්ති එවමාදිකස්ස අත්ථො කෙසුචි අට්ඨකථාපොත්ථකෙසු ලිඛිතොති කත්වා න චක්ඛාම.

සාසනෙති එත්ථ තාපසසාසනං ඤානාභිඤ්ඤා ව. චස්භ්‍රතස්ස සතො. මයි එවංභූතෙ දීපඬ්ඤායො ජිනො උප්පජ්ජි. සොධෙති ජනො. අඤ්ජසං වටුමායනන්ති පරියායවචනෙහි මග්ගමෙව වදන්ති. මා නං අක්කම්මිත්ථාති එත්ථ නන්ති පදපුරුණමත්තෙ නිපාතො. සාතිශාමහන්ති එත්ථ ව අ-ඉති ව හං-ඉති ව නිපාතා, අහං-ඉති වා එකො නිපාතො සානුනාසිකො කතො. ආහුතිනන්ති දක්ඛිණාහුතිනං. මන්ති මම, මං වා අඛිථිවි.

කප්පෙ අතික්කම්මිත්වා චුත්තෙපි බොධිමිහි මාතාදිසංකිත්තනෙ සඬගණ්හිතුං “බොධි තස්ස භගවතො” තිආදිමාහ. සුබ්බෙනාති උත්තමෙන සුබ්බෙන. අසමොති තාපසෙහි අසමො. අභිඤ්ඤාසුඛතොපි විසිට්ඨං ඊදිසං බුද්ධත්තබ්‍යාකරණජං සුඛං අලභිං. යාති යාති නිමිත්තාති. ආභූජතීති ආචත්තති. අභිරචන්තීති සද්දං කරොන්ති. පුද්ධාති නික්ඛන්තා. නුද්ධංසතීති න උද්ධං ගච්ඡති. උභයන්ති උභයවචනං. ධුවසස්සතන්ති එකන්තසස්සතං, අවිපරිතමෙවාති අත්ථො. ආපන්තසත්තානන්ති ගබ්භිනීනං. යාවතාදස දිසා, තත්ථ. ධම්මධාතුයාති ධම්මධාතුයං, සබ්බෙසු ධම්මෙසු විචිනාමීති අත්ථො.

යස්ස සම්පුණ්ණො, තං වමනෙව උදකං නිස්සෙසං. එතෙති එකිස්සාපි දානපාරමිතාය අනෙකප්පකාරතාය බහුවචනනිද්දෙසො කතො. පටිලග්ගිතං රක්ඛතීති වචනසෙසො, භූමිමත්ථෙ වා උපයොගො. වතුසු භූමීසුති පාතිමොක්ඛාදීසු සංවරභූමීසු. අද්වෙජ්ඣමානසොති කදාවි බමනං කදාවි අක්ඛමනං, කස්සචි බමනං කස්සචි අක්ඛමනන්ති එවං ද්වෙධාභාවං අනාපන්තමානසො හුත්වා. සච්චස්ස වීරී නාම දිට්ඨාදි ව අදිට්ඨාදි ව යථාභූතංව වත්ථු. අධිට්ඨානන්ති කුසලසමාදානාධිට්ඨානං, සමාදිත්තෙසු කුසලෙසු අවලතා අධිට්ඨානං නාම. පට්ඨියා උපෙක්ඛනං නාම විකාරානාපත්ති. අඤ්ඤත්‍රාති අඤ්ඤං. සභාවරසලක්ඛණෙති එත්ථ භාවොති අවිපරිතතා විජ්ජමානතා, සහ භාවෙන සභාවො, අවිපරිතො අත්තනො බොධිපරිපාචනකිච්චසඬ්ඛාතො රසො, අනවජ්ජවත්ථුපරිච්චාගාදිසඬ්ඛාතං ලක්ඛණඤ්ච සභාවරසලක්ඛණං, තතො සම්මසතො. ධම්මතෙජෙනාති ඤාණතෙජෙන. වලතාති වලතාය කම්පනතාය. සෙසීති සයි. මා භාථාති මා භායිත්ථ. සබ්බිතියොති සබ්බා ඊතියො උපද්දවා තං විචජ්ජන්තු.

සුමෙධකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පචච්ඡතීති දෙති. යොගෙනාති උපායෙන. සම්ඥති සන්තිපතිංසු. අප්පත්තමානසාති අප්පත්තඅරහත්තා භික්ඛු ගරහිතා භවන්ති. ඊත්තාති සුඤ්ඤා අත්තරහිතා. සාලකල්‍යාණී නාම එකො රුක්ඛො. බුද්ධචක්කවත්තිකාලෙයෙව කිර එකාගෙනෙව උප්පජ්ජති.

ලිඛිතසම්පත්තීන් පුරිසලිඛිතා. හෙතුනි තිහෙතුකපට්ඨන්ධිතා. ශුණසම්පත්තීන් අභිඤ්ඤාසමාපත්තිලාභිතා. අධිකාරොති බුද්ධානං සක්කාරකරණං. ඡන්දතාති බුද්ධත්තජ්ජන්තියං ඡන්දසමායොගො. සබ්බඛිගසම්පන්නාති අට්ඨඛිගාති සමොධානෙන්වා කතපණ්ඩානා. පක්ඛිකාති පීඨසජ්ජිකා. පණ්ඩකාති උභයලිඛිගරහිතා. බොධිසත්තා ච බ්‍රහ්මලොකුපපත්තිපට්ඨකජ්ජිකෙසු කාලෙසු උභයලිඛිගරහිතා භොන්ති, න පන පණ්ඩකපරියාපන්නාති එතමත්ථං දස්සෙතුං “පරියාපන්නා න භවන්ති”ති වුත්තං, යථාවුත්තෙසු වා දොසෙසු සබ්බෙසු පරියාපන්නා න භවන්ති, බොධිසත්තෙසු වා පරියාපන්නා තදන්තොගධා, පරිච්ඡින්නසංසාරත්තා වා පරියාපන්නා බොධිසත්තා උභතොඛියඤ්ජනපණ්ඩකා න භවන්තිති අත්ථො. සබ්බත්ථ සුද්ධගොචරා යස්මා, තස්මා මිච්ඡාදිට්ඨිං න සෙවන්ති. මිච්ඡාදිට්ඨින්ති නත්ථිකාහෙතුකාකිරියදිට්ඨිං. භවාභවෙති බුද්දකෙ චෙව මහන්තෙ ච භවෙ. භොජ්ජුත්තෙති ලුද්දකෙ. ලගනන්ති සඬිගො. අඤ්ඤාති ලීනතා. ගාමණ්ඩලාති ගාමදාරකා. රූපන්ති විජ්ජකාරං. අයං තාව නිදානකථා යාය අභිධම්මස්ස බුද්ධභාසිතතාසිද්ධිති අත්ථයොජනා කාතබ්බා.

නිදානකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

1. චිත්තුජ්ජාදකණ්ඩං

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා

ඉදානි පටිඤ්ඤාතකථං කාතුං “ඉදානි ඉති මෙ...පෙ.... කථනොකාසො සම්පත්තො”තිආදිමාභ. ඉතො පට්ඨායාති කුසලධම්මපදනො පට්ඨාය.

1. සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමොති තිසුපි පදෙසු වෙදනාසද්දස්ස විජ්ජමානත්තා තෙන ලද්ධනාමො සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමො භොති. නනු සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මාති චත්තාරි පදානි, එවං සෙසෙසුපිති ද්වාදසෙතානි පදානි, න තිණිති වෙදනාසද්දස්ස පදත්තයාවයචත්තං සන්ධාය “සබ්බපදෙහි”ති වුව්චෙය්‍ය, න යුත්තං. “වෙදනායා”ති හි විසුං පදං න කස්සචි පදස්ස අවයවො භොති, නාපි සුඛාදිපදභාවං භජන්ති තෙන ලද්ධනාමො කථං සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමො සියාති? අධිජ්ජෙතජ්ජකාරත්ථගමකස්ස පදසමුදායස්ස පදත්තා. පජ්ජති අවබුජ්ඣියති එතෙනාති හි පදං, “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා”ති එතෙන ච පදසමුදායෙන යථාධිජ්ජෙතො අත්ථො සමත්තො විඤ්ඤායති, තස්මා සො පදසමුදායො “පද”න්ති වුව්චති. එවං ඉතරෙපි වෙදිතබ්බා. තස්මා තෙසං තිණ්ණං සමුදායානං අවයවෙන ලද්ධනාමො සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමොති යුත්තො.

ගන්ථනො ච අත්ථනො වාති එත්ථ හෙතුපදසහෙතුකපදාදීහි සම්බන්ධත්තා ගන්ථනො ච හෙතුඅත්ථසහෙතුකත්ථාදීහි සම්බන්ධත්තා අත්ථනො ච අඤ්ඤාමඤ්ඤාසම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. සහෙතුකහෙතුසම්පයුත්තදුකා හි හෙතුදුකෙ හෙතුහි සම්බන්ධත්තා හෙතුදුකසම්බන්ධා, හෙතුසහෙතුකදුකො

හෙතුදුක්ඛසහෙතුදුක්ඛසම්බන්ධො උභයෙකපදවසෙන. තථා
 හෙතුහෙතුසම්පයුත්තදුක්ඛො හෙතුදුක්ඛහෙතුසම්පයුත්තදුක්ඛසම්බන්ධො,
 නහෙතුසහෙතුදුක්ඛො එකද්විපදවසෙන හෙතුදුක්ඛසහෙතුදුක්ඛසම්බන්ධොති.
 කණ්ණිකා වියාති පුප්ඵමයකණ්ණිකා විය. ස්වා වියාති පුප්ඵහත්ථකාදීසු පුප්ඵාදීනං
 සමුහො විය. කණ්ණිකාස්වාදීසු හි පුප්ඵාදීනි වණ්ටාදීහි අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධාති
 හොන්තීති තථාසම්බන්ධතා එතෙසං දුක්ඛානං වුත්තා. දුක්ඛසාමඤ්ඤතොති අඤ්ඤෙහි
 හෙතුදුක්ඛාදීහි දුක්ඛවසෙන සමානභාවා. අඤ්ඤෙහිති සාරම්මණදුක්ඛාදීහි. අසඬගහිතො
 පදෙසො යෙසං අත්ථි, තෙ සප්පදෙසා. යෙසං පන නත්ථි, තෙ නිප්පදෙසා.

“කච්චි නු හොතො කුසල” න්ති එවං පුච්ඡිතමෙවත්ථං පාකටං කත්වා පුච්ඡිතුං
 “කච්චි හොතො අනාමය” න්ති වුත්තං, තස්මා කුසලසද්දො අනාමයත්ථො හොති.
 බාහිතිකසුත්තෙ (ම. නි. 2.361) භගවතො කායසමාවාරාදයො වණ්ණෙත්තෙන
 ධම්මභණ්ඩාගාරිකෙන “යො බො, මහාරාජ, කායසමාවාරො අනවජ්ජො” ති
 කුසලො කායසමාවාරො වුත්තො. න හි භගවතො සුඛවිපාකං කම්මං අත්ථිති
 සබ්බසාවජ්ජරහිතා කායසමාවාරාදයො කුසලාති වුත්තා. කුසලෙසු ධම්මෙසුති ව
 බොධිපක්ඛියධම්මා “කුසලා” ති වුත්තා. තෙ ව විපස්සනාමග්ගඵලසම්පයුත්තා න
 එකන්තෙන සුඛවිපාකායෙවාති අනවජ්ජත්ථො කුසලසද්දො. අඬගපච්චඩ්ගානන්ති
 කුසලසද්දයොගෙන භුම්මත්ථෙ සාම්ච්චනං, අඬගපච්චඩ්ගානං වා
 නාමකිරියාපයොජනාදීසුති අත්ථො. නච්චගීතස්සාති ව සාම්ච්චනං භුම්මත්ථෙ,
 නච්චගීතස්ස විසෙසෙසුති වා යොජෙතබ්බං. කුසලානං ධම්මානං සමාදානහෙතු
 එව්ඨිදං පුඤ්ඤං පච්චිද්ධන්ති පුඤ්ඤවිපාකනිබ්බත්තකකම්මං “කුසල” න්ති වුත්තං.
 ධම්මා හොන්තීති සුඤ්ඤධම්මත්තා සභාවමත්තා හොන්තීති අත්ථො. එවං ධම්මෙසු
 ධම්මානුපස්සිති එත්ථාපි සුඤ්ඤත්තත්ථො ධම්මසද්දො දට්ඨබ්බො.

සලයන්ති...පෙ.... විද්ධංසෙත්තීති එත්ථ පුරිමස්ස පුරිමස්ස පච්ඡිමං පච්ඡිමං
 අත්ථවචනං. අථ වා සලනස්ස අත්ථදීපනාති චලනාදීනි තිණි තදඬගප්පහානාදීහි
 යොජෙතබ්බාති. අප්පහිනභාවෙන සන්තානෙ සයමානා අකුසලා ධම්මා
 රාගාදිඅසුචිසම්පයොගතො නානාවිධදුක්ඛහෙතුතො ව කුච්ඡිතෙන ආකාරෙන
 සයන්ති. ඤාණවිප්පයුත්තානම්පි ඤාණං උපනිස්සයපච්චයො හොතීති සබ්බෙපි
 කුසලා ධම්මා කුසෙන ඤාණෙන පවත්තෙතබ්බාති කුසලා.
 උප්පන්නංසානුප්පන්නංසභාගෙසු සඬගහිතත්තා උභයභාගගතං සංකිලෙසපක්ඛං
 පහානානුප්පාදනෙහි ලුනන්ති සම්මප්පධානද්වයං විය.

සත්තාදිගාහකානං චිත්තානං ගොවරා සත්තාදයො විය පඤ්ඤාය
 උපපරික්ඛියමානා න නිස්සභාවා, කින්තු අත්තතො සභාවං ධාරෙන්තීති ධම්මා. න ව
 ධාරියමානසභාවා අඤ්ඤො ධම්මො නාම අත්ථි. න හි රුප්පනාදීහි අඤ්ඤ
 රූපාදයො, කක්ඛළාදීහි ව අඤ්ඤ පථවිආදයො ධම්මා විජ්ජන්තීති. අඤ්ඤථා පන
 අවබොධෙතුං න සක්කාති නාමවසෙන විඤ්ඤාතාවිඤ්ඤාතෙ සභාවධම්මෙ අඤ්ඤ
 විය කත්වා “අත්තතො සභාවං ධාරෙන්ති” ති වුත්තං. සප්පච්චයධම්මෙසු විසෙසං

දස්සෙන්නො “ධාරියන්ති වා පච්චයෙහි”ති ආහ. ධාරියන්තිති උපධාරියන්ති,
ලක්ඛියන්තිති අත්ථො.

අකුසලාති කුසලපටිසෙධනමත්තං කුසලාභාවමත්තවචනං තදඤ්ඤමත්තවචනං
වා එතං න භොති, කින්තු තප්පටිපක්ඛවචනන්ති දස්සෙතුං “මිත්තපටිපක්ඛා
අමිත්තා වියා”තිආදි වුත්තං. තප්පටිපක්ඛවචනතා ව අබ්‍යාකතතනියරාසිවචනෙන
විඤ්ඤායති. යදි හි කුසලාභාවමත්තවචනං අකුසලසද්දො, තෙන න කොචි ධම්මො
වුත්තොති අබ්‍යාකතවචනෙනෙව ව තතියො රාසි වුත්තො න සියා, කුසලා වෙව
ධම්මා අබ්‍යාකතා වාති දුකොවායං ආපජ්ජති, න තිකො, එවඤ්ඤ සති
අකුසලවචනෙන න කොචි අත්ථො. අථ සියා, “අනබ්‍යාකතා”ති ව චත්තඛිං සියා
කුසලානං විය අබ්‍යාකතානඤ්ඤ අභාවමත්තසම්භවා, තස්මා අභාවමත්තවචනෙ
අබ්‍යාකතභාවමත්තං විය කුසලාභාවමත්තං අකුසලං න කොචි රාසිති
“අබ්‍යාකතා”ති තතියො රාසි න සියා. තතියරාසිභාවෙන ව අබ්‍යාකතා වුත්තාති
අකුසලො ව එකො රාසිති විඤ්ඤායති. තස්මා නාභාවචනතා,
සභාවධාරණාදිඅත්ථෙපන ධම්මසද්දෙන සමානාධිකරණභාවතො ව අකුසලසද්දස්ස
කුසලාභාවමත්තවචනතා න භොති, නාපි තදඤ්ඤමත්තවචනතා තතියරාසිවචනතො
එව. යදි හි කුසලෙහි අඤ්ඤෙ අකුසලා චෙතසිකෙහි අඤ්ඤෙ අචෙතසිකා විය,
කුසලාකුසලවචනෙහි සඛිංඛෙසං ධම්මානං සඬග්ගිතත්තා අසඬග්ගිතස්ස
තතියරාසිස්ස අභවා චෙතසිකදුකො විය අයඤ්ඤ දුකො චත්තඛිංඛො සියා “කුසලා
ධම්මා අකුසලා ධම්මා”ති, න “අබ්‍යාකතා”ති තතියො රාසි චත්තඛිංඛො, වුත්තො ව
සො, තස්මා න තදඤ්ඤමත්තවචනං අකුසලසද්දො, පාරිසෙසෙන තප්පටිපක්ඛෙසු
අ-කාරස්ස පයොගදස්සනතො ලොකෙ “අමිත්තා”ති සාසනෙ “අලොභො”ති
ඉධාපි තප්පටිපක්ඛවචනතා අකුසලසද්දස්ස සිද්ධා, තත්ථ නිරුළ්භත්තා ව න
ඉතරවචනතා, තප්පටිපක්ඛභාවො ව විරුද්ධසභාවත්තා තප්පභෙය්‍යභාවතො ව
චෙදිතඛිංඛො, න කුසලවිනාසනතො. න හි කුසලා අකුසලෙහි පහාතඛිංඛා,
මහාබලවතාය පන කුසලායෙව පයොගනිජ්ජාදිතා සදානුසයිතෙ අකුසලෙ
තදඬගවික්ඛම්භනසමුච්ඡෙදවසෙන පජ්භන්තිති.

න බ්‍යාකතාති අකථිතා. කථං පනෙතෙ අකථිතා භොන්ති, නනු “සුඛාය
වෙදනාය සම්පයුත්තා”තිආදිහි තිකදුකපදෙහි චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිවචනෙහි
එස්සාදිවචනෙහි ව කථිතාති? නො න කථිතා, තානි පන වචනානි ඉධ
අනධිජ්ජෙතානි අවුත්තත්තා අනනුවත්තනතො. න හි “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා
ධම්මා”තිආදිං චත්වා “අබ්‍යාකතා”ති වුත්තං, තස්මා න තානි ඉධ අනුවත්තන්තිති
තඛිංඛනියභාවෙන අකථිතතා න භොති, කුසලාකුසලවචනානි පන ඉධ වුත්තත්තා
අනුවත්තන්තිති තඛිංඛනියභාවෙන අකථිතතා ඤායතිති “කුසලාකුසලභාවෙන
අකථිතාති අත්ථො”ති ආහ. න බ්‍යාකතාති වා අවිපාකා, අබ්‍යාකතවචනෙනෙව ව
අවිපාකත්ථා ඤායන්ති. න හි භගවතො වචනං ඤාපකසාධනීයං,
ආසයානුසයවරියාදිකුසලෙන භගවතා යෙසං අවබොධනත්ථං ධම්මා වුත්තා තෙසං
වචනානන්තරං තදත්ථපටිච්චෙධතො, පච්ඡිමෙහි පන යථා තෙසං අවබොධනත්ථං
භගවතා තං තං වචනං වුත්තං, යථා ව තෙහි තදත්ථො පටිච්චිද්ධො, තං සඛිංඛං.

ආවරියෙ පයිරුපාසිත්වා සුත්වා වෙදිතබ්බං හොති, තස්මා කාරණං අවත්වා
 “කුසලාකුසලභාවෙන අකථිතාති අත්ථො”ති ආහ. යො ව වදෙය්‍ය
 “අකුසලවිපාකභාවෙන අකථිතත්තා, කුසලා අබ්‍යාකතාති ආපජ්ජන්ති,
 කුසලවිපාකභාවෙන අකථිතත්තා අකුසලාපී”ති, සොපි
 “අඤ්ඤාපකසාධනීයවචනො භගවා”ති නිවාරෙනබ්බො
 අනුවත්තමානවචනවචනීයභාවෙන අකථිතස්ස ව අබ්‍යාකතභාවතො. න හි
 අවිපාකවචනං චූත්තං කුසලවචනඤ්ච අචූත්තං, යතො අවිපාකවචනස්ස
 අධිකතභාවො කුසලස්ස ව තබ්බවනීයභාවෙන අකථිතභාවො සියා, තස්මා න
 කුසලානං අබ්‍යාකතතා, එවං අකුසලානඤ්ච අනබ්‍යාකතභාවෙ යොජනා කාතබ්බා.

අථ වා වි-සද්දො විරොධවචනො, ආ-සද්දො අභිමුඛභාවජ්ජකාසනො, තස්මා
 අත්තනො පච්චයෙහි අඤ්ඤමඤ්ඤවිරොධාභිමුඛා කතා, ලක්ඛණවිරොධතො
 විනාසකවිනාසිතබ්බතො වාති බ්‍යාකතා, කුසලාකුසලා. න බ්‍යාකතාති අබ්‍යාකතා.
 තෙ හි ලක්ඛණතො කුසලාකුසලා විය විරුද්ධා න හොන්ති. න හි අවිපාකතා
 දුක්ඛවිපාකතා විය සුඛවිපාකතාය සුඛවිපාකතා විය ව දුක්ඛවිපාකතාය
 සුඛදුක්ඛවිපාකතාහි විරුජ්ඣති නාපි තෙ කිඤ්චි පජ්ජන්ති, න ව තෙ කෙනචි
 පභාතබ්බාති අයමෙත්ථ අත්තනොමති.

අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණාති එත්ථ නත්ථි එතෙසං අවජ්ජන්ති අනවජ්ජා,
 ගරහිතබ්බභාවරහිතා නිද්දොසාති අත්ථො. තෙන තෙසං අගරහිතබ්බභාවං දස්සෙති,
 න ගාරය්භවිරහමත්තං. අඤ්ඤෙපි අත්ථි නිද්දොසා අබ්‍යාකතාති
 අනවජ්ජවචනමත්තෙන තෙසමිපි කුසලතාපත්තිදොසං දිස්වා තං පරිහරිතුං
 සුඛවිපාකවචනං ආහ. අවජ්ජපටිපක්ඛා වා ඉධ අනවජ්ජාති චූත්තා, න
 බාහිතිකසුත්තෙ (ම. නි. 2.361) විය පටිපෙස්සද්ධාවජ්ජා විරහිතාවජ්ජමත්තා වා,
 තස්මා අනවජ්ජවචනෙන අවජ්ජවිනාසනභාවො දස්සිතො. අබ්‍යාකතෙහි පන
 විසිට්ඨං කුසලාකුසලානං සාධාරණං සවිපාකතාලක්ඛණන්ති තස්මිං ලක්ඛණෙ
 විසෙසදස්සන්තං සුඛවිපාකවචනං අවොච. සිද්ධො හි පුරිමෙනෙව
 අකුසලාබ්‍යාකතෙහි කුසලානං විසෙසොති. සුඛො විපාකො එතෙසන්ති සුඛවිපාකා.
 තෙන කුසලාකුසලානං සාමඤ්ඤෙ විපාකධම්මභාවෙ සුඛවිපාකවිපච්චනසභාවං
 දස්සෙති, න තෙසං සුඛවිපාකසබ්භාවමෙව. අනවජ්ජා ව තෙ සුඛවිපාකා වාති
 අනවජ්ජසුඛවිපාකා. කුසලා ලක්ඛීයන්ති එතෙනාති ලක්ඛණං,
 අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණං එතෙසන්ති අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා. නනු තෙ එව
 කුසලා අනවජ්ජසුඛවිපාකා, කථං තෙ සයමෙව අත්තනො ලක්ඛණං හොන්තිති?
 විඤ්ඤාතාවිඤ්ඤාතසද්දත්ථභාවෙන ලක්ඛණලක්ඛිතබ්බභාවයුත්තිතො.
 කුසලසද්දත්ථවසෙන හි අවිඤ්ඤාතා කුසලා ලක්ඛිතබ්බා හොන්ති,
 අනවජ්ජසුඛවිපාකසද්දත්ථභාවෙන විඤ්ඤාතා ලක්ඛණන්ති යුත්තමෙනං. අථ වා
 ලක්ඛීයතිති ලක්ඛණං, සභාවො. අනවජ්ජසුඛවිපාකා ව තෙ ලක්ඛණඤ්චාති
 අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා, අනවජ්ජසුඛවිපාකා භුත්වා ලක්ඛීයමානා සභාවා
 කුසලා නාමාති අත්ථො.

අප වා අනවජ්ජවචනෙන අනවජ්ජත්තං ආහ, සුඛවිපාකවචනෙන සුඛවිපාකත්තං, තස්මා අනවජ්ජඤ්ච සුඛවිපාකො ච අනවජ්ජසුඛවිපාකං, තං ලක්ඛණං එතෙසං කරුණත්ථෙ ච කම්මත්ථෙ ච ලක්ඛණසද්දෙ සභාවභූතන්ති අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා, අනවජ්ජසුඛවිපාකසභාවෙන ලක්ඛියමානා තංසභාවචන්තො ච කුසලාති චුත්තං හොති. තත්ථ අනවජ්ජවචනෙන පවත්තිසුඛතං කුසලානං දස්සෙති, සුඛවිපාකවචනෙන විපාකසුඛතං. පුරිමඤ්චි අත්තනො පවත්තිසභාවචසෙන ලක්ඛණතාවචනං, පච්ඡිමං කාලන්තරෙ විපාකුප්පාදනසමත්ථතායාති. තථා පුරිමෙන කුසලානං අත්තසුද්ධිං දස්සෙති, පච්ඡිමෙන විසුද්ධවිපාකතං. පුරිමෙන ච කුසලං අකුසලසභාවතො නිවත්තෙති, පච්ඡිමෙන අබ්‍යාකතසභාවතො සවිපාකත්තදීපකත්තා පච්ඡිමස්ස. පුරිමෙන වා චජ්ජපටිපක්ඛවාදස්සනතො කිච්චට්ඨෙයන රසෙන අකුසලවිද්ධංසනරසතං දීපෙති, පච්ඡිමෙන සම්පත්තිඅත්ථෙයන ඉට්ඨවිපාකරසතං. පුරිමෙන ච උපට්ඨානාකාරට්ඨෙයන පච්චුපට්ඨානෙන වොදානපච්චුපට්ඨානතං දස්සෙති, පච්ඡිමෙන ඵලත්ථෙයන සුඛවිපාකපච්චුපට්ඨානතං. පුරිමෙන ච යොනිසොමනසිකාරං කුසලානං පදට්ඨානං විභාවෙති. තතො හි තෙ අනවජ්ජා ජාතාති. පච්ඡිමෙන කුසලානං අඤ්ඤෙසං පදට්ඨානභාවං දස්සෙති. තෙ හි සුඛවිපාකස්ස කාරණං හොන්තිති. එත්ථ ච සුඛවිපාකසද්දෙ සුඛසද්දො ඉට්ඨපරියායවචනන්ති දට්ඨබ්බො. ඉට්ඨවතුක්ඛන්ධවිපාකා හි කුසලා, න සුඛවෙදනාවිපාකාව. සඬ්ඛාරදුක්ඛොපසම්පුඛවිපාකතාය ච සම්භවො එව නත්ථි. න හි තංවිපාකොති. යදි පන විපාකසද්දො ඵලපරියායවචනං, නිස්සන්දවිපාකෙන ඉට්ඨරූපෙනාපි සුඛවිපාකතා යොජෙතබ්බො.

සාවජ්ජදුක්ඛවිපාකලක්ඛණාති එත්ථ ච චුත්තවිධිඅනුසාරෙන අත්ථො ච යොජනා ච යථාසම්භවං වෙදිතබ්බො. විපාකාරහතා කුසලාකුසලානං ලක්ඛණභාවෙන චුත්තා, තබ්භාවෙන අකථිතා අබ්‍යාකතා අවිපාකාරහසභාවා හොන්තිති ආහ “අවිපාකලක්ඛණා අබ්‍යාකතා”ති. යථෙව හි සුඛදුක්ඛවිපාකාරහා සුඛදුක්ඛවිපාකාති එවංලක්ඛණතා කුසලාකුසලානං චුත්තා, එවම්ධාපි අවිපාකාරහා අවිපාකාති එවංලක්ඛණතා අබ්‍යාකතානං චුත්තා. තස්මා “අහොසි කම්මං නාහොසි කම්මවිපාකො න භවිස්සති කම්මවිපාකො නත්ථි කම්මවිපාකො, අත්ථි කම්මං නත්ථි කම්මවිපාකො න භවිස්සති කම්මවිපාකො, භවිස්සති කම්මං න භවිස්සති කම්මවිපාකො”ති (පටි. ම. 1.234) එවංපකාරානං කුසලාකුසලානං කුසලාකුසලභාවානාපත්ති අබ්‍යාකතභාවාපත්ති වා න හොති. න හි තෙ සුඛදුක්ඛවිපාකාරහා න හොන්ති විපාකධම්මත්තා, අවිපාකාරහා වා න හොන්ති අවිපාකධම්මත්තාභාවාති.

කුසලාති වා ධම්මාති වාතිආදීනීති කුසලධම්මපදානි ද්වෙ, අකුසලධම්මපදානි ද්වෙ, අබ්‍යාකතධම්මපදානි ද්වෙති. එකත්ථනානත්ථානීති විසුං විසුං ද්වින්තං ද්වින්තං අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛං එකත්ථනානත්ථතං වොදෙති, න ඡන්තං. දොසමෙත්ථ වත්තුකාමො වොදකො පුච්ඡතීති ඤත්වා ආචරියො ආහ “කිඤ්චෙත්ථා”ති. එත්ථ එකත්ථනානත්ථතායං කිඤ්චි වත්තබ්බං අසමත්තා තෙ

නනු තිණ්ණං ධම්මසද්දානං තිණ්ණං ඉන්ද්‍රියද්දානං විය රූපාභෙදා
අත්ථාභෙදොති ඡක්කභාවො න භවිස්සති, තස්මා එවමිදං වත්තබ්බං සියා
“තිකදුකානං චතුක්කතිකභාවො ආපජ්ජති” ති, න වත්තබ්බං, තිණ්ණං
ධම්මසද්දානං එකත්ථානං තිණ්ණං ඉන්ද්‍රියද්දානං විය වචනෙ පයොජනාභාවා
චුත්තානං තෙසං මාසසද්දානං විය අභින්නරූපානඤ්ච අත්ථභෙදො උපපජ්ජතිති,
එවමපි යථා එකො මාසසද්දො අභින්නරූපො කාලං අපරණ්ණවිසෙසං
සුවණ්ණමාසඤ්ච වදති, එවං ධම්මසද්දොපි එකො භින්නෙ අත්ථෙ වත්තුමරහතීති
කාලාදීනං මාසපදත්ථතාය විය තබ්බවතීයභින්නත්ථානං ධම්මපදත්ථතාය
අභෙදොති චතුක්කතිකභාවො එව ආපජ්ජතිති, නාපජ්ජති එකස්ස සද්දස්ස
ජාතිගුණකිරියාභින්නානං අනභිධානතො. න භි මාස-සද්දො එකො ජාතිභින්නානං
කාලාදීනං අන්තරෙන සරූපෙකසෙසං වාවකො හොති. ඉධ ව යදි සරූපෙකසෙසො
කතො සියා, දුතියො තතියො ච ධම්ම-සද්දො න වත්තබ්බො සියා, චුත්තො ච සො,
තස්මා කුසලාදි-සද්දා විය අභින්නකුසලාදිජාතීසු රූපසාමඤ්ඤෙපි මාස-සද්දා විය
තයො විනිවත්තඅඤ්ඤජාතීසු වත්තමානා තයො ද්වෙ ච ධම්ම-සද්දා ආපන්නාති
තිකදුකානං ඡක්කචතුක්කභාවො එව ආපජ්ජතිති.

www.aathaapi.org

සම්බන්ධයෙන් ඉවිඡ්ඤාබෝධය ප්‍රබලාපරවීරෝධාපත්තියෙන් තොරව දස්සෙතැ. “යාපි වෙසා” තිආදිමාහ. පුච්ඡා හි පදවිපල්ලාසකරණෙන ධම්මා එව කුසලාති කුසලධම්ම-සද්දානං ඉධ උද්දිට්ඨානං එකත්ථනං දීපෙනි, තව ච නානත්ථනං වදන්තස්ස නෙව හි ධම්මා කුසලාති කත්වා තායපි පුච්ඡාය විරෝධො ආපජ්ජති, වුව්වති ච තථා සා පුච්ඡාති න නානත්ථනා යුජ්ජති.

අපරො නයොති “කුසලා ධම්මා” තිආදීනං ද්විත්තං ද්විත්තං එකත්ථත්තමෙව තිණ්ණං ධම්මසද්දානං එකත්ථනානත්ථත්තෙනි වොදෙනි. තිණ්ණං ධම්මානං එකත්තාතිආදිමිති යථා තීහි ඉන්ද්‍රිය-සද්දෙනි වුව්වමානානං ඉන්ද්‍රත්ථානං ඉන්ද්‍රභාවෙන එකත්තා තතො අනඤ්ඤෙසං සක්කපුරිත්තදසහස්සක්ඛසද්දත්ථානං එකත්තං, එවං තිණ්ණං ධම්ම-සද්දත්ථානං ධම්මභාවෙන එකත්තා තතො අනඤ්ඤෙසං කුසලාකුසලාඛ්‍යාකත-සද්දත්ථානං එකත්තං ආපජ්ජති අත්ථො. ධම්මො නාම භාවොති සභාවධාරණාදිනා අත්ථෙව ධම්මොති වුත්තො, සො ච සභාවස්සෙව හොති, නාසභාවස්සාති ඉමිනා අධිජ්ජායෙන වදති. හොතු භාවො, තතො කිත්ති? යදි තිණ්ණං ධම්මසද්දානං නානත්ථනා, තීසු ධම්මෙසු යො කොච්චි එකො ධම්මො භාවො, තතො අනඤ්ඤං කුසලං අකුසලං අඛ්‍යාකතං වා එකෙකමෙව භාවො. භාවභූතා පන ධම්මා අඤ්ඤෙ ද්වෙ අභාවා හොත්තීති තෙනි අනඤ්ඤෙ කුසලාදීසු ද්වෙ යෙ කෙච්චි අභාවා. යොපි ච සො එකො ධම්මො භාවොති ගහිතො, යොපි සමානරූපෙසු තීසු ධම්මසද්දෙසු අයමෙව භාවත්ථො හොතීති නියමස්ස අභාවා අඤ්ඤස්ස භාවත්ථත්තෙ සති අභාවො හොතීති තතො අනඤ්ඤස්සපි අභාවත්තං ආපන්නත්ති කුසලාදීනං සබ්බෙසම්පි අභාවත්තාපත්ති හොති. න හි ඉන්ද්‍රස්ස අමනුස්සත්තෙ තතො අනඤ්ඤෙසං සක්කාදීනං මනුස්සත්තං අත්ථීති.

නනු එවමපි එකස්ස භාවත්තං විනා අඤ්ඤෙසං අභාවත්තං න සක්කා වත්තුං, තත්ථ ච එකෙනෙව භාවෙන හවිතබ්බත්ති නියමාභාවතො තිණ්ණමපි භාවත්තෙ සිද්ධෙ තෙනි අනඤ්ඤෙසං කුසලාදීනමපි භාවත්තං සිද්ධං හොතීති? න හොති තිණ්ණං ධම්ම-සද්දානං නානත්ථභාවස්ස අනුඤ්ඤාතත්තා. න හි තිණ්ණං භාවත්තෙ නානත්ථනා අත්ථී, අනුඤ්ඤාතා ච සා තයාති. නනු තිණ්ණං ධම්මානං අභාවත්තෙපි නානත්ථනා න සියාති? මා හොතු නානත්ථනා, තව පන නානත්ථනං පටිජානන්තස්ස “එසො දොසො” ති වදාමි, න පන මයා නානත්ථනා එකත්ථනා වා අනුඤ්ඤාතාති කුතො මෙ විරෝධො සියාති. අථ වා අභාවත්තං ආපන්නෙනි ධම්මෙහි අනඤ්ඤෙ කුසලාදයොපි අභාවා එව සියුන්ති ඉදං වචනං අනියමෙන යෙ කෙච්චි ද්වෙ ධම්මා අභාවත්තං ආපන්නා, තෙනි අනඤ්ඤෙසං කුසලාදීසු යෙසං කෙසඤ්චි ද්විත්තං කුසලාදීනං අභාවත්තාපත්තිං සන්ධාය වුත්තං එකස්ස භාවත්තා. යමිපි වුත්තං “තෙනි ච අඤ්ඤො කුසලපරොපි අභාවො සියා” ති, තං අනියමදස්සනත්ථං වුත්තං, න සබ්බෙසං අභාවසාධනත්ථං. අයඤ්ඤි තත්ථ අත්ථො අකුසලපරස්ස වා අඛ්‍යාකතපරස්ස වා ධම්මස්ස භාවත්තෙ සති තෙනි අඤ්ඤො කුසලපරොපි අභාවො සියාති.

සබ්බමෙතං අකාරණන්ති එත්ථ කාරණං නාම යුත්ති. කුසලකුසලසද්දානං විය එකන්තඵකත්ථං, කුසලරූපවක්ඛුම-සද්දානං විය එකන්තනානත්ථකඤ්ච විකප්පෙත්වා යායං පුනරුත්ති ඡක්කවතුක්කාපත්ති අසම්බන්ධවිරොධාභාවාපත්ති දොසාරොපනායුත්ති චුත්තා, සබ්බා සා අයුත්ති, තථා එකත්ථනානත්ථකභාවතොති චුත්තං හොති. යා යා අනුමති යථානුමති අනුමතියා අනුමතියා වොහාරසිද්ධිතො. අනුමතියා අනුරූපං වා යථානුමති, යථා අනුමති පචත්තා, තථා තදනුරූපං වොහාරසිද්ධිතොති අත්ථො. අනුමති හි විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවතො අච්චන්තමභින්නෙසු කත්ථවි කිරියාගුණාදිපරිග්ගහවිසෙසෙන අච්චටසද්දත්ථවිචරණත්ථං පචත්තා යථා “සක්කො ඉන්දො පුරින්දො”ති. කත්ථවි අච්චන්තං භින්නෙසු යථා “ධවො බදිරො පලාසො ච ආනියන්තු”ති. කත්ථවි විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවතො හෙදාහෙදවත්තෙසු සෙය්‍යාපාපි “නිලුප්පලං පණ්ඩිතපුරිසො”ති, තාය තාය අනුමතියා තදනුරූපඤ්ච තෙ තෙ වොහාරා සිද්ධා. තස්මා ඉහාපි කුසලධම්ම-සද්දානං විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවතො විසෙසත්ථසාමඤ්ඤත්ථපරිග්ගහෙන සමානෙ අත්ථෙ හෙදාහෙදයුත්තෙ පචත්ති අනුමතාති තාය තාය අනුමතියා තදනුරූපඤ්ච සිද්ධො එසො වොහාරො. තස්මා චුත්තං “සබ්බමෙතං අකාරණං”න්ති.

අත්තනො අත්තනො අත්ථවිසෙසං තස්ස දිපෙත්තීති අත්තනා පරිග්ගහිතං අත්තනා චුච්චමානං අනවජ්ජසුඛවිපාකාදිකුසලාදිභාවං ධම්ම-සද්දස්ස දිපෙත්ති තදත්ථස්ස තබ්බාවදිපනවසෙනාති අධිප්පායො. න හි ධම්ම-සද්දො කුසලාදිභාවො හොතීති. ඉමිනාචාති “ධම්ම-සද්දො පරියත්තිආදීසු දිස්සති”තිආදිනා “අත්තනො සභාවං ධාරෙත්ති”තිආදිනා ච නයෙන. සො හි සබ්බත්ථ සමානො, න කුසල-සද්දො ආරොග්‍යාදීසු දිස්සති “කුච්ඡිතෙ සලයන්ති”තිආදිකො, සො ච විසෙසනායො “ඉතො පරං විසෙසමත්තමෙව චක්ඛාමා”ති එතෙන අපනීතොති දට්ඨබ්බො. න හි කුසලාදිවිසෙසං ගහෙත්වා පචත්තා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තාතිආදයො විසෙසාති.

2. සුඛස්ස ච පභානාති එත්ථ සුඛින්ද්‍රියං “සුඛ”න්ති චුත්තං, තඤ්ච සුඛවෙදනාව හොතීති “සුඛවෙදනායං දිස්සති”ති චුත්තං, න පන “තිස්සො ඉමා, භික්ඛවෙ, වෙදනා සුඛා වෙදනා”තිච්චමාදීසු (සං. නි. 4.249 ආදයො) සුඛ-සද්දො විය සුඛවෙදනාසද්දෙන සමානත්ථත්තා. අයඤ්චි සුඛින්ද්‍රියත්ථො සුඛ-සද්දො කායසුඛනං කායානුග්ගහං සාතවිසෙසං ගහෙත්වා පචත්තො, න පන සුඛා වෙදනා “යං කිඤ්චි වෙදනං වෙදෙති සුඛං වා (ම. නි. 1.409), යො සුඛං දුක්ඛතො”තිච්චමාදීසු (සං. නි. 4.253) සුඛ-සද්දො විය සාතසාමඤ්ඤං ගහෙත්වා පචත්තොති. යස්මිං සති සුඛහෙතුනං පචත්ති, තං සුඛමූලං. බුද්ධුප්පාදෙ ච කාමසමතික්කමාදිකෙ විරාගෙ ච සති සුඛහෙතුනං පුඤ්ඤපස්සද්ධිආදීනං පචත්ති හොතීති තං “සුඛමූලං සුඛ”න්ති චුත්තං. සුඛස්ස ච ආරම්මණත්තා “රූපං සුඛ”න්ති චුත්තං. පුඤ්ඤානීති යදිදං චචනං, තං සුඛස්ස ච අධිචචනං ඉට්ඨවිපාකස්ස අධිචචනං තදත්ථස්ස ඉට්ඨවිපාකවිපච්චනතොති අත්ථො. සුඛපච්චයානං රූපාදීනං ඉට්ඨානං යානං ඔකාසො සග්ගා නන්දනඤ්චාති “සුඛා සග්ගා සුඛං නන්දන”න්ති චුත්තං.

දිට්ඨිමත්තෙති ඉමස්මිං අත්තභාවෙ. සුඛවිභාරාති පයමජ්ඣානවිභාරාදී.
 නීවරණාදිබ්‍යාබාධරහිතත්තා “අබ්‍යාබජ්ඣා”ති වුත්තා.
 සබ්බසංඛාරදුක්ඛනිබ්බාපනතො තංනිරොධත්තා වා “නිබ්බානං සුඛ”න්ති වුත්තං.
 ආදි-සද්දෙන “අදුක්ඛමසුඛං සන්තං, සුඛමිච්චෙව භාසිත”න්ති අදුක්ඛමසුඛෙ.
 “ද්වෙපි මයා, ආනන්ද, වෙදනා වුත්තා පරියායෙන සුඛා වෙදනා දුක්ඛා වෙදනා”ති
 (සං. නි. 4.267) සුඛොපෙක්ඛාසු ව ඉට්ඨාසුති එවමාදීසු පවත්ති සංඛගහිතා.

දුක්ඛවත්ථුති දුක්ඛස්ස ඔකාසො. අත්තතො පච්චයෙහි උප්පජ්ජමානමිපි හි තං
 දුක්ඛං ජාතිආදීසු විජ්ජමානෙසු තබ්බත්ථුකං හුත්වා උප්පජ්ජති. දුක්ඛපච්චයෙහි
 දුක්ඛහෙතුමිති, දුක්ඛස්ස ජනකෙති අත්ථො. දුක්ඛපච්චයට්ඨානෙති
 දුක්ඛජනකකම්මස්ස සභායභූතානං අනිට්ඨරූපාදිපච්චයානං යානෙ. පච්චයසද්දො හි
 ජනකෙ ජනකසභායෙ ව පවත්තතීති. ආදි-සද්දෙන “යදනිච්චං තං
 දුක්ඛ”න්තිආදිනා (සං. නි. 3.15, 45-46, 76) සංඛාරදුක්ඛාදීසු පවත්ති දට්ඨබ්බා.
 සම්පයුත්තෙ වත්ථුඤ්ච කරජකායං සුඛයති ලද්ධස්සාදෙ අනුග්ගහිතෙ කරොතීති
 සුඛා. සුඛාති වෙදනාසද්දමපෙක්ඛිත්වා සුඛභාවමත්තස්ස අප්පකාසනෙන
 නපුංසකලිඬගතා න කතා. සභාවතො සංඛකප්පතො ව යං ඉට්ඨං, තදනුභවනං
 ඉට්ඨාකාරානුභවනං වා ඉට්ඨානුභවනං.

සමන්ති අවිසමං. සමා එකීභාවූපගතා විය යුත්තා, සමං වා සහ යුත්තාති
 යොජෙතබ්බං. එකුප්පාදාති එකො සමානො උප්පාදො එතෙසන්ති එකුප්පාදා,
 සමානපච්චයෙහි සහුප්පත්තිකාති අත්ථො. සහුප්පත්තිකානං රූපාරූපානඤ්ච
 අඤ්ඤමඤ්ඤසම්පයුත්තතා ආපජ්ජෙය්‍යාති “එකනිරොධා”ති වුත්තං, යෙ
 සමානුප්පාදා සමානනිරොධා ව, තෙ සම්පයුත්තාති රූපාරූපානං
 අඤ්ඤමඤ්ඤසම්පයොගො නිවාරිතො හොති. එවමපි අවිනිබ්භොගරූපානං
 අඤ්ඤමඤ්ඤසම්පයුත්තතා ආපජ්ජෙය්‍යාති “එකවත්ථුකා”ති වුත්තං, යෙ
 එකුප්පාදා එකනිරොධා එකවත්ථුකා ව, තෙ සම්පයුත්තාති. එවමපි
 අවිනිබ්භොගරූපෙසු එකං මහාභූතං සෙසමහාභූතොපාදාරූපානං නිස්සයපච්චයො
 හොතීති තෙන තාති එකවත්ථුකාතීති, වක්ඛාදිනිස්සයභූතාති වා භූතාති එකං වත්ථු
 එතෙසු සන්තිස්සිතන්ති එකවත්ථුකාතීති කප්පෙන්තස්ස තෙසං සම්පයුත්තතාපත්ති
 සියාති තන්තිවාරණත්ථං “එකාරම්මණා”ති වුත්තං, යෙ එකුප්පාදා...පෙ....
 එකාරම්මණා ව හොන්ති, තෙ සම්පයුත්තාති. පටිලොමතො වා එකාරම්මණාති
 වුත්තෙ එකවිථියඤ්ච පඤ්චවිඤ්ඤාණසම්පට්චිජනානං නානාවිථියං පරසන්තානෙ ව
 එකස්මිං ආරම්මණෙ උප්පජ්ජමානානං හින්තවත්ථුකානං සම්පයුත්තතා
 ආපජ්ජෙය්‍යාති “එකවත්ථුකා”ති වුත්තං, යෙ එකවත්ථුකා හුත්වා එකාරම්මණා,
 තෙ සම්පයුත්තාති. එවමපි සම්පට්චිජනසන්තීරණාදීනං සම්පයුත්තතා
 ආපජ්ජෙය්‍යාති “එකනිරොධා”ති වුත්තං, යෙ එකනිරොධා හුත්වා එකවත්ථුකා
 එකාරම්මණා, තෙ සම්පයුත්තාති. කිං පන නානුප්පාදාපි එවං තිවිධලක්ඛණා
 හොන්ති, අප් එකුප්පාදා එවාති විවාරණාය එකුප්පාදා එව එවං තිවිධලක්ඛණා
 හොන්තිති දස්සනත්ථං “එකුප්පාදා”ති වුත්තං.

3. විපක්කභාවමාපන්නානං අරූපධම්මානන්ති යථා සාලිබ්භද්දිනං එලානි තංසදිසානි නිබ්බත්තානි විපක්කානි නාම භොන්ති, විපාකනිරුත්තිඤ්ච ලහන්ති, න මූලඬකුරපත්තබන්ධනාලානි, එවං කුසලාකුසලානං එලානි අරූපධම්මභාවෙන සාරම්මණභාවෙන සුක්කකණ්භාදිභාවෙන ච තංසදිසානි විපක්කභාවමාපන්නානීති විපාකනිරුත්තිං ලහන්ති, න රූපධම්මා කම්මනිබ්බත්තාපි කම්මාසදිසානි දස්සෙතුං වුත්තං. ජාතිජරාසභාවානි ජායනජීරණසභාවා. විපාකපකතිකානි විපච්චනපකතිකා. විපච්චනසභාවතා ච අනුපච්ඡින්නාවිජ්ජාතණ්භාමානසන්නානෙ සබ්බාපාරතා, තෙන අභිඤ්ඤාදිකුසලානං භාවනායපභාතබ්බාදිඅකුසලානඤ්ච විපාකානුප්පාදනෙපි විපාකධම්මතා සිද්ධා භොති. විපක්කභාවන්ති චෙත්ථ භාව-සද්දෙන සභාවො එව වුත්තො. තං යථාවුත්තං විපක්කසභාවං දුතියස්ස වුත්තං විපච්චනසභාවඤ්ච ගහෙත්වා “උභයසභාවපටික්ඛෙපවසෙනා”ති ආහ.

4. උපෙතෙන ආදින්නා උපාදින්නා. කිං පන තං උපෙතං, කෙන ච උපෙතං, කථඤ්ච උපෙතං, කෙ ච තෙන ආදින්නාති? සති ච ලොකුත්තරානං කෙසඤ්ච ආරම්මණභාවෙ තන්තිවත්තන්තං උපෙතසද්දසම්බන්ධිනා උපය-සද්දෙන වුවච්චමානාහි චතුබ්බිධුපාදානභූතාහි තණ්හාදිට්ඨිහි උපෙතං, තෙහි ච ආරම්මණකරණවසෙන උපෙතං, න සමන්තාගමවසෙන. සති ච සබ්බතෙභූමකධම්මානං උපාදානාරම්මණත්තෙ යෙහි විපාකකටත්තාරූපානි අම්භෙහි නිබ්බත්තත්තා අම්භාකං එතානි එලානීති ගණ්හන්තෙහි විය ආදින්නානි, තානි තෙභූමකකම්මානි කම්මභාවෙන එකත්තං උපනෙත්වා උපෙතන්ති ඉධ ගහිතානි. තෙහි ච නිබ්බත්තානි විපාකකටත්තාරූපානි උපාදින්නා ධම්මානි සබ්බමෙතං දස්සෙතුං “ආරම්මණකරණවසෙනා”තිආදි වුත්තං. අයඤ්ච අත්ථනයො යථාසම්භවං යොජෙතබ්බො, න වචනානුපුබ්බෙනාති. එත්ථාහ – යදි ආරම්මණකරණවසෙන තණ්හාදිට්ඨිහි උපෙතෙන ආදින්නා උපාදින්නා, සබ්බතෙභූමකධම්මා ච තණ්හාදිනං ආරම්මණා භොන්ති, න ච උපෙතසද්දො කම්මෙ එව නිරුල්භො, තෙන කම්මස්සෙව ගහණෙ කාරණං නත්ථි, තස්මා සබ්බතෙභූමකධම්මපච්චයුප්පන්නානං අවිජ්ජාදිභෙතූහි නිබ්බත්තානං සඬබ්බාරාදිඑලානං උපාදින්නත්තං ආපජ්ජති තෙසම්පි තෙහිඑලභාවෙන ගහිතත්තා. උප-සද්දෙන ච උපෙතතාමත්තං ජොතිතං, න ආරම්මණකරණං සමන්තාගමනිවත්තකං, ආදින්න-සද්දෙන ච ගහිතතාමත්තං වුත්තං, න කම්මසමුට්ඨානතාවිසෙසො. තස්මා සබ්බපච්චයුප්පන්නානං උපාදින්නත්තං ආපජ්ජති? නාපජ්ජති බොධනෙයාප්ඤ්ඤාසයවසෙන දෙසනාපවත්තිතො. යෙසඤ්චි බොධනත්ථං “උපාදින්නා”ති එතං වුත්තං, තෙ තෙනෙව වචනෙන යථාවුත්තප්පකාරෙ ධම්මෙ බුජ්ඣිංසු, එතරහි පන තාවතා බුජ්ඣිතුං අසක්කොත්තෙන සුත්වා තදත්ථො වෙදිතබ්බොති එසා අත්ථචිභාවනා කතා “කම්මුතා”ති.

අයං පන අපරො අත්ථො දට්ඨබ්බො – උප-සද්දො උපෙතං දීපෙති. අයඤ්චි උප-සද්දො සමාසෙ පයුජ්ජමානො “අතිමාලා”තිආදිසු අති-සද්දො විය අතික්කමනං සසාධනං උපගමනං සසාධනං වදති, උපගමනඤ්ච උපාදානඋපයො,

තෙන උපගතං උපෙනං. කිං පන තත්ති? යං අසති උපාදානෙන න හොති, තං “උපාදානපච්චයා හවො”ති එවං වුත්තං තෙභූමකකම්මං පච්චයභාවෙන පුරිමජාතුප්පන්නෙන උපාදානෙන උපගතත්තා “උපෙන”න්ති වුච්චති. න හි කොච්ඡ අනුපග්ගම්ම අනිච්ඡන්තො කම්මං කරොතීති. තෙන උපෙනෙන කම්මුනා පුනඛිහවස්ස ආදානං හොති. කම්මුනා හි සාසවෙන සත්තා ආදියන්ති පුනඛිහවං, තස්මා ආදානඛිඛාවෙන පාකටො පුනඛිහවො. සො ච උපපත්තිහවො තෙභූමකවිපාකකටත්තාරූපසඬගහො “හවපච්චයා ජාතී”ති එත්ථ ජාතිවචනෙ සමවරුද්ධොති උපාදින්නවචනෙන උපපත්තිහවො වුච්චති, උපපත්තිහවො ච තෙභූමකවිපාකකටත්තාරූපානීති ධාතුකථායං පකාසිතමෙතං. තස්මා උපෙනෙන ආදින්නාති තෙ එව ධම්මා වුච්චන්තීති සිද්ධො අයමත්ථොති. උපාදින්න-සද්දස්ස අත්ථං වත්වා තං විස්සජ්ජෙත්වා උපාදානිය-සද්දස්ස විසුං උපාදින්නසද්දානපෙක්ඛං අත්ථං වත්තුං “ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා”ති ආදිමාහ. තස්මා එව අවිසෙසෙත්වා “උපාදානස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙතං අධිවචන”න්ති වුත්තං. තං පන උපාදානියං උපාදින්නං අනුපාදින්නන්ති දුට්ඨං. තස්මා තං විසෙසනෙන දස්සෙන්නො “උපාදින්නා ච තෙ උපාදානියා චා”ති ආදිමාහ.

5. සංකිලෙසොති දස කිලෙසවත්ථුනි වුච්චන්ති. සංකිලිට්ඨාති තෙහි විබාධිතා උපතාපිතා ච. තෙ පන යස්මා සංකිලෙසසම්පයුත්තා එකුප්පාදාදිහි නින්නානත්තා එකීභාවම්ච ගතා විසාදිහි විය සප්පිආදයො විදුසිතා මලීනා විබාධිතා උපතාපිතා ච නාම හොන්ති, තස්මා ආහ “සංකිලෙසෙන සමන්තාගතා සංකිලිට්ඨා”ති. සංකිලෙසං අරහන්තීති සංකිලෙසස්ස ආරම්මණභාවෙන තං ලද්ධං අරහන්තීති අත්ථො. ආරම්මණභාවානතික්කමනතොති එතෙන සංකිලෙසානතික්කමනමෙව දස්සෙති, වත්ථයුගිකසුඛිකසාලිකසද්දානං විය සංකිලෙසික-සද්දස්ස පවත්ති වෙදිතඛිබා.

6. සහ විතක්කෙන හොන්තීති වචනසෙසො යොජෙතඛිබො අවුච්චමානස්සපි හවති-අත්ථස්ස විඤ්ඤායමානත්තා. මත්තාති පමාණවාචකං එකං පදන්ති ගහෙත්වා “විචාරොව මත්තා එතෙස”න්ති අත්ථො වුත්තො. අඤ්ඤත්ථ අවිජ්ජයොගීසු විතක්කවිචාරෙසු විචාරොව එතෙසං මත්තා, තතො උද්ධං විතක්කෙන සම්පයොගං න ගච්ඡන්තීති අත්ථො. අයමපරො අත්ථො – මත්ත-සද්දො විසෙසනිවත්තිඅත්ථො. සවිතක්කසවිචාරා ධම්මා හි විතක්කවිසිට්ඨොන විචාරෙන සවිචාරා, එතෙ පන විචාරමත්තෙන විතක්කසඬාතවිසෙසරහිතෙන, තස්මා “විචාරමත්තා”ති වුච්චන්ති, විචාරමත්තවත්තොති අත්ථො. විචාරමත්තවචනෙන අවිතක්කත්තෙ සිද්ධෙ අවිතක්කානං අඤ්ඤෙසම්පි අත්ථිභාවජොතනත්ථං අවිතක්කවචනං. අවිතක්කා හි විචාරමත්තා ච සන්ති අවිචාරා චාති නිවත්තෙතඛිබා ගහෙතඛිබා ච හොන්ති, තෙසු අවුච්චමානෙසු නිවත්තෙතඛිබගහෙතඛිබස්ස අදස්සිතත්තා විචාරමත්තාවඅවිතක්කාති ආපජ්ජෙය්‍යාති. විසෙසනවිසෙසිතඛිබාහවො පන යථාකාමං හොතීති සාමඤ්ඤෙන අවිතක්කභාවෙන සහ විචාරමත්තතාය ධම්මවිසෙසනභාවං දස්සෙතුං “අවිතක්කවිචාරමත්තා”ති පදානුක්කමො කතො.

අප වා සවිවාරා ද්විධා සවිතක්කා අවිතක්කා ව, තෙසු අවිතක්කෙ නිවත්තෙතං ආදිපදං චුත්තං. අවිවාරා ව ද්විධා සවිතක්කා අවිතක්කා ව, තෙසු සවිතක්කෙ නිවත්තෙතං තතියපදං චුත්තං. යෙ පන ද්විභිපි නිවත්තිතා අවිතක්කා සවිතක්කා ව සවිවාරා අවිවාරා ව, තෙසු අඤ්ඤතරදස්සනං වා කත්තබ්බං සියා උභයදස්සනං වා. උභයදස්සනෙ කරියමානෙ යදි “සවිතක්කසවිවාරා”ති වුවවෙය්‍ය, ආදිපදත්ථතාව ආපජ්ජති. අප “අවිතක්කඅවිවාරා”ති වුවවෙය්‍ය, අන්තපදත්ථතා. අප පන “අවිතක්කසවිවාරා සවිතක්කඅවිවාරා”ති වුවවෙය්‍ය, අජ්ඣත්තබ්බිද්ධානං විය අත්ථන්තරාභාවො වා සඬකරදොසො වා එකස්සෙව සවිතක්කාවිතක්කතාසවිවාරාවිවාරතාවිරොධො වා ආපජ්ජෙය්‍ය, තස්මා අඤ්ඤතරදස්සනෙන ඉතරම්පි පකාසෙතං අවිතක්කවචනෙන ද්විප්පකාරෙසු වත්තබ්බෙසු සවිතක්කඅවිවාරෙ නිවත්තෙත්වා අවිතක්කසවිවාරෙ දස්සෙත්තො ආහ “අවිතක්කවිවාරමත්තා”ති. අප වා විතක්කාභාවෙන එතෙ විවාරමත්තා, න විවාරතො අඤ්ඤස්ස කස්සවි ධම්මස්ස අභාවාති දස්සෙතං අවිතක්කවචනෙන විවාරමත්තා විසෙසිතා.

7. උපෙක්ඛතීති වෙදයමානාපි මජ්ඣත්තවෙදනා සුඛාකාරෙ දුක්ඛාකාරෙ ව උදාසීනා හොතීති අත්ථො. අප වා උපෙනා යුත්තා සුඛදුක්ඛානං අවිරුද්ධා ඉක්ඛා අනුභවනං උපෙක්ඛා. විසෙසදස්සනවසෙනාති නානත්තදස්සනවසෙන. යදි හි පිතිසහගතා එව සුඛසහගතා සියුං, “පිතිසහගතා”ති එතෙනෙව සිද්ධත්තා “සුඛසහගතා”ති ඉදං න වත්තබ්බං සියා, “සුඛසහගතා”ති වා වුවචමානෙ “පිතිසහගතා”ති න වත්තබ්බං, තතො තිකං පුරෙත්තෙන දුක්ඛසහගතපදං වත්තබ්බං සියා, එවඤ්ච සති “වෙදනාත්තිකො ඵලාය”න්ති චුත්තවචනං ආපජ්ජති, තස්මා “පිතිසහගතා”ති වත්වා “සුඛසහගතා”ති වදන්තො පිතිවිප්පයුත්තම්පි සුඛං අත්ථිති තතියජ්ඣානකායවිඤ්ඤාණසම්පයුත්තං සුඛං සප්පිතිකසුඛතො හින්තං කත්වා දස්සෙතීති අධිප්පායො. අප වා පිතිසුඛානං දුබ්බිඤ්ඤෙය්‍යානානත්තානං නානත්තදස්සනත්ථං අයං තිකො චුත්තො. “පිතිසහගතා”ති එත්ථ හි සුඛෙකදෙසො සඬගහිතො, න පිති. “සුඛසහගතා”ති එත්ථ පිති සඬගහිතා, න සුඛං. පිතිවිප්පයුත්තසුඛසහගතා ව පුරිමෙන අසඬගහිතා පච්ඡිමෙන සඬගහිතාති සිද්ධො පිතිසුඛානං විසෙසොති.

8. නිබ්බානං දස්සනතොති නිබ්බානාරම්මණං සන්ධායාහ. අප වා ධම්මවක්ඛු පුනප්පුනං නිබ්බත්තනෙන භාවනාභාවං අප්පත්තං දස්සනං නාම, ධම්මවක්ඛු ව පරිඤ්ඤාදිකිච්චකරණෙන චතුසච්චධම්මදස්සනං තදතිසයො, තස්මා නත්ථෙත්ථ ගොත්‍රභුස්ස දස්සනභාවාපත්තීති. උභයපටික්ඛෙපවසෙනාති ද්විභි පදෙහි චුත්තධම්මපටික්ඛෙපවසෙන, න පභායකපටික්ඛෙපවසෙන. තථා හි සති දස්සනභාවනාහි අඤ්ඤො සමුච්ඡෙදවසෙන පභායකො අත්ථි, තෙන පභාතබ්බා නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පභාතබ්බාති අයමත්ථො ආපජ්ජති, න ව අඤ්ඤො පභායකො අත්ථි අඤ්ඤෙහි වික්ඛම්භිතානඤ්ච පුනප්පවත්තිසබ්භාවා, නාපි පභාතබ්බා තතියපදෙන සඬගස්හන්ති, කින්තු අප්පභාතබ්බා ඵලාති. තස්මා

පහාතබ්බපදං පච්චෙකං යොජෙත්වා නෙව දස්සනෙන පහාතබ්බා න භාවනාය පහාතබ්බාති දස්සනෙන භාවනාය පහාතබ්බෙහි අඤ්ඤා ගතිනාති වෙදිතබ්බා.

9. එවමත්ථං අග්ගහෙත්වාති අත්ථායුත්තිතො ව සද්දායුත්තිතො ව
අග්ගහෙතබ්බතං දස්සෙති. දස්සනභාවනාහි අප්පහාතබ්බහෙතුමත්තෙසු හි ගස්භමානෙසු අහෙතුකා අසඬගතිනාති යථාධිජ්ජෙතස්ස අත්ථස්ස අපරිපුණ්ණත්තා අත්ථායුත්ති, පහාතබ්බසද්දස්ස නිව්වසාපෙක්ඛත්තෙ ව සති න සම්බන්ධිසද්දතො පහායකතො අඤ්ඤං පටිසෙධං අපෙක්ඛමානස්ස හෙතුසද්දෙන සමාසො උපපජ්ජති සද්දායුත්ති ව වෙදිතබ්බා. එවමත්ථො ගහෙතබ්බොති පහාතබ්බ-සද්දං පටිසෙධෙන අයොජෙත්වා යෙසං අඤ්ඤපදත්ථෙ සමාසො, තබ්බිසෙසනං අත්ථීති ඉදං පටිසෙධෙන යොජෙත්වා දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං නෙවත්ථීති අත්ථො ගහෙතබ්බොති චුත්තං හොති. එවඤ්ඤා සති යථාධිජ්ජෙතත්ථො සබ්බො සඬගතිතොති. අත්ථායුත්ති මා හොතු, සද්දො පන ඉධාපි න යුත්තො. එකන්තයොගීතං අත්ථී-සද්දමෙව හි අපෙක්ඛමානානං උභින්නං පහාතබ්බහෙතු-සද්දානං සමාසො යුත්තො, න පටිසෙධං අපෙක්ඛමානානන්ති, තස්මා ගහෙතබ්බත්ථදස්සනමත්තං එතං කතං, සද්දො පන යථා යුජ්ජති, තථා යොජෙතබ්බො. එවං පන යුජ්ජති – පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථීති පහාතබ්බහෙතුකා. කෙන පහාතබ්බොති? දස්සනෙන භාවනාය ව. තයිදං පහාතබ්බහෙතුකපදං දස්සනභාවනාපදෙහි විසුං විසුං යොජෙත්වා තෙහි යුත්තෙන යෙ දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතුකා නෙව හොන්ති, භාවනාය පහාතබ්බහෙතුකා ව න හොන්තිති පටිසෙධඤ්ඤා විසුං විසුං යොජෙත්වා තෙ නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බහෙතුකාති චුච්චන්ති. නෙවවිපාකනවිපාකධම්මධම්මවචනං විය හි පුරිමපද්දවයසඬගතිතධම්මපටිසෙධනෙන තදඤ්ඤාධම්මනිදස්සනමෙතං හොති, න අහෙතුකපදං විය හෙතුවිරහස්පකාසනෙනාති. එවඤ්ඤා කත්වා ද්වෙ පටිසෙධා යුත්තා හොන්ති.

හෙතුයෙව හි තෙසං නත්ථී, යො දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බො සියාති පුරිමස්මිඤ්ඤි අත්ථෙව හෙතුනං දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බතා පටික්ඛිත්තා, පටික්ඛෙපො ව පහාතබ්බාසඬකාසබ්බාහෙව හොති, පහාතබ්බාසඬකා ව හෙතුමිති සති සියා, තෙසං පන අහෙතුකානං හෙතුයෙව නත්ථී, යො දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බො සියා, තදභාවා පහාතබ්බාසඬකා නත්ථීති තංනිවාරණත්ථො පටික්ඛෙපො න සම්භවති, තස්මා “නෙවදස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙස”න්ති එවං අහෙතුකානං ගහණං න භවෙය්‍යාති අත්ථො. අථ වා ඉතරථා හි අහෙතුකානං අග්ගහණං භවෙය්‍යාති අත්ථස්ස පාකටත්තා න කාරණසාධනීයො එසොති ගහෙතබ්බත්ථස්සෙව කාරණං වදන්තො “හෙතුයෙව හි තෙසං නත්ථී”තිආදිමාහ. තෙසඤ්ඤි නෙවදස්සනෙන න භාවනායපහාතබ්බහෙතුකපදවචනීයානං යො දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බො සියා, සො එවංපකාරො හෙතු නත්ථී. තෙ හි අනෙකප්පකාරා සහෙතුකා අහෙතුකා වාති, තස්මා නෙවදස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථීති අයමත්ථො ගහෙතබ්බොති අත්ථො.

10. තං ආරම්මණං කත්වාති ඉදං චතුකිච්චසාධනවසෙන ආරම්මණකරණං
 සන්ධාය චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. අඤ්ඤාං ගොත්තුභුඵලපච්චවෙක්ඛණාදීනම්පි
 අපවයගාමිකා ආපජ්ජෙය්‍යාති. අථ චා හෙතුභාවෙන අපවයං නිබ්බානං ගච්ඡන්තීති
 අපවයගාමිනො. නිබ්බානස්ස හි අනිබ්බන්තනියත්තෙපි
 සමුදයජ්ජහානසමුදයනිරොධානං අධිගමඅධිගන්තබ්බභාවතො හෙතුහෙතුඵලභාවො
 මග්ගනිබ්බානානං යුජ්ජති. යථාහ “දුක්ඛනිරොධෙ ඤාණං අත්ථපටිසම්භිදා,
 දුක්ඛනිරොධගාමිනියා පටිපදාය ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා”ති (විභ. 719). අත්ථොති
 හි හෙතුඵලං. ධම්මොති හෙතූති. පුරිමපච්ඡිමානං පුරිමෙ සසම්පයුත්තා චුත්තා,
 පච්ඡිමෙ කෙවලා. පුරිමෙ විය පන පච්ඡිමෙ අත්ථෙපි අරියමග්ගසීසෙන
 සබ්බලොකුත්තරකුසලචිත්තුජ්ජාදා ගහෙතබ්බා. දුතියෙ අත්ථවිකජ්ජෙ “ආවයං
 ගාමිනො”ති වත්තබ්බෙ අනුනාසිකලොපො කතොති දට්ඨබ්බො. ආචිතන්තීති චා
 ආවයා, ආවයා හුත්වා ගච්ඡන්ති පවත්තන්තීතිපි අත්ථො දට්ඨබ්බො.

11. සත්ත පන සෙක්ඛා සික්ඛනසීලාති සෙක්ඛා, තෙසං ඉමෙති සෙක්ඛා,
 අඤ්ඤාසාධාරණා මග්ගඵලත්තයධම්මා. සයමෙව සික්ඛන්තීති සික්ඛනසීලානමෙතං
 නිදස්සනං. යෙ හි ධම්මා සික්ඛන්ති, තෙ සික්ඛනසීලා භොන්තීති. අක්ඛරත්ථො පන
 සික්ඛා එතෙසං සීලන්ති සෙක්ඛාති. න සෙක්ඛාති යත්ථ සෙක්ඛභාවාසඬකා අත්ථි,
 තත්ථායං පටිසෙධොති ලොකියනිබ්බානෙසු අසෙක්ඛභාවානාපත්ති දට්ඨබ්බා.
 සීලසමාධිපඤ්ඤාසඬකා හි සික්ඛා අත්තනො පටිපක්ඛකිලෙසෙහි විජ්ජමුත්තා
 පරිසුද්ධා උපක්කිලෙසානං ආරම්මණභාවම්පි අනුපගමනතො එතා සික්ඛාති වත්තුං
 යුත්තා අට්ඨසු මග්ගඵලෙසු විජ්ජන්ති, තස්මා චතුමග්ගහෙට්ඨිමඵලත්තයධම්මා විය
 අරහත්තඵලධම්මාපි තාසු සික්ඛාසු ජාතාති ච, තංසික්ඛාසමඬගිතො අරහතො
 ඉතරෙසං විය සෙක්ඛත්තෙ සති සෙක්ඛස්ස එතෙති ච, සික්ඛා සීලං එතෙසන්ති ච
 සෙක්ඛාති ආසඬකිතබ්බා සියුන්ති තදාසඬකානිවත්තනත්ථං “අසෙක්ඛා”ති
 යථාචුත්තසෙක්ඛභාවපටිසෙධො කතො. අරහත්තඵලෙ හි පවත්තමානා සික්ඛා
 පරිනිට්ඨිතසික්ඛාකිච්චත්තා න සික්ඛාකිච්චං කරොන්ති, කෙවලං
 සික්ඛාඵලභාවෙනෙව පවත්තන්ති, තස්මා තා න සික්ඛාවචනං අරහන්ති, නාපි
 තංසමඬගිතො සෙක්ඛවචනං, න ච තංසම්පයුත්තා සික්ඛනසීලාති සික්ඛාසු
 ජාතාතිආදිඅත්ථෙහි අග්ගඵලධම්මා සෙක්ඛා න භොන්ති, හෙට්ඨිමඵලෙසු පන
 සික්ඛා සකදාගාමිමග්ගවිපස්සනාදීනං උපනිස්සයභාවතො සික්ඛාකිච්චං
 කරොන්තීති සික්ඛාවචනං අරහන්ති, තංසමඬගිතො ච සෙක්ඛවචනං,
 තංසම්පයුත්තා ච සික්ඛනසීලචුත්තීති තත්ථ ධම්මා යථාචුත්තෙහි අත්ථෙහි සෙක්ඛා
 භොන්ති එව.

සෙක්ඛාති චා අපරියොසිතසික්ඛා දස්සිතා. අනන්තරමෙව “අසෙක්ඛා”ති
 වචනං පරියොසිතසික්ඛානං දස්සනන්ති න ලොකියනිබ්බානානං අසෙක්ඛතාපත්ති.
 චුද්ධිජ්ජත්තා චා සෙක්ඛාති එතස්මිං අත්ථෙව සෙක්ඛධම්මෙසු එව කෙසඤ්චි
 චුද්ධිජ්ජත්තානං අසෙක්ඛතා ආපජ්ජති, තෙන අරහත්තමග්ගධම්මා චුද්ධිජ්ජත්තා ච
 යථාචුත්තෙහි ච අත්ථෙහි සෙක්ඛාති කත්වා අසෙක්ඛා ආපන්නාති? න, තංසදිසෙසු
 තබ්බොහාරා. අරහත්තමග්ගතො හි නින්නානාකරණං අරහත්තඵලං යපෙත්වා

පරිඤ්ඤාදිකිච්චකරණං විපාකභාවඤ්ච, තස්මා තෙ එව සෙක්ඛා ධම්මා
අරහත්තඵලභාවං ආපන්නාති සක්කා චත්තුං, කුසලසුඛතො ච විපාකසුඛං
සන්තතරතාය පණිතතරන්ති වුද්ධිප්පත්තා ච තෙ ධම්මා භොන්තිති අසෙක්ඛාති
වුච්චන්තිති.

12. කිලෙසවික්ඛම්භනාසමත්ථතාදීහි පරිත්තා. “කිලෙස...පෙ.... තායා” ති
අත්ථත්තයම්පි කුසලෙසු යුජ්ජති, විපාකකිරියෙසු දීඝසන්නානතාව. පමාණකරෙහි
වා ඔළාරිකෙහි කාමතණ්හාදීහි පරිච්ඡින්නා පරිත්තා. තෙහි අපරිච්ඡින්නත්තා
සුබ්බමෙහි රූපතණ්හාදීහි පරිච්ඡින්නා පමාණමහත්තං ගතාති මහග්ගතා.
අපරිච්ඡින්නා අප්පමාණා.

14. අතප්පකට්ඨෙන්නාති දිවසම්පි පච්චවෙක්ඛියමානා ලොකුත්තරධම්මා තිත්තිං
න ජනෙන්නි සමාපජ්ජියමානාපි ඵලධම්මාති.

15. මාතුසාතාදීසු පචත්තමානාපි හිතසුඛං ඉච්ඡන්තාව පචත්තන්තිති තෙ ධම්මා
හිතසුඛාවහා මෙ භවිස්සන්තිති ආසිසිතා භොන්ති, තථා අසුභාසුඛානිච්චානත්තෙසු
සුභාදිවිපරියාසදළ්භතාය ආනන්තරියකම්මනියතම්ච්ඡාදිට්ඨිසු පචත්ති භොතිති තෙ
ධම්මා අසුභාදීසු සුභාදිවිපරිතප්පචත්තිකා භොන්ති. මිච්ඡාසභාවාති මුසාසභාවා.
අනෙකෙසු ආනන්තරියෙසු කතෙසු යං තත්ථ ඛලවං, තං විපච්චති, න ඉතරානීති
එකන්තවිපාකජනකතාය නියතතා න සක්කා චත්තුන්ති “විපාකදානෙ
සති” තිආදිමහ. තත්ථ ඛන්ධභෙදානන්තරන්ති චුතිඅනන්තරං. චුති හි
මරණනිද්දෙසෙ (විහ. 193) “ඛන්ධානං භෙදො” ති චුත්තාති. එතෙන වචනෙන සති
ඵලදානෙ චුතිඅනන්තරො එව, න අඤ්ඤො එතෙසං ඵලකාලොති
ඵලකාලනියමෙනෙව නියතතා චුත්තා භොති, න ඵලදානනියමෙනාති
නියතඵලකාලානං අඤ්ඤෙසම්පි උපපජ්ජවෙදනියානං දිට්ඨධම්මවෙදනියානම්පි
නියතතා ආපජ්ජති, තස්මා විපාකධම්මධම්මානං පච්චයන්තරවිකලතාදීහි
අවිපච්චමානානම්පි අත්තනො සභාවෙන විපාකධම්මතා විය ඛලවතා
ආනන්තරියෙන විපාකෙ දිත්තෙ අවිපච්චමානානම්පි ආනන්තරියානං ඵලදානෙ
නියතසභාවා ආනන්තරියසභාවා ච පචත්තිති අත්තනො සභාවෙන
ඵලදානනියමෙනෙව නියතතා ආනන්තරියතා ච වෙදිතඛිඛා. අවස්සඤ්ච
නියතසභාවා ආනන්තරියසභාවා ච තෙසං පචත්තිති සම්පට්ච්ඡිතඛිඛමෙතං
අඤ්ඤස්ස ඛලවතො ආනන්තරියස්ස අභාවෙ චුතිඅනන්තරං එකන්තෙන
ඵලදානතො.

නනු එවං අඤ්ඤෙසම්පි උපපජ්ජවෙදනියානං අඤ්ඤස්මිං විපාකදායකෙ අසති
චුතිඅනන්තරමෙව එකන්තෙන ඵලදානතො ආනන්තරියසභාවා නියතසභාවා ච
පචත්ති ආපජ්ජතිති? නාපජ්ජති අසමානජාතිකෙන වෙතොපණ්ඩිවසෙන
උපසාතකෙන ච නිවත්තෙතඛිඛවිපාකත්තා අනන්තරෙකන්තඵලදායකත්තාභාවා,
න පන ආනන්තරියකානං පට්ඨමජ්ඣානාදීනං දුතියජ්ඣානාදීනි විය අසමානජාතිකං
ඵලනිවත්තකං අත්ථි සඛ්ඛානන්තරියකානං අවිච්චලත්තා, න ච භෙට්ඨුපපත්ති.

ඉච්ඡතො සීලවතො වෙනොපණ්ඩි විය උපරුපපත්තිජනකකම්මඵලං
 ආනන්තරියකඵලං නිවත්තෙතුං සමත්ථො වෙනොපණ්ඩි අත්ථි අනිච්ඡන්තස්සෙව
 අවිච්ඡානනතො, න ච ආනන්තරියකොපසාතකං කිඤ්චි කම්මං අත්ථි, තස්මා
 තෙසංයෙව අනන්තරෙකන්තවිපාකජනකසභාවා පවත්තිති.

අනෙකානි ච ආනන්තරියකානි කතානි එකන්තෙ විපාකෙ සන්තියතත්තා
 උපරතාවිපච්චනසභාවාසඤ්ඤා නිවිජ්ඣානි සභාවතො නියතානෙව. චූතිඅනන්තරං
 පන ඵලං අනන්තරං නාම තස්මිං අනන්තරෙ නියුත්තානි තන්තිබ්බත්තනෙන
 අනන්තරකරණසීලානි අනන්තරජ්ජයොජනානි වාති සභාවතො
 ආනන්තරියකානෙව ච භොන්ති. තෙසු පන සමානසභාවෙසු එකෙන විපාකෙ
 දිත්තෙ ඉතරානි අත්තනා කත්තබ්බස්ස කිච්චස්ස තෙනෙව කතත්තා න දුතියං
 තතියම්පි ච පටිසන්ධිං කරොන්ති, න සමත්ථතාවිසාතත්තානි නත්ථි තෙසං
 නියතානන්තරියතානිවත්තිති. න හි සමානසභාවං සමානසභාවස්ස සමත්ථතං
 විහන්තිති. එකස්ස පන අඤ්ඤානිපි උපත්ථම්භකානි භොන්තිති දට්ඨබ්බානිති. සම්මා
 සභාවාති සච්චසභාවා.

16. පරිපුණ්ණමග්ගකිව්චත්තා චත්තාරො අරියමග්ගාව ඉධ “මග්ගා”ති චූත්තා.
 පච්චයට්ඨෙතාති මග්ගපච්චයට්ඨෙත. නික්ඛෙපකණ්ඩෙපි හි යෙ මග්ගපච්චයං
 ලභන්ති, න පන සයං මග්ගපච්චයභාවං ගච්ඡන්ති, තෙ මග්ගහෙතුකාති දස්සෙතුං
 “අරියමග්ගසමඤ්චිස්ස මග්ගඤ්චානි යපෙත්වා”තිආදි (ධ. ස. 1039) චූත්තං. යො
 පන තත්ථෙව “අරියමග්ගසමඤ්චිස්ස අලොභො අදොසො අමොහො, ඉමෙ ධම්මා
 මග්ගහෙතු”ති ආදිනායො චූත්තො, තං දස්සෙතුං “මග්ගසම්පයුත්තා වා”තිආදි
 චූත්තං. “අරියමග්ගසමඤ්චිස්ස සම්මාදිට්ඨි මග්ගො වෙව හෙතු වා”තිආදිනා පන
 චූත්තනයං දස්සෙතුං “සම්මාදිට්ඨි සය”න්තිආදිමාහ. තත්ථ පන
 අසඤ්ඤානිසංඝාතවසෙන පටිපාටියා තයො නයා චූත්තා, හෙතුබ්බතාවසෙන
 තතියො නයො ඉධ දුතියො චූත්තො.

අභිභවිත්වා පචත්තනට්ඨෙතාති සහජාතාධිපතිපි පුබ්බාභිසංඛාරවසෙන
 ජෙට්ඨකභාවෙ පචත්තමානො සහජාතෙ අත්තනො වසෙ අනුචත්තයමානො තෙ
 අභිභවිත්වා පචත්තති, ආරම්මණාධිපතිපි තදාරම්මණෙ ධම්මෙ තථෙව අත්තානං
 අනුචත්තයමානො තෙ ධම්මෙ අභිභවිත්වා ආරම්මණභාවෙන පචත්තති, න
 පච්චුජ්ජන්තභාවෙන, තස්මා අධිපතිද්වයම්පි සංඝාතන්ති වෙදිතබ්බං. “මග්ගො
 අධිපති එතෙස”න්ති අයඤ්ච අත්ථො නික්ඛෙපකණ්ඩෙ උදාහරණවසෙන ආගතං
 අත්ථනයං ගහෙත්වා චූත්තො. යස්මා පන පට්ඨානෙ (පට්ඨා. 2.16.11)
 “මග්ගාධිපතිං ධම්මං පටිච්ච මග්ගාධිපති ධම්මො උජ්ජජ්ජති නාධිපතිපච්චයා,
 මග්ගාධිපති ඛන්ධෙ පටිච්ච මග්ගාධිපති අධිපති”ති චූත්තං, තස්මා මග්ගො අධිපති
 මග්ගාධිපතිති අයම්පි අත්ථො පාළියං සරුපෙකසෙසවසෙන සමානසද්දත්ථවසෙන
 වා සංඝාතොති වෙදිතබ්බො.

17. අනුප්පන්නාති එතෙන සබ්බො උප්පන්නභාවො පටිසිද්ධො, න උප්පන්නධම්මභාවො එවාති තෙන උප්පන්නා විගතා අතීතාපි න සභිගහිතාති දට්ඨබ්බො. යදි හි සභිගහිතා සිද්ධං, “අනුප්පන්නො ධම්මො උප්පන්නස්ස ධම්මස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො” තිථිවමාදි වුවවෙය්‍ය, න තු වුත්තන්ති. අනාගතාති විපාකකටත්තාරූපානි අතීතෙ අනාගතෙ වා කම්මෙ පුරිමනිජ්ඣන්තෙ එව උප්පජ්ජිස්සන්ති, නානිජ්ඣන්තෙති පරිනිට්ඨිතකාරණෙකදෙසානෙව භොන්ති, තස්මා තාති “අවස්සං උප්පජ්ජිස්සන්තිති උප්පාදිතො ධම්මො” ති වුවවන්ති.

18. අත්තනො සභාවන්ති කක්ඛලච්ඡිසනාදිසභාවං.

20. එවං පචත්තමානාති එවං චක්ඛාදිභාවෙන ච්ඡිසනාදිභාවෙන ව එකසන්තතිපරියාපන්නතාවසෙන පචත්තමානා. අත්තනං අධි අප්ඤ්ඤාති අධි-සද්දො සමාසවිසයෙ අධිකාරත්ථං පචත්තිඅත්ථඤ්ඤා ගහෙත්වා පචත්තතීති අත්තනං අධිකිච්ච උද්දිස්ස පචත්තා අප්ඤ්ඤාතා. තෙනාති යස්ස කුමානා වුට්ඨහිත්වා අප්ඤ්ඤාතං බහිද්ධා අප්ඤ්ඤාතබහිද්ධා ව සුඤ්ඤාතං ආනෙඤ්ජඤ්ඤා මනසිකරොතො අප්ඤ්ඤාතසුඤ්ඤාතාදීසු විත්තං න පක්ඛන්දති න පසිදති න සන්තිට්ඨති නාධිමුච්චති, යො ව ඉතිහ තත්ථ සම්පජානො, තෙන හික්ඛුනා. තස්මිංයෙව පුරිමස්මි. සමාධිනිමිත්තෙති පයමජ්ඣානාදිසමාධිනිමිත්තෙ. අප්ඤ්ඤාතමෙවාති කුමානගොවරෙ කසිණාදිමිති. විත්තං සංශ්ඨපෙතබ්බන්ති පයමජ්ඣානාදිවිත්තං සංශ්ඨපෙතබ්බං. අප්ඤ්ඤාතරතොති ගොවරජ්ඣාතෙ නිබ්බානෙ රතො, සමාධිගොවරෙ කම්මට්ඨානෙ වා රතො. “සමාහිතො එකො සන්තුසිතො තමාහු හික්ඛු”න්ති (ධ. ප. 362) ගාථාසෙසො.

අප්ඤ්ඤාතං සම්පජානන්ති එත්ථ කුමානං සකසන්තතිපරියාපන්නත්තා “අප්ඤ්ඤාත”න්ති වුත්තන්ති නියකප්ඤ්ඤාතත්ථො අප්ඤ්ඤාත-සද්දො භොති. අප්ඤ්ඤාතන්ති සකසන්තතිනියකං. අප්ඤ්ඤාතෙ හවා අප්ඤ්ඤාතිකාති නියකප්ඤ්ඤාතෙසුපි අබ්භන්තරා චක්ඛාදියො වුවවන්ති. එත්ථ පන අප්ඤ්ඤාතික-සද්දො චක්ඛාදීසු පචත්තමානො දස්සිතො, න අප්ඤ්ඤාතසද්දො, අත්ථි ව අප්ඤ්ඤාතඅප්ඤ්ඤාතිකසද්දානං බහිද්ධාබාහිර-සද්දානං විය විසෙසො. අප්ඤ්ඤාතිකසද්දො හි සපරසන්නානිකෙසු සබ්බෙසු චක්ඛාදීසු රූපාදීසු බාහිර-සද්දො විය පචත්තති, අප්ඤ්ඤාත-සද්දො පන සකසන්නානිකෙස්වෙව චක්ඛුරූපාදීසු තතො අඤ්ඤාස්වෙව බහිද්ධා-සද්දො විය පචත්තතීති තස්මා සද්දතො අත්ථතො ව අසමානත්තා න ඉදමෙත්ථ උදාහරණං යුත්තන්ති. අයං පනෙත්ථ අධිජ්ජායො දට්ඨබ්බො – අප්ඤ්ඤාතෙ හවා අප්ඤ්ඤාතිකාති අයඤ්ඤාති වචනත්ථො. යඤ්ඤාති අප්ඤ්ඤාතෙ හවං, තෙන අප්ඤ්ඤාතෙනෙව හවිතබ්බං, තෙන තංවාචකස්ස අප්ඤ්ඤාත-සද්දස්ස අප්ඤ්ඤාතික-සද්දස්ස ව සමානත්ථතා. උභින්නමිති සද්දානං සමානත්ථභාවතො අප්ඤ්ඤාතප්ඤ්ඤාතෙ පචත්තමානෙ අප්ඤ්ඤාතික-සද්දෙ අප්ඤ්ඤාත-සද්දො තත්ථ පචත්තොති සක්කා චත්තුන්ති.

අයං බො පනානන්ද, විහාරොති විහාරසුඤ්ඤතාසුත්තෙ (ම. නි. 3.187)
සඬගණිකාරාමනාය රූපාදිරතියා ච ආදීනවං චත්ථා තප්පට්ඨකඛ්චිහාරදස්සනත්ථං
චුත්තං. අප්ඤ්ඤානං සුඤ්ඤානං විසයභූතං ඉස්සරියට්ඨානභූතං සුඤ්ඤානං,
සුඤ්ඤානාඵලසමාපත්තින්ති අත්ථො. චිත්තිස්සරා හි බුද්ධා භගවන්තො ධම්මං
දෙසෙන්නාපි යං මුහුත්තං තුණ්හි භවිතබ්බං හොති, තං මුහුත්තං ඵලසමාපත්තිං
සමාපජ්ජන්ති, පගෙව අඤ්ඤස්මිං කාලෙ, තස්මා සබ්බත්ථාපි ඉස්සරියානං බහුලං
ඵලසමාපත්තියං ඉස්සරියස්ස පවත්තනතො ඵලසමාපත්ති ‘ඉස්සරියට්ඨාන’න්ති
චුත්තා. අරහත්තඵලාධිගමෙන චා තථාගතානං ඉස්සරියං නිබ්බත්තං තංජනකෙනෙව
මග්ගෙනාති තං තෙසං ඉස්සරියට්ඨානං. විසයො ච අනඤ්ඤත්ථභාවොව යථා
‘ආකාසෙ සකුණා උදකෙ මච්ඡා’ති, බුද්ධා ච අඤ්ඤත්ථ දිස්සමානාපි
විවෙකපබ්බාරතාය ඵලසමාපත්තින්තින්තාව, තෙන තස්සා තස්සා කිරියාය අනන්තරං
ඵලසමාපත්තියංයෙව භවන්තීති සා තෙසං විසයො, තබ්බිසයතා ච සච්චකසුත්තෙන
(ම. නි. 1.364 ආදයො) දිපෙතබ්බා.

22. යෙසං දට්ඨබ්බභාවො අත්ථි, තෙ සනිදස්සනා.

චක්ඛුවිඤ්ඤාණගොචරභාවොව දට්ඨබ්බභාවො, තස්ස රූපායතනා අනඤ්ඤත්තෙපි
අඤ්ඤෙහි ධම්මෙහි රූපායතනං විසෙසෙතුං අඤ්ඤං විය කත්ථා ‘සහ
නිදස්සනෙනාති සනිදස්සනා’ති චුත්තං. ධම්මසභාවසාමඤ්ඤෙන හි එකීභූතෙසු
ධම්මෙසු යො නානත්තකරො සභාවො, යො අඤ්ඤො විය කත්ථා උපවර්තුං
යුත්තො. ඵවඤ්ඤි අත්ථවිසෙසාවබ්බොධො හොතීති. සයඤ්ච නිස්සයවසෙන ච
සම්පත්තානං අසම්පත්තානඤ්ච පටිමුඛභාවො අඤ්ඤමඤ්ඤපතනං
පටිහනනභාවො, යෙන බ්‍යාපාරාදිවිකාරපච්චයන්තරසහිතෙසු චක්ඛාදීනං විසයෙසු
විකාරූප්පත්ති.

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා

1-6. මූලට්ඨෙනාති සුප්පතිට්ඨිතභාවසාධනෙන මූලභාවෙන, න
පච්චයමත්තට්ඨෙන හෙතුධම්මා හෙතු ධම්මාති සමාසාසමාසනිද්දෙසභාවො
ද්වින්තං පාඨානං විසෙසො. තථෙවාති සම්පයොගතොව. සහෙතුකානං
හෙතුසම්පයුත්තභාවතො ‘සම්පයොගතො’ති චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං, න
සහසද්දස්ස සම්පයොගත්ථත්තා. සහ-සද්දො පන එකපුඤ්ජෙ උප්පාදතො යාව
භඩ්ගා සහෙතුකානං හෙතුහි සමානදෙසගහණානං හෙතුආදිසබ්භාවං දිපෙති,
සම්පයුත්ත-සද්දො එකුප්පාදාදිවසෙන සහ හෙතුහි එකීභාවුපගමනං, තතො ඵව ච
ද්වින්තං දුකානං නානත්තං වෙදිතබ්බං. ධම්මනානත්තභාවෙපි හි
පදන්ථනානත්තෙන දුකන්තරං චුච්චති. න හි හෙතුදුකසඬගහිතෙහි ධම්මෙහි
අඤ්ඤෙ සහෙතුකදුකාදිහි චුච්චන්ති, තෙ ඵව පන සහෙතුකාහෙතුකාදිභාවතො
සහෙතුකදුකාදිහි චුත්තා. ඵවං සහෙතුකදුකසඬගහිතා ඵව
හෙතුසම්පයුත්තවිප්පයුත්තභාවතො හෙතුසම්පයුත්තදුකෙන චුත්තා. න හි ධම්මානං

අවුත්තතාපෙක්ඛං දුක්ඛන්තරවචනන්ති නත්ථී පුනරුත්තිදොසො.
 දෙසෙනබ්බජ්ජකාරජානනඤ්ඤි දෙසනාවිලාසො තථා දෙසනාඤ්ඤාණඤ්ඤවාති. තෙන
 ධම්මානං තජ්ජකාරතා වුත්තා හොති. සකලෙකදෙසවසෙන පයමදුක්ඛං දුතියතතියෙහි
 සද්ධිං යොජෙත්වා චතුත්ථාදයො තයො දුක්ඛා වුත්තා. සකලඤ්ඤි පයමදුක්ඛං
 දුතියදුක්ඛෙකදෙසෙන සහෙතුකපදෙන තතියදුක්ඛෙකදෙසෙන හෙතුසම්පයුත්තපදෙන
 ච යොජෙත්වා යථාක්කමං චතුත්ථපඤ්ඤවමදුක්ඛා වුත්තා, තථා පයමදුක්ඛෙකදෙසං
 නහෙතුපදං සකලෙන දුතියදුක්ඛෙන යොජෙත්වා ඡට්ඨදුක්ඛො වුත්තො. **ඉදම්පි**
සම්භවතීති එතෙන අවුත්තම්පි සම්භවවසෙන දීපිතන්ති දස්සෙති. සම්භවො හි
 ගහණස්ස කාරණන්ති. යථා හෙතුසහෙතුකාති ඉදං සම්භවතීති කත්වා ගහිතං, එවං
 හෙතුඅහෙතුකාති ඉදම්පි සම්භවතීති කත්වා ගහෙනබ්බමෙවාති එවං අඤ්ඤත්ථාපි
 යොජෙතබ්බං.

එවං පයමදුක්ඛං දුතියතතියදුක්ඛෙසු දුතියපදෙහි යොජෙත්වා “හෙතු වෙව ධම්මා
 අහෙතුකා ච, අහෙතුකා වෙව ධම්මා න ච හෙතු, හෙතු වෙව ධම්මා හෙතුවිජ්ජයුත්තා
 ච, හෙතුවිජ්ජයුත්තා වෙව ධම්මා න ච හෙතු” ති යෙ ද්වෙ දුක්ඛා කාතබ්බා, තෙසං
 සම්භවවසෙනෙව සඬගහං දස්සෙත්වා බො පන-පදෙන අපරෙසම්පි දුක්ඛානං සඬගහං
 දස්සෙතුං. “තත්‍ර යදෙක” න්තිආදිමාහ. තත්‍රාති පාළියං. අයං අතිරෙකත්ථොති ඉදානි
 යං වක්ඛති, තමත්ථමාහ. තත්ථ පන අඤ්ඤෙපි අඤ්ඤථාපීති එතෙසං විසුං
 පවත්තියා ද්වෙ දුක්ඛා දස්සිතා, සහ පවත්තියා පන අයම්පි දුක්ඛො වෙදිතබ්බො “හෙතු
 වෙව ධම්මා හෙතුසම්පයුත්තාපි හෙතුවිජ්ජයුත්තාපි” ති, එතෙසු පන පඤ්ඤවසු දුක්ඛෙසු
 දුතියදුක්ඛෙන තතියදුක්ඛො විය, චතුත්ථදුක්ඛෙන පඤ්ඤවමදුක්ඛො විය ච ඡට්ඨදුක්ඛෙන
 නින්නානත්ථත්තා “න හෙතු බො පන ධම්මා හෙතුසම්පයුත්තාපි
 හෙතුවිජ්ජයුත්තාපි” ති අයං දුක්ඛො න වුත්තො. දස්සිතනින්නානත්ථන යො හි සො
 පුරිමදුක්ඛෙහීති. ඉතරෙසු චතුසු හෙතු වෙව අහෙතුකදුක්ඛෙන සමානත්ථත්තා හෙතු
 වෙව හෙතුවිජ්ජයුත්තදුක්ඛො, හෙතුසහෙතුකදුක්ඛෙන සමානත්ථත්තා
 හෙතුහෙතුසම්පයුත්තදුක්ඛො ච නහෙතුහෙතුසම්පයුත්තදුක්ඛො විය න වත්තබ්බො.
 තෙසු පන ද්වීසු පච්ඡිමදුක්ඛෙ “හෙතු බො පන ධම්මා සහෙතුකා” ති පදං චතුත්ථදුක්ඛෙ
 පයමපදෙන නින්නානාකරණත්තා න වත්තබ්බං, “හෙතු බො පන ධම්මා
 අහෙතුකා” ති පදං “හෙතු වෙව ධම්මා අහෙතුකා” ති එතෙන නින්නානත්තා න
 වත්තබ්බං. අවසිට්ඨෙ පන එකස්මිං දුක්ඛෙ “අහෙතුකා වෙව ධම්මා න ච හෙතු” ති
 පදං ඡට්ඨදුක්ඛෙ දුතියපදෙන එකත්ථත්තා න වත්තබ්බං. ඉදානි “හෙතු වෙව ධම්මා
 අහෙතුකා චා” ති ඉදමෙවෙකං පදං අවසිට්ඨං, න ච එකෙන පදෙන දුක්ඛො හොතීති
 තඤ්ඤ ච වුත්තන්ති. චතුත්ථදුක්ඛෙ දුතියපදෙන පන සමානත්ථස්ස ඡට්ඨදුක්ඛෙ
 පයමපදස්ස වචනං දුක්ඛපුරණත්ථං, එතෙන චා ගතිදස්සනෙන සබ්බස්ස
 සම්භවත්තස්ස සඬගහො කතොති දට්ඨබ්බො. තථා හි සබ්බො සම්භවදුක්ඛො
 පයමදුක්ඛෙ දුතියතතියදුක්ඛපක්ඛෙපෙන දස්සිතො, තෙසු ච පයමදුක්ඛපක්ඛෙපෙනාති.

7-13. සමානකාලෙන අසමානකාලෙන කාලවිමුත්තෙන ච පච්චයෙන
 නිජ්ජන්තානං පච්චයායත්තානං පච්චයභාවමත්තෙන තෙසං පච්චයානං අත්ථිතං
 දීපෙතුං සජ්ජච්චයවචනං, න සහෙතුකවචනං විය සමානකාලානමෙව, නාපි

සනිදස්සනං විය තංසභාවස්ස අනත්ථන්තරභූතස්ස. සඬ්ඛත-සද්දො පන සමෙතෙහි නිජ්ථාදිතභාවං දීපෙතීති අයමෙතෙසං වියෙසො දුක්ඛන්තරවචනෙ කාරණං. එත්ථ ච අප්පච්චයා අසඬ්ඛතාති ඛණුවචනනිද්දෙසො අවිනිවිජිතත්ථපරිච්ඡෙදදස්සනවසෙන මාතිකායපනතො කතොති වෙදිතඛ්ඛො. උද්දෙසෙන හි කුසලාදිසභාවානං ධම්මානං අත්ථිතාමත්තං වුවචති, න පරිච්ඡෙදොති අපරිච්ඡෙදෙන ඛණුවචනෙන උද්දෙසො වුත්තොති. රූපන්ති රූපායතනං පථවියාදි වා. පුරිමස්මිං අත්ථවිකප්පෙ රූපායතනස්ස අසඬ්ගහිතතා ආපජ්ජතීති රූප්පනලක්ඛණං වා රූපන්ති අයං අත්ථනායො වුත්තො. තත්ථ රූපන්ති රූප්පනසභාවො. න ලුප්පති න පලුප්පතීති යො ගහිතො තථා න භොති, සො ලොකොති තංගහණරහිතානං ලොකුත්තරානං නත්ථි ලොකතා. දුක්ඛසච්චං වා ලොකො, තත්ථ තෙනෙව ලොකසභාවෙන විදිතාති ලොකියා.

එවං සත්තෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන විජානිතඛ්ඛස්ස රූපායතනස්ස තෙනෙව නවිජානිතඛ්ඛස්ස සද්දායතනාදිකස්ස ච නානත්තා ද්විත්තමිපි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො භොති. එවං පන දුකෙ වුවචමානෙ දුක්ඛභූතා ආපජ්ජති, යත්තකාති විඤ්ඤාණාති, තත්තකා දුකා වුත්තා සමත්තා යපෙත්වා සබ්බධම්මාරම්මණාති විඤ්ඤාණාති. තෙසු ච දුක්ඛස්ස පච්ඡෙදො ආපජ්ජති, තථා ච සති “කෙනචී”ති පදං සබ්බවිඤ්ඤාණසඬ්ගහකං න සියා, නිද්දෙසෙන ච විරුද්ධං ඉදං වචනං. යො ච තත්ථ “යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා, න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙය්‍යාති අයං දුකො න භොතී”ති පටිසෙධො කතො, සො ච කථං යුජ්ජෙය්‍ය. න හි සමත්ථා අට්ඨකථා පාළිං පටිසෙධෙතුන්ති, න ච කෙනචී-සද්දස්ස තෙනෙවාති අයං පදත්ථො සම්භවති, “කෙනචී”ති එතස්ස ආදිපදස්ස අනියමිතං යං කිඤ්චි එකං පදත්ථො, තං වත්වා වුවචමානස්ස “කෙනචී”ති දුතියපදස්ස යං කිඤ්චි අපරං අනියමිතං පදත්ථොති ලොකසිද්ධමෙතං, තථෙව ච නිද්දෙසො පවත්තො, න චෙත්ථ විඤ්ඤාතඛ්ඛධම්මහෙදෙන දුක්ඛහෙදො සමත්තො ආපජ්ජති යත්තකා විඤ්ඤාතඛ්ඛො, තත්තකා දුකාති, තස්මා නත්ථි දුක්ඛභූතා. න හි එකංයෙව විඤ්ඤාතඛ්ඛං කෙනචී විඤ්ඤෙය්‍යං කෙනචී න විඤ්ඤෙය්‍යඤ්ච, කින්තු අපරමිපි අපරමිපිති සබ්බවිඤ්ඤාතඛ්ඛසඬ්ගහෙ දුකො සමත්තො භොති, එවඤ්ච සති “කෙනචී”ති පදං අනියමෙන සබ්බවිඤ්ඤාණසඬ්ගහකන්ති සිද්ධං භොති, විඤ්ඤාණනානත්තෙන ච විඤ්ඤාතඛ්ඛං හින්දිත්වා අයං දුකො වුත්තො, න විඤ්ඤාතඛ්ඛානං අත්ථන්තරතායාති. එතස්ස පන දුක්ඛස්ස නික්ඛෙපරාසිනිද්දෙසො දුක්ඛසඬ්ගහිතධම්මෙකදෙසෙසු දුක්ඛපද්ධවයප්පවත්තිදස්සනවසෙන පවත්තො. අත්ථුද්ධාරනිද්දෙසො නිරවසෙසදුක්ඛසඬ්ගහිතධම්මදස්සනවසෙනාති වෙදිතඛ්ඛො.

14-19. චක්ඛුතොපි...පෙ.... මනතොපිති චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිවීජ්‍ය
තදනුගතමනොවිඤ්ඤාණවීජ්‍ය ච කිඤ්චාපි කුසලාදිනමිපි පවත්ති අත්ථි,
කාමාසවාදයො එව පන වණතො යුසං විය පග්ගරණකඅසුචිභාවෙන සන්දන්ති,
තස්මා තෙ එව “ආසවා”ති වුවචන්ති. තත්ථ හි පග්ගරණකඅසුචිමිහි නිරුළ්භො ආසවසද්දොති. ධම්මතො යාව ගොත්‍රභූන්ති තතො පරං මග්ගඵලෙසු අප්පවත්තිතො වුත්තං. එතෙ හි ආරම්මණකරණවසෙන ධම්මෙ ගච්ජන්තා තතො පරං න

ගව්‍යන්තීති. නනු තතො පරං භවඩ්ගාදීනිපි ගව්‍යන්තීති වෙ? න, තෙසම්පි පුබ්බෙ ආලම්බිතෙසු ලොකියධම්මෙසු සාසවහාවෙන අන්තොගධන්තා තතො පරතාභාවතො. එත්ථ ච ගොත්‍රභුවවනෙන ගොත්‍රභුවොදානඵලසමාපත්තිපුරොචාරිකපරිකම්මානි චුත්තානීති වෙදිතබ්බානි, පඨමග්ගපුරොචාරිකමෙව වා ගොත්‍රභු අවධිනිදස්සනභාවෙන ගහිතං, තතො පරං මග්ගඵලසමානතාය පන අඤ්ඤෙසු මග්ගෙසු මග්ගවීරියං ඵලසමාපත්තිවීරියං නිරොධානන්තරඤ්ච පචත්තමානෙසු ඵලෙසු නිබ්බානෙ ච පචත්ති නිවාරිතා ආසවානන්ති වෙදිතබ්බා. සචන්තීති ගව්‍යන්තී. දුට්ඨො හි අවධි අභිවිධිවිසයො අනභිවිධිවිසයො ච. අභිවිධිවිසයං කිරියා බ්‍යාපෙත්වා පචත්තති “ආභවග්ගා භගවතො යසො ගතො”ති, ඉතරං බහි කත්වා “ආපාටලිපුත්තා චුට්ඨො දෙවො”ති. අයඤ්ච ආ-කාරො අභිවිධිඅත්ථො ඉධ ගහිතොති “අන්තොකරණත්ථො”ති චුත්තං.

චිරපාරිවාසියට්ඨො චිරපරිචුත්ථතා පුරාණභාවො. ආදි-සද්දෙන “පුරිමා, හික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති භවතණ්භායා”ති (අ. නි. 10.62) ඉදං සුත්තං සඬගහිතං. අවිජ්ජාසච්ඡවාසවානඤ්ච චිරපරිචුත්ථතාය දස්සිතාය තබ්බාවභාවීනං කාමාසච්චිට්ඨාසවානඤ්ච චිරපරිචුත්ථතා දස්සිතා හොති. අඤ්ඤෙසුපි යථාචුත්තෙ ධම්මෙ ඔකාසඤ්ච ආරම්මණං කත්වා පචත්තමානෙසු මානාදීසු විජ්ජමානෙසු අත්තත්තනියාදිග්ගභවසෙන අභිබ්‍යාපනං මදකරණවසෙන ආසවසදිසතා ච එතෙසංයෙව, නාඤ්ඤෙසන්ති එතෙස්වෙව ආසවසද්දො නිරුල්ලො දට්ඨබ්බො. ආයතං වා සචන්ති ඵලන්තීති ආසවා. න හි කිඤ්චි සංසාරදුක්ඛං ආසවෙහි විනා උප්පජ්ජමානං අත්ථීති. ආරම්මණභාවෙන යෙ ධම්මා වණො විය ආසවෙ පග්ගරන්ති, තෙ අසම්පයොගෙ අතබ්බාවෙපි සහ ආසවෙහිති සාසවා, ආසවචන්තොති අත්ථො.

ඔසානදුකෙ “නො ආසවා බො පනා”ති අචත්වා “ආසවවිජ්ජයුත්තා බො පනා”ති වචනං සාසවානං සහෙතුකානං විය සම්පයුත්තෙහි තංසහිතතා න හොතීති දස්සනත්ථං. එවං සෙසගොච්ඡකෙසුපි යථාසම්භවං විජ්ජයුත්තග්ගහණෙ පයොජනං දට්ඨබ්බං. අපිච “නො ආසවා බො පන ධම්මා සාසවා”ති ඉදං පදං චතුත්ථදුකෙ දුතියපදෙන නින්තානං, න ච එකෙන දුකො හොති, තස්මා ආසවවිජ්ජයුත්තපදමෙව ගහෙත්වා ඔසානදුකයොජනා ඤායාගතාති කතා. හෙතුගොච්ඡකෙ පන හෙතුවිජ්ජයුත්තානං සහෙතුකතා නත්ථීති තෙ ගහෙත්වා දුකයොජනාය අසක්කුණෙයාත්තා නහෙතුපදං ගහෙත්වා ඔසානදුකයොජනා කතා. යෙ වා පන පඨමෙ දුකෙ දුතියස්ස පක්ඛෙපෙ එකො, තතියස්ස ද්වෙ, පඨමස්ස දුතියෙ එකො, තතියෙ ද්වෙ, දුතියස්ස තතියෙ එකො, දුතියෙ ච තතියස්ස එකොති අට්ඨ දුකා ලබ්භන්ති, තෙසු තිහි ඉතරෙ ච නයතො දස්සිතාති වෙදිතබ්බා. එස නයො සෙසගොච්ඡකෙසුපි.

20-25. කිලෙසකම්මවිපාකවට්ටානං පච්චයභාවෙන තත්ථ සංයොජන්ති, සතිපි අඤ්ඤෙසං තප්පච්චයභාවෙ න විනා සංයොජනාති තෙසං තප්පච්චයභාවො අත්ථී, ඔරම්භාගියුද්ධම්භාගියසඬගහිතෙහි ච තංතංභවනිබ්බත්තකකම්මනියමො

හවනියමො ව හොති, න ව උපවිජින්නසංයොජනස්ස කතානිපි කම්මානි හවං නිබ්බත්තෙන්ති. සංයොජෙනබ්බාති වා සංයොජනියා, සංයොජනෙ නියුත්තාති වා. දුරගතස්සපි ආකඩ්ඪනතො නිස්සරිතුං අප්පදානවසෙන ඛන්ධනං සංයොජනං, ගන්ථකරණං සඛ්බලිකවක්කලකානං විය පටිබද්ධතාකරණං වා ගන්ථනං ගන්ථො, සංසිලිසකරණං යොජනං යොගොති අයමෙනෙසං විසෙසොති වෙදිතබ්බො. ධම්මානං සභාවකිච්චවිසෙසඤ්ඤානා පන හගවතා සම්පයුත්තෙසු ආරම්මණෙසු තප්පච්චයෙසු ව තෙහි තෙහි නිප්පාදියමානං තං තං කිච්චවිසෙසං පස්සන්තෙන තෙ තෙ ධම්මා තථා තථා ආසවසංයොජනගන්ථාදිවසෙන වුත්තාති “කිමත්ථං එතෙයෙව ධම්මා එවං වුත්තා, කස්මා ව වුත්තා එව පුන වුත්තා” ති න වොදෙනබ්බමෙනං.

26-37. ගන්ථනියාති එත්ථ අයමඤ්ඤො අත්ථො “ගන්ථකරණං ගන්ථනං, ගන්ථනෙ නියුත්තාති ගන්ථනියා, ගන්ථයිතුං සක්කුණෙය්‍යා, ගන්ථයිතුං අරහන්තිති වා ගන්ථනියා” ති. එවං ඔසනියාදීසුපි දට්ඨබ්බං. තෙනාතික්කමතිති එතං ධාත්වත්ථං ගහෙත්වා ඔසනියාති පදසිද්ධි කතා.

50-54. ධම්මසභාවං අග්ගහෙත්වා පරතො ආමසන්තිති පරාමාසා. පරතොති නිච්චාදිතො. ආමසන්තිති සභාවපටිසෙධෙන පරිමජ්ජන්ති.

55-68. සභාවතො විජ්ජමානං අවිජ්ජමානං වා විචිත්තසඤ්ඤාය සඤ්ඤිතං ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා අප්පවත්තිතො ආලම්බමානා ධම්මා සාරම්මණා. විත්තනං ගහණං ආරම්මණුපලද්ධි. වෙනසි නියුත්තා, වෙනසා සංසට්ඨා වා වෙනසිකා. දුබ්බිඤ්ඤෙය්‍යානානත්තතාය එකිභාවම්චුපගමනං නිරන්තරභාවුපගමනං. යෙසං රූපානං චිත්තං සහජාතපච්චයො හොති, තෙසං චිත්තස්ස ව සුවිඤ්ඤෙය්‍යානානත්තත්ති නිරන්තරභාවානුපගමනං වෙදිතබ්බං. එකතො චත්තමානාපීති අපි-සද්දො කො පන වාදො එකතො අවත්තමානාති එතමත්ථං දීපෙති. ඉදමෙත්ථ විචාරෙතබ්බං – අවිනිබ්භොගරූපානං කිං අඤ්ඤමඤ්ඤං සංසට්ඨතා, උදාහු විසංසට්ඨතාති? විසුං ආරම්මණභාවෙන සුවිඤ්ඤෙය්‍යානානත්තත්තා න සංසට්ඨතා, නාපි විසංසට්ඨතා සංසට්ඨාති අනාසඬකනීයසභාවත්තා. චතුත්තඤ්ඤි ඛන්ධානං අඤ්ඤමඤ්ඤං සංසට්ඨසභාවත්තා රූපනිබ්බානෙහිපි සො සංසට්ඨභාවො අත්ථි නත්ථිති සියා ආසඬකා, තස්මා තෙසං ඉතරෙහි, ඉතරෙසඤ්ච තෙහි විසංසට්ඨසභාවතා වුව්චති, න පන රූපානං රූපෙහි කත්ථවි සංසට්ඨතා අත්ථිති තදාසඬකාභාවතො විසංසට්ඨතා ව රූපානං රූපෙහි න වුව්චති. එස හි තෙසං සභාවොති. විත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානාදිපදෙසු සංසට්ඨසමුට්ඨානාදිසද්දා විත්තසද්දාපෙක්ඛාති පච්චෙකං විත්තසද්දසම්බන්ධත්තා විත්තසංසට්ඨා ව තෙ විත්තසමුට්ඨානා වාති පච්චෙකං යොජෙත්වා අත්ථො වුත්තො. උපාදියන්තෙවාති භූතාති ගණ්හන්ති එව, නිස්සයන්ති එවාති අත්ථො. යථා භූතාති උපාදියන්ති ගය්හන්ති නිස්සියන්ති, න තථා එතාති ගය්හන්ති නිස්සියන්ති, තස්මා උපාදා. අථ වා භූතාති අමුඤ්චිත්වා තෙසං වණ්ණනිභාදිභාවෙන ගහෙතබ්බතො උපාදා.

75-82. සංකිලිට්ඨත්තිකෙ චුත්තනයෙනාති සං-සද්දං අපනෙත්වා කිලිසන්තිති කිලෙසාතිආදිනා නයෙන.

83-100. කාමාවචරාදිසු අයමපරො අත්ථො – කාමතණ්හා කාමො, එවං රූපාරූපතණ්හා රූපං අරූපඤ්ච. ආරම්මණකරණවසෙන තාති යත්ථ අවචරන්ති, තෙ කාමාවචරාදයොති. එවඤ්චි සති අඤ්ඤභූමීසු උප්පජ්ජමානානං අකාමාවචරාදිනා කාමාවචරාදිනා ච නාපජ්ජතිති සිද්ධං හොති. නික්ඛෙපකණ්ඨෙපි “එත්ථාවචරා”ති වචනං අවිච්ඡරනිමිතිපරිච්ඡින්නොකාසාය කාමතණ්හාය ආරම්මණභාවං සන්ධාය චුත්තන්ති වෙදිතඛිබ්බං, තදොකාසතා ච තණ්හාය තන්තින්නතාය වෙදිතඛිබ්බා. යදි පරියාපන්නසද්දස්ස අන්තොගධාති අයමත්ථො, මග්ගාදිධම්මානඤ්ච ලොකුත්තරන්තොගධත්තා පරියාපන්නතා ආපජ්ජති. න හි “පරියාපන්නා”ති එත්ථ තෙභූමකගහණං අත්ථිති? නාපජ්ජති සබ්බදා පවත්තමානස්ස පච්චක්ඛස්ස ලොකස්ස වසෙන පරියාපන්නනිච්ඡයතො. අථ වා පරිච්ඡෙදකාරිකාය තණ්හාය පරිච්ඡින්නදිත්වා ආපන්නා පටිපන්නා ගහිතාති පරියාපන්නා.

අනිය-සද්දො ඛහුලා කත්තුඅභිධායකොති වට්ටවාරකතො නියාන්තිති නියානියා, නි-කාරස්ස රස්සත්තං ය-කාරස්ස ච ක-කාරත්තං කත්වා “නියානිකා”ති චුත්තං, නියානකරණසීලා වා නියානිකා. උත්තරිතඛිබ්බස්ස අඤ්ඤස්ස නිද්දිට්ඨස්ස අභාවා නිද්දිසියමානා සඋත්තරා ධම්මාව උත්තරිතඛිබ්බාති “අත්තාන”න්ති ආහ. රාගාදීනන්ති රාගාදීනං දසන්තං කිලෙසානං සබ්බනියතාකුසලානං වා. තෙහි නානාප්පකාරදුක්ඛනිබ්බත්තකෙහි අභිභූතා සත්තා කන්දන්ති අකන්දන්තාපි කන්දනකාරණභාවතො. යස්මා පන පහනෙකට්ඨතාවසෙන ච “සරණා”ති ආහ, තස්මා “රාගාදීන”න්ති වචනෙන රාගදොසමොභාව ගහිතාති ඤායති. රණ-සද්දො වා රාගාදිරෙණුසු නිරුළ්භො දට්ඨබ්බො, රණං වා යුද්ධං, “කාමා තෙ පයිමා සෙනා”ති (සු. නි. 438; මහානි. 28, 68, 149; චූළනි. නන්දමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 47) එවමාදිකා ච අකුසලා සෙනා අරියමග්ගයුද්ධෙන ජෙනබ්බත්තා සයුද්ධත්තා “සරණා”ති චූච්චන්තිති. අරණවිභවිගසුත්තෙ (ම. නි. 3.323 ආදයො) පන සදුක්ඛා සඋපසාතා සඋපායාසා සපරිලාභා මිච්ඡාපටිපදාභූතා කාමසුඛානුයොගාදයො “සරණා”ති චුත්තාති දුක්ඛාදීනං රණභාවො තන්තිබ්බත්තකසභාවානං අකුසලානං සරණතා ච වෙදිතඛිබ්බා.

පිට්ඨිදුකා සමත්තා.

සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා

101-108. විජ්ජාරාසන්තොගධධම්මා විජ්ජාසභාගතාය තදෙකදෙසෙ විජ්ජාකොට්ඨාසෙ වත්තන්තිති චුත්තා. වජිරස්ස යත්ථ තං පතති, තත්ථ අහෙජ්ජං නාම කිඤ්චි මණිපාසාණාදි නත්ථි, න ච තෙන ගමනමග්ගො විරුහති, එවමෙව

අරහත්තමග්ගෙන යත්ථ සො උප්පජ්ජති, තස්මිං සන්තානෙන අහෙජ්ජො කිලෙසො නාම නත්ථී, න ච හින්තො පුන විරුහතීති වජිරුපමතා වෙදිතබ්බා. තදුපවාරෙන බාලා යථා “මඤ්චා සොසන්තී”ති. කණ්භාහිජාතීති අපායා වුව්චන්ති මනුස්සෙසු ච දොහග්ගියං. තපනස්ස වා දුක්ඛස්ස හිතාති තපනියා.

දාසාදීසුපි සිරිවඩ්ඪසකාදිසද්දා විය අතථත්තා වචනමත්තමෙව අධිකාරං කත්වා පවත්තා අධිවචනා. යස්මා පන අධිවචනනිරුත්තිපඤ්ඤත්තිපදානි සමානත්ථානි, සබ්බඤ්ච වචනං අධිවචනාදිභාවං භජති, තස්මා තෙසුපි වචනවිසෙසෙසු විසෙසෙන පවත්තෙහි අධිවචනාදිසද්දෙහි සබ්බානි වචනානි අත්ථප්පකාසනසාමඤ්ඤෙන වුත්තානීති එතෙනාධිප්පායෙන අයං අත්ථයොජනා කතාති වෙදිතබ්බා. අථ වා අධි-සද්දො උපරිභාගෙ, උපරි වචනං අධිවචනං. කස්ස උපරි? පකාසෙනබ්බස්ස අත්ථස්සාති විදිතොවායමත්ථො. අධීනං වා වචනං අධිවචනං. කෙන අධීනං? අත්ථෙත. තථා තංතංඅත්ථප්පකාසෙන නිවජිතං, නියතං වා වචනං නිරුත්ති. පථවීධාතුපුරිසාදිතංතංපකාරෙන ඤාපනතො පඤ්ඤත්තීති එවං අධිවචනාදිපදානං සබ්බවචනෙසු පවත්ති වෙදිතබ්බා. අඤ්ඤථා සිරිවඩ්ඪකධනවඩ්ඪකප්පකාරානමෙව අභිලාපානං අධිවචනතා, අභිසම්බරොන්තීති එවංපකාරානමෙව නිද්ධාරණවචනානං නිරුත්තිතා, තක්කො විතක්කොති එවංපකාරානමෙව එකමෙවත්ථං තෙන තෙන පකාරෙන ඤාපෙන්නානං පඤ්ඤත්තිතා ච ආපජ්ජෙය්‍යාති.

109-118. එස්සො වෙදනාති සබ්බදාපි අරුපධම්මානං එස්සාදිනාමකත්තා පථවියාදීනං කෙසකුම්භාදිනාමන්තරාපත්ති විය නාමන්තරානාපජ්ජනතො ච සදා අත්තනාව කතනාමතාය චතුක්ඛන්ධනිබ්බානානි නාමකරණට්ඨෙත නාමං. නමනං අවිනාභාවතො ආරම්මණාහිමුඛතා, නමනහෙතුභූතතා නාමනං. අථ වා අධිවචනසම්ඵස්සො විය අධිවචනං නාමමන්තරෙන යෙ අනුපවිතබ්බසම්භාරානං ගහණං න ගච්ජන්ති, තෙ නාමායත්තග්ගහණා නාමං. රූපං පන විනාපි නාමසාධනං අත්තතො රූප්පනසභාවෙන ගහණං උපයාතීති රූපං.

119-123. ඉතො පුබ්බෙ පරිකම්මං පවත්තං, ඉතො පරං භව්ඨගං, මජ්ඣෙ සමාපත්තීති එවං සමාපත්තීනං අප්පනාපරිච්ඡෙදපඤ්ඤා සමාපත්තිකුසලතා. වුට්ඨානෙ කුසලභාවො පුබ්බෙ වුට්ඨානෙ පරිච්ඡෙදකරණඤාණං. ලක්ඛණාදිවසෙන අනිච්චාදිවසෙන ච මනසි කරණං මනසිකාරො.

124-134. සුචිසීලතා සොරච්චං. සා හි සොහනකම්මරතතාති. සම්මොදකස්ස, සම්මොදකො වා මුදුභාවො සම්මොදකමුදුභාවො, සණ්ඨවාචනා. “අගුත්තද්චාරතා”ති වුත්තෙ කෙසු ද්චාරෙසුති න පඤ්ඤායතීති “ඉන්ද්‍රියෙසු”ති වුත්තං. සම්පජානාතීති සම්පජානො, තස්ස භාවො සම්පජඤ්ඤං. තදපි ඤාණං යස්මා සම්පජානාති, තස්මා “සම්පජානාතීති සම්පජඤ්ඤ”න්ති ආහ. අප්පට්ඨසම්බානෙ නිමිත්තෙ විසයෙ වා. වීරියසීසෙනාති වීරියපාමොක්ඛෙන. උප්පන්නං බලන්ති වීරියොපත්ථම්හෙන හි කුසලභාවතා බලවතී ථීරා උප්පජ්ජතීති තථා උප්පන්නා බලවතී කුසලභාවතා බලවත්තො සත්ත බොජ්ඣංගිනිපි වුව්චන්ති.

කසිණනිමිත්තං විය සඤ්ඤාණං විය සවිග්ගහං විය ව සුට්ඨු උපලක්ඛෙනබ්බාකාරං “නිමිත්ත” න්ති වුච්චති. සමථො ව එවං ආකාරොති “නිමිත්ත” න්ති වුත්තො. තථා හි සො පච්චවෙක්ඛන්තෙන පච්චවෙක්ඛණතො ගය්හතීති. උද්ධච්චමිච චිත්තං න වික්ඛිපතීති, වික්ඛෙපපටික්ඛෙපො වා අවික්ඛෙපො.

135-142. සීලමෙව පුනස්පුනං ආසෙවියමානං ලොකියං ලොකුත්තරමිපි සීලං පරිපූරෙතීති “සීලපරිපූරණතො” ති වුත්තං. සීලස්ස සම්පදාති කාරණසීලමිපි ඵලසීලමිපි සම්පන්නසමුදායස්ස එකදෙසවසෙන වුත්තං. අථ වා “කතමෙ ව ථපති අකුසලා සීලා? අකුසලං කායකම්මං අකුසලං වචිකම්මං පාපකො ආචීවො” ති (ම. නි. 2.264) වුත්තන්තා සබ්බමිපි කුසලාකුසලං “සීල” න්ති ගහෙත්වා තත්ථ කුසලසීලං නිද්ධාරෙත්වා “සීලසම්පදා” ති වුත්තං. එවං දිට්ඨිසම්පදාපි වෙදිතබ්බා.

දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පන යථාදිට්ඨිස්ස ව පධානන්ති කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදිසඬ්ඛානා දිට්ඨිවිසුද්ධි වෙවාති පටිපාටියා දිට්ඨිවිසුද්ධි දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පනාති ව පදද්වයස්ස සමානන්තා පඤ්ඤා. යථාදිට්ඨිස්සාති නිබ්බන්තිතප්පකාරදිට්ඨිස්ස නිබ්බන්තෙනබ්බපධානානුරූපදිට්ඨිස්ස වා යථාදිට්ඨිපවත්තකිරියස්ස වා. සංවෙගොති සහොත්තප්පං ඤාණං, ඔත්තප්පමෙව වා. සමත්තං තුස්සනං තිත්ති සන්තුට්ඨි, නත්ථි එතස්ස සන්තුට්ඨිති අසන්තුට්ඨි, අසන්තුට්ඨිස්ස භාවො අසන්තුට්ඨිතා. වීරියප්පවාහෙ පවත්තමානෙ අන්තරා එව පටිගමනං නිවත්තනං පටිවානං, තං අස්ස අත්ථිති පටිවානී, න පටිවානී අප්පටිවානී, තස්ස භාවො අප්පටිවානිතා. විමුච්චනං නාම ආරම්මණෙ අධිමුත්තතා කිලෙසෙහි සබ්බසඬ්ඛාරොහි ව නිස්සට්ඨා ව. පටිසන්ධිවසෙනාති කිලෙසානං තංතංග්ගවජ්ඣානං උප්පන්නමග්ගෙ ඛන්ධසන්තානෙ පුන සංදහනවසෙන. අනුප්පාදභූතෙති තංතංඵලෙ. අනුප්පාදපරියොසානෙති අනුප්පාදකරො මග්ගො අනුප්පාදො, තස්ස පරියොසානෙ.

සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලපදභාජනීයවණ්ණනා

1. “යෙ වා පන...පෙ.... අරුපිනො ධම්මා” ති ඉදං “එස්සො හොති” ති එවමාදිකං විය න විසුං “තෙපි හොන්ති” ති හොති-සද්දෙන සම්බන්ධං කත්වා වුත්තං, උද්දිට්ඨාවසෙසෙ ව පන ගහෙත්වා “ඉමෙ ධම්මා කුසලා” ති අප්පෙතුං වුත්තන්ති අප්පනාය අවරොධිතං. එවඤ්ච කත්වා නිද්දෙසෙපි එතස්ස පදභාජනීයං න වුත්තන්ති. සරූපෙන පන අදස්සිතන්තා “අත්ථි” ති වත්වා දුතියෙන හොති-සද්දෙන සම්බන්ධො නිද්දෙසො ව න කතො, සඬ්ඛෙපෙන පන උද්දිසිත්වා සඬ්ඛෙපෙනෙව යෙ වා පන ධම්මා නිද්දිට්ඨාති එතස්ස ධම්මස්ස උද්දෙසෙ අවරොධො යුත්තො. ධම්මනිද්දෙසෙ ව නිද්දෙසාවසානෙ වුත්තස්සාති.

ප්‍රවීණපරිච්ඡේදවචනෙනෙව ප්‍රවීණභාවෙ විඤ්ඤානෙ ප්‍රවීණවිසේසඤාපනත්ථං ආහ “අයං කටේතුකම්‍යතාප්‍රවීණ”ති. පඤ්චවිධා භීති මහානිද්දෙසෙ (මහානි. 150; වුළුති. පුණ්ණකමාණවප්‍රවීණනිද්දෙස 12; මෙන්තගුමාණවප්‍රවීණනිද්දෙස 18) ආගතා ප්‍රවීණ දස්සෙති. ලක්ඛණන්ති ඤාතුං ඉච්ඡිතො යො කොචි සභාවො. අඤ්ඤාතන්ති යෙන කෙනචි ඤාණෙන අඤ්ඤාතභාවං ආහ. අදිට්ඨන්ති දස්සනභූතෙන ඤාණෙන පච්චක්ඛං විය අදිට්ඨනං. අතුලිතන්ති “එත්තකං ඉද”න්ති තුලාභූතාය පඤ්ඤාය අතුලිතනං. අතීරිතන්ති තීරණභූතාය පඤ්ඤාය අකතඤාණකිරියාසමාපනතං. අවිභූතන්ති ඤාණස්ස අපාකටභාවං. අවිභාවිතන්ති ඤාණෙන අපාකටිකතභාවං. අදිට්ඨං ජොතියති එතායාති අදිට්ඨජොතනා. අනුමතියා ප්‍රවීණ අනුමතිප්‍රවීණ. “තං කිං මඤ්ඤං, භික්ඛවෙ”ති ආදිප්‍රවීණාය හි “කා තුම්භාකං අනුමති”ති අනුමති ප්‍රවීණා භොති. කටේතුකම්‍යතාති කටේතුකම්‍යතාය.

පහෙදතො ධම්මානං දෙසනන්ති මාතිකාදෙසනං ආහ. තත්ථ හි පුරතො කුසලාදිකෙ පහෙදෙ වත්වා පච්ඡතො ධම්මා චුත්තාති “පහෙදවත්තදස්සනත්ථ”න්ති නිද්දෙසං ආහ. ඉදං චුත්තං භොති – මාතිකාය සවිසේසනා ධම්මා චුත්තා, තෙ ව විසේසිතඛිඛන්තා පධානා, පධානඤ්ච ඉතිකත්තඛිඛතාය යුජ්ජති ධම්මානමෙව පධානානං ප්‍රවීණඛිඛතා විස්සජ්ජිතඛිඛතා ව භොති, තස්මා තෙ ප්‍රවීණඛිඛෙ දස්සෙතුං “කතමෙ ධම්මා”ති චුත්තං, තෙ පන විසේසවත්තො ප්‍රවීණතාති දස්සෙතුං පුන “කුසලා”ති චුත්තන්ති එව. පහෙදවත්තදස්සනත්ථං අයං පදානුක්කමො කතොති. “ඉමෙ ධම්මා කුසලා”ති විස්සජ්ජනෙපි එවමෙව යොජනා කාතඛිඛා. “පහෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා”ති එතස්ස අත්ථං විවරිතුං “ඉමස්මිඤ්භී”ති ආදිමාහ. අනෙකප්පහෙදා දෙසෙතඛිඛාති සම්ඛන්ධො. තස්මාති අවොභාරදෙසනතො ධම්මානමෙව දෙසෙතඛිඛන්තා තෙසඤ්ච සනවිනිඛිභොගපටිසම්භිදාඤාණාවහනතො පහෙදවත්තානං දෙසෙතඛිඛන්තා “කුසලා...පෙ.... දීපෙත්වා”ති එතෙන සම්ඛන්ධො. එවමෙව හි යථාචුත්තදීපනස්ස භෙතුං සකාරණං පකාසෙතුං පුන “ධම්මායෙවා”ති ආදි චුත්තන්ති. ධම්මාති සාමඤ්ඤමත්තවචනෙන සමුහාදිසනවසෙන එකත්තග්ගහණං භොතිති එකත්තවිනිඛිභොගකරණං සනවිනිඛිභොගඤාණං ආවහති පහෙදදෙසනා, තථා කුසලාදිධම්මානං අඛ්‍යාකතාදිඅත්ථානඤ්ච දීපනතො ධම්මපටිසම්භිදාදිඤාණඤ්ච ආවහති. “පහෙදවත්තදස්සනත්ථ”න්ති එතං විවරිතුං “ඉදානි යෙ තෙනා”ති ආදිමාහ. පහෙද...පෙ.... යුජ්ජති ඉතිකත්තඛිඛතායුත්තස්ස විසේසනන්තා. අථ වා උද්දෙසො ධම්මජ්ජපධානො, ප්‍රවීණ සංසයිතජ්ජපධානා, න ව ධම්මභාවො සංසයිතො, කුසලාදිභෙදො පන සංසයිතොති නිවීණසංසයිතවසෙනායං පදානුක්කමො කතො.

එත්ථාති එතස්මිං වචනෙ. කිමත්ථමාහ භගවාති තං දස්සෙතුං ආහ “සමයෙ නිද්දිසි විත්ත”න්ති. පරියොසානෙති සමයෙ විත්තනිද්දෙසස්ස “යස්මිං...පෙ.... ආරඛ්භා”ති එතස්ස පරියොසානෙ. තස්මිං සමයෙති තස්මිං විත්තුප්පාදසමයෙ. විත්තෙන සමයං නියමෙත්වාන අථ පවීණ ඛොධෙතුන්ති සම්ඛන්ධො. විජ්ජමානෙපි භොජනගමනාදිසමයනානත්තෙ සමවායාදිනානත්තෙ ව යථාචුත්තවිත්තනියමිතා

විසේෂිත අඤ්ඤාස්මි සමයෙ යථාධිප්පෙතානං එස්සාදීනං අභාවා චිත්තනියමිතෙ සමයෙ එස්සාදයො ඛොධෙතුං විසේසනමෙව තාව චිත්තං දස්සෙතුං සමයෙ චිත්තං නිද්දිසිති අත්ථො. විසේසිතබ්බොපි හි සමයො අත්තනො උපකාරත්ථං. විසේසනභාවං ආපජ්ජති, විසේසනභූතඤ්ච චිත්තං තදුපකාරත්ථං. විසේසිතබ්බභාවන්ති. සන්තතිස්සනාදීනං අයං විසේසො – පුරිමපච්ඡිමානං නිරන්තරතාය එකිභූතානම්ව පවත්ති සන්තතිස්සනතා, තථා එස්සාදීනං එකසමුභවසෙන දුබ්බිඤ්ඤයාකිච්චහෙදවසෙන එකාරම්මණතාවසෙන ච එකිභූතානම්ව පවත්ති සමුහාදිස්සනතාති.

කාලඤ්ච සමයඤ්චාති යුත්තකාලඤ්ච පච්චයසාමග්ගිඤ්ච. ඛණොති ඔකාසො. තථාගතූප්පාදාදිකො හි මග්ගබ්බුන්තවරියස්ස ඔකාසො තප්පච්චයපටිලාභහෙතුත්තා. ඛණො එව ච සමයො. යො “ඛණො”ති ච “සමයො”ති ච වුච්චති, සො එකොවාති අත්ථො. මහාසමයොති මහාසමුහො. සමයොපි ඛොති සික්ඛාපරිපූරණස්ස හෙතුපි. සමයප්පවාදකෙති දිට්ඨිප්පවාදකෙ. තත්ථ හි නිසින්නා තිත්ථියා අත්තනො අත්තනො සමයං පවදන්තිති. අත්ථාහිසමයාති හිතපටිලාභා. අහිසමෙතබ්බොති අහිසමයො, අහිසමයො අත්ථො අහිසමයට්ඨොති පිළනාදීනි අහිසමිතබ්බභාවෙන එකිභාවං උපනෙත්වා වුත්තාති, අහිසමයස්ස චා පටිවෙධස්ස විසයභූතො අත්ථො අහිසමයට්ඨොති තානෙව තථා එකත්තෙන වුත්තාති. තත්ථ පිළනං දුක්ඛසච්චස්ස තංසමඬගිතො හිං සනං අවිජ්ජාරිකතාකරණං. සන්තාපො දුක්ඛදුක්ඛතාදිභාවෙන සන්තාපනං පරිදහනං.

“ඉධා”ති වචනං අකුසලෙසු අබ්‍යාකතෙසු ච කෙසුචි ඛණස්ස අසම්භවතො. නනු කුසලානඤ්ච නවමෙන ඛණෙන විනා උප්පත්ති හොතිති? නො න හොති, න පන නවමො එව ඛණො, චතුරක්කානිපි ඛණොති වුත්තාති. සබ්බන්තිමෙන පරිච්ඡේදෙන අත්තසම්මාපණිධිඛණමත්තරෙන නත්ථි කුසලස්ස උප්පත්තිති ඛණො ඉධ ගහිතො. ඉන්ද්‍රියවිසයමනසිකාරාධීනං විඤ්ඤාණන්ති එවමාදි සාධාරණඵලං දට්ඨබ්බං. නවමොති අට්ඨක්ඛණෙ උපාදාය වුත්තං. චතුරක්කං චත්තතිති පුන පතිරුපදෙසවාසාදිසම්පත්ති චතුරක්කං විපරිචත්තතිති අත්ථො. ඔකාසභූතානීති අත්තනො නිබ්බන්තියා “ඉදානි උප්පජ්ජන්තු කුසලානි”ති අනුමතිදානං විය භූතානි.

චිත්තකාලොති ධම්මෙනෙව සතා කාලො විසේසිතො, න තස්ස පවත්තිත්ථ පවත්තිස්සති පවත්තතිති එතෙන අවත්ථාවිසේසෙන, නාපි තස්ස විජානනකිච්චෙන, තස්මා එවංවිධෙ ධම්මෙ උපාදාය පඤ්ඤත්තොති වුත්තො. කමප්පවත්තා විසේසා එව පටිපාටිති බීජභාවො ච පටිපාටිති චත්තුමරහතිති ඉමිනාධිප්පායෙන “බීජකාලොති ධම්මපටිපාටිං උපාදාය පඤ්ඤත්තො”ති ආහ. ධම්මපටිපාටිං වාති අට්ඨකලාපධම්මෙ සන්ධායාහ. සඤ්චිතා විය ගය්හමානකාලා එව කාලසඤ්චයො, යථා වා තථා වා කාලොති එකං සභාවං ගහෙත්වා අහිනිවෙසං කරොන්තස්ස තදහිනිවෙසනිසෙධනත්ථං “සො පනෙස සභාවතො අවිජ්ජමානත්තා පඤ්ඤත්තිමත්තකො”ති ආහ. ඤත්වා විඤ්ඤෙයොයාති සම්බන්ධො. ඉතරො පන හෙතුති එස සමයො පච්චයොව විඤ්ඤෙයොයා. එත්ථාති එතස්මිං අධිකාරෙ න

හෙතුහෙතු සාධාරණහෙතු වානි අත්ථො. සමවායො පච්චයසාමග්ගී, හෙතු පන එකෙකො පච්චයොති අයමෙනෙසං විසෙසො වෙදිතබ්බො. චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අනෙකපච්චයදස්සනෙන තංතංද්වාරිකානං කුසලානඤ්ච තප්පච්චයනං දස්සෙති.

පරිග්ගහො කතො අට්ඨකථාවරියෙහි. එකකාරණවාදොති පකතිකාරණවාදො, ඉස්සරකාරණවාදො වා. අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛොති අවයවානං අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛතාය සමුදායො චුත්තො. අපෙක්ඛා ව යාව සභායකාරණසමාගමො න හොති, තාව ඵලස්ස අනිජ්ඣාදනං සමාගමෙ නිජ්ඣාදනසමත්ථස්ස නිජ්ඣාදනඤ්ච. සමාගමො ව යෙසු යුජ්ජමානෙසු නිබ්බාපාරෙසුපි ඵලස්ස පවත්ති, තෙසං සබ්භාවොති.

අසාමග්ගී...පෙ.... පත්තිතොති චක්ඛුරූපාලොකමනසිකාරානං අසමවෙනානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස අහෙතුභාවෙ සති සමවෙනානඤ්ච තංසභාවාවිනිවත්තිතො හෙතුභාවානාපත්තිතොති අත්ථො. න හි සභාවන්තරං අඤ්ඤෙන සහිතං සභාවන්තරං හොතීති. එකස්මිත්ති අන්ධසතෙ එකෙකස්මිං අන්ධෙති අධිජ්ජායො. අඤ්ඤථා යථාරුතවසෙන අත්ථෙ ගස්භමානෙ එකස්ස අන්ධස්ස දස්සනාසමත්ථතා සබ්බෙසමිපි න හොති, නාපි එකස්ස අසමත්ථතාය සබ්බෙසමිපි අසමත්ථතා චුත්තා, කින්තු සබ්බෙසං විසුං අසමත්ථතාය ඵවාති උපමාවචනං න යුජ්ජෙය්‍ය, නාපි උපමොපමිතබ්බසමිත්තො. න හි උපමිතබ්බෙසු චක්ඛාදීසු එකස්ස අසමත්ථතාය සබ්බෙසමිපි අසමත්ථතා චුත්තා, කින්තු සබ්බෙසං විසුං අසමත්ථතාය සහිතානං අසමත්ථතාති. අන්ධසතං පස්සතීති ව අන්ධසතං සහිතං පස්සතීති අධිජ්ජායො අඤ්ඤථා චුත්තතයෙන උපමිතබ්බාසමානතාපත්තිතො. සාධා...පෙ.... ධීතභාවොති යෙසු විජ්ජමානෙසු ඵලජ්ජවත්ති තෙසං සමොධානෙන, යථා පවත්තමානෙසු තෙසු ඵලජ්ජවත්ති, තථා පවත්තිමාහ. න යෙසං කෙසඤ්චි අනෙකෙසං සමොධානමත්තං සාමග්ගී. න හි සද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බසමොධානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස, කට්ඨකපාලපාසාණසමොධානං වා සොතවිඤ්ඤාණස්ස හෙතුති. තත්ති තං දස්සනං. අසා...පෙ.... සිද්ධොති නායමත්ථො සාධෙතබ්බො විසුං අහෙතුනං චක්ඛාදීනං සහිතානං හෙතුභාවස්ස පච්චක්ඛසිද්ධත්තාති අත්ථො. න හි පච්චක්ඛසිද්ධෙ යුත්තිමග්ගනං යුත්තත්ති.

මනුස්සත්තාදීනං බණ්ඩවයවානං සාමග්ගී බණ්ඩසාමග්ගී, තං විනා සො නවමචක්කසම්පත්තිසඬ්ඛාතො බණ්ඩා නත්ථි. සා ඵව හි බණ්ඩසාමග්ගී සො බණ්ඩාති අත්ථො. බණ්ඩ...පෙ.... දීපෙති අත්තනො දුල්ලභතායාති අත්ථො. බණ්ඩත්ථො වා සමයසද්දො බණ්ඩසඬ්ඛාතො සමයොති චුත්තො. සො යස්මිං දුල්ලභෙ බණ්ඩ සතීති ඉමස්සත්ථස්ස විභාවනවසෙන තදායත්තාය කුසලුප්පත්තියා දුල්ලභභාවං දීපෙති. එතෙනුපායෙන සමවාය...පෙ.... චුත්තිං දීපෙතීති එත්ථ ඉතො පරෙසු ව යොජනා තස්ස තස්ස තංතංදීපනෙ කාතබ්බො.

තස්ස පුරිසස්සාති “සෙය්‍යථාපි හික්ඛවෙ චත්තාරො දල්භධම්මා ධනුග්ගහා සික්ඛිතා කතහත්ථා කතුපාසනා චතුද්දිසා ධීතා අස්සු, අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍ය ‘අහං

ඉමෙසං...පෙ.... කතුපාසනානං කණ්ඨෙ ඛිත්තෙ ඛිත්තෙ අප්පතිට්ඨිතෙ පථවියං ගහෙත්වා ආහරිස්සාමී’’ති (සං. නි. 2.228) එවං චුත්තජවනපුරිසස්ස. තාව පරිත්තකොති ගමනස්සාදානං දෙවපුත්තානං හෙට්ඨුපරියායෙන පටිමුඛං ධාවත්තානං සිරසි පාදෙ ව ඛද්ධබුරධාරාසන්තිපාතතො ව පරිත්තතරො කාලො. කාලසඬ්ඛාතො සමයො චිත්තපරිච්ඡින්නො වුච්චමානො තෙනෙව පරිච්ඡෙදකචිත්තෙන ‘‘එවං පරිත්තො අහ’’න්ති අත්තතො පරිත්තතං දීපෙති. යථා වාහං, එවං සබ්බො කුසලචිත්තජ්ජවත්තිකාලොති තස්ස පරිත්තතං දීපෙති. සද්දස්ස දීපනා චුත්තනායානුසාරෙන වෙදිතබ්බා.

පකතිවාදීනං මහතො විය අණුවාදීනං ද්විඅණුකස්ස විය ව එකස්සෙව. හෙතු...පෙ.... චුත්තිතං දීපෙතීති පච්චයායත්තචුත්තිදීපනතො තජ්ජරහාවා හෙතුසඬ්ඛාතස්ස පරායත්තචුත්තිදීපනතා චුත්තා. සති පන පච්චයායත්තභාවෙ පච්චයසාමග්ගීආයත්තතා සමවායසඬ්ඛාතෙන දීපියතීති අතජ්ජරහාවතො තස්ස තංදීපනතා න චුත්තා. අනෙත සමයෙන කත්තුභූතෙන, අනෙත සමයෙන වා කරණභූතෙන භගවතා පටිසෙධිතොති අත්ථො. එස නයො පුරිමාසු දීපනාසු.

අධිකරණවසෙනාති ආධාරවසෙන. එත්ථාති කාලසමුහසඬ්ඛාතෙ සමයෙ ගහිතෙති අත්ථො. කාලොපි හි චිත්තපරිච්ඡින්නො සභාවතො අවිජ්ජමානොපි ආධාරභාවෙනෙව සඤ්ඤාතො ‘‘අධිකරණ’’න්ති චුත්තො තංඛණජ්ජවත්තානං තතො පුබ්බෙ පරතො ව අභාවා. භාවොති කිරියා. කිරියාය කිරියන්තරලක්ඛණං භාවෙනභාවලක්ඛණං. යථා ගාවීසු දුස්භමානාසු ගතො, දුද්ධාසු ආගතොති දොහනකිරියා ගමනකිරියාය ලක්ඛණං හොති, එවමිහාපි ‘‘යස්මිං සමයෙ තස්මිං සමයෙ’’ති ව චුත්තෙ සතීති අයමත්ථො විඤ්ඤායමානො එව හොති අඤ්ඤකිරියාසම්බන්ධාභාවෙන පදන්ථස්ස සත්තාවිරහාභාවතොති සමයස්ස සත්තාකිරියාය චිත්තුජ්ජාදකිරියා එස්සාදිභවනකිරියා ව ලක්ඛියතීති උභයත්ථ සමයසද්දෙ භුමිමනිද්දෙසො කතො ලක්ඛණභූතභාවයුත්තොති.

උද්දානතොති උද්දෙසතො සඬ්ඛෙපතො. කිලෙසකාමො චත්ථුකාමභාවං භජන්තො කාමනීයවසෙන භජති, න කාමනවසෙනාති කාමනවසෙන කිලෙසකාමො එව හොති, න චත්ථුකාමො. දුට්ඨොපෙසොති වචනෙන දුට්ඨස්සපි සහිතස්ස අවචරණජ්ජදෙසං සඬ්ඛණ්හාති. තෙන චත්ථුකාමස්සෙව පවත්තිදෙසො රූපාරූපධාතුද්වයං අපනීතං හොති. නනු ව දුට්ඨොපි සහිතො රූපාරූපධාතුසු පවත්තති රූපාරූපාවචරධම්මානං චත්ථුකාමත්තා තදාරම්මණානං රූපාරූපරාගානඤ්ච කිලෙසකාමභාවසිද්ධිතොති? තං න, බහලකිලෙසස්ස කාමරාගස්ස කිලෙසකාමභාවෙන ඉධ සඬ්ඛහිතත්තා. එවඤ්ච කත්වා රූපාරූපධාතුසු පවත්තමානෙසු කාමාවචරධම්මෙසු නිකන්ති ඉධ න සඬ්ඛහිතා සුබ්බමත්තා. ‘‘උද්දානතො ද්වෙ කාමා’’ති සබ්බකාමෙ උද්දිස්ත්වාපි හි ‘‘දුට්ඨොපෙසො’’ති එත්ථ තදෙකදෙසභූතා අඤ්ඤමඤ්ඤසහිතතාපරිච්ඡින්නා කාමරාගතබ්බත්ථුකධම්මාව සඬ්ඛහිතාති, නිරවසෙසො වා කිලෙසකාමො කාමරාගො කාමතණ්හාරූපතණ්හාඅරූපතණ්හානිරොධතණ්හාහෙදො ඉධ

පවත්නාකීනි අනවසේසජ්ජවත්තිනං සන්ධාය “දුට්ඨොපෙසො”ති වුත්තං,
 වත්ථුකාමොපි ච අප්පකො ඉධාපි න වත්තති රූපාරූපාවචරවිපාකමත්තො, තථාපි
 පරිපුණ්ණවත්ථුකාමත්තා කාමාවචරධම්මාව ඉධ ගහිතා. එවඤ්ච කත්වා
 සසත්ථාවචරොපමා යුත්තා හොති. “රූපපපත්තියා මග්ගං භාවෙති”ති (ධ. ස. 163;
 විහ. 625) එත්ථ රූපහවො උත්තරපදලොපං කත්වා “රූප”න්ති වුත්තො, එවම්ධාපි
 උත්තරපදලොපො දට්ඨබ්බො. අඤ්ඤා භි විත්තං කාමාවචරාවචරන්ති
 වුච්චෙය්‍යාති. ආරම්භණකරණවසෙනාතිආදිකෙ “කාමො”ති සබ්බං තණ්හමාහ,
 තස්මා “කාමඤ්චෙසා”තිආදි වුත්තං, “කාමෙ අවචාරෙතිති කාමාවචාර”න්ති
 වත්තබ්බෙ වා-සද්දස්ස රස්සත්තං කතං.

රුළුභිසද්දෙනාති ඤාණසම්පයුත්තෙසු රුළුහෙන සද්දෙන, ඤාණසම්පයුත්තෙසු
 වා පවත්තිත්වා අනවජ්ජසුඛවිපාකතාය තංසදිසෙසු ඤාණවිජ්ජයුත්තෙසු රුළුහෙන
 සද්දෙන. අථ වා කිඤ්චි නිමිත්තං ගහෙත්වා සතිපි අඤ්ඤස්මිං තංනිමිත්තයුත්තෙ
 කිස්මිඤ්චිදෙව විසයෙ සම්මුතියා විරකාලතාවසෙන නිමිත්තවිරහෙපි පවත්ති රුළුභි
 නාම යථා “මහියං සෙතිති මහිංසො, ගච්ඡන්තිති ගාවො”ති, එවං කුසලසද්දස්සපි
 රුළුභිභාවො වෙදිතබ්බො. පඤ්ඤානිද්දෙසෙ “කොසල්ල”න්ති අභිධම්මෙ (ධ. ස.
 16) වුත්තං, තස්ස ච භාවා කුසලසද්දජ්ජවත්තිති කොසල්ලයොගා කුසලන්ති අයං
 අභිධම්මපරියායො හොති. කුසලන්ති කුසලභාවං ආහ.

විපාකාදීනං අවජ්ජපටිපක්ඛතා නත්ථීති කුසලමෙව අනවජ්ජලක්ඛණං වුත්තං.
 අනවජ්ජලක්ඛණමෙවාති සුඛවිපාකසභාවස්ස ලක්ඛණභාවනිවාරණත්ථං අවධාරණං
 කතං, තංනිවාරණඤ්ච තස්ස පච්චුපට්ඨානතං වත්ථුකාමතාය කතං.
 සම්පත්තිඅත්ථෙත රසෙන වොදානභාවරසං. එලට්ඨෙන පච්චුපට්ඨානෙන
 ඉට්ඨවිපාකපච්චුපට්ඨානං. සභාවො කක්ඛළාදිච්ඡසනාදිකො අසාධාරණො.
 සාමඤ්ඤං සාධාරණො අනිච්චාදිසභාවො. ඉධ ච කුසලලක්ඛණං
 සබ්බකුසලසාධාරණසභාවත්තා සාමඤ්ඤං දට්ඨබ්බං, අකුසලාදීහි අසාධාරණතාය
 සභාවො වා. උපට්ඨානාකාරොති ගහෙතබ්බභාවෙන ඤාණස්ස උපට්ඨහනාකාරො.
 එලං පන අත්තනො කාරණං පටිච්ච තජ්ජට්ඨිමිඛභාවෙන, පටිමුඛං වා උපට්ඨාතීති
 පච්චුපට්ඨානං.

විජානාතීති සඤ්ඤාපඤ්ඤාකිච්චවිසිට්ඨං විසයග්ගහණං ආහ.
 සබ්බවිත්තසාධාරණත්තා යත්ථ යත්ථ යථා යථා අත්ථො ලබ්හති, තත්ථ තත්ථ තථා
 තථා ගහෙතබ්බොති. යං ආසෙවනපච්චයභාවෙන විනොති, යඤ්ච කම්මුතා
 අභිසඬ්ඛතත්තා චිතං, තං තථා “චිත්ත”න්ති වුත්තං. යං පන තථා න හොති, තං
 පරිත්තකිරියද්වයං අන්තිමජ්ජවනඤ්ච ලබ්හමානවිත්තනවිචිත්තනාදිවසෙන
 “චිත්ත”න්ති වෙදිතබ්බං. හසිතුජ්ජාදො පන අඤ්ඤජ්ජවනගතිකොව. චිත්තානං
 පනාති විචිත්‍රානන්ති අත්ථො. තදන්තොගධත්තා හි සමුදායවොහාරෙන අවයවොපි
 “චිත්ත”න්ති වුච්චති යථා පබ්බතනදීසමුද්දාදිඵකදෙසෙසු දිට්ඨෙසු පබ්බතාදයො
 දිට්ඨාති වුච්චන්තිති. වරණං නාම ගහෙත්වා වරිතබ්බවිත්තපටො. රූපානීති බ්බිබ්බාති.

අප්‍රකාශිතයන්හි ඉන්ද්‍රියබද්ධ වෙති. විත්තකතමෙව්න විත්තස්ස මූලකාරණං සන්ධාය චුත්තං. කම්මස්ස හෙතං විත්තං කාරණන්ති. තං පන අත්ථං විභාවෙතූං “කායකම්මාදිභෙද”න්තිආදිමාහ. ලිඛිතනානත්තන්ති සංශ්ඨානනානත්තං, භින්නසංශ්ඨානඛිගපච්චිගවතො සරිරස්ස වා නානත්තං. වොහාරවසෙන ඉත්ථිපුරිසාදිභාවෙන වොහරිතබ්බෙසු පත්ථනාවිසෙසා උප්පජ්ජන්ති, තතො කම්මවිසෙසා. එවමිදං කම්මනානත්තං වොහාරනානත්තතො හොති. අපා...පෙ.... කාදිතාති එවමාදීසු ආදි-සද්දෙහි ගතියා උපපත්තියා අත්තභාවෙ ලොකධම්මෙසු ව නානාකරණාති සුත්තාගතාති සඛිගණ්භාති.

කම්මනානත්තාදිවසෙනාති එත්ථ කුසලාකුසලවසෙන කම්මනානත්තං වෙදිතබ්බං. විසදිසසභාවතා හි නානත්තන්ති. කුසලකම්මස්ස දානාදිවසෙන කායසුචරිතාදිභාවෙන ව පුටුත්තං, අකුසලකම්මස්ස ව මච්ඡරියාදිහි කායදුච්චරිතාදිහි ව පුටුත්තං වෙදිතබ්බං. බහුප්පකාරතා හි පුටුත්තන්ති. අන්තදානාදිවසෙන දානාදිනං පාණාතිපාතාචරිතාදිවසෙන කායසුචරිතාදිනං ආවාසමච්ඡරියාදිවසෙන මච්ඡරියාදිනං පාණාතිපාතාදිවසෙන කායදුච්චරිතාදිනස්ථ පභෙදො වෙදිතබ්බො. එකෙකස්ස හි පකාරස්ස භෙදො පභෙදොති. නානත්තාදිනං වචත්ථානං තථා තථා වචත්ථිතතා නිවිජිතතා. එතෙනුපායෙන ලිඛිතනානත්තාදිති වෙදිතබ්බාති. කම්මනානත්තාදිහි නිබ්බත්තාති හි තානීති.

පච්චුප්පන්නස්ස ලිඛිගස්ස කම්මතො පවත්තිං තදනුක්කමෙන පච්චුප්පන්නකම්මස්ස නිප්පත්තිස්ථ දස්සෙත්වා තතො අනාගතලිඛිගනානත්තාදිනිප්පත්තිදස්සනෙන සංසාරං සට්ඨන්තො “කම්මනානාකරණං පටිච්චා”න්තිආදිමාහ. තත්ථ පුරිමෙන කම්මවචනෙන අවිජ්ජාසඛිබාරා, ලිඛිගාදිවචනෙන විස්සොඤ්ඤාදිනි භවපරියොසානාති, ගතිආදිවචනෙන ජාතිජරාමරණාති ගහිතානීති දට්ඨබ්බාති. තත්ථ ගතීති නිරයාදියො පස්ථ ගතියො චුච්චන්ති, තාසං නානාකරණං අපදාදිභාවො. තා හි තථා භින්නාති. උපපත්තීති ගොමභිංසාදිබත්තියාදිවාතුමහාරාජිකාදිඋපපත්තියො, තාසං නානාකරණං උච්චාදිතා. බත්තියො එව හි එකච්චො කුලභොගඉස්සරියාදිහි උච්චො හොති, එකච්චො තීවො. තෙහි එව භීතතාය භීතො, පඨානභාවං නීතතාය පණිතො, අඛිඨතාය සුගතො, දලිද්දතාය දුග්ගතො. කුලවසෙන වා උච්චනීචතා, ඉස්සරියවසෙන භීතපණිතතා, භොගවසෙන සුගතදුග්ගතතා යොජෙතබ්බා. සුවණ්ණදුබ්බණ්ණතාති ඔදාතසාමාදිවණ්ණසුද්ධිඅසුද්ධිවසෙන චුත්තං. සුජාතදුජාතතාති නිග්‍රොධපරිමණ්ඩලාදිආරොහපරිණාහෙහි ලක්ඛණෙහි වා අත්තභාවපරිපුණ්ණාපරිපුණ්ණජාතතාවසෙන. සුසණ්ඨිතදුස්සණ්ඨිතතාති අඛිගපච්චිගානං සංශ්ඨානවසෙන.

අපරම්පි චුත්තං අප්‍රකාශිතවිත්තස්ස යථාචුත්තස්ස විත්තකතභාවසාධකං සුත්තං “කම්මතො”න්තිආදි. කම්මස්ථි විත්තතො නිබ්බත්තන්ති තතො නිප්පජ්ජමානං සබ්බම්පි විත්තං විත්තකතමෙව්න සාධෙති. කම්මනිබ්බත්තතො ලිඛිගතො පවත්තමානලිඛිගසස්සො මූලකාරණතො කම්මතො ආසන්නකාරණතො

ලිඬගතො ව පවත්තා හොතිති “කම්මතො...පෙ.... පවත්තරෙ”ති ආහ. අථ වා ලිඬගඤ්ච සඤ්ඤා ව ලිඬගසඤ්ඤා, තා යථාසඬ්ඛාං කම්මතො ලිඬගතො ව පවත්තරෙති අත්ථො. සඤ්ඤාතො හෙදං ගච්ඡන්තීති තෙ ඉත්ථිපුරිසාදිලිඬගසඤ්ඤාතො ඉත්ථිපුරිසාදිවොහාරහෙදං ධම්මා ගච්ඡන්ති, තථා තථා වොහරිතබ්බාති අත්ථො. ඉමාය ගාථාය අතීතපච්චුප්පන්තද්ධපටිච්චසමුප්පාදවසෙන චිත්තකතං චිත්තං දස්සිතං.

ලොකො ඵච පජාතත්තා පජාති පුරිමපාදස්ස විවරණං පච්ඡිමපාදො දට්ඨබ්බො. යථා රථස්ස ආණි නිබන්ධනා, ඵචං සත්තලොකරථස්ස කම්මං නිබන්ධනන්ති උපමාසංසන්දනං වෙදිතබ්බං. ඉමාය ව ගාථාය අද්ධද්වයවසෙන චිත්තස්ස කම්මවිඤ්ඤාණකතතා දස්සිතා. කිත්තින්ති පරමමුඛා කිත්තනං පත්ථටයසනං. පසංසන්ති සමමුඛා පසංසනං ථුතිං. කම්මනානාකරණන්ති කම්මතො නිබ්බත්තනානාකරණං කම්මජෙහි අනුමිගමානං කම්මස්සෙව වා නානාකරණං.

කම්මස්සකාති කම්මසයා. කම්මස්ස දායං තෙන දාතබ්බං ආදියන්තීති කම්මදායාදා. අණ්ඩජාදීනඤ්ච යොනීනං කම්මතො නිබ්බත්තත්තා කම්මමෙව යොනි අත්තභාවපටිලාභනිමිත්තං එතෙසන්ති කම්මයොනී. බන්ධනට්ඨෙන කම්මං බන්ධු එතෙසන්ති කම්මබන්ධු.

චිත්තස්සාති කම්මවිඤ්ඤාණස්ස. තස්ස පන අලද්ධොකාසතා අඤ්ඤෙන කම්මෙන පටිබාහිතත්තා තදවිපච්චනොකාසෙ පුග්ගලස්ස නිබ්බත්තත්තා ව වෙදිතබ්බා. විජ්ජමානම්පි අපරාපරියවෙදනීයකම්මවිඤ්ඤාණං කාලගතිපයොගාදිසහකාරීපච්චයවිකල්පාය අවසෙසපච්චයවෙකල්පං දට්ඨබ්බං. එකච්චචිත්තන්ති චිත්තෙන කත්තබ්බවිත්තෙන එකච්චභූතං තෙන කත්තබ්බවිත්තමාහ.

අනුභවිත්වා හවිත්වා ව අපගතං භූතාපගතං. අනුභූතභූතතා හි භූතතාසාමඤ්ඤෙන භූතසද්දෙන වුත්තා. සාමඤ්ඤමෙව හි උපසග්ගෙන විසෙසියතීති. අනුභූතසද්දො ව කම්මචචනිච්ඡාභාවතො අනුභවකථාවකො දට්ඨබ්බො. විකප්පගාභවසෙන රාගාදීහි තබ්බිපක්ඛෙහි ව අකුසලං කුසලඤ්ච ආරම්මණරසං අනුභවති, න විපාකො කම්මවෙගක්ඛිත්තත්තා, නාපි කිරියා අහෙතුකානං අතිදුබ්බලතාය සහෙතුකානඤ්ච ඛිණ්ණකිලෙසස්ස ඡළඬිගුපෙක්ඛාවතො උප්පජ්ජමානානං අතිසන්තවුත්තිත්තා. එත්ථ ව පුරිමනයෙ කුසලාකුසලමෙව චත්තුං අධිප්පායවසෙන “භූතාපගත”න්ති වුත්තං. යං “උප්පන්නානං අකුසලානං ධම්මානං පහානාය උප්පන්නානං කුසලානං ධම්මානං ඨිතියා”ති (සං. නි. 5.651-662; විහ. 390-391) එත්ථ උප්පන්නන්ති ගහෙත්වා තංසදිසානං පහානං, වුද්ධි ව වුත්තා, පච්ඡිමනයෙ පන ච-සද්දෙන කුසලාකුසලඤ්ච ආකඩ්ඪිත්වා සබ්බං සඬ්ඛතං වුත්තං භූතාපගතභාවාහිධානාධිප්පායෙන.

විපච්චිතුං ඔකාසකරණවසෙන උප්පතිතං අතීතකම්මඤ්ච තතො උප්පජ්ජිතුං ආරද්ධො අනාගතො විපාකො ව “ඔකාසකතුප්පන්න”න්ති වුත්තො. යං

උප්පන්නසද්දෙන විනාපි විඤ්ඤායමානං උප්පන්නං, තං සන්ධාය “නාහං, හික්ඛවෙ, සඤ්චෙනනිකාන”න්තිආදි (අ. නි. 10.217, 219) වුත්තං. තාසු තාසු භූමිසුති මනුස්සදෙවාදිඅත්තභාවසඬ්ඛාතෙසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු. තස්මිං තස්මිං සන්තානෙ අනුප්පත්තිඅනාපාදිතතාය අසමුහනං. එත්ථ ච ලද්ධභූමිකං “භූමිලද්ධ”න්ති වුත්තං අග්ගිආහිතො විය. ඔකාසකතුප්පන්නසද්දෙපි ච ඔකාසො කතො එතෙනාති, ඔකාසො කතො එතස්සාති ච දුට්ඨත්ථෙපි එවමෙව කතසද්දස්ස පරනිපාතො වෙදිතඛිබ්බො.

සබ්බදා අවත්තමානම්පි ගමියවිත්තං පටිපක්ඛපච්චවෙක්ඛණාය අවික්ඛම්හිතත්තා “උප්පන්න”න්ති වුත්තං. අන්තරධාපෙතීති වික්ඛම්හිකා ආනාපානස්සති වික්ඛම්හෙති. අන්තරායෙවාති භූමිලද්ධෙ සභූමියං අබ්බොවිජින්නෙ විච්ඡින්නදිත්වාති අත්ථො. අනතීතං අනනාගතඤ්ච ඛණත්තයෙකදෙසගතම්පි උප්පජ්ජමානං “ඛණත්තයගත”න්ති වුත්තං. දෙසනාය පධානෙන ගහිතො අත්ථො “සීස”න්ති වුව්වති. ලොකියධම්මඤ්ඤි දෙසෙතඛිබ්බං පත්වා දෙසනාය විත්තං පුබ්බඬ්ඛමං හොති, ධම්මසභාවං චා සන්ධායෙනං වුත්තං. අකුසලාති සබ්බෙපි අකුසලා ධම්මා වුත්තා. චෙතනාති කෙචි. අකුසලභාගියාති රාගාදයො එකන්තඅකුසලා. අකුසලපක්ඛිකාති එස්සාදයොපි තප්පක්ඛිකා. මනො තෙසං ධම්මානං පඨමං උප්පජ්ජතීති සහජාතොපි මනො සම්පයුත්තෙ සඬ්ඛණ්හිත්වා අධිපතිභාවෙන පවත්තමානො පඨමං උප්පන්නො විය හොතීති එවං වුත්තො. සම්පයුත්තාපි තදනුවත්තනතාය අන්වදෙව අකුසලා ධම්මාති වුත්තා, අනන්තරපච්චයමනං චා සන්ධාය මනොපුබ්බඬ්ඛමතා වුත්තා. විත්තෙන නීයතීති අභිසඬ්ඛාරවිඤ්ඤාණං සන්ධායාහ, තණ්හාසම්පයුත්තං චා. පහස්සරන්ති සභාවපණ්ඩරතං සන්ධායාහ. අරක්ඛිතෙති සතියා අනුනායපටිසාදිහි අරක්ඛිතෙ, රාගාදිහි බ්‍යාපන්නෙ, තෙහි එව අවස්සුතෙ. විත්තස්ස පුබ්බඬ්ඛමභාවසාධනෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං බලදානවසෙන සුත්තානුරක්ඛණං, ඉධ චා උපසංහතානං ආහිධම්මිකෙහි විඤ්ඤාතානං චිරකාලප්පවත්තිවසෙන වෙදිතඛිබ්බං.

කතරපඤ්ඤං ත්වන්තිආදි න පාළිආරුළුහං, එවං භගවා පුච්ඡතීති අට්ඨකථායමෙව වුත්තං. පඤ්ඤා පන කිමත්ථියාති ඉදම්පි එකං සුත්තං. “අභිඤ්ඤත්ථා පරිඤ්ඤත්ථා පහානත්ථා”ති තස්ස විස්සජ්ජනං.

සාතන්ති සභාවවසෙන වුත්තං, මධුරන්ති මධුරං වියාති උපමාවසෙන. පොනොඛිහවිකාති පුනඛිහවකරණසීලා. තත්ත්වනුහිනන්දනතො නන්දී, නන්දිභූතො රාගො නන්දිරාගො, නන්දිරාගභාවෙන සහගතාති නන්දිරාගසහගතාති න එත්ථ සම්පයොගවසෙන සහගතභාවො අත්ථීති සහගතසද්දො තණ්හාය නන්දිරාගභාවං ජොතෙති. නන්දිරාගභූතාති වස්ස අත්ථො. නිස්සයෙති පාදකෙ. රූපාරූපාරම්මණානන්ති පට්ඨිකසිණාදිආකාසාදිආරම්මණානං. සංසට්ඨෙති බීරොදකං විය සමොදිතෙ එකිභාවම්ච ගතෙ. සහජාතෙති සම්පයුත්තසහජාතෙ, න සහජාතමත්තෙ. ඉධාපීති “ඉමස්මිම්පි පදෙ අයමෙව අත්ථො අධිප්පෙතො”ති ඉමස්සා අට්ඨකථාය යථාදස්සිතසංසට්ඨසද්දො සහජාතෙ අධිප්පෙතොති. අරූපං

රූපෙනාති පටිසන්ධික්ඛණෙ වත්ථුනා. උක්කට්ඨනිද්දෙසොති අනවසෙසසඬගහෙන කතො අතිසයනිද්දෙසො.

අනාහට්ඨතායෙවාති “දිට්ඨං සුත” න්තිආදීසු දිට්ඨතාදයො විය අභාසිතබ්බතා අනාහට්ඨතා. සබ්බාකාරොන සදිසස්ස දුතියචිත්තස්ස සසඬබාරිකතාවචනෙන ඉමස්ස අසඬබාරිකතා විඤ්ඤායති, තස්මා අභාසිතබ්බතාය න ගහිතොති අත්ථො යුජ්ජති. අධිජ්ජායො පන පාළියං අභාසිතත්තා එව තත්ථ දෙසෙතබ්බහාවෙන න ගහිතො න සඬගහිතො න තස්සත්ථස්ස අභාවාති. අථ වා පාළියං අනාහට්ඨතාය එව අට්ඨකථායං න ගහිතො න තස්සත්ථො වුත්තො. නියමෙත්වාවාති පරතො එවංවිධස්සෙව සසඬබාරිකතාවචනතො ඉධ තදවචනෙනෙව අසඬබාරිකතාවං නියමෙත්වා.

මනොවිඤ්ඤාණන්ති එත්ථ ද්වාරං වත්ථුති වුත්තං, ද්වාරෙන වා තංසභායභූතං හදයවත්ථු වුත්තං. සරසභාවෙනාති සකිච්චහාවෙන. අවිජ්ජා හි සඬබාරානං පච්චයභාවකිච්චා, අඤ්ඤාසාධාරණො වා රසිතබ්බො විඤ්ඤාතබ්බො භාවො සරසභාවො, අවිජ්ජාසභාවො සඬබාරසභාවොති එවමාදිකො. “සරසභාවෙනා” තිපි පායො, සොයෙව අත්ථො. අවිජ්ජාපච්චයාති වා සරසෙන, සඬබාරාති සභාවෙන.

එකසමුට්ඨානාදිතා රූපධම්මෙසු එව යොජෙතබ්බා තෙසු තබ්බොභාරබාහුල්ලතො. අතීතාදිභාවො රූපාරූපධම්මෙසු, චිත්තචෙතසිකතිබ්බානානම්පි වා යථාසභාවං එකද්විතකුතොවිසමුට්ඨානතා යොජෙතබ්බා. අනාපාඨගතාති චක්ඛාදීනං අගොචරගතා සුබ්බමරජාදිරූපං විය වත්ථුපරිත්තතාය තත්තායොගුලෙ පතිතොදකබිත්ථුරූපං විය ඛණපරිත්තතාය අතිදුරතාය අවිවාසන්තාදිතාය අතීතානාගතතාය ව. විසයො අනඤ්ඤත්ථහාවෙන, ගොචරො ච තත්ථ චරණෙන වුත්තො, තබ්බිසයතිච්ඡයෙන මනො පටිසරණං. අයමත්ථො සිද්ධො හොති අඤ්ඤථා තෙසං ධම්මාරම්මණහාවෙන “තෙසං ගොචරවිසයං පච්චනුහොති” ති වචනස්ස අනුපපත්තිතො. දිබ්බවක්ඛුදිබ්බසොතඉද්ධිවිධඤාණෙහි යථාවුත්තතයෙන අනාපාඨගතාති රූපාදීනි ආලම්බියමානාති න ධම්මාරම්මණන්ති කත්ථවි වුවචමානාති දිට්ඨාති, ඉතරථා ච දිට්ඨාති “දිබ්බෙන වක්ඛුනා රූපං පස්සති” තිආදීසුති.

ආපාඨමාගච්ඡති මනසා පඤ්චවිඤ්ඤාණෙහි ව ගහෙතබ්බහාවුපගමනෙන. සට්ඨෙත්වාති පටිමුඛභාවාපාඨං ගන්ත්වා. සරභාණකස්ස ඔසාරකස්ස. පකතියා දිට්ඨාදිවසෙන ආපාඨගමනඤ්ච භොජනපරිණාමඋතුභොජනවිසෙසඋස්සාහාදීහි කල්‍යං, රොගිතො වාතාදීහි ව උපද්දුතං වා කායං අනුවත්තන්තස්ස ජාගරස්ස හවඬගස්ස චලනපච්චයානං කායිකසුබ්බක්ඛඋතුභොජනාදිඋපනිස්සයානං චිත්තපණ්දහනසදිසාසදිසසම්බන්ධදස්සනාදිපච්චයානං, සුත්තස්ස ව සුපිනදස්සනෙ ධාතුක්ඛොභාදිපච්චයානං වසෙන චෙදිතබ්බං. අදිට්ඨස්ස අසුතස්ස අනාගතබුද්ධරූපාදිතො පසාදදාතුකාමතාවත්ථුස්ස තංසදිසතාසඬබාතෙන

දිට්ඨසුතසම්බන්ධෙනෙව. න කෙවලං තංසදිසතාව උභයසම්බන්ධො, කින්තු තබ්බිපක්ඛතා තදෙකදෙසතා තංසම්පයුත්තතාදිකො ව වෙදිතබ්බො. කෙනවි වුත්තෙ කිස්මිඤ්චි සුතෙ අවිචාරෙත්වා සද්දහනං සද්ධා, සයමෙව තං විචාරෙත්වා රොචනං රුචි, “එවං වා එවං වා භවිස්සති”ති ආකාරවිචාරණං ආකාරපරිචිතක්කො, විචාරෙත්තස්ස කත්ථවි දිට්ඨියා නිජ්ඣානක්ඛමනං දිට්ඨිනිජ්ඣානක්ඛන්ති.

ගෙරුකහරිතාලඤ්ජනාදිධාතුසු. සුභනිමිත්තං සුභග්ගහණස්ස නිමිත්තං. තං සුභනිමිත්තත්තා රඤ්ජනීයත්තා ව ලොභස්ස වත්ථු. නියමිතස්ස චිත්තස්ස වසෙන නියමිතවසෙන. එවමිතරෙසු ද්විසු. ආභොගො ආභුජිතං. ලුඛපුග්ගලා දොසඛහුලා. අදොසඛහුලා සිනිද්ධපුග්ගලා. තදධිමුත්තතානි පිතිනින්තවිත්තතා. ඉමෙහි...පෙ.... වෙදිතබ්බො පිතියා සොමනස්සවිජ්ජයොගාසම්භවතොති අධිජ්ජායො.

ජීවිතවුත්තියා ආයතනභාවතො භත්ථාරොභාදිසිජ්ජමෙව සිජ්ජායතනං. කසිවාණිජ්ජාදිකම්මමෙව කම්මායතනං. ආයුචෙදාදිවිජ්ජා එව විජ්ජාට්ඨානං. අඛ්‍යාපජ්ජෙති දොමනස්සඛ්‍යාපාදරහිතෙ රූපභවෙ. ධම්මපදාති ධම්මකොට්ඨාසා. පිලවන්තීති උපට්ඨහන්ති පදිස්සන්ති. යොගාති භාවනාහි යොගා සමාධිතො. වත්ථුවිසදකිරියාති අජ්ඣත්තිකඛාහිරානං වත්ථුනං නිම්මලභාවකිරියා. සද්ධාදිනං ඉන්ද්‍රියානං අඤ්ඤාමඤ්ඤානතිවත්තනං ඉන්ද්‍රියසමත්තපටිපාදනතා. ගම්භීරානං ඤාණෙන වරිතබ්බානං, ගම්භීරඤාණෙන වා වරිතබ්බානං සුත්තන්තානං පච්චවෙක්ඛණා ගම්භීරඤාණවරියපච්චවෙක්ඛණා.

වංසොති අනුක්කමො. තන්තීති සන්තති. පච්චෙණිති සම්බන්ධො. සබ්බමෙතං වාරිත්තකිරියාපබන්ධස්ස වචනං. වාරිත්තසීලත්තා සීලමයං. “දස්සාමි”ති වචිහෙදෙන වත්ථුස්ස පරිණතත්තා තතො පට්ඨාය දානං ආරද්ධං නාම හොති, යතො තස්ස අත්තතො පරිණාමනාදිසු ආපත්ති හොති. විජ්ජමානවත්ථුස්මි. චිත්තනකාලතො පට්ඨාය දානං ආරද්ධන්ති තත්ථ දානමයං කුසලං හොතීති අධිජ්ජායො. න හි දානවත්ථුං අවිජ්ජමානකම්පි සඛ්බරොන්තස්ස කුසලං න හොතීති. තං පන දානමයස්ස පුබ්බභාගොති තදෙව භජෙය්‍ය, වුත්තං අට්ඨකථායං. කුලවංසාදිවසෙනාති උදාහරණමත්තමෙවෙනං. අත්තනා සමාදින්නවත්තවසෙන සජ්ජුරිසවත්තගාමජනපදවත්තාදිවසෙන ව වාරිත්තසීලතා වෙදිතබ්බො.

සවත්ථුකන්ති හෙරිආදිවත්ථුසහිතං කත්වා. විජ්ජමානකවත්ථුන්ති හෙරිආදිවත්ථුං. ධම්මස්සවනසොසනාදිසු ව සවත්ථුකං කත්වා සද්දස්ස දානං සද්දවත්ථුනං යානකරණානං සසද්දජ්ජවත්තිකරණමෙවාති තස්ස චිත්තනං විජ්ජමානවත්ථුපරිච්චාගො වෙදිතබ්බො. භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා ඉධ ව රූපාරම්මණාදිභාවං, අඤ්ඤත්ථ ව “තීණිමානි, හික්ඛවෙ, පුඤ්ඤකිරියවත්ථුනී”ති (දී. නි. 3.305) දානමයාදිභාවං, අපරත්ථ ව “කතමෙ ධම්මා කුසලා? තීණි...පෙ.... තංසමුට්ඨානං කායකම්ම”න්තිආදිනා කායකම්මාදිභාවඤ්ච වදන්තො. අපරියාපන්නා වාති පරමත්ථතො අවිජ්ජමානත්තා අඤ්ඤායතනත්තා ව අසඬගහිතා.

පරිභෝගය පරිභෝගපව්වය. පීතියොමනස්සං. අයං පන රසසමානතාවසෙන ගහණං උපාදාය රසාරම්මණන්ති චුත්තො, න සභාවතො. සභාවෙන පන ගහණං උපාදාය පීතියොමනස්සං ධම්මාරම්මණමෙව හොතීති “සුඛා වෙදනා ධම්මාරම්මණ”න්ති චුත්තං. ආරම්මණමෙව නිබද්ධන්ති රූපාරම්මණං...පෙ.... ධම්මාරම්මණන්ති එවං නියමෙත්වා චුත්තං. කම්මස්ස අනිබද්ධත්තාති කම්මස්ස අනියත්තා. යථා හි රූපාදීසු එකාරම්මණං චිත්තං අනඤ්ඤාරම්මණං හොති, න එවං කායද්වාරාදීසු එකද්වාරිකකම්මං අඤ්ඤස්මිං ද්වාරෙ තුප්පජ්ජති, තස්මා කම්මස්ස ද්වාරනියමරහිත්තා ද්වාරම්පි කම්මනියමරහිත්තති ඉධ ආරම්මණං විය නියමෙත්වා න චුත්තං. විනා ආරම්මණෙන අනුප්පජ්ජනතොති එතස්සපි වත්ථො “යථා කායකම්මාදීසු එකං කම්මං තෙන ද්වාරෙන විනා අඤ්ඤස්මිං ද්වාරෙ වරති, න එවං රූපාදීසු එකාරම්මණං චිත්තං තෙනාරම්මණෙන විනා ආරම්මණන්තරෙ උප්පජ්ජති”ති වෙදිතබ්බො. න හි යථා වට්ඨ්වාරෙ උප්පජ්ජමානම්පි “කායකම්ම”න්ති චුච්චති, එවං සද්දාරම්මණෙ උප්පජ්ජමානං “රූපාරම්මණ”න්ති චුච්චති.

කාමාවචරකුසලං

කායකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා

ඉමස්ස පනත්ථස්සාති කම්මද්වාරානං අඤ්ඤමඤ්ඤස්මිං අනියත්තාය “ද්වාරෙ වරන්ති කම්මානී”තිආදිනා පකාසනත්ථං. පඤ්ච විඤ්ඤාණානීති එත්ථ ඡට්ඨස්ස විඤ්ඤාණස්ස තස්ස ව ද්වාරස්ස අනුද්දෙසො ද්වාරද්වාරවන්තානං සභාභාවා. නියතරූපරූපවසෙන චතුසමුට්ඨානිකකායා චුත්තාති සද්දස්ස විකාරරූපාදිනඤ්ච අසඬිගහො.

පඨමජවනසමුට්ඨිතා වායොධාතු යදිපි තස්මිං බණ්ණ රූපානං දෙසන්තරූපත්තිහෙතුභාවෙන වාලෙතුං න සක්කොති, තථාපි විඤ්ඤත්තිවිකාරසහිතාව සා වෙදිතබ්බො. දසසු හි දිසාසු යං දිසං ගන්තුකාමො අඬිගපව්වඬිගාති වා බිපිතුකාමො, තංදිසාහිමුඛානෙව රූපානි සා සන්ථම්හෙති සන්ධාරෙති වාති තදහිමුඛභාවවිකාරවතී හොති, අධිප්පායසහභාවී ව විකාරො විඤ්ඤත්තිති. එවඤ්ච කත්වා ආවජ්ජනස්සපි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකභාවො යථාධිප්පායවිකාරරූපුප්පාදනෙන උපපන්නො හොති, යතො ඛාත්තිංස චිත්තාති රූපිරියාපථවිඤ්ඤත්තිජනකාති චුත්තාතීති. යොජනං ගතො, දසයොජනං ගතොති වත්තබ්බතං ආපජ්ජාපෙති අනෙකසහස්සවාරං උප්පන්නා.

වායොධාතුයා...පෙ.... පච්චයො හවිතුන්ති ථම්හනවලනෙසු වායොධාතුයා පච්චයො හවිතුං සමත්ථො චිත්තසමුට්ඨානමභාභුතානං එකො ආකාරවිසෙසො අත්ථී, අයං විඤ්ඤත්ති නාම. තෙසඤ්චි තදාකාරත්තා වායොධාතු ථම්හෙති වාලෙති වාති. න චිත්තසමුට්ඨානාති එතෙන පරමත්ථතො අභාවං දස්සෙති. න හි රූපං අප්පව්වයං අත්ථී, න ව නිබ්බානවජ්ජො අත්ථො නිව්වො අත්ථීති. විඤ්ඤත්තිතායාති

විඤ්ඤාත්තිවිකාරතාය. චිත්තසමුට්ඨානභාවො විය මහාභූතවිකාරතාය
උපාදාරූපභාවො ච අධිජ්ජෙතොති වෙදිතබ්බො.

කායිකකරණන්ති කායද්වාරජ්ජවත්තං චිත්තකිරියං, අධිජ්ජායන්ති අත්ථො.
කාරෙති මඤ්ඤෙති එතෙන වණ්ණග්ගහණානුසාරෙන ගහිතාය විඤ්ඤාත්තියා යං
කරණං විඤ්ඤාතබ්බං, තස්ස විජානනෙන විඤ්ඤාත්තියා විඤ්ඤාතත්තං දස්සෙති. න
හි විඤ්ඤාත්තිරහිතෙසු රුක්ඛවලනාදීසු “ඉදමෙස කාරෙති” ති විජානනං හොතිති.
චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස හි රූපෙ අභිනිපාතමත්තං කිච්චං, න අධිජ්ජායසහභූතො
වලනවිකාරස්ස ගහණං. චිත්තස්ස පන ලහුපරිවත්තිතාය චක්ඛුවිඤ්ඤාණවිටියා
අනන්තරං මනොවිඤ්ඤාණෙන විඤ්ඤාතමිපි වලනං චක්ඛුනා දිට්ඨං විය
මඤ්ඤන්ති අවිසෙසවිදුතො, තස්මා යථා නිලාභිනිපාතවසජ්ජවත්තාය
චක්ඛුවිඤ්ඤාණවිටියා නිලන්ති පවත්තාය මනොවිඤ්ඤාණවිටියා ච අන්තරං න
විඤ්ඤායති, එවං අවිඤ්ඤායමානන්තරෙන මනොද්වාරවිඤ්ඤාණෙන ගහිත
තස්මිං චිත්තෙන සහෙව අනුපරිවත්තෙ කායථම්භනවිකාරවොපනසඬ්ඛාතෙ
“ඉදමෙස කාරෙති, අයමස්ස අධිජ්ජායො” ති විජානනං හොති.

තාලපණ්ණාදිරූපානි දිස්වා තදනන්තරජ්ජවත්තාය මනොද්වාරවිටියා
අවිඤ්ඤායමානන්තරාය තාලපණ්ණාදීනං උදකාදිසහචාරිජ්ජකාරතං
සඤ්ඤාණාකාරං ගහෙත්වා උදකාදිග්ගහණං විය. එත්ථ උදකං භවිස්සතීතිආදිනා ච
උදකාදිසම්බන්ධනාකාරෙන රූපග්ගහණානුසාරවිඤ්ඤාණෙන යං උදකාදි
විඤ්ඤාතබ්බං, තස්ස විජානනෙන තදාකාරස්ස විඤ්ඤාතතා වුත්තාති දිට්ඨබ්බො.
එතස්ස පන කායිකකරණග්ගහණස්ස උදකාදිග්ගහණස්ස ච
පුරිමසිද්ධසම්බන්ධග්ගහණං උපනිස්සයො හොතිති දිට්ඨබ්බං. අථ පන නාලමිබ්බාපි
විඤ්ඤාත්ති කායිකකරණග්ගහණස්ස ච පච්චයො
පුරිමසිද්ධසම්බන්ධග්ගහණොපනිස්සයවසෙන
සාධිජ්ජායවිකාරභූතවණ්ණග්ගහණානන්තරං පවත්තමානස්ස අධිජ්ජායග්ගහණස්ස
අධිජ්ජායසහභූවිකාරාභාවෙ අභාවතො, එවං සති වණ්ණග්ගහණානන්තරෙන
උදකාදිග්ගහණෙනෙව තාලපණ්ණාදිසඤ්ඤාණාකාරො විය
වණ්ණග්ගහණානන්තරෙන අධිජ්ජායග්ගහණෙනෙව විඤ්ඤාත්ති පාකටා හොතිති
“ඉදඤ්චිදඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤෙ” ති අධිජ්ජායවිජානනෙනෙව විඤ්ඤාත්තියා
විඤ්ඤාතතා වුත්තා.

අයං නො පහරිතුකාමොති අධිජ්ජායවිජානනෙන විඤ්ඤාත්තියා පාකටභාවං
දස්සෙති. න හි තදපාකටභාවෙ අධිජ්ජායවිජානනං හොතිති. සම්මුඛි...පෙ.... යෙව
නාම හොතිති අසම්මුඛිභූතතාය අනාපාඨගතානං රූපාදීනං
චක්ඛුවිඤ්ඤායාදිභාවො විය සභාවභූතං තං ද්විධා විඤ්ඤාත්තිභාවං සාධෙති. පරං
බොධෙතුකාමතාය විනාපි අභික්කමනාදිජ්ජවත්තනෙන සො චිත්තසහභූවිකාරො
අධිජ්ජායං විඤ්ඤාපෙති, සයඤ්ච විඤ්ඤායතීති ද්විධාපි විඤ්ඤාත්තියෙවාති
වෙදිතබ්බො.

තස්මිං ද්වාරෙ සිද්ධාති තෙන ද්වාරෙන විඤ්ඤාතබ්බභාවතො තෙනෙව ද්වාරෙන නාමලාභතො තස්මිං ද්වාරෙ පාකට්ඨාවචසෙන සිද්ධා. කුසලං වා අකුසලං වාති යපෙනබ්බං. තස්මා? යස්මා පරවාදිතො අවිපාකස්ස කම්මභාවො න සිද්ධො, ඉතරස්ස පන සිද්ධොති විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකානං එකාදසන්තං කිරියවිත්තානං වසෙන තිකං පුරෙත්වා යපෙනබ්බං.

ද්වාරෙ වරන්ති කම්මානීති එත්ථ අයමධිස්පායො – යදි ද්වාරා ද්වාරන්තරවාරිතො හොන්ති, ද්වාරසම්භෙදා කම්මසම්භෙදොපිති කායකම්මං කායකම්මද්වාරන්ති අඤ්ඤමඤ්ඤවචන්ථානං න සියා, කම්මානම්පි කම්මන්තරවරණෙ එසෙව නයො. යදි පන ද්වාරානම්පි ද්වාරභාවෙන කම්මන්තරවරණං කම්මානඤ්ඤ ද්වාරන්තරවරණං න සියා, සුට්ඨතරං කම්මද්වාරවචන්ථානං සියා. න පන කම්මානං ද්වාරන්තරෙ අවරණං අත්ථි, කින්තු ද්වාරෙ අඤ්ඤස්මිඤ්ඤ වරන්ති කම්මානි අඤ්ඤානිපි. යස්මා පන ද්වාරෙ ද්වාරානි න වරන්ති, තස්මා අද්වාරවාරීහි ද්වාරෙහි කාරණභූතෙහි කම්මානි ද්වාරන්තරෙ වරන්තානිපි වචන්ථිතානි. න කෙවලං කම්මානෙව, තෙහි පන ද්වාරානිපිති එවං කම්මද්වාරානි අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතානි “යෙභුයොනචුත්තිතාය තබ්බහුලචුත්තිතාය වා”ති වුවිචමානාය වචන්ථානසුත්තියා. තත්ථ ද්වාරාපෙක්ඛන්තා කම්මානං කායකම්මාදිභාවස්ස අද්වාරවාරීහි ද්වාරෙහි වචන්ථානං හොති, න පන ද්වාරන්තරවාරීහි කම්මෙහි ද්වාරානං අවචන්ථානං කම්මානපෙක්ඛකායද්වාරාදිභාවෙහි ද්වාරෙහි වචන්ථිතානං කායකම්මාදීනං කායකම්මද්වාරාදිවචන්ථානකරන්තා. අථ වා ද්වාරන්තරෙ වරන්තානිපි කායාදීහි උපලක්ඛිතානෙව වරන්ති පාණාතිපාතාදීනං එවංසභාවන්තා ආණත්තිහත්ථවිකාරාදීහි වුවිචමානස්සපි කායාදීහි සාධෙතබ්බසභාවාචබ්බොධතො, තස්මා න කම්මන්තරස්ස අත්තනි වරන්තස්සපි ද්වාරන්තරං සනාමං දෙනි, නාපි කම්මං ද්වාරස්ස, තංතංද්වාරමෙව පන කම්මස්ස කම්මඤ්ඤ ද්වාරන්තරෙ වරන්තම්පි අත්තනොයෙව ද්වාරස්ස නාමං දෙනීති සිද්ධං අඤ්ඤමඤ්ඤවචන්ථානං. පුබ්බෙ පන ද්වාරෙසු අනිඛද්ධතා කම්මානං ද්වාරන්තරවරණමෙව සන්ධාය වුත්තා, න එතං වචන්ථානන්ති.

තත්ථාති තෙසු ද්වාරකම්මෙසු. කායකම්මස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානන්ති තංසහජාතා විඤ්ඤත්තියෙව වුවිචති. කිඤ්ඤාපි හි සා තස්ස කෙනවි පකාරෙන පච්චයො න හොති, තථාපි කම්මස්ස විසෙසිකා විඤ්ඤත්ති තංසහජාතා හොතීති තස්ස උප්පත්තිට්ඨානභාවෙන වුත්තා යථාවුත්තනියමෙන අඤ්ඤවිසෙසනස්ස කම්මස්ස විසෙසනන්තරෙ උප්පත්තිඅභාවා. කායෙන පන කතන්තාති කායවිඤ්ඤත්තිං ජනෙත්වා තාය ජීවිතින්ද්‍රියපච්ඡෙදාදිනිප්ථාදනතො අත්තනො නිප්ථත්තිවසෙන “කායෙන කතං කම්ම”න්ති වුත්තං. කාරණභූතො හි පනෙත්ථ කායොති.

අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතාති එත්ථ කම්මුතා කායො කායකම්මද්වාරන්ති එවං වචන්ථිතො, න කායො ඉච්චෙව. යථා සුවිකම්මුතා සුවිකම්මකරණන්ති වචන්ථිතා, න සුවි ඉච්චෙව, තථා ඉදම්පි දට්ඨබ්බං. අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතාති ව අඤ්ඤමඤ්ඤං

විසෙසිතාති අත්ථො. එවං සන්තෙති යථාචුත්තං වචන්ථානනියමං අග්ගහෙත්වා
“ද්වාරෙ වරන්ති කම්මානී” තිආදිවචනමෙව ගහෙත්වා වොදෙති. තත්ථ එවං
සන්තෙති කම්මානං ද්වාරවරණෙ අඤ්ඤමඤ්ඤෙන ව වචන්ථානෙ නාමලාභෙ
විසෙසනෙ සතීති අත්ථො.

කායකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

වචිකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා

වතුහි, භික්ඛවෙ, අභිගෙහි සමන්තාගතාති එත්ථ සුභාසිතභාසනසඤ්ඤානා
අපිසුණවාවා, ධම්මභාසනසඤ්ඤානො අසම්ප්ප්පලාපො, පියභාසනසඤ්ඤානා
අඵරුසවාවා, සච්චභාසනසඤ්ඤානො අමුසාවාදො වාති එතා වාචා තථාපවත්තා
වෙනනා දට්ඨබ්බා. සහසද්දා පනාති තස්ස විකාරස්ස සද්දෙන සහ සම්භූතත්තා
චුත්තං. චිත්තානුපරිවත්තිතාය පන සො න යාව සද්දභාවිති දට්ඨබ්බො,
චිත්තකච්ඡ්ථාරසද්දො න සොතවිඤ්ඤෙය්‍යාති පවත්තෙන මහාඅට්ඨකථාවාදෙන
චිත්තසමුට්ඨානසද්දො විනාපි විඤ්ඤත්තිසට්ටනෙන උප්පජ්ජති ආපජ්ජති. “යා
තාය වාචාය විඤ්ඤත්ති”ති (ධ. ස. 636) හි වචනතො අසොතවිඤ්ඤෙය්‍යසද්දෙන
සහ විඤ්ඤත්තියා උප්පත්ති නත්ථිති විඤ්ඤායතිති.

චිත්තසමුට්ඨානං සද්දායතනන්ති එත්ථ ව න කොචි චිත්තසමුට්ඨානො සද්දො
අසභිගහිතො නාම අත්ථිති අධිප්පායෙන මහාඅට්ඨකථාවාදං පටිසෙධෙති.
ජබ්බිධෙන රූපසභිගහාදීසු හි “සොතවිඤ්ඤෙය්‍ය”න්ති “දිට්ඨං සුත්ත”න්ති එත්ථ
“සුත්ත”න්ති ව න කොචි සද්දො න සභිග්ගහිති. මහාඅට්ඨකථායං පන
විඤ්ඤත්තිසහජමෙව ජීවිභාතාලවලනාදිකරචිත්තකසමුට්ඨිතං සුබ්බමසද්දං
“දිබ්බසොතෙන සුත්වා ආදිසති”ති සුත්තෙ පට්ඨානෙ ව ඔළාරිකසද්දං සන්ධාය
“සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති චුත්තන්ති ඉමිනා
අධිප්පායෙන අසොතවිඤ්ඤෙය්‍යතා චුත්තා සියා. සද්දො ව අසොතවිඤ්ඤෙය්‍යා
වාති විරුද්ධමෙතන්ති පන පටික්ඛෙපො වෙදිතබ්බො. විඤ්ඤත්තිපච්චයා සට්ටනා
විඤ්ඤත්තිසට්ටනා. විඤ්ඤත්ති එව වා. සට්ටනාකාරජ්ජවත්තභූතවිකාරො හි
“සට්ටනා”ති චුත්තො. සභිසට්ටනෙන සහෙව සද්දො උප්පජ්ජති, න
පුබ්බාපරභාවෙන. පථවීධාතුයාති ඉදං වායොධාතුයා විය වාලනං පථවීධාතුයා
සභිසට්ටනං කිච්චං අධිකන්ති කත්වා චුත්තං, විකාරස්ස ව තජ්ජවිචයභාවො
චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො. තබ්බිකාරානඤ්ඤි භූතානං අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස
පච්චයභාවොති. අඤ්ඤම්පි සබ්බං විධානං කායවිඤ්ඤත්තියං විය වෙදිතබ්බං.

තිසමුට්ඨානිකකායං...පෙ.... න ලබ්භති. න හි වාලනං උපාදින්නසට්ටනන්ති.
වාලනඤ්ඤි දෙසන්තරූපාදනපරම්පරතා, සට්ටනං පච්චයවිසෙසෙන භූතකලාපානං
ආසන්නතරූපාදොති. උපත්ථම්භනකිච්චම්පි නත්ථිති උපත්ථම්භනෙන විනා
පයමචිත්තසමුට්ඨානාපි සට්ටනාකාරෙන පවත්තතිති සට්ටනත්ථං උපත්ථම්භනෙන

පයෝජනං නත්ථී, ලද්ධාසෙවනෙන චිත්තෙනෙව සට්ඨන්තස්ස බලවහාවතො වානි අධිප්පායො. උපත්ථම්භනං නත්ථී අත්ථීති විචාරෙත්වා ගහෙතබ්බං.

වච්ඡාමුඛද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

මනොකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා

අයං නාම චෙතනා කම්මං න හොතීති න චත්තබ්බාති ඉදං යස්ස ද්වාරං මනො, තංදස්සනත්ථං චුත්තං. කප්පෙතීති ‘ත්ථං ඵුසනං කරොහි, ත්ථං චෙද්ධිත’ ත්ති ඵචං කප්පෙත්තං විය පචත්තතීති අත්ථො. පකප්පනඤ්ච තදෙව. කිං පිණ්ඩං කරොතීති ආයුහනත්ථවසෙන පුච්ඡති. ඵස්සාදිධම්මෙ හි අවිජ්ජකිණ්ණෙ කත්වා සකිච්චෙසු පචත්තනං ආයුහනං, තත්ථෙව ඛ්‍යාපාරණං චෙතයනං, තථාකරණං අභිසම්බරණන්ති. තෙභුමකස්සෙව ගහණං ලොකුත්තරකම්මස්ස කම්මක්ඛයකරත්තා.

මනොකම්මද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කම්මකථාවණ්ණනා

චෙතයිත්වා කම්මං කරොතීති ඵත්ථ යස්මා පුරිමචෙතනාය චෙතයිත්වා සන්තිට්ඨානකම්මං කරොති, තස්මා චෙතනාපුබ්බකං කම්මං තංචෙතනාසභාවමෙවාති චෙතනං අහං කම්මං වදාමීති අත්ථො. අථ වා සමානකාලත්තෙපි කාරණකිරියා පුබ්බකාලා විය චත්තුං යුත්තා, ඵලකිරියා ච අපරකාලා විය. යස්මා ච චෙතනාය චෙතයිත්වා කායවාචාහි වොපනකිරියං මනසා ච අභිජ්ඣාදිකිරියං කරොති, තස්මා තස්සා කිරියාය කාරිකං චෙතනං අහං කම්මං වදාමීති අත්ථො. කායෙ වානි කායවිඤ්ඤත්තිසම්බාතෙ කායෙ වා. සතීති ධර්මානෙ, අනිරොධිතෙ වා. කායසමුට්ඨාපිකා චෙතනා කායසඤ්චෙතනා. ඵත්ථ ච සුබ්බද්ධුප්පාදකෙන කම්මෙන භවිතබ්බං, චෙතනා ච සුබ්බද්ධුප්පාදිකා චුත්තාති තස්සා කම්මභාවො සිද්ධො භොති. සඤ්චෙතනියන්ති සඤ්චෙතනසභාවචත්තං. සම්ඤ්ඤිත්ථෙරෙන ‘සඤ්චෙතනියං, ආවුසො...පෙ... මනසා සුඛං සො චෙද්ධිති’ ති (ම. නි. 3.300; කථා. 539) අවිභජිත්වා ඛ්‍යාකතො. සුඛචෙද්ධියන්තිආදිනා පන විභජිත්වා ඛ්‍යාකාතබ්බො සො පඤ්ඤො, තස්මා සම්මා ඛ්‍යාකතො නාම න භොති. ඉතරද්වයෙපි ඵසෙව නයො. යථා පන සුත්තානි ඨිතානි, තථා වොපනකිරියානිස්සයභූතා කායවාචා අභිජ්ඣාදිකිරියානිස්සයො ච මනොද්වාරානි, යාය පන චෙතනාය තෙහි කායාදීහි කරණභූතෙහි වොපනාභිජ්ඣාදිකිරියං කරොන්ති වාසිආදීහි විය ඡෙදනාදිං, සා චෙතනා කම්මන්ති ද්වාරජ්ජවත්තියම්පි කම්මද්වාරාභෙදනඤ්ච කම්මද්වාරවචත්ථානඤ්ච දිස්සති, ඵචඤ්ච සති ‘කායෙන චෙ කතං කම්ම’ ත්තිආදිගාථායො (ධ. ස. අට්ඨ. 1 කායකම්මද්වාර) අතිවිය යුජ්ජන්ති.

ලොකුත්තරමග්ගො ඉධ ලොකියකම්මකථායං අනධිජ්ජෙතොපි භජාපියමානො තිණි කම්මානි භජති. මනෙන දුස්සීලාන්ති කායිකවාචසිකවීතික්කමචජ්ජං සබ්බං අකුසලං සඬගණ්හාති, මිච්ඡාදිට්ඨිසඬකප්පවායාමසතිසමාධිං වා. තම්පි චෙතං “මනසා සංවරො සාධු”ති (සං. නි. 1.116; ධ. ප. 361) චුත්තස්ස සංවරස්ස පටිපක්ඛවසෙන චුත්තං, න සීලවිපත්තිවසෙන. න හි සා මානසිකා අත්ථිති මග්ගස්සෙව භජාපනං මහාවිසයත්තා. බොජ්ඣංගිනා හි මනොකම්මමෙව භජෙය්‍යං, න ච න සක්කා මග්ගභජාපනෙනෙව තෙසං භජාපනං විඤ්ඤාතුන්ති.

කම්මපථං අප්පත්තානම්පි තංතංද්වාරෙ සංසන්දනං අවරොධනං ද්වාරන්තරෙ කම්මන්තරුප්පත්තියම්පි කම්මද්වාරාහෙදනඤ්ච ද්වාරසංසන්දනං නාම. “තිව්ධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙතනා අකුසලං කායකම්ම”න්තිආදිනා (කථා. 539) කම්මපථප්පත්තාව සන්තිට්ඨාපකචෙතනා කම්මන්ති චුත්තාති පුරිමචෙතනා සබ්බා කායකම්මං න භොතීති චුත්තං. ආණාපෙත්වා...පෙ.... අලභන්තස්සාති ආණත්තෙහි අමාරිතභාවං සන්ධාය චුත්තං, චච්චිච්චරිතං නාම භොති අකම්මපථභාවතොති අධිජ්ජායො. “ඉමෙ සත්තා භඤ්ඤන්තු”ති පචත්තඛ්‍යාපාදවසෙන චෙතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති කායකම්මචොභාරලාභා. අබ්බොහාරිකා වා මනොකම්මචොභාරවිරහා. සසම්භාරපථවිආදීසු ආපාදයො එත්ථ නිදස්සනං.

කුලුම්බස්සාති ගබ්භස්ස, කුලස්සෙව වා. තිස්සොපි සඬගීතියො ආරුල්භතාය අනනුජානනතො “තච සුත්තස්සා”ති චුත්තං. දසව්ධා ඉද්ධි පටිසම්භිදාමග්ගෙ ඉද්ධිකථාය ගහෙතබ්බා. භාවනාමයන්ති අධිට්ඨානිද්ධිං සන්ධාය වදති. සට්ඨෙදො විය පරුපසාතො, උදකචිනාසො විය ඉද්ධිවිනාසො ච භොතීති උපමා සංසන්දති. තච පඤ්ඤොති භාවනාමයාය පරුපසාතො භොතීති චුත්තො ඤාපෙතුං ඉච්ඡිතො අත්ථො. ආට්ඨිකිද්ධි විජ්ජාමයිද්ධි භොති. සත්තමෙ පදෙති මණ්ඩලාදිතො සත්තමෙ පදෙ.

චචනන්තරෙන ගමෙතබ්බත්ථං නෙය්‍යත්ථං, සයමෙව ගමිතබ්බත්ථං නීතත්ථං. කිරියතො සමුට්ඨාති, උදාහු අකිරියතොති තෙනාධිජ්ජෙතං සම්පජානමුසාවාදං සන්ධාය පුච්ඡති, න උපොසථක්ඛන්ධකෙ චුත්තං. තත්ථ අචුත්තමෙව හි සො අනරියචොභාරං චුත්තන්ති ගහෙත්වා චොභරතීති. වාචාගිරන්ති වාචාසඬබාතං ගිරං, වාචානුච්චාරණං වා.

බන්දසිවාදයො සෙට්ඨාති බන්දාති කුමාරා. සිවාති මහෙස්සරා, මිච්ඡාදිට්ඨියා නිදස්සනත්ථම්ඤං චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. නත්ථිකදිට්ඨාදයො එව හි කම්මපථප්පත්තා කම්මන්ති. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකාති කායද්වාරෙ චච්ච්චාරෙ ච සමුට්ඨිතාපි කායකම්මං චච්චිකම්මන්ති ච චොභාරං න ලභති අභිජ්ඣාදිප්පධානත්තා. “තිව්ධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙතනා අකුසලං මනොකම්ම”න්ති පන චචනතො සභාවෙනෙව සා මනොකම්මං, න අභිජ්ඣාදිපක්ඛිකත්තාති “අභිජ්ඣාදිපක්ඛිකාවා”ති න චුත්තං. ඉමස්මිං පන යානෙ කායඬගවාචඬගාති

අවොපෙත්වා විත්තනකාලෙ චෙනනාපි චෙනනාසම්පයුත්තධම්මාපි මනොද්වාරො එව සමුට්ඨහන්ති, තස්මා චෙනනාය අබ්බොභාරිකභාවො කථස්සෙවි නත්ථීති අධිජ්ජායො.

“තිවිධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙනනා කුසලං කායකම්ම” න්තිආදිවචනතො (කථා. 539) පාණාතිපාතාදිපටිපක්ඛභූතා තබ්බිරතිවිසිට්ඨා චෙනනාව පාණාතිපාතවිරතිආදිකා භොන්තීති “චෙනනාපක්ඛිකා වා” ති වුත්තං, න “විරතිපක්ඛිකා” ති. රක්ඛතීති අවිනාසෙත්වා කථෙති. භින්දතීති විනාසෙත්වා කථෙති.

කම්මකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චක්ඛුවිඤ්ඤාණද්වාරන්ති චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ද්වාරං. චක්ඛු ව තං විඤ්ඤාණද්වාරස්සවාති වා චක්ඛුවිඤ්ඤාණද්වාරං. චක්ඛු විඤ්ඤාණද්වාරන්ති වා අසමාසනිද්දෙසො. තං පන චක්ඛුමෙව. එස නයො සෙසෙසුපි. “චක්ඛුනා සංවරො සාධු” තිආදිකාය (ධ. ප. 360) ගාථාය පසාදකායවොපනකායසංවරෙ එකජ්ඣං කත්වා කායෙන සංවරො වුත්තො, තං ඉධ භින්දිත්වා අට්ඨ සංවරා, තප්පටිපක්ඛභාවෙන අසංවරා අට්ඨ කථිතා. සීලසංවරාදයොපි පඤ්චෙව සංවරා සබ්බද්වාරෙසු උප්පජ්ජමානාපි, තප්පටිපක්ඛභාවෙන දුස්සීලාදීනි අසංවරානි වුත්තානි. තත්ථ දුස්සීලාං පාණාතිපාතාදිවෙනනා. මුට්ඨස්සවචං සතිපට්පක්ඛා අකුසලා ධම්මා. පමාදන්ති කෙවි. සිතාදීසු පටිඝො අක්ඛන්ති. ටිනමිද්ධං කොසජ්ජං.

විනා වච්ඡද්වාරෙන සුද්ධං කායද්වාරසඛ්ඛාතන්ති ඉදං වච්ඡද්වාරසල්ලක්ඛිතස්ස මුසාවාදාදිනොපි කායද්වාරෙ පවත්තිසබ්භාවා අසුද්ධතා අත්ථීති තංනිවාරණත්ථං වුත්තං. න භි තං කායකම්මං භොති. සුද්ධවච්ඡද්වාරොපලක්ඛිතං පන වච්ඡකම්මමෙව භොතීති. එත්ථ අසංවරොති එතෙන සුද්ධකායද්වාරෙන උපලක්ඛිතො අසංවරො ද්වාරන්තරෙ උප්පජ්ජමානොපි වුත්තො. ද්වාරන්තරානුපලක්ඛිතං සබ්බං තංද්වාරිකාකුසලස්සෙවති වෙදිතබ්බං. එවස්සෙව කත්වා කම්මපට්ඨසංසන්දනෙ “වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පජ්ජමානො අසංවරො අකුසලං කායකම්මමෙව භොති” තිආදි “අකුසලං කායකම්මං වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන වච්ඡඅසංවරවසෙන ව උප්පජ්ජති” තිආදිනා සහ අවිරුද්ධං භොති. අසංවරො භි ද්වාරන්තරෙ උප්පජ්ජමානොපි සද්වාරෙ එවාති වුච්චති, සද්වාරවසෙන උප්පන්නොති ව, කම්මං අඤ්ඤද්වාරෙ අඤ්ඤද්වාරවසෙන වාති එවං අවිරුද්ධං.

අථ වා එත්ථාති සුද්ධං අසුද්ධන්ති එතං අවිචාරෙත්වා එතස්මිං වොපනෙති වුත්තං භොති. එවං සති ද්වාරන්තරොපලක්ඛිතං කම්මපට්ඨාවජ්ජත්තකාය වච්ඡිමනොකම්මං වොපනකායඅසංවරද්වාරෙ උප්පන්නං, සෙසං සබ්බං තංද්වාරුප්පන්නාකුසලං විය “වොපනකායඅසංවරො” ති වුච්චති. කම්මපට්ඨාවජ්ජත්තියා ද්වාරන්තරුප්පන්නං කායකම්මස්සෙව තථා න වුච්චතීති

කම්මපට්ඨංසන්දන්තවිරොධො සියා, තදවිරොධං තත්ථෙව චක්ඛාම. සීලසංවරාදයො පඤ්ච නික්ඛෙපකණ්ඨෙ ආවි භවිස්සන්ති. තත්ථ ඤාණසංවරෙ පච්චයසන්තිස්සිතසීලස්ස, වීරියසංවරෙ ච ආජීවපාරිසුද්ධියා අන්තොගධතා දට්ඨබ්බා.

අකුසලකම්මපට්ඨකථාචණ්ණනා

සරසෙනෙව ච පතනසභාවස්ස පාණස්ස අන්තරා එව අතීව පාතනං අතිපාතො, සණ්ඨං පතිතුං අදත්ථාව සීසං පාතනන්ති අත්ථො. අතික්කම්ම චා සත්ථාදීහි අභිභවත්ථා පාතනං අතිපාතො. පයොගවත්ථුමහන්තතාදීහි මහාසාවජ්ජතා තෙහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජමානාය චෙතනාය බලවභාවතො. යථාචුත්තපච්චයවිපරියායෙපි තංතංපච්චයෙහි උප්පජ්ජමානාය චෙතනාය බලවාබලවචසෙනෙව අප්පසාවජ්ජමහාසාවජ්ජතා වෙදිතබ්බා. ඉද්ධිමයො කම්මවිපාකජ්ද්ධිමයො දායාකොට්ඨාදීනං විය.

ගොත්තරක්ඛිතා සගොත්තෙහි රක්ඛිතා. ධම්මරක්ඛිතා සහධම්මිකෙහි රක්ඛිතා. සසාමිකා සාරක්ඛා. යස්සා ගමනෙ රඤ්ඤා දණ්ඨො යපිනො, සා සපරිදණ්ඩා. අත්ථහඤ්ජකොති කම්මපට්ඨපත්තං චුත්තං. කම්මපට්ඨකථා හෙසාති. අත්තනො සන්තකං අදාතුකාමතායාතිආදි මුසාවාදසාමඤ්ඤතො චුත්තං. හසාධිජ්ජායෙන විසංවාදනපුරෙක්ඛාරස්සෙව මුසාවාදො. සුඤ්ඤභාවන්ති පිතිවිරහිතතාය රිත්තතං. අත්ථවිපත්තතාය න හදයඬගමා. අග්ගණ්හන්තෙහි අසද්දහන්තෙ කම්මපට්ඨහෙදො න හොති. යො කොච්ඡන සම්පජ්ජලාපො ද්විති සම්භාරෙහි සිජ්ඣති. අත්තනො පරිණාමනං විත්තෙනෙවාති වෙදිතබ්බං. මිච්ඡා පස්සතිති විතථං පස්සති.

කොට්ඨාසතොති එස්සපඤ්චමකාදීසු විත්තඬගකොට්ඨාසෙසු යෙ කොට්ඨාසා හොන්ති, තතොති අත්ථො. නනු ච චෙතනා කම්මපට්ඨසු න චුත්තාති පටිපාටියා සත්තන්තං කම්මපට්ඨාවො න යුත්තොති? න, අවචනස්ස අඤ්ඤහෙතුත්තා. න හි චෙතනාය අකම්මපට්ඨත්තා කම්මපට්ඨාසිම්හි අවචනං, කදාච්ඡන කම්මපට්ඨො හොති, න සබ්බදාති කම්මපට්ඨාවස්ස අනියතත්තා අවචනං. යදා පන කම්මපට්ඨො හොති, තදා කම්මපට්ඨාසිසඬගහො න නිවාරිතොති. “පඤ්ච සික්ඛාපදා පරිත්තාරම්මණා එවා”ති එතෙන අදින්නාදානාදීනං සත්තාරම්මණභාවවිරොධං “සත්තසඬබ්බතෙ සඬබ්බරෙ එව ආරබ්භ පවත්තිතො”ති සයමෙව පරිහරිස්සති. “නත්ථි සත්තා ඔපපාතිකා”ති පවත්තමානා දිට්ඨි තෙභුමකධම්මවිසයාවාති සඬබ්බාරම්මණතා චුත්තා. විපාකනිස්සන්දඵලාති යථාක්කමං නිරයාදිවිපාකදුග්ගතතාදීති.

අකුසලකම්මපට්ඨකථාචණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කුසලකම්මපට්ඨකථාචණ්ණනා

පාණාතිපාතාදීහි පන වීරතියොති එතං යාහි වීරතීහි සම්පයුත්තා චෙතනා “කායච්චිකම්මානී”ති චුච්චන්ති, තාසඤ්ච කම්මපට්ඨාවො යුත්තොති කත්ථා

වුත්තං. තථා හි වක්ඛති “පටිපාටියා සත්ත චෙත්තාපි චට්ටන්ති චිරතියොපි” ති.
 අල්ලසසමංසන්ති ජීවමානකසසමංසං. වොරොපෙතා හුත්වා නාහිජානාමි.
 දුස්සීලාදාරම්මණා තදාරම්මණා. ජීවිතින්ද්‍රියාදිආරම්මණා කථං දුස්සීලාදීනි
 පජ්ඣන්තිති තං දස්සෙතුං “යථා පනා”තිආදි වුත්තං. අනභිජ්ඣා...පෙ....
 චිරමන්තස්සාති අභිජ්ඣං පජ්ඣන්තස්සාති අත්ථො. න හි මනොදුච්චරිතා චිරති අත්ථි
 අනභිජ්ඣාදිහෙව තප්පහානතො.

කම්මපට්ඨංසන්දනකථාවණ්ණනා

කම්මපට්ඨපත්තානං දුස්සීලාදීනං අසංවරානං තථා දුච්චරිතානාඤ්ච
 අකුසලකම්මපට්ඨෙහි කම්මපට්ඨපත්තානමෙව ච සුසීලාදීනං සංවරානං තථා
 සුචරිතානාඤ්ච කුසලකම්මපට්ඨෙහි අත්ථතො නානත්තාභාවදස්සනං. අථ වා තෙසං
 ඵස්සද්වාරාදීනි අවිරොධභාවෙන දීපනං කම්මපට්ඨංසන්දනන්ති කෙච්චි වදන්ති,
 තදෙනං විචාරෙතබ්බං. න හි
 පඤ්චඵස්සද්වාරපඤ්චඅසංවරද්වාරපඤ්චසංවරද්වාරෙසු උප්පන්නානං අසංවරානං
 සංවරානාඤ්ච කම්මපට්ඨා අත්ථි පාණාතිපාතාදීනං
 පරසන්තකචත්ථුලොභපරසන්තාරම්මණාපාදඅහෙතුකදිට්ඨිආදීනාඤ්ච තෙසු
 ද්වාරෙසු අනුප්පත්තිතො. තිවිධකආයදුච්චරිතාදීනි ච කම්මපට්ඨානි පාකටා ඵවාති කිං
 තෙසං කම්මපට්ඨෙහි නානත්තාභාවදස්සනෙන, න ච දුච්චරිතානං සුචරිතානාඤ්ච
 ඵස්සද්වාරාදිවසෙන උප්පත්ති දීපිතා, නාපි අසංවරානං සංවරානාඤ්ච යතො තෙසං
 ඵස්සද්වාරාදීනි අවිරොධභාවෙන දීපනා සියා, කෙවලං පන ඵස්සද්වාරාදිවසෙන
 උප්පන්නානං අසංවරානං සංවරානාඤ්ච කායකම්මාදිතා දීපිතා. යදි ච ඵත්තකං
 කම්මපට්ඨංසන්දනං, “අකුසලං කායකම්මං පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන
 නුප්පජ්ජති”තිආදි කම්මපට්ඨංසන්දනං න සියා. ඵසාපි ජඵස්සද්වාරාදීනි
 අවිරොධදීපනාති චෙ, වුත්තමෙව පකාරන්තරෙන දස්සෙතුං “අථ වා”ති න
 වත්තබ්බං. සමුච්චයත්ථෙ ච අථ වා-සද්දෙ කම්මපට්ඨපත්තානෙව දුස්සීලාදීනි
 කායකම්මාදිනාමෙහි වදන්තෙහි මනොකම්මස්ස ජඵස්සද්වාරවසෙන උප්පත්ති න
 වත්තබ්බා. න හි තං වක්ඛුද්වාරාදිවසෙන උප්පජ්ජතිති. යදි ච කම්මපට්ඨපත්තා ඵව
 අසංවරාදයො ගහිතා, දුච්චරිතෙහි අඤ්ඤෙසං අසංවරානං අභාවා තෙසඤ්ච
 තංතංකම්මභාවස්ස වුත්තත්තා “වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො
 අසංවරො අකුසලං කායකම්මමෙව භොති”තිආදි න වත්තබ්බං සියා. වුච්චමානෙ හි
 තස්මිං සඬකරො සියා, වච්චිමනොකම්මානිපි හි කායද්වාරෙ උප්පජ්ජන්ති, තථා
 සෙසද්වාරෙසුපි කම්මන්තරානීති.

අථ පන ද්වාරන්තරෙ උප්පජ්ජමානං කම්මන්තරම්පි තංද්වාරිකකම්මමෙව සියා,
 “තිවිධං කායදුච්චරිතං අකුසලං කායකම්මමෙව”තිආදි, “අකුසලං කායකම්මං
 වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන ච උප්පජ්ජති”තිආදි ච
 විරුප්ඤ්ඤායා. දුච්චරිතානාඤ්ච අඤ්ඤද්වාරවරණං අත්ථි, න ඵස්ස
 ද්වාරන්තරුප්පන්නං කම්මන්තරං භොතීති. තස්මා භෙට්ඨා කම්මපට්ඨපත්තානං ඵව
 කායකම්මාදිභාවස්ස වුත්තත්තා සෙසානාඤ්ච තංතංද්වාරුප්පන්නානං

කුසලාකුසලානං ද්වාරසංසන්දනෙ තංතංද්වාරපක්ඛිකභාවස්ස කතත්තා ඉධ කම්මපථං අප්පත්තානාඤ්ච චෙතනාභාවතො අකම්මානාඤ්ච අසංවරානං සංවරානාඤ්ච භජාපියමානානං කම්මපථානං විය කායකම්මාදිතාදීපනං, කම්මපථප්පත්තානං තිව්ධකායදුච්චරිතාදීනං තිව්ධකායසුචරිතාදීනාඤ්ච ද්වාරත්තරවරණෙපි කායකම්මාදිභාවාච්ඡන්ධාදීපනං, යථාපකාසිතානාඤ්ච කම්මපථභාවං පත්තානං අපත්තානාඤ්ච අකුසලකායකම්මාදීනාඤ්ච කුසලකායකම්මාදීනාඤ්ච ඵස්සද්වාරාදීහි උප්පත්තිපකාසනාඤ්ච කම්මපථසංසන්දනං නාම. කස්මා? අකම්මපථානං කම්මපථෙප්පු කම්මපථානාඤ්ච අකම්මපථෙප්පු සමානනාමතාවසෙන, කම්මපථානං කම්මපථෙප්පු සාමඤ්ඤනාමාච්ඡන්ධාවසෙන, උභයෙසඤ්ච උප්පත්තිවසෙන ද්වාරෙප්පු ඵත්ථ සංසන්දිතත්තා.

තත්ථ තිව්ධකම්මද්වාරවසෙන උප්පත්තානං කම්මානං ඤාතකම්මභාවතාය තංතංකම්මභාවස්ස අවචනීයත්තා කම්මද්වාරෙප්පු තෙසං උප්පත්තියා ච චුත්තත්තා පඤ්චවිඤ්ඤාණද්වාරවසෙන අසංවරාදීනං උප්පත්තිපරියායවචනාභාවතො ච කම්මද්වාරවිඤ්ඤාණද්වාරානි විරජ්ඣන්වා “පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන හි උප්පත්තො”තිආදි චුත්තං. “යමිදං චක්ඛුසම්ඵස්සපච්චයා උප්පජ්ජති සුඛං වා”තිආදිනා “චක්ඛුසම්ඵස්සපච්චයා වෙදනාක්ඛන්ධො අත්ථි කුසලො”තිආදිනා ච පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන අසංවරාදීනං උප්පත්තිපරියායො චුත්තො, න ච “යමිදං චක්ඛුවිඤ්ඤාණපච්චයා”තිආදිච්චනං අත්ථිති. චුත්තමපි චෙතං “චක්ඛුවිඤ්ඤාණසහජාතො හි ඵස්සො චක්ඛුසම්ඵස්සො”තිආදි (ධ. ස. 1 කම්මකථා; මහානි. අට්ඨ. 86). තෙන හි අසංවරානං සංවරානාඤ්ච චක්ඛුසම්ඵස්සාදීහි අසහජාතත්තා මනොසම්ඵස්සසහජාතානාඤ්ච චක්ඛුසම්ඵස්සද්වාරාදිවසෙන උප්පත්ති දීපිතාති. “සො හි කායද්වාරෙ වොපනං පත්තො අකුසලං කායකම්මං හොති”තිආදිනා “වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පත්තො අකුසලං කායකම්මමෙව හොති”තිආදිනා ච වචිකම්මාදීනාඤ්ච කම්මපථප්පත්තානං අසංවරභූතානං කායකම්මාදිභාවෙ ආපන්නො “චතුඛ්ඛිධං වච්චුච්චරිතං අකුසලං වචිකම්මමෙව හොති”තිආදිනා අපවාදෙන නිවත්ති දට්ඨඛ්ඛා. ඵචඤ්ච කත්වා පුඛ්ඛෙ දස්සිතෙප්පු අසංවරචිනිච්ඡයෙප්පු දුතියචිනිච්ඡයෙප්පු ච න කොචි විරොධො. න හි වචිකම්මාදිභූතො වොපනකායඅසංවරො කායකම්මාදි හොතිති.

අකුසලං මනොකම්මං පන ජඵස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති, තං කායචච්චිද්වාරෙප්පු වොපනං පත්තං අකුසලං කායචචිකම්මං හොතිති ඵත්ථ කිං තං අකුසලං මනොකම්මං නාම, හෙට්ඨා දස්සිතනයෙන ච කායචච්චිද්වාරෙප්පු උප්පන්නං තිව්ධං මනොදුච්චරිතං වොපනං අප්පත්තං සඛ්ඛාකුසලාඤ්ච. යදි ඵචං තස්ස කායචචිකම්මභාවො නත්ථිති “වොපනප්පත්තං කායචචිකම්මං හොති”ති න යුජ්ජති? නො න යුජ්ජති වොපනප්පත්තං කායෙ වාචාය ච අකුසලං කම්මං හොතිති අත්ථසිද්ධිතො. කම්මං පන හොත්තං කිං කම්මං හොතිති? මනොකම්මමෙව හොතිති. ඉදං චුත්තං හොති – වොපනප්පත්තං අකුසලං කායද්වාරෙ වච්චිද්වාරෙ ච මනොකම්මං හොතිති. අථ වා තං-සද්දස්ස මනොකම්මෙන සම්ඛන්ධං අකත්වා ජඵස්සද්වාරවසෙන යං උප්පජ්ජති, තත්ති

යථාච්ඡිත්තඋප්පාදමත්තපරිච්ඡින්නෙන සම්බන්ධො කාතබ්බො. කිං පන තත්ති?
කම්මකථාය පවත්තමානත්තා කම්මන්ති විඤ්ඤායති, තඤ්ච මනොසම්ඵස්සද්වාරො
උප්පජ්ජමානම්පි තිවිධං කම්මං භොතීති. යථා තං භොති, තං දස්සෙතුං
“කායවච්ඡ්ද්වාරෙසු වොපනං පත්ත”න්තිආදිමාහ. තත්ථ නියමස්ස අකතත්තා
වොපනප්පත්ති උපලක්ඛණභාවෙන කායවච්ඡිකම්මනාමසාධිකාව, න පන සබ්බම්පි
වොපනප්පත්තං කායවච්ඡිකම්මමෙව, නාපි කුසලපක්ඛෙ වොපනං අප්පත්තං
කායවච්ඡිකම්මං න භොතීති අයමත්ථො සිද්ධොව භොතීති.

අථ වා තත්ති තං ඡඵස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජමානං මනොකම්මන්ති සබ්බං
මනසාපි නිජ්ඵජ්ජමානං කම්මං මනොකම්මන්ති වොදකාධිප්පායෙන ගහෙත්වා
වදති, න පුබ්බෙ දස්සිතමනොකම්මන්ති. යො හි පරස්ස අධිප්පායො “මනසා
නිජ්ඵත්තීතො සබ්බෙන මනොකම්මෙනෙව භවිතබ්බං, න කායවච්ඡිකම්මෙනා”ති,
තං නිවත්තෙත්වා කම්මත්තයනියමං දස්සෙතුං ඉදමාරද්ධං “තං කායවච්ඡ්ද්වාරෙසු
වොපනං පත්ත”න්තිආදි. එත්ථ ච සඬ්ඝරාභාවො පුරිමනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. අථ
වා කම්මන්ති අවිසෙසෙන කම්මසද්දමත්තෙන සම්බන්ධං කත්වා යථාච්ඡිත්තො
කම්මප්පහෙදො යථා භොති, තං පකාරං දස්සෙති. අසඬ්ඝරො ච චුත්තනයොව. යං
පන වදන්ති “කායවච්ඡිකම්මසහජාතා අභිජ්ඣාදයො යදා චෙතනාපක්ඛිකා භොන්ති,
තදා තාති මනොකම්මානි කායවච්ඡිකම්මානි භොන්ති”ති, තඤ්ච න,
චෙතනාපක්ඛිකානං මනොකම්මත්තාභාවා. අබ්බොභාරිකත්තෙ ච මනොකම්මතා
සුට්ඨතරං නත්ථි. චුත්තම්පි චෙතං “අබ්බොභාරිකා වා”ති. තස්මා මනොකම්මස්ස
කායවච්ඡිකම්මතා න වත්තබ්බා. අභිජ්ඣාදිකිරියාකාරිකාය එව චෙතනාය
සම්පයුත්තා අභිජ්ඣාදයො මනොකම්මං, න
පාණාතිපාතාදිකායවච්ඡිකිරියාකාරිකායාති භියොයාපි තෙසං මනොකම්මතාති න
තෙසං මනොකම්මානං සතං කායවච්ඡිකම්මතා වත්තබ්බාති. එවං කම්මානං ද්වාරෙසු
ද්වාරානඤ්ච කම්මෙසු අනියතත්තා ද්වාරනිබන්ධනං න කතං. ඉදානි අකතෙපි ච
ද්වාරනිබන්ධනෙ යෙසං ද්වාරානං වසෙන ඉදං චිත්තං උප්පජ්ජති, තෙසං
තංතංද්වාරකම්මපථානඤ්ච වසෙන උප්පත්තියා යථාහට්ඨපාළියා චුත්තාය ච
දීපනත්ථං “තත්ථ කාමාවචර”න්තිආදිමාහ. චිත්තං තිවිධකම්මද්වාරවසෙන
උප්පජ්ජතීති ඉදං මනොකම්මද්වාරභූතස්ස තෙන සභාවෙන උප්පත්තිං ගහෙත්වා
චුත්තං. යථා වා චිත්තං චිත්තාධිපතෙය්‍යන්ති සම්පයුත්තවසෙන චූච්චති, එවම්ධාපීති
වෙදිතබ්බං. වොපනද්වයරහිතස්ස මනොපබන්ධස්ස මනොකම්මද්වාරභාවෙ පන
වත්තබ්බමෙව නත්ථි.

කම්මපථසංසන්දනකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ද්වාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අයං යොජනාති “රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා”ති එතෙන සහ
“යං යං වා පනා”ති එතස්ස අයං සම්බන්ධොති අත්ථො. කො පනායං
සම්බන්ධොති? යෙන වචනානි අඤ්ඤාමඤ්ඤං සම්බජ්ඣන්ති, තං පුබ්බාපරවචනෙ

පයොජනං සම්බන්ධො. ඉධ ව සබ්බාරම්මණතාදිදස්සනං “රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා”ති එතස්ස අනන්තරං “යං යං වා පනා”ති එතස්ස වචනෙ පයොජනං යොජනා දට්ඨබ්බං. තත්ථ “රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා ආරබ්භා”ති එත්තකෙන ආපන්නං දොසං දස්සෙත්වා තත්තිවත්තනවසෙන “යං යං වා පනා”ති එතස්ස පයොජනං දස්සෙතුං “හෙට්ඨා”තිආදිමාහ. දුතියෙ අත්ථවිකප්පෙ “යං යං වාපනා”ති එතෙන අප්පමානම්පි රූපාදිං ආකඬ්ඪති. න හි පධානස්ස චිත්තස්ස අත්තනොයෙව ආරම්මණභාවො අත්ථිති. හෙට්ඨා චූත්තනයෙනාති සබ්බාරම්මණතාදිනයෙන. “හෙට්ඨා ගහිතමෙව ගහිතන්ති වත්වා තස්ස වචනෙ පයොජනං දස්සෙතුං ‘රූපං වා...පෙ.... ඉදං වා ඉදං වා ආරබ්භා’ති කථෙතුං ඉදං චූත්ත’න්ති චූත්තං. තත්ථ ඉදං වා ඉදං වාති එතං සබ්බාරම්මණතාදිං සන්ධාය කථිතන්ති වෙදිතබ්බං.

ධම්මුද්දෙසවාරකථා

එස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා

ආවරියානන්ති රෙවතාවරියස්ස. න පනෙතං සාරතො දට්ඨබ්බං. න හි එස්සාදිනං කාමාවචරාදිභාවදස්සනත්ථං ඉදමාරද්ධං, කිත්තු තස්මිං සමයෙ එස්සාදිසභාවදස්සනත්ථන්ති.

චිත්තස්ස පට්ඨාහිනිපාතත්තාති සබ්බෙ වෙනසිකා චිත්තායත්තා චිත්තකිරියාභාවෙන චූච්චන්තිති එස්සො “චිත්තස්ස පට්ඨාහිනිපාතො”ති චූත්තො. කාමං උප්පන්නඑස්සො පුග්ගලො චිත්තවෙනසිකරාසි වා ආරම්මණෙන චූට්ඨො එස්සසහජාතාය වෙදනාය තංසමකාලමෙව වෙදෙති, එස්සො පන ඕභාසස්ස පදීපො විය වෙදනාදිනං පච්චයවිසෙසො හොතිති පුරිමකාලො විය චූත්තො. ගොපානසීනං උපරි තිරියං යපිතකට්ඨං පක්ඛපාසො. කට්ඨද්වයාදි විය එකදෙසෙන එකපස්සෙන අනල්ලියමානොපි රූපෙන සහ එස්සස්ස සාමඤ්ඤං අනල්ලියමානං සඬ්ඝට්ඨනමෙව, න විසයභාවො, සඬ්ඝට්ඨනඤ්ච එස්සස්ස චිත්තාරම්මණානං සන්නිපතනභාවො ඵව. වත්ථාරම්මණසන්නිපාතෙන සම්පජ්ජතිති සඬ්ඝට්ඨනසම්පත්තිකො එස්සො. පාණිද්වයස්ස සන්නිපාතො විය චිත්තාරම්මණසන්නිපාතො එස්සො චිත්තස්ස ආරම්මණෙ සන්නිපතිතප්පවත්තියා පච්චයො හොතිති කිච්චට්ඨෙතෙව රසෙන සඬ්ඝට්ඨනරසො. තථා පච්චයභාවො හි තස්ස එස්සස්ස සඬ්ඝට්ඨනකිච්චන්ති. යථා හි පාණියා පාණිමිහි සඬ්ඝට්ඨනං තබ්බිසෙසභූතා රූපධම්මා, ඵවං චිත්තස්ස ආරම්මණෙ සඬ්ඝට්ඨනං තබ්බිසෙසභූතො එකො වෙනසිකධම්මො දට්ඨබ්බො. චිත්තෙයෙවාති එතෙන වෙනසිකසභාවතං වත්ථාරම්මණෙහි අසංසට්ඨං සඬ්ඝට්ඨනං වෙදනාය දස්සෙති, න පන වත්ථුනිස්සයතං පටික්ඛිපති. තස්ස එස්සස්ස කාරණභූතො තදනුරූපො සමන්තාභාරො තජ්ජාසමන්තාභාරො. ඉන්ද්‍රියස්ස තදහිමුඛභාවො ආවජ්ජනාය ව ආරම්මණකරණං විසයස්ස පරික්ඛතතා අභිසඬ්ඛතතා විඤ්ඤාණස්ස විසයභාවකරණන්ති අත්ථො.

සුඛවේදනායමෙව ලබිහති අස්සාදභාවතොති අධිජ්ජායො. විස්සවිතායාති අරහතාය. අනෙකත්ථත්තා හි ධාතුනං අරහත්ථො විපුබ්බො සුසද්දො. විස්සවං වා සජනං වසිතා කාමකාරිතා විස්සවිතා. ආරම්මණරසෙකදෙසමෙව අනුභවන්තීති ඉදං චුසනාදිකිච්චං එකදෙසානුභවනමිව හොතීති කත්වා වුත්තං. වෙදයිතසභාවො එව හි අනුභවනන්ති. චුසනාදිභාවෙන වා ආරම්මණග්ගහණං එකදෙසානුභවනං, වෙදයිතභාවෙන ගහණං යථාකාමං සබ්බානුභවනං. එවං සභාවානෙව තානි ගහණානීති න වේදනාය විය එස්සාදීනමිපි යථාසකකිච්චකරණෙන සාමිභාවානුභවනං වොදෙතබ්බං. අයං ඉධාති එතෙන පඤ්චස්ස වේදනාස්ස ඉමස්මිං විත්තෙ අධිජ්ජෙතං සොමනස්සවේදනං වදති, තස්මා අසොමනස්සවේදනං අපනෙත්වා ගහිතාය සොමනස්සවේදනාය සමානා ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසතා වුත්තාති වෙදිතබ්බා.

නිමිත්තෙන පුනසඤ්ජානනකිච්චා පච්චාභිඤ්ඤාණරසා. පුනසඤ්ජානනස්ස පච්චයො පුනසඤ්ජානනපච්චයො, තදෙව නිමිත්තං පුන...පෙ.... නිමිත්තං, තස්ස කරණං පුන...පෙ.... කරණං. පුනසඤ්ජානනපච්චයභූතං වා නිමිත්තකරණං පුන...පෙ.... කරණං, තදස්සා කිච්චන්ති අත්ථො. පුනසඤ්ජානනපච්චයනිමිත්තකරණං නිමිත්තකාරිකාය නිමිත්තෙන සඤ්ජානන්තියා ව සබ්බාය සඤ්ඤාය සමානං වෙදිතබ්බං. ඤාණමෙව අනුවත්තති, තස්මා අභිනිවෙසකාරිකා විපරිතග්ගාහිකා ව න හොතීති අධිජ්ජායො. එතෙනුපායෙන සමාධිසම්පයුත්තාය අවිරට්ඨානතා ව න හොතීති දට්ඨබ්බා.

අභිසන්දහතීති පබන්ධති පවත්තෙති. වෙනනාභාවො ඛ්‍යාපාරභාවො. දිගුණුස්සාභාති න දිගුණං විරියයොගං සන්ධාය වුත්තං, අත්තනො එව පන ඛ්‍යාපාරකිච්චස්ස මහන්තභාවං දීපෙති. උස්සාහනභාවෙනාති ආදරභාවෙන. සා හි සයං ආදරභූතා සම්පයුත්තෙ ආදරයතීති.

විජානනං ආරම්මණස්ස උපලද්ධි. සන්දහනං විත්තන්තරස්ස අනුප්පබන්ධනං. වක්ඛුනා හි දිට්ඨන්ති වක්ඛුනා දට්ඨබ්බං. යථා “දිට්ඨං සුතං මුතං විඤ්ඤාත”න්ති දට්ඨබ්බාදි වුච්චති, එවමිධාපි වෙදිතබ්බං. වක්ඛුනා හීතිආදීසු වක්ඛුනා...පෙ.... මනසා ද්වාරෙතාති අත්ථො. නගරගුත්තිකස්ස විය විත්තස්ස ආරම්මණවිභාවනමත්තං උපධාරණමත්තං උපලද්ධිමත්තං කිච්චං, ආරම්මණපටිවේධනපච්චාභිඤ්ඤාණාදි පන කිච්චං පඤ්ඤාසඤ්ඤාදීනන්ති වෙදිතබ්බං. පුරිමනිද්දිට්ඨන්ති සමයවචන්ථානෙ නිද්දිට්ඨං. භාවෙන්තො විය න න උප්පජ්ජති, කින්තු උප්පජ්ජතීති දස්සෙතුං. “විත්තං හොතී”ති වුත්තන්ති එතං හොති-සද්දස්ස උප්පජ්ජති-සද්දස්ස ව සමානත්ථත්තෙ සති යුජ්ජෙය්‍ය, තදත්ථත්තෙ ව තත්ථ උප්පන්නං හොතීති න වුච්චෙය්‍ය. න හි යුත්තං උප්පන්නං උප්පජ්ජතීති වත්තුං. විත්තස්ස ව උප්පන්නතා සමයවචන්ථානෙ වුත්තා එවාති කිං තස්ස පුන උප්පත්තිදස්සනෙන. යෙන ව සමයවචන්ථානං කතං, තස්ස නිද්දෙසො න න සක්කා කාතුන්ති කිං තං නිද්දෙසත්ථං උද්දෙසෙන දුතියෙන, නිද්දෙසෙනෙව ව එස්සාදීහි ව අඤ්ඤත්තං විත්තස්ස සිජ්ඣතීති කිං තදත්ථෙන පුන වචනෙන,

අඤ්ඤාප්පයොජනත්තා පන පුරිමස්ස චිත්තවචනස්ස පච්ඡිමං වුත්තං. පුරිමඤ්ඤි සමයවචන්ථානත්ථමෙව වුත්තං, න වචන්ථිතසමයෙ විජ්ජමානධම්මදස්සනත්ථං, ඉතරඤ්ඤි තස්මිං සමයෙ විජ්ජමානධම්මදස්සනත්ථං වුත්තං, න සමයවචන්ථානත්ථං, න ච අඤ්ඤාදත්ථං වචනං අඤ්ඤාදත්ථං වදති, න ච ලෙසෙන වුත්තොති කත්වා මහාකාරුණිකො අත්ථං පාකටං න කරොතිති.

එස්සපඤ්ඤවමකරාසිවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කුමාරදිගරාසිවණ්ණනා

චිත්තකේතීති ධම්මතො අඤ්ඤාස්ස කත්තුනිවත්තනත්ථං ධම්මමෙව කත්තාරං නිද්දිසති. තස්ස පන වසවත්තිභාවනිවාරණත්ථං “චිත්තකතං වා”ති භාවනිද්දෙසො. රූපං රූපන්ති පථවි පථවිති වා ආකොටෙන්තො විය හොතිති ආකොටනලක්ඛණො. ආදිතො, අභිමුඛං වා භනනං ආභනනං, පරිතො, පරිවත්තෙත්වා වා ආභනනං පරියාභනනං. විචාරතො ඔළාරිකට්ඨයෙන විචාරස්සෙව පුබ්බදිගමට්ඨයෙන අනුරවතො ඔළාරිකො තස්ස ච පුබ්බදිගමො සන්ධානිසාතො විය හොති චිත්තකො. සො යථා සන්ධානිසාතො පඨමාභිනිපාතො හොති, එවං ආරම්මණාභිමුඛනිරොපනට්ඨයෙන පඨමාභිනිපාතො හොති. විජ්ජාරවාති විචලනායුත්තො. අනුප්පබන්ධෙන පවත්තියන්ති උපවාරෙ වා අප්පනායං වා සන්තානෙන පවත්තියං. තත්ථ හි චිත්තකො නිව්වලො හුත්වා ආරම්මණං අනුපවිසිත්වා පවත්තති. මණ්ඩලන්ති බලමණ්ඩලං.

පිණයතීති තප්පෙති, වඩ්ඪෙති වා. එරණරසාති පණිතරූපෙහි කායස්ස ඛ්‍යාපනරසා. උදග්ගභාවො ඔදග්ගං. බුද්ධිකා ලහුං ලොමහංසනමත්තං කත්වා හින්තා න පුන උප්පජ්ජති. බණ්ඩා බහුලං උප්පජ්ජති. උබ්බෙගතො එරණා නිව්වලන්තා විරට්ඨිතිකත්තා ච පණිතරා. පස්සද්ධියා නිමිත්තභාවෙන ගබ්භං ගණ්හන්ති. අප්පනාසම්පයුත්තාව පිති අප්පනාසමාධිපූරිකාති කත්වා සා යපිතා. ඉතරා ද්වෙ බණ්ඩකොපචාරසමාධිපූරිකා පිති.

සමාධිවිත්තෙනාති සමාධිසහිතවිත්තෙන. අවිසාරො අත්තතො එව අවිසරණසභාවො. අවික්ඛෙපො සම්පයුත්තානං අවික්ඛිත්තතා. යෙන සම්පයුත්තා අවික්ඛිත්තා හොන්ති, සො ධම්මො අවික්ඛෙපොති. විසෙසතොති යෙහුයොන. සුඛවිරහිතොපි හි අත්ථි සමාධිති. පදීපනිදස්සනෙන සන්තානට්ඨිතිභාවං සමාධිස්ස දස්සෙති.

කුමාරදිගරාසිවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ඉන්ද්‍රියරාසිවණ්ණනා

සද්දහන්ති එතායාති සද්දහනකිරියාය පවත්තමානානං ධම්මානං තත්ථ ආධිපච්චභාවෙන සද්ධාය පච්චයනං දස්සෙති. තස්සා හි ධම්මානං තථාපච්චයභාවෙ

සති “පුග්ගලො සද්දහති” ති වොහාරො හොති. පසාදනීයට්ඨානෙසු පසාදස්ස පටිපක්ඛතුතං අකුසලං අස්සද්ධියං මිච්ඡාධිමොක්ඛො ව. පසාදභූතො නිව්ඡයො චත්ථගතො අධිමොක්ඛලක්ඛණං, න යෙවාපනකාධිමොක්ඛොති. ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති “මං අත්තරෙන තුම්භාකං අධිමුච්චනං නත්ථි, මයා සද්දහටා” ති විය අත්තානං අනුවත්තෙති සම්පයුත්තධම්මෙ. එවං සෙසෙසුපි. පක්ඛන්දනන්ති සංසිද්ධං. පඬිකො කද්දමතො සනිභූතො හොති. පණකං පිච්ඡිලං උදකමලං. පිතං උදකං. ඔකප්පනලක්ඛණාති අනුපවිසිත්වා එවමෙතන්ති කප්පනලක්ඛණා. අකලුසභාවො අකාලුසියං, අනාවිලභාවොති අත්ථො. බුද්ධාදිචත්ථුති සද්ධෙය්‍යාති. සප්පුරිසුපසෙවනසද්ධම්මසවනයොතිසොමනසිකාරධම්මානුධම්මපටිපත්තියො සොතාපත්තියඬිගාති. කුසලධම්මානං ආදානෙ හත්ථො විය, සබ්බසම්පත්තීන්තිප්ථාදනෙ විත්තං විය, අමතකසිඵලඵලනෙ ඛිජං විය දට්ඨබ්බො.

වීරභාවොති යෙන වීරො නාම හොති, සො ධම්මොති අත්ථො. අනුබලප්පදානං පග්ගහො. මග්ගො ගන්තබ්බො හොති, මග්ගො ගතො, කම්මං කත්තබ්බං, කම්මං කතං, අප්පමත්තකො ආබාධො උප්පන්නො, ගිලානා වුට්ඨිතො හොති අවිරවුට්ඨිතො ගෙලඤ්ඤා, ගාමං වා නිගමං වා පිණ්ඩාය වරන්තො න ලහති ලුබ්ඝ්ස වා පණිතස්ස වා හොජනස්ස යාවදත්ථං පාරිපුරිං, ලහති...පෙ.... පාරිපුරිත්ති එතාති අනුරූපපච්චෙක්ඛණාසහිතාති අට්ඨ වීරියාරම්භචත්ථුති තංමුලකාති වා පච්චෙක්ඛණාති.

වීරකතාදිආරම්මණං උපගන්ත්වා යානං, අනිස්සප්පනං වා ආරම්මණස්ස උපට්ඨානං. උදකෙ අලාබු විය ආරම්මණං පිලචිත්වා ගන්තුං අප්පදානං පාසාණස්ස විය නිව්චලස්ස ආරම්මණස්ස යපනං සාරණං අසම්මුට්ඨතාකරණං අපිලාපනං. අපිලාපෙ කරොති අපිලාපෙති. ගතියොති නිප්ඵත්තියො සම්භවතො ඵලතො ව. අපරො නයොති රසාදිදස්සනත්ථං ආරද්ධං. සම්මොසපච්චනීකං කිච්චං අසම්මොසො, න සම්මොසාභාවමත්තං. සතියා චත්ථුභූතා කායාදයො කායාදිසතිපට්ඨානා, සතියොයෙව වා පුරිමා පච්ඡිමානං පදට්ඨානං.

වික්ඛෙපස්ස උද්ධච්චස්ස. පඤ්ඤාපෙතීති පකාරෙහි ජානාපෙති. එකාලොකා හොතීති විපස්සනුපක්කිලෙසොභාසං සන්ධායාහ. මනතෙ විජානාති එතෙනාති වා මනො, එවඤ්ච කත්වා “මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ වා” ති (ම. නි. 1.204, 400; 3.421, 425) කාරණභාවෙන මනො චුත්තො. සබ්බො හි මනො අත්තතො අනන්තරස්ස විඤ්ඤාණස්ස කාරණන්ති. විජානාතීති පරිච්ඡින්නොපලද්ධිවසෙන ජානාති, න සඤ්ඤාපඤ්ඤා විය සඤ්ජානනපටිච්ඡිකුතවසෙන.

පීතිසොමනස්සසම්පයොගතොති චුත්තෙ යෙන යොගා සුමනො හොති, තං සොමනස්සන්ති චුච්චතීති පීතියා ව සොමනස්සභාවො ආපජ්ජති, තස්මා විනාපි කායෙන චත්ථුනා සාතවෙදනාසම්පයොගතොති යොජෙතබ්බං. එවඤ්ච නිප්පීතිකං සොමනස්සඤ්ච සඬිගහිතං හොති, පීතිඋපලක්ඛිතං වා සොමනස්සං සප්පීතිකං නිප්පීතිකඤ්ච සොමනස්සන්ති අත්ථො දට්ඨබ්බො.

පවත්තසන්තතාධිපතෙයාන්ති පවත්තසඬ්ඛාතාය සන්තතියා අධිපතිභූතං.
 ජීවිතින්ද්‍රියස්ස හි අත්තනො විජ්ජමානක්ඛණෙ අනුපාලෙන්තස්ස අනන්තරඤ්ච
 සානුපාලනානං උප්පත්තියා හෙතුභූතස්ස වසෙන පවත්තං විරට්ඨිතිකං හොති,
 තංතංකම්මවිසෙසෙන විසෙසයුත්තං යාව චුති අවිසෙසෙන වා යාව පරිනිබ්බානං
 අවිච්ඡින්නං පවත්තති ජීවමානතාවිසෙසයුත්තඤ්චාති රූපාරූපජීවිතින්ද්‍රියානං
 සමානලක්ඛණාදිං වත්තුං “අත්තනා අවිනිභුත්තධම්මාන”න්ති ආහ.
 අනුපාලෙනබ්බානං අත්ථික්ඛණෙයෙව. අසති හි අනුපාලෙනබ්බෙ උප්පලාදිමිහි කිං
 උදකං අනුපාලෙය්‍යාති. තස්ස තස්සාති අනුපාලනාදිකස්ස. සාධනතොති සාධනෙන.
 තංසාධනඤ්ච ජීවමානවිසෙසපච්චයභාවතො.

ඉන්ද්‍රියරාසිවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

මග්ගඬ්ඛරාසිවණ්ණනා

සම්මාති අවිපරීතනියානිකභාවෙන. පසත්ථතා ව එවමෙව දට්ඨබ්බා.

බලරාසිවණ්ණනා

අස්සද්ධියෙති අස්සද්ධියකාරණා. උභයපදවසෙනාති සද්ධාපදං බලපදන්ති
 එවමාදිපදද්වයවසෙන. නියකජ්ඣත්තං ජාතිආදිසමුට්ඨානං එතිස්සාති
 අජ්ඣත්තසමුට්ඨානා. ගරුනා කිස්මිඤ්චි චුත්තෙ ගාරවවසෙන පතිස්සවනං
 පතිස්සවො, සහ පතිස්සවෙන සප්පතිස්සවං, පතිස්සවභූතං තංසභාගඤ්ච යංකිඤ්චි
 ගාරවන්ති අත්ථො. ජාතිආදිමහත්තපච්චවෙක්ඛණෙන උප්පජ්ජමානා ව හිරි තත්ථ
 ගාරවවසෙන පවත්තති “සප්පතිස්සවලක්ඛණා”ති චුච්චති. වජ්ජං භායති තඤ්ච
 භයතො පස්සතිති වජ්ජහිරුකභයදස්සාවි. එවංසභාවං ඔත්තජ්ජං. හිරි පාපධම්මෙ
 ගූඨං විය පස්සති, ඔත්තජ්ජං උණ්හං විය. දායජ්ජං නවලොකුත්තරධම්මාදි.
 අජ්ඣත්තසමුට්ඨානාදිතා ව හිරිඔත්තජ්ජානං තත්ථ තත්ථ පාකට්ඨාවෙන චුත්තා, න
 පන තෙසං කදාවි අඤ්ඤමඤ්ඤං විජ්ජයොගා. න හි ලජ්ජනං නිබ්භයං පාපභයං වා
 අලජ්ජනං හොතිති.

මූලරාසිවණ්ණනා

අග්ගෙධා අනභිජ්ඣනං අනභිකඬ්ඛනං. අනල්ලිනො භාවො අධිජ්ජායො
 එතස්සාති අනල්ලිනභාවො, එවඤ්චි උපමාය සමෙති. අනුකුලමිත්තො
 අනුවත්තකො. විනයරසොති විනයනරසො. අදොසො දුස්සීලාමලස්සාති ඉදං
 දුස්සීලාස්ස දොසසමුට්ඨානතං දොසුපතිස්සයතඤ්ච සන්ධාය චුත්තං. අභාවනායාති
 “තත්ථ ජාතානං ධම්මානං අනතිවත්තනට්ඨෙන භාවනාඉන්ද්‍රියානං එකරසට්ඨෙන
 භාවනා තදුපගච්චීරියවාහනට්ඨෙන භාවනා ආසෙවනට්ඨෙන භාවනා”ති එවං චුත්තාය
 පඤ්ඤාසාධනාය භාවනාය අප්පවත්ති, තප්පටිපක්ඛභූතා වා අකුසලා අභාවනා.
 නිග්ගුණෙපි ගුණග්ගහණං අධිකග්ගහණං. විජ්ජමානම්පි ගුණං විද්ධංසෙත්වා ගහණං
 ලානග්ගහණං. චතුර්විපල්ලාසග්ගහණං විපරීතග්ගහණං.

යාථාචසභාවෙනි ‘‘එත්තකො එතස්ස ගුණො, එත්තකො දොසො’’ති
 ගුණදොසානං සභාවෙ ‘‘ජරාධම්මො ජීරති, තං කුතෙත්ථ ලබ්භා මා ජීරි’’ති
 එවමාදිපච්චවෙක්ඛණසම්භවතො. අලොභෙන ච ගහට්ඨානං ඛේත්තවත්ථාදීසු
 විවාදාභාවතො. අමොභෙන පබ්බජිතානං දිට්ඨිගතවිවාදාභාවතො.
 කාමරාගාහිනිවෙසවිනිබන්ධා හි ගහට්ඨා ගහට්ඨෙහි විවදන්ති,
 දිට්ඨිරාගාහිනිවෙසවිනිබන්ධා සමණා සමණෙහිති. රාගවසෙන මිත්තසන්ථවො
 දොසවසෙන විරොධො ච තබ්බිසෙසෙන උපගමාපගමා, ආරම්මණෙ වා රූපාදිමිහි
 අනුරොධවිරොධා. අමජ්ඣක්කභාවස්ස පටිසානුනයසඬ්ඛාතස්ස මොභෙන පවත්ති.
 සුඛවිපරිණාමෙ දුක්ඛසමායොගෙ ච පටිසපවත්තියං වෙදනාපරිග්ගහො න සිජ්ඣතිති
 අදොසානුභාවෙන වෙදනාසතිපට්ඨානං සිජ්ඣති. දිබ්බවිහාරස්සාති චතුත්තං
 ඥානානං. අරියවිහාරො ඵලසමාපත්ති. මොභෙන අවිචාරෙන්තො
 උදාසීනපක්ඛෙසුපි සත්තසඬ්ඛාරෙසු සබ්බෙසු අභිසංඝං කරොතීති අමුල්භස්ස
 තදභාවො වෙදිතබ්බො. දුක්ඛදස්සනස්ස ආසන්නපටිපක්ඛත්තා දොසස්ස
 තප්පටිපක්ඛෙන අදොසෙන දුක්ඛදස්සනං හොති.

කම්මපථරාසිවණ්ණනා

සුඛාදීනි අත්තනො න ඛ්‍යාපාදෙති න විනාසෙති පරස්ස වාති දට්ඨබ්බං.
 කම්මපථතාතංසභාගතාහි කම්මපථවසෙන.

පස්සද්ධාදියුගලවණ්ණනා

දරථො සාරම්භො, දුක්ඛදොමනස්සපච්චයානං උද්ධවිවාදිකානං කිලෙසානං
 චතුත්තං වා බන්ධානං එතං අධිවචනං. උද්ධවිචප්පධානා කිලෙසා
 උද්ධවිවාදිකිලෙසා, උද්ධවිචං වා ආදිං කත්වා සබ්බකිලෙසෙ සඬ්ගණ්හාති.
 සුවණ්ණවිසුද්ධි වියාති යථා සුවණ්ණවිසුද්ධි අලඬ්ඛකාරවිකතිවිනියොගක්ඛමා, එවං
 අයමපි හිතකිරියාවිනියොගක්ඛමා.

සමං, සමන්තතො වා පකාරෙහි ජානනං සම්පජ්ඣෙත්ථ. වෙනියවන්දනාදිඅත්ථං
 අභික්කමාදීසු අත්ථානත්ථපරිග්ගණ්හනං සාත්ථකසම්පජ්ඣෙත්ථ. සති ච අත්ථෙ
 සප්පායාසප්පායරූපාදිපරිග්ගණ්හනං සප්පායසම්පජ්ඣෙත්ථ.
 ගොවරගාමාහික්කමනාදීසු කම්මට්ඨානාවිජහනං ගොවරසම්පජ්ඣෙත්ථ.
 අභික්කමනාදීනං ධාතුආදිවසෙන පච්චයො අසම්මොහසම්පජ්ඣෙත්ථ.
 සබ්බකම්මට්ඨානභාවනානුයුත්තානං සබ්බයොගීනං සබ්බදා උපකාරකා ඉමෙ ද්වෙ
 ධම්මා පාරිපන්ථකහරණතො භාවනාවඬ්ඪනතො ච. යථාහ ‘‘ද්වෙ ධම්මා බහුකාරා
 සති ච සම්පජ්ඣෙත්ථෙත්ථා’’ති (දී. නි. 3.352). යුගෙ නද්ධා වියාති යුගනද්ධා,
 අඤ්ඤමඤ්ඤං නිමිත්තභාවෙන සමං පවත්තාති අත්ථො. ‘‘සුත වපරං, ආවුසො,
 හික්ඛු සමථවිපස්සනං යුගනද්ධං භාවෙති’’ති (අ. නි. 4.170; පටි. ම. 2.1) හි සුත්තෙ
 එතෙසං යුගනද්ධතා චුත්තා. සබ්බකුසලධම්මෙසු ලීනුද්ධවිවාභාවො එතෙහි ද්විහි

සමං යුත්තෙහිති “වීරියසමාධියොජනත්ථායා”ති ආහ, යොගවචනත්ථායාති අත්ථො.

යෙවාපනකවණ්ණනා

රුපාභාවෙනාති රුප්පනාභාවෙන. ධම්මාති එතස්ස අත්ථො සභාවතො උපලබ්භමානාති. මෙත්තාපුබ්බභාගොති අප්පනාප්පත්තාය මෙත්තාය පුබ්බභාගො, පරිකම්මමෙත්තා එතස්මිං විත්තෙ අත්ථිති අත්ථො. වීරතිවසෙනාති වච්ඡවත්තියා න පුරෙති, කිත්තු වීරතියොගෙනාති අත්ථො. අපණ්ණකඛිගානිති අවිරද්ධඛිගානි. යථා තථා වා ආරම්මණෙ විනිවිජයනං අධිමුච්චනං. න හි අනධිමුච්චන්තො පාණාතිපාතාදිසු දානාදිසු වා පවත්තති, සද්ධා පන පසාදනීයෙසු පසාදාධිමොක්ඛොති අයමෙනෙසං විසෙසො. දාරකස්ස විය ඉතො විතො ව සංසප්පනස්ස කරස්සාමි න කරස්සාමිති අවිනිවිජයස්ස පටිපක්ඛකිරියා අසංසප්පනං. පූරිමමනතොති භවඛිගතො. විසදිසං වීථිපවනං මනං කරොතීති මනසිකාරසාමඤ්ඤෙන වීථිපවනපටිපාදකෙ දස්සෙති. තෙසු ධම්මෙසුති විත්තවෙතසිකධම්මෙසු. අනදාරම්මණත්තෙපි හි තෙසු සමප්පවත්තෙසු උදාසීනභාවතො තත්ත්වමස්සත්තතාති වුච්චති. අලීනානුද්ධතප්පවත්තිපච්චයත්තා ඌනාධිකතිවාරණරසා. කායදූවචරිතාදිවත්ථුනන්ති පාණාදීනං. අමද්දනා මද්දනපටිපක්ඛභාවොව.

තංතංරාසිකිච්චවසෙන විභාගරහිතා අවිහත්තිකා. එත්ථාති එතෙසු සවිහත්තිකෙසු දුතියට්ඨානාදිසුපි භාජියමානෙසු අපුබ්බං නත්ථිති අත්ථො. පදං පූරිතන්ති ක්කානාදිපදං පඤ්චකාදිවසෙන පූරිතං. පඤ්ච හි අඛිගානි ක්කානපදස්ස අත්ථො, තෙසු එකස්මිඤ්ච ඌනෙ ක්කානපදං ඌනං භොතීති. පදසමුභො පදකොට්ඨාසො වා තං තමෙව වා පදං, අවුත්තං භාපිතං නාම භොතීති වුත්තං “පූරිත”න්ති. වුත්තස්මිඤ්ඤෙව වුච්චමානෙ අනෙකෙසං පූරිසසද්දානං විය කොචි සම්බන්ධො නත්ථිති මඤ්ඤමානො ආහ “අනනුසන්ධිකා කථා”ති. අන්තරන්තරා වුත්තස්මිඤ්ඤෙව වුච්චමානෙ අනුක්කමෙන ධම්මා කථිතා න භොතීති ආහ “උප්පටිපාටියා”ති. එස්සපඤ්චමකරාසි සබ්බවිත්තුප්පාදසාධාරණවසෙන චතුක්ඛන්ධතප්පච්චයසඛිගභවසෙන ව වුත්තො. යථාවුත්තෙසු පන රාසිසු එකරාසිකිච්චස්සපි අභාවා ඡන්දාදයො යෙවාපනකවසෙන වුත්තා. වුත්තානම්පි ව ධම්මානං යථා වෙදනාදීනං ක්කානඛිගාදිභාවො වුත්තො, න එවං සොචවස්සතාකලායාණමිත්තතාදිවිසෙසො වුත්තොති තස්ස සඛිගණ්හනත්ථං කෙචි ධම්මෙ විසුං යපෙත්වා තෙ ව තඤ්ච විසෙසං “යෙ වා පනා”ති ආහ. වෙනෙයාප්කාසයවසෙන වා සාවසෙසෙ ධම්මෙ වත්වා “යෙ වා පනා”ති වුත්තං.

යෙවාපනකවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ධම්මද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකූසලං

නිද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා

2. ඵ්‍යසනකවසෙනාති සන්තෙ අසන්තෙපි විසයෙ ආපාථගතෙ චිත්තස්ස සන්තිපතනවසෙන “චිත්තං මනෝ” තිආදිසු (ධ. ස. 6, 17) විය කිච්චවිසෙසං, “මානස” තිආදිසු (ධ. ස. 6, 17) විය සමානෙ අත්ථෙ සද්දවිසෙසං, “පණ්ඩර” තිආදිසු (ධ. ස. 6, 17) විය ගුණවිසෙසං, “වෙනසිකං සාත” තිආදිසු (ධ. ස. 2, 18) විය නිස්සයවිසෙසං, “චිත්තස්ස ඨිති” තිආදිසු (ධ. ස. 15, 24) විය අඤ්ඤස්ස අවත්ථාභාවවිසෙසං, “අලුඛිතනා” තිආදිසු (ධ. ස. 32) විය අඤ්ඤස්ස කිරියාභාවවිසෙසං, “අලුඛිතත්ත” තිආදිසු (ධ. ස. 32) විය අඤ්ඤස්ස කිරියාභාවභූතතාවිසෙසන්තිආදිකං අනපෙක්ඛිත්වා ධම්මමත්තදීපනං සභාවපදං. ඵ්‍යසන්තස්ස හි චිත්තස්ස ඵ්‍යසනකිරියා ඵ්‍යසනාකාරො. සම්ඵ්‍යසනාති ආරම්මණසමාගමඵ්‍යසනා, න පටිලාභසම්ඵ්‍යසනා. සම්ඵ්‍යසිතස්ස ආරම්මණෙන සමාගතස්ස චිත්තස්ස භාවො සම්ඵ්‍යසිතත්තං. යස්මිං සති චිත්තං සම්ඵ්‍යසිතන්ති වුච්චති, සො තස්ස භාවො. එවං අඤ්ඤෙසුපි භාවනිද්දෙසෙසු දට්ඨබ්බං.

අපරස්ස වෙච්චනස්ස, අපරෙන වා සුරිමත්ථස්ස දීපනා අපරදීපනා. “පණ්ඩිච්චං කොසල්ල” තිආදි එවමාදයො පඤ්ඤාවිසෙසා නානාකාලෙ ලඛිතමානාපි එකස්මිං චිත්තෙ ලඛිතන්ති. එකස්මිඤ්ච විසෙසෙ ඉතරෙපි අනුගතා හොන්තිති දස්සෙතුං තථා විහන්ති අත්ථතො විහන්ති හොති අත්ථනානත්තෙන කතත්තා. අථ වා යථා “කොධො කුප්ඤ්ඤා කුප්ඤ්ඤත්ත” තිආදි (ධ. ස. 1066) සභාවාකාරභාවනිද්දෙසෙහි කොධොති එවමාකාරොව අත්ථො වුත්තො, න එවමිධ, ඉධ පන පණ්ඩිතාදිභාවාකාරහින්තො අත්ථො වුත්තොති ඉදං විහන්තිගමනං අත්ථවසෙන හොති. සම්ඵ්‍යසිතත්තන්ති එත්ථාපි න “එස්සො” තිආදි එවමාකාරොව අත්ථො වුත්තො. සම්ඵස්සොති එවමාකාරො පන වුත්තොති අත්ථතො විහන්තිගමනන්ති වුත්තං.

දොසො ඛ්‍යාපාදොති උද්දෙසෙපි නාමනානත්තෙන නානාභූතො උද්දිට්ඨො. නිද්දෙසෙපි තෙනෙව නානත්තෙන නිද්දිට්ඨො. එකොව ඛන්ධො හොතීති එකෙන ඛන්ධසද්දෙන චත්තබ්බතං සන්ධායාහ. වෙනනාති සඬ්ඛාරක්ඛන්ධං දස්සෙති තස්පමුක්ඛත්තා. අසද්ධම්මාති අසනං, අසන්තො වා ධම්මා, න වා සද්ධම්මාති අසද්ධම්මාති අසද්ධම්මවචනියභාවෙන එකීභූතොපි අසද්ධම්මො කොධගරුතාදිවිසිට්ඨෙයන සද්ධම්මගරුතාපටික්ඛෙපනානත්තෙන නානත්තං ගතොති “චත්තාරො” තිආදි වුත්තං. න සද්ධම්මගරුතාති වුච්චමානා වා අසද්ධම්මගරුතා අසද්ධම්මගරුතාභාවෙන එකීභූතාපි කොධාදිවිසිට්ඨපටික්ඛෙපනානත්තෙන නානත්තං ගතා. පටිපක්ඛො වා පටික්ඛිපිති තෙන, සයං වා පටික්ඛිපතීති පටික්ඛෙපොති වුච්චතීති සද්ධම්මගරුතාපටික්ඛෙපනානත්තෙන අසද්ධම්මගරුතා අසද්ධම්මා වා නානත්තං ගතා. අලොභොතිආදීනං එස්සාදිහි නානත්තං ලොභාදිවිසිට්ඨෙයන පටික්ඛෙපෙන ලොභාදිපටිපක්ඛෙන වා වෙදිතබ්බං. අලොභාදොසාමොභානං

අඤ්ඤමඤ්ඤනානන්තං යථාචුත්තෙන පටික්ඛෙපනානන්තෙන යොජෙතබ්බං.
පදන්ථස්ස පදන්තරෙන විභාවනං පදන්ථුති. තෙන හි තං පදං මහත්ථන්ති දීපිතං
හොති අලංකිතඤ්ඤාති. අත්ථවිසෙසාභාවෙපි ආභරණවසෙන ව ආදරවසෙන ව පුන
වචනං දළ්භිකම්මං.

3. තප්පන්ති තස්ස ඵලස්ස අනුවච්ඡවිකං. න කෙවලං නිද්දිසියමානං සාතමෙව
අධිකතං, අථ බො යථානිද්දිට්ඨානි ආරම්මණානිපිති “තෙහි වා”තිආදි චුත්තං. තස්ස
වා ජාතා කාරණභාවෙන ඵස්සත්ථං පවත්තාති තප්පා. තංසමඛිගීපුග්ගලං,
සම්පයුත්තධම්මෙ වා අත්තනි සාදයතීති සාතං ද-කාරස්ස ත-කාරං කත්වා. සුට්ඨු
බාදති, බණති වා දුක්ඛන්ති සුඛං.

5. පාසොති රාගපාසො. සො හි නිරාවරණත්තා අන්තලික්ඛවරො. අකුසලම්පි
පණ්ඩරන්ති චුත්තං, කො පන වාදො කුසලන්ති අධිප්පායො. තඤ්ඤි පණ්ඩරතො
නික්ඛන්තං සයඤ්ඤි පණ්ඩරන්ති. අථ වා සබ්බම්පි චිත්තං සභාවතො පණ්ඩරමෙව,
ආගන්තුකොපක්කිලෙසවොදානෙහි පන සාවච්ජානවච්ජානං
උපක්කිලිට්ඨවිසුද්ධතරතා හොන්තිති. දාරුප්පමාණෙසු සිලාදීසු බන්ධපඤ්ඤත්තියා
අභාවා කිඤ්චි නිමිත්තං අනපෙක්ඛිත්වා දාරුම්භි පවත්තා බන්ධපඤ්ඤත්තීති
“පණ්ණත්තිමත්තට්ඨෙතා”ති චුත්තං. තං-සද්දෙන මනොවිඤ්ඤාණධාතූයෙව
චූච්චෙය්‍ය නිද්දිසිතබ්බත්තාති න තස්සා තප්පතා. තෙහි ආරම්මණෙහි ජාතා තප්පාති
ව චූච්චමානෙ සම්ඵස්සජතා න වත්තබ්බා. න හි සො ආරම්මණං, නාපි
විසෙසපච්චයො. “තිණ්ණං සඛිගති ඵස්සො”ති විඤ්ඤාණමෙව ඵස්සස්ස
විසෙසපච්චයොති චුත්තොති තස්මා න විඤ්ඤාණං විසෙසපච්චයභූතං
සම්ඵස්සජතාය තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතූසම්ඵස්සජාපඤ්ඤත්තිං ලභති, න ව
තදෙව තස්ස කාරණභාවෙන ඵලභාවෙන ව චූච්චමානං සුවිඤ්ඤෙය්‍යං හොතීති. කිං
වා එතෙන, යථා භගවතා චුත්තා තංසභාවායෙව තෙ ධම්මාති න එවංවිධෙසු කාරණං
මග්ගිතබ්බං.

7. එවං තක්කනවසෙන ලොකසිද්ධෙතාති අධිප්පායො. එවඤ්ඤෙවඤ්ඤි
භවිතබ්බන්ති විවිධං තක්කනං කූපෙ විය උදකස්ස ආරම්මණස්ස ආකඨ්ඨනං
විතක්කනං.

8. සමන්තතො වරණං විවරණං.

9. අත්තමනතාති එත්ථ අත්ත-සද්දෙන න චිත්තං චුත්තං. න හි චිත්තස්ස මනො
අත්ථීති. අත්තමනස්ස පන පුග්ගලස්ස භාවො අත්තමනතාති වත්වා පුන
පුග්ගලදිට්ඨිතිසෙධනත්ථං “චිත්තස්සා”ති චුත්තං.

11. න බලවතී, කස්මා අවට්ඨිති චුත්තාති? එකග්ගචිත්තෙන පාණවධාදිකරණෙ
තථා අවට්ඨානමත්තභාවතො. විරූපං, විවිධං වා සංහරණං විකිරණං විසාභාරො,
සංහරණං වා සම්පිණ්ඩනං, තදභාවො විසාභාරො.

12. අඤ්ඤාස්මිං පරියායෙනි අඤ්ඤාස්මිං කාරණෙ. සමානාධිකරණභාවො ද්විත්තං බහුතං වා පදානං එකස්මිං අත්ථෙ පවත්ති.

13. ආරම්භති වාති ආපජ්ජති ච. උද්ධං යමනං උය්‍යාමො. ධුරන්ති නිජ්ඣාදෙතුං ආරද්ධං කුසලං, පටිඤ්ඤං වා.

14. තිණ්ණන්ති බුද්ධාදීනං. චිත්තෙ ආරම්මණස්ස උපට්ඨානං ජොතනඤ්ච සතියෙවාති තස්සා එතං ලක්ඛණං.

16. පාසාණසක්ඛරවාලිකාදිරහිතා භූමි සණ්භාති “සණ්භට්ඨොනා”ති චුත්තං.

19. අයන්තීති එකකම්මනිබ්බත්තමනුස්සාදිසන්තතිඅවිච්ඡේදවසෙන පවත්තන්ති. කුසලාකුසලෙසුපි හි ජීවිතං ඉන්ද්‍රියපච්චයභාවෙන සම්පයුත්තෙ පවත්තයමානමෙව තදවිච්ඡේදස්ස පච්චයො හොති.

30. යං නිරියතීති නිරියති-සද්දෙන චුත්තො භාවො යං-සද්දෙන චුච්චතීති යන්ති භාවනාපුංසකං වා එතං දට්ඨබ්බං. නිරිසිතබ්බෙනාති ච හෙතුඅත්ථෙ කරණවචනං යුජ්ජති.

32. අලුඛනකවසෙනාති එත්ථ අලුඛනමෙව අලුඛනකන්ති භාවනිද්දෙසො දට්ඨබ්බො.

33. අබ්‍යාපජ්ජොති බ්‍යාපාදෙන දුක්ඛෙන දොමනස්සසඬ්ඛාතෙන දොසෙන විය න බ්‍යාපාදෙනබ්බොතිපි අත්ථො යුජ්ජති.

42-43. ථිනමිද්ධාදිපටිපක්ඛභාවෙන කුසලධම්මෙ අනිච්චාදිමනසිකාරෙ ච සීඝං සීඝං පරිවත්තනසමත්ථතා ලහුපරිණාමතා, අවිජ්ජානීවරණානඤ්චි තණ්හාසංයොජනානං සත්තානං අකුසලජ්ජවත්ති පකතිභූතාති න තත්ථ ලහුපරිණාමතාය අත්ථො. තෙසඤ්ච භාවො ගරුතායෙවාති තබ්බිධුරසභාවානං ලහුතා දට්ඨබ්බා. සා හි පවත්තමානා සීඝං භවඬ්ගචුට්ඨානස්ස පච්චයො හොති.

44-45. යෙ ච ධම්මා මොහසම්පයුත්තා විය අවිපන්නලහුතා, තෙසඤ්ච කුසලකරණෙ අජ්ජපිසානො මුදුතා. අජ්ජපිසානෙන මුදුතාදිරූපසදිසතාය අරූපධම්මානම්පි මුදුතා මද්දවතාතිආදි චුත්තං.

46-47. සිනෙභවසෙන කිලින්නං අතිමුදුකං චිත්තං අකම්මඤ්ඤං හොති විලීනං විය සුචණ්ණං, මානාදිවසෙන අනිථද්ධඤ්ච අතාපිතං විය සුචණ්ණං, යං පනානුරූපමුදුතායුත්තං, තං කම්මඤ්ඤං හොති යුත්තමද්දවං විය සුචණ්ණං. තස්සෙව මුදුකස්ස යො කම්මඤ්ඤාකාරො, සා කම්මඤ්ඤතාති මුදුතාවිසිට්ඨා කම්මඤ්ඤතා වෙදිතබ්බා.

50-51. පච්චොසක්කනභාවෙන පචත්තං අකුසලමෙව පච්චොසක්කනං.

එකච්ඡති අනෙසනා නාම වෙජ්ජකම්මං කරොති, දුක්ඛකම්මං කරොති, පහිණකම්මං කරොති, ගණ්ඨං ඵාලෙති, අරුමක්ඛනං දෙති, උද්ධංචිරෙවනං දෙති, අධොචිරෙවනං දෙති, නත්ථුතෙලං පචති, වක්ඛුතෙලං පචති, වෙඨදානං දෙති, පණ්ණදානං දෙති, පුප්ඵදානං දෙති, ඵලදානං දෙති, සිනානදානං දෙති, දන්තකට්ඨදානං දෙති, මුඛොදකදානං දෙති, වුණ්ණදානං දෙති, මත්තිකාදානං දෙති, වාටුකකම්මං කරොති, මුග්ගසුපියං, පාරිභට්ඨං, ජඬ්ඝපෙසනියං ද්වාච්ඡතිමං දුක්ඛකම්මෙන සදිසං, තස්මා එකච්ඡති. ඡ අගොවරා වෙසියාගොවරො, විධවා, පුල්ලකුමාරී, පණ්ඨක, පානාගාර, හික්ඛුනීඅගොවරොති. සඬ්ඛෙපතොති සරුපෙන අනුද්දිට්ඨත්තා “තත්ථ කතමො ඡන්දො” තිආදි න සක්කා වත්තුන්ති “යො ඡන්දො ඡන්දිකතා” තිආදිනිද්දෙසං සඬ්ඛිපිත්වා “යෙ වා පනා” ති නිද්දෙසො කතොති අත්ථො.

නිද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කොට්ඨාසවාරවණ්ණනා

58-120. නිද්දෙසවාරෙ පුච්ඡාදීනං පච්චෙකං අනෙකත්තෙපි පුච්ඡාදිභාවෙන

එකත්තං උපනෙත්වා චතුපරිච්ඡේදනා වුත්තා. වත්තාරො ද්වෙති එවමාදිකං සඬ්ඛිපිත්වා සහ වා ගහණං සඬ්ඛගො. යපෙත්වා යෙවාපනකෙති සඬ්ඛගෙනඬ්ඛෙ සන්ධාය වුත්තං. තෙ හි විසුං විසුං උද්දිට්ඨත්තා නිද්දිට්ඨත්තා ව විජ්ජකිණ්ණාති සඬ්ඛගෙනඬ්ඛා හොන්ති, න යෙවාපනකා සඬ්ඛගගමනෙනෙව තථා අවිජ්ජකිණ්ණත්තා. යස්මා පන සඬ්ඛාරක්ඛන්ධපරියාපන්තා හොන්ති, තස්මා තංනිද්දෙසෙ අඛන්ධභාවනිවාරණත්ථං යෙවාපනාත්ථෙව වුත්තාති න යෙවාපනකා යපෙනඬ්ඛාති. පච්චයසඬ්ඛාතෙනාති ආහාරපච්චයසඬ්ඛාතෙනාති වුත්තං හොති. අථ වා “හෙතු පච්චයො” ති එතෙසු ද්වීසු ජනකො හෙතු උපත්ථම්භකො පච්චයොති එවං විසෙසවන්තෙසු පච්චයසඬ්ඛාතෙන. යථා හි කඬ්ඪිකාරාහාරො ඔජ්ජිමකරුපාහරණෙන රුපකායං උපත්ථම්භෙති, එවම්මෙපි වෙදනාදිආහරණෙන නාමකායන්ති. තථා ව හොන්තීති සාධාරණෙ සහජාතාදිපච්චයෙ සන්ධායාහ. අඤ්ඤාථා වාති අඤ්ඤෙන ව එකෙනාකාරෙන පච්චයා හොන්තියෙවාති ආහාරාති වුච්චන්තීති අත්ථො. තස්මා ආහරණකිච්චරහිතානං හෙතුඅධිපතිආදීනං නත්ථී ආහාරභාවජ්ජසඬ්ඛො. තිස්සො ව වෙදනා ආහරකීතිආදි යථාසම්භවවසෙන වුත්තං, න ඉමස්මිංයෙව චිත්තෙ එස්සාදිවසෙන. තයො ව භවෙති කාමාදිභවහුතං විඤ්ඤාණං විසෙසෙන, අවිසෙසෙන ව පඤ්චුපාදානක්ඛන්ධෙ.

ආරම්මණං උපගන්ත්වා නිජ්ඣායනං චිත්තනං උපනිජ්ඣායනං.

හෙත්ථවට්ඨොනාති උපායත්ථෙව, න මූලත්ථෙව. පුඬ්ඛභාගෙ ගතො පටිපත්තො නානාක්ඛණිකො අට්ඨඬ්ඛිකො මග්ගො ලොකුත්තරක්ඛණෙව සහ පචත්තො යථාගතමග්ගොති වුත්තො. විපස්සනාක්ඛණතො පුඬ්ඛෙව කායකම්මාදීනං සුපරිසුද්ධතාය අට්ඨඬ්ඛිකමග්ගපනිස්සයස්ස “අරියො අට්ඨඬ්ඛිකො මග්ගො භාවනාපාරිසුරිං ගච්ඡති” ති (ම. නි. 3.431) එවං වුත්තෙන පරියායෙන

පුබ්බභාගමග්ගස්ස අට්ඨඨිතිකතා යථාගතවචනෙන දීපිතා, න එකක්ඛණේ අට්ඨන්තං අභිගානං සබ්භාවාති එවමස්සපි පරියායදෙසනතා වෙදිතබ්බා. විජානනමෙව විත්තවිචිත්තතාති “විත්තවිචිත්තට්ඨයෙන එකොව ධම්මො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො”ති ආහ. චත්තාරො ඛන්ධා භොන්තීතිආදීසු වෙදනාක්ඛන්ධාදීනං සඬගහෙ කතෙපි පුන “එකො වෙදනාක්ඛන්ධො භොති”තිආදිවචනං න අනෙකෙ වෙදනාක්ඛන්ධාදයො ජාතිනිද්දෙසෙන ඉධ චුත්තාති දස්සන්තං. ඉන්ද්‍රියෙසු ව එකස්ස ජාතිනිද්දෙසභාවෙ පටික්ඛිත්තෙ අඤ්ඤෙසං ඉන්ද්‍රියානං ආභාරාදීනඤ්ච තප්පටික්ඛෙපො කතො භොතිති පුබ්බභිගමස්ස මනින්ද්‍රියස්සෙව කතොති දට්ඨබ්බො.

කොට්ඨාසවාරවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පුඤ්ඤතවාරවණ්ණනා

121-145. එත්ථාති එතස්මිං යථාචුත්තෙ සමයෙ, එතෙසු වා ධම්මෙසු. භාවොති සත්තො, යො කොචි වා අත්ථො.

දුතියවිත්තාදිවණ්ණනා

146. සප්පයොගෙනාති ලීනස්ස විත්තස්ස උස්සාහනපයොගසහිතෙන. සඋපායෙනාති කුසලස්ස කරුණාකරණෙසු ආදීනවානිසංසප්චවචෙක්ඛණං පරෙහි උස්සාහනන්ති එවමාදිඋපායසහිතෙන.

156-159. මහාඅට්ඨකථායං අනුඤ්ඤාතා නාතිසමාහිතාය භාවනායාති යෙවාපනකෙහිපි නිබ්බිසෙසනං දස්සෙති.

පුඤ්ඤකිරියවත්ථාදිකථාවණ්ණනා

අපචිති එව අපචිතිසහගතං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු යථා “නන්දිරාගසහගතා”ති. අපචිති වා චෙතනාසම්පයුත්තකධම්මා කායවචිකිරියා වා, තංසහිතා චෙතනා අපචිතිසහගතං. හිතඵරණෙනාති දෙසකෙ මෙන්තාඵරණෙන, “එවං මෙ හිතං භවිස්සති”ති පවත්තෙන හිතවිත්තෙන වා. කම්මස්සකතාඤාණං දිට්ඨිජුකම්මං. නියමලක්ඛණන්ති මහජඵලතානියමස්ස ලක්ඛණං. සීලමයෙ සඬගහං ගච්ඡන්ති වාරිත්තවසෙන. අනවජ්ජවත්ථුං පරිච්චජන්තො විය අබ්භනුමොදමානොපි පරස්ස සම්පත්තියා මොදනීති අබ්භනුමොදනා දානමයෙ සඬගහිතා. භාවෙන්තොපිති අසමත්තභාවනං සන්ධායාහ. සමත්තා හි අප්පනා භොතීති. අට්ඨෙව කොට්ඨාසෙ කත්ථාති එකස්ස සත්තස්ස එකස්මිං ඛණෙ උප්පන්නමෙකං පඨමචිත්තං දස්සෙත්ථා අඤ්ඤාති තාදිසාති අදස්සෙත්තෙන සබ්බාති තාති සරික්ඛට්ඨයෙන එකිකතාති භොන්ති, තථා සෙසානිපිති එවං අට්ඨ කත්ථා.

කාමාවචරකුසලවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපාවතරකුසලං

චතුක්කනයො

පයමජ්ඣානකථාවණ්ණනා

160. උත්තරපදලොපං කත්වා රූපභවො රූපන්ති චුත්තො. ඝානස්ස අමග්ගභාවෙපි සති මග්ගවචනං අඤ්ඤමග්ගභාවනිවාරණත්ථන්ති ඉමස්මිං අත්ථෙ මග්ගග්ගභණ්ණස්ස පයොජනං චුත්තං, න සබ්බස්ස කුසලජ්ඣානස්ස මග්ගභාවොති. තත්ථ මග්ගස්ස භාවනාය සමයවචන්ථානස්ස කතත්තා අමග්ගභාවනාසමයෙ පවත්තානං එස්සාදීනං කුසලභාවො න දස්සිතො සියා, තස්මා සබ්බස්ස මග්ගභාවො දස්සෙතබ්බොති. ඉතො අඤ්ඤො මග්ගො නත්ථීති එවං අඤ්ඤභූමිකවිධුරො සති පච්චයන්තරෙ රූපූපපත්තිජනකසභාවො විපාකධම්මසභාවො වීය විපාකධම්මවසෙන සබ්බසමානො මග්ගසද්දෙන චුත්තොති දස්සෙතිති වෙදිතබ්බං. කුසලං දානන්ති අලොභො දට්ඨබ්බො. අථ වා චෙතනා දානං, තං චජ්ජෙත්වා ඉතරෙ ද්වෙ චෙතනාසම්පයුත්තකාති චුත්තා. වට්ටන්තීති මග්ගභාවතො ඝානවචනෙන සඬගහෙත්වා මග්ගොති වත්තුං වට්ටන්තීති අත්ථො. ඔකජ්ජනාති සද්දහනා. අඤ්ඤත්ථ දිට්ඨං අත්ථං පරිච්චජිත්වා “ජනෙති වඩ්ඪෙති” ති අයමත්ථො කස්මා චුත්තොති නිරූපසග්ගස්ස අඤ්ඤත්ථ එවමත්ථස්සෙව දිට්ඨත්තාති ඉමමත්ථං විභාවෙතුං. “සුන වපරං උදාසී” ති (ම. නි. 2.246 ආදයො) සුත්තමාහටං. කෙසඤ්චි අරියානං අරියමග්ගෙන සිද්ධානි අඤ්ඤානි ව ඝානානි භාවනාසභාවානෙවාති තෙසුපි භාවෙන්තෙන සමයවචන්ථානං ඉජ්ඣතිති.

නිස්සරන්ති නිග්ගච්ඡන්ති එතෙන, එත්ථ වාති නිස්සරණං. කෙ නිග්ගච්ඡන්ති? කාමා. තෙසං කාමානං නිස්සරණං පහානන්ති අත්ථො. එවඤ්චි “කාමාන”න්ති කත්තරි සාම්චවනං යුජ්ජති. වත්ථුකාමෙහිපිති වත්ථුකාමෙහි විච්චිවෙවාතිපි අත්ථො යුජ්ජතිති එවං යුජ්ජමානත්ථන්තරසමුච්චයත්ථො පි-සද්දො, න කිලෙසකාමසමුච්චයත්ථො. කස්මා? ඉමස්මිං අත්ථෙ කිලෙසකාමානං දුතියපදෙන විවෙකස්ස චුත්තත්තා. අකුසලසද්දෙන යදිපි කිලෙසකාමා, අථාපි සබ්බාකුසලා ගහිතා, සබ්බථා පන කිලෙසකාමෙහි විවෙකො චුත්තොති ආහ “දුතියෙන කිලෙසකාමෙහි විවෙකවචනතො” ති. කාමගුණාධිගමහෙතුපි පාණාතිපාතාදිඅසුද්ධජ්ජයොගො හොතිති තබ්බිවෙකෙන පයොගසුද්ධි විභාවිතා. තණ්හාසංකිලෙසසොධනෙන ආසයපොසනං.

අඤ්ඤසම්පි වාති දිට්ඨිමානාදීනං එස්සාදීනඤ්ච. උපරි චුච්චමානානි ඝානඬගානි උපරිජ්ඣානඬගානි, තෙසං අත්තනො විපච්චනීකානං පටිපක්ඛභාවදස්සනත්ථං තජ්ජච්චනීකනීවරණවචනං. ඛ්‍යාපාදවිවෙකවචනෙන “අනත්ථං මෙ අවරි” තිආදිආසාතවත්ථුහෙදවිසයස්ස දොසස්ස මොහාධිකානං ථීනමිද්ධාදීනං විවෙකවචනෙන පටිච්ඡාදනවසෙන දුක්ඛාදිපුබ්බන්තාදිහෙදවිසයස්ස මොහස්ස වික්ඛම්භනවිවෙකො චුත්තො.

කාමරාගඛ්‍යාපාදනදෙකටියවිනමිද්ධාදිවික්ඛම්භනකඤ්චෙදං
සබ්බාකුසලපටිපක්ඛසභාවත්තා සබ්බාකුසලානං තෙන සභාවෙන සබ්බාකුසලානං
පහානං භොන්තමපි කාමරාගාදිවික්ඛම්භනසභාවමෙවාති තංසභාවත්තා
අවිසෙසෙත්වා නිවරණාකුසලමූලාදීනං වික්ඛම්භනවිවෙකො චුත්තො භොතීති ආහ.

විතක්කස්ස කිච්චවිසෙසෙන ටීරභාවජ්ජත්තෙ පයමජ්ඣානසමාධිමිති
පච්චනිකදුර්භාවකතෙන ටීරභාවෙන තංසදිසෙසු විතක්කරහිතෙසු
දුතියජ්ඣානාදිසමාධිසු ච අජ්ජනාති අට්ඨකථාවොභාරොති විතක්කස්ස
අජ්ජනායොගො චුත්තො, අඤ්ඤා චිතක්කොච අජ්ජනාති තස්ස තංසම්පයොගො
න සියාති. අත්ථො...පෙ.... දට්ඨබ්බො ඥානසමඤ්චිතො
විතක්කවිචාරසමඤ්චිතාදස්සනෙන ඥානස්සෙව සවිතක්කසවිචාරභාවස්ස
චුත්තත්තා.

විවෙකජං ජිනිසුඛන්ති එත්ථ පුරිමස්මිං අත්ථෙවිවෙකජන්ති ඥානං.
ජිනිසුඛසද්දතො ච අත්ථිඅත්ථවිසෙසවතො අස්ස, අස්මිං වාති එත්ථ අ-කාරො
චුත්තො. දුතියෙ ජිනිසුඛමෙව විවෙකජං. විවෙකජංජිනිසුඛන්ති ච අඤ්ඤපදත්ථෙ
සමාසො පච්චත්තනිද්දෙසස්ස ච අලොපො කතො, ලොපෙ වා සති
“විවෙකජජිනිසුඛ”න්ති පාඨොති අයං විසෙසො. ගණනානුපුබ්බතාති
ගණනානුපුබ්බතාය, ගණනානුපුබ්බතාමත්තං වා පයමන්ති වචනන්ති අත්ථො.
නිච්චාදිවිපල්ලාසජ්ජහානෙන මග්ගො අසම්මොහතො අනිච්චාදිලක්ඛණාති
පටිච්ඡේදාති ලක්ඛණපනිජ්ඣානං. අසම්මොසධම්මං නිබ්බානං
අවිපරිතලක්ඛණත්තා අනඤ්ඤාභාවතො තථලක්ඛණං.

දුතියජ්ඣානකථාවණ්ණනා

161-2. විතක්කවිචාරානං චූපසමාති එතෙන යෙහි විතක්කවිචාරෙහි
පයමජ්ඣානස්ස ඔළාරිකතා, තෙසං සමතික්කමා දුතියජ්ඣානස්ස සමධිගමො, න
සභාවතො අනොළාරිකානං එස්සාදීනං සමතික්කමාති අයමත්ථො දීපිතො භොති.
එවං “ජිනියා ච විරාගා”තිආදීසු නයො. තස්මා
විතක්කවිචාරජිනිසුඛසමතික්කමවචනාති ඔළාරිකොළාරිකඤ්චගසමතික්කමා
දුතියාදිඅධිගමපරිදීපකානීති තෙසං එකදෙසභූතං විතක්කවිචාරසමතික්කමවචනං
තංදීපකන්ති චුත්තං. අථ වා විතක්කවිචාරචූපසමවචනෙනෙව තංසමතික්කමා
දුතියාධිගමදීපකෙන ජිනිවිරාගාදිවචනානං ජිනියාදිසමතික්කමා
තතියාදිඅධිගමදීපකතා භොතීති තස්ස තංදීපකතා චුත්තා.

නිලවණ්ණයොගතො නිලවත්ථං වියාති නිලයොගතො වත්ථං නිලං වියාති
අධිජ්ජායො. යෙන සම්පසාදනෙන යොගා ඥානං සම්පසාදනං, තස්මිං දස්සිතෙ
“සම්පසාදනං ඥානං”න්ති සමානාධිකරණනිද්දෙසෙනෙව තංයොගා ඥානෙන
තංසද්දජ්ජවත්ති දස්සිතාති අවිරොධො යුත්තො. එකොදිභාවෙ කථන්ති එකොදිමිති
දස්සිතෙ “එකොදිභාවං ඥානං”න්ති සමානාධිකරණනිද්දෙසෙනෙව ඥානස්ස
එකොදිවඩ්ඪනතා චුත්තා භොතීති. එකොදිභාවන්ති පනිදං උද්ධරිත්වා එකොදිස්ස

නිද්දෙසො න කත්තබ්බො සියාති එකොදිභාවසද්දො එව සමාධිමිහි පවත්තො සම්පසාදනසද්දො විය ඥානමිහි පවත්තනීති යුත්තං.

අප්පිකාති ගමිතා විනාසං. දුතියජ්ඣානාදිඅධිගමුපායදීපකෙන අප්පිකත්තසම්පසාදනතාය චෙතසො එකොදිභාවතාය ච හෙතුදීපකෙන අවිතක්කාවිචාරභාවහෙතුදීපකෙන ච විතක්කවිචාරවූපසමචචනෙනෙව විතක්කවිචාරාභාවො දීපිතොති කිං පුන අවිතක්කඅවිචාරචචනෙන කතෙනාති? න, අදීපිතත්තා. න හි විතක්කවිචාරවූපසමචචනෙන විතක්කවිචාරානං අප්පවත්ති වුත්තා හොති. විතක්කවිචාරෙසු හි තණ්හාපහානඤ්ච එතෙසං වූපසමනං. යෙ ච සඬබ්බාරෙසු තණ්හාපහානං කරොන්ති, තෙසු මග්ගෙසු පහීනතණ්හෙසු එලෙසු ච සඬබ්බාරප්පවත්ති හොති, එවමිධාපි වික්ඛම්භිතවිතක්කවිචාරතණ්හස්ස දුතියජ්ඣානස්ස විතක්කවිචාරසම්පයොගො පුරිමෙන න නිචාරිතො සියාති තංනිචාරණත්ථං ආවජ්ජිතුකාමතාදිඅතික්කමොච තෙසං වූපසමොති දස්සනත්ථඤ්ච “අවිතක්කං අවිචාර”න්ති වුත්තං.

තතියජ්ඣානකථාවණ්ණනා

163. පරිසුද්ධපකති ඛිණාසවපකති නික්කිලෙසතා. උපෙක්ඛානිමිත්තන්ති එත්ථ ලීනුද්ධච්චපක්ඛපාතරහිතං මජ්ඣත්තං වීරියං “උපෙක්ඛා”ති වුත්තං, තදෙව තං ආකාරං ගහෙත්වා පවත්තෙතබ්බස්ස තාදිසස්ස වීරියස්ස නිමිත්තභාවතො උපෙක්ඛානිමිත්තං. පයමජ්ඣානප්පට්ඨාහත්ථාය නිවරණෙ...පෙ.... නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසමාපත්තිපට්ඨාහත්ථාය ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤං පටිසඬබ්බාසන්තිට්ඨනාපඤ්ඤාසඬබ්බාරුපෙක්ඛාසු ඤාණන්ති ඉමා අට්ඨ සමාපත්තිවසෙන උප්පජ්ජන්ති. සොනාපත්තිමග්ගපට්ඨාහත්ථාය උප්පාදං පවත්තං නිමිත්තං ආයුහනං පටිසන්ධිං ගතිං නිබ්බන්තිං උපපත්තිං ජාතිං ජරාමරණසොකපරිදෙවදුක්ඛදොමනස්ස උපායාසෙ. සොනාපත්තිඵලසමාපත්තත්ථාය උප්පාදං...පෙ.... උපායාසෙ...පෙ.... අරහත්තමග්ගපට්ඨාහත්ථාය උප්පාදං...පෙ.... උපායාසෙ. අරහත්තඵලසමාපත්තත්ථාය...පෙ.... සුඤ්ඤතවිහාරසමාපත්තත්ථාය...පෙ.... අනිමිත්තවිහාරසමාපත්තත්ථාය උප්පාදං පවත්තං ආයුහනං පටිසන්ධිං...පෙ.... පටිසඬබ්බාසන්තිට්ඨනා පඤ්ඤා සඬබ්බාරුපෙක්ඛාසු ඤාණන්ති ඉමා දස විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්ති.

යදත්ථී යං භූතන්ති බන්ධපඤ්චකං, තං මුඤ්චිතුකමානාඤාණෙන පජහති. දිට්ඨසොචත්ථිකත්තයස්ස සප්පලක්ඛණවිචිතනෙ විය දිට්ඨලක්ඛණත්තයස්ස භූතස්ස සඬබ්බාරලක්ඛණවිචිතනෙ උපෙක්ඛං පටිලහති. අනාභොගරසාති පණිතසුබ්බෙපි තස්මිං අවනති පටිපක්ඛකිච්චාති අත්ථො. නාමකායෙන චෙතසිකසුඛං කායිකසුඛහෙතු රූපසමුට්ඨාපනෙන කායිකසුඛඤ්ච ඥානසමඬ්ඨි පටිසංචෙදෙතීති වුච්චති. ඵුට්ඨත්තා බ්‍යාපිතත්තා. යථා හි උදකෙන ඵුට්ඨරීරස්ස තාදිසෙ

නාතිපව්වනීකෙ වාතාදිකෙ චොට්ඨබ්බෙ ඵ්ථිගෙ සුඛං උප්පජ්ජති, එවං එතෙහි ඵ්ථසරීරස්සපි.

චතුත්ථජ්ඣානකථාවණ්ණනා

165. අවිභූතපච්චුපට්ඨානාති සුඛදුක්ඛාති විය අවිභූතාකාරා පිට්ඨිපාසාණගතමිගමග්ගො විය තදනුමාතබ්බාවිභූතාකාරොපට්ඨානා.

චතුක්කනයවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පඤ්චකනයවණ්ණනා

167. යස්සා පන ධම්මධාතුයාති සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණස්ස. තෙන හි ධම්මානං ආකාරහෙදං ඤත්වා තදනුරූපං දෙසනං නියාමෙතීති. එත්ථ ච පඤ්චකනයෙ දුතියජ්ඣානං චතුක්කනයෙ දුතියජ්ඣානපක්ඛිකං කත්වා විහත්තං “යස්මිං...පෙ.... මග්ගං භාවෙති අවිතක්කං විචාරමත්තං සමාධිජං පිතිසුඛං දුතියජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරතී”ති. කස්මා? එකත්තකායනාත්තසඤ්ඤීසත්තාවාසඵලතාය දුතියජ්ඣානෙන සමානඵලත්තා පයමජ්ඣානසමාධිතො ජාතත්තා ව. පයමජ්ඣානමෙව හි කාමෙහි අකුසලෙහි ච විචිත්තන්ති තදභාවා න ඉධ “විචිච්චෙව කාමෙහි විචිච්ච අකුසලෙහි”ති සක්කා චත්තුං, නාපි “විචෙකජ”න්ති. සුත්තන්තදෙසනාසු ච පඤ්චකනයෙ දුතියතතියජ්ඣානාති දුතියජ්ඣානමෙව භජන්ති විතක්කවූපසමා විචාරවූපසමා අවිතක්කත්තා අවිචාරත්තා වාති.

පටිපදාවතුක්කවණ්ණනා

176-180. තස්ස තස්ස ඥානස්ස උපචාරන්ති නිවරණවිතක්කවිචාරනිකන්තියාදීනං වූපසමා ථීරභූතො කාමාවචරසමාධි. තදනුධම්මතාති තදනුරූපතාභූතා, සා පන තදස්සාදසඬ්ඛාතා තදස්සාදසම්පයුත්තක්ඛන්ධසඬ්ඛාතා වා මිච්ඡාසතීති වදන්ති. අවිගතනිකන්තිකා තංතංපරිහරණසතීතිපි චත්තුං වට්ටතීති එවඤ්ච කත්වා “සතියා වා නිකන්තියා වා”ති විකප්පො කතො. ආගමනවසෙනාපි ච පටිපදා භොන්තියෙවාති ඉදං කදාවි දුතියාදීනං පයමාදිආගමනකතපටිපදතං සන්ධාය වුත්තං. අපි-සද්දො හි අනෙකන්තිකතං දීපෙති, එතස්ස අනෙකන්තිකත්තා එව ච පාළියං එකෙකස්මිං ඥානෙ චතස්සො පටිපදා චත්තාරි ආරම්මණාති සොළසක්ඛන්තුකඤ්ච විසුං විසුං යොජිතං. අඤ්ඤථා එකෙකස්මිං පටිපදාදිමිති නව නව ඥානාති යොජෙතබ්බාති සිසුන්ති.

ආරම්මණචතුක්කවණ්ණනා

181. අප්පගුණන්ති පඤ්චහි වසිතාහි අවසිකතං.

ආරම්භකපටිපදාමිස්සකවණ්ණනා

186. හෙට්ඨානි සොළසක්ඛත්තුකතො පුබ්බෙ. යෙ කෙවි ඤානං උප්පාදෙන්ති නාමානි චචනෙන යෙ කතාධිකාරා සෙක්ඛා මග්ගෙනෙව උප්පාදිතජ්ඣානා, තෙසං ඤානානි මග්ගපට්ඨද්ධතාය සුද්ධිකතචකසඨගහිතානිති වෙදිතබ්බානි. න හි තෙ උප්පාදෙන්ති නාමානි.

කසිණකථාවණ්ණනා

203. නිරොධපාදකතාවචනෙන ආරුප්පපාදකතා ව දස්සිතා. බිජ්පදස්සනං බිජ්පාහිඤ්ඤතා බිජ්පනිසන්තිහාවො.

අභිභායතනකථාවණ්ණනා

204. අඤ්ඤම්පිති කෙවලං කසිණායතනසඨ්ඛාතමෙව අභුත්වා අභිභායතනසඨ්ඛාතම්පි පවත්තනීති සතිපි අභිභායතනානං කසිණායතනත්තෙ කසිණායතනභාවතො අඤ්ඤො අභිභායතනභාවො කසිණනිමිත්තාභිභවනකභාවනානිමිත්තනානත්තතොති දස්සෙති. තත්ථ අභිභවතීති අභිභු, පරිකම්මං, ඤාණං වා. අභිභු ආයතනං එතස්සාති අභිභායතනං, ඤානං. අභිභවිතබ්බං වා ආරම්භණසඨ්ඛාතං ආයතනං එතස්සාති අභිභායතනං, ඤානං. ආරම්භණභවනතො අභිභු ව තං ආයතනඤ්ච යොගිතො සුඛවිසෙසානං අධිට්ඨානභාවතො මනායතනධම්මායතනභාවතො වාතිපි සසම්පයුත්තං ඤානං අභිභායතනං. මග්ගප්පට්ඨද්ධතාය තදා සමාපත්තිතො වුට්ඨිතස්ස ආභොගො පුබ්බභාගභාවනාවසෙන ඤානක්ඛණෙ පවත්තං අභිභවනාකාරං ගහෙත්වා පවත්තො චුත්තොති දට්ඨබ්බො. ආගමෙසු පන “අජ්ඣත්තං රූපසඤ්ඤී එකො බහිද්ධා රූපානි පස්සති පරිත්තානි සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි. අජ්පමාණානි සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි. අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤී එකො...පෙ.... පරිත්තානි සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි. අජ්පමාණානි සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි” ති (දී. නි. 2.173; ම. නි. 2.249; අ. නි. 8.65) ඉමෙසං චතුත්තං අභිභායතනානං ආගතත්තා ආගමට්ඨකථාසු (දී. නි. අට්ඨ. 2.173; ම. නි. අට්ඨ. 2. 249-250; අ. නි. අට්ඨ. 3.8.65) “චණ්ණවසෙන ආභොගෙ විජ්ජමානෙපි පරිත්තඅජ්පමාණවසෙනෙව ඉමානි අභිභායතනානි දෙසිතානි” ති චුත්තං. පරිත්තඅජ්පමාණතා හි අභිභවනස්ස කාරණං චණ්ණාභොගෙ සතිපි අසතිපි. තත්ථ ච චණ්ණාභොගරහිතානි සහිතානි ච සබ්බානි පරිත්තානි “සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි” ති චුත්තානි, තථා අජ්පමාණානීති දට්ඨබ්බානි. අත්ථි හි එසො පරියායො පරිත්තානි අභිභුයා තානි වෙ කදාපි චණ්ණවසෙන ආභුජිතානි හොත්ති සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි අභිභුයානි. ඉධ පන නිජ්ජරියායදෙසනත්තා චණ්ණාභොගරහිතානි විසුං චුත්තානි සහිතානි ව. අත්ථි හි උභයත්ථ අභිභවනවිසෙසොති.

තත්ථ ච පරියායදෙසනත්තා විමොක්ඛානම්පි අභිභවනපරියායො අත්ථිති “අජ්ඣත්තං රූපසඤ්ඤී” ති අභිභායතනද්වයං චුත්තං, තතියචතුත්ථඅභිභායතනෙසු

දුතියවිමොක්ඛො වණ්ණාභිභායතනෙන සු තතියවිමොක්ඛො ව අභිභවනප්පවත්තීතො සඬගහිතො, ඉධ පන නිප්පරියායදෙසනත්තා විමොක්ඛාභිභායතනානි අසඬකරතො දස්සෙතුං විමොක්ඛෙ වජ්ජෙත්වා අභිභායතනානි කථිතානි. සඬබ්බානි ච විමොක්ඛකිච්චානි විමොක්ඛදෙසනාය චුත්තානි, තදෙනං “අජ්ඣත්තං රූපසඤ්ඤී”ති ආගතස්ස අභිභායතනද්වයස්ස අභිභායතනෙන සු අවචනතො “රූපි රූපානි පස්සති”ති ආදීනඤ්ච සඬබ්බවිමොක්ඛකිච්චසාධාරණවචනභාවතො වචත්ථානං කතන්ති විඤ්ඤායති.

අජ්ඣත්තරූපානං අනභිභවනීයතොති ඉදං කත්ථවිපි “අජ්ඣත්තං රූපානි පස්සති”ති අවත්වා සඬබ්බත්ථ යං චුත්තං “බහිද්ධා රූපානි පස්සති”ති, තස්ස කාරණවචනං. තෙන යං අඤ්ඤාභෙතුකං, තං තෙන භෙතුනා චුත්තං. යං පන දෙසනාවිලාසභෙතුකං අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤිතාය ඵල ඉධ වචනං, න තස්ස අඤ්ඤං කාරණං මග්ගිතබ්බත්ති දස්සෙති. අජ්ඣත්තරූපානං අනභිභවනීයතා ච බහිද්ධාරූපානං විය අවිභුතත්තා, දෙසනාවිලාසො ච යථාචුත්තවචත්ථානවසෙන වෙදිතබ්බො. සුචණ්ණදුබ්බණ්ණානීති එතෙනෙව සිද්ධත්තා නීලාදිඅභිභායතනානි න වත්තබ්බානීති චෙ? න, නීලාදීසු කතාධිකාරානං නීලාදිභාවස්සෙව අභිභවනකාරණත්තා. න හි තෙසං පරිසුද්ධාපරිසුද්ධවණ්ණපරිත්තතා තදප්පමාණතා චා අභිභවනකාරණං, අථ බො නීලාදිභාවො ඵලාති.

අභිභායතනකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

විමොක්ඛකථාවණ්ණනා

248. රූපිති යෙනායං සසන්තතිපරියාපන්නෙන රූපෙන සමන්තාගතො, තං යස්ස ඤානස්ස භෙතුභාවෙන විසිට්ඨං රූපං හොති. යෙන විසිට්ඨෙන රූපිති චුච්චෙය්‍ය, තදෙව සසන්තතිපරියාපන්නරූපනිමිත්තං ඤානමිච පරමත්ථතො රූපිභාවසාධකන්ති දට්ඨබ්බං. කසිණදෙසනා ඤානානමෙව කසිණභාවෙන පවත්තා අභිධම්මෙ, සුත්තෙ පන ආරම්මණානන්ති “අභිධම්මවසෙනා”ති චුත්තං.

විමොක්ඛකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

බ්‍රහ්මවිහාරකථාවණ්ණනා

251. සොමනස්සදොමනස්සරහිතං අඤ්ඤාණමෙව අඤ්ඤාණුපෙක්ඛා. කිලෙසොධිතං මග්ගොධිහි අජිතත්තා අනොධිජිනස්ස. සත්තමහවාදිතො උද්ධං පවත්තවිපාකස්ස අජිතත්තා අවිපාකජිනස්ස. නිද්දොසභාවෙනාති නිප්පට්ඨභාවෙන. එකස්සපි සත්තස්ස අප්පට්ඨාගනිමිත්තත්තා පරිච්ඡෙදග්ගහණං නත්ථී, න ච සම්මුතිසච්චවසෙන පවත්තං සත්තග්ගහණං පරිච්ඡින්නරූපාදිග්ගහණං හොතීති අප්පනාප්පත්තියාපි අපරාමාසසත්තග්ගහණමුද්ධභූතානං මෙත්තාදීනං එකසත්තාරම්මණානම්පි අප්පමාණගොචරතා චුත්තාති වෙදිතබ්බො.

බ්‍රහ්මවිහාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අසුභකථාවණ්ණනා

263. උද්ධං ධුමාතත්තා උද්ධුමාතං. සෙනරත්තෙහි පරිහින්තං විමිස්සිතං නිලං විනිලං, පුරිමවණ්ණවිපරිණාමභූතං වා නිලං විනිලං. සඬසාටො අඬගානං සුසම්බද්ධතා. ආරම්මණස්ස දුබ්බලතා පටිපක්ඛනාවෙන චිත්තං යපෙනුං අසමත්ථතා. අත්තනි ආනිසංසදස්සනනීවරණරොගවූපසමානං යථාක්කමං පුජ්ජඡඩ්ඛකවමනවිරොචනඋපමා යොජෙතබ්බා. පටිකුලමනසිකාරසාමඤ්ඤෙන අසුභෙහි කෙසාදීහි පටිකුලජ්ඣානස්ස ගහණං සිවථිකාවණ්ණජ්ඣානස්ස ව. තම්පි හි පටිකුලමනසිකාරවසෙනෙව උජ්ජපජ්ජතිති, සිවථිකජ්ජකාරානි වා සිවථිකාවණ්ණානි.

අසුභකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරකුසලකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අරූපාවචරකුසලකථාවණ්ණනා

265. සබ්බාකාරොනාති එවං රූපනිමිත්තං දණ්ඩාදානසම්භවදස්සනාදිනා සබ්බෙන රූපරූපනිමිත්තෙසු තදාරම්මණජ්ඣානෙසු දොසදස්සනාකාරෙන, රූපාදීසු නිකන්තිජ්ජහානඅනාවජ්ජතුකාමනාදිනා වා. විරාගානි ජිගුච්ඡනා. ආනෙඤ්ජාහිසඬබාරවචනාදීහි ආනෙඤ්ජනා “සන්තා ඉමෙ චුන්ද අරියස්ස චිතයෙ විමොක්ඛා” තිආදිනා සන්තවිමොක්ඛතා ව චුත්තා. දොසදස්සනපටිපක්ඛනාවනාවසෙන පටිසසඤ්ඤානං සුජ්ජහින්තා මහතාපි සද්දෙන අරූපසමාපත්තිතො න චුට්ඨාති. තථා පන න සුජ්ජහින්තා සබ්බරූපසමාපත්තිතො චුට්ඨානං සියා, පයමජ්ඣානං පන අජ්ජකම්පි සද්දං න සහතිති තං සමාපන්නස්ස සද්දො කණ්ටකොති චුත්තං.

ආරූප්පභාවනාය අභාවෙ චුතිතො උද්ධං උජ්ජත්තිරහානං රූපසඤ්ඤාපටිසසඤ්ඤානං යාව අත්තතො විපාකජ්ජවත්ති, තාව අනුජ්ජත්තිධම්මතාපාදනෙන සමතික්කමො අත්ථඬගමො ව චුත්තො. නානත්තසඤ්ඤාසු පන යා තස්මිං භවෙ න උජ්ජපජ්ජන්ති, තා අනොකාසනාය න උජ්ජපජ්ජන්ති, න ආරූප්පභාවනාය නිවාරිතත්තා. අනිවාරිතත්තා ව කාවි උජ්ජපජ්ජන්ති. තස්මා තාසං අමනසිකාරො අනාවජ්ජනං අපච්චවෙක්ඛණං, ජවනපටිපාදකෙන වා භවඬගමනස්ස අත්තරෙ අකරණං අජ්ජවෙසනං චුත්තං, තෙන ව නානත්තසඤ්ඤාමනසිකාරභෙතුනං රූපානං සමතික්කමා සමාධිස්ස ථීරභාවං දස්සෙති. රූපසමතික්කමාභාවෙනෙව හි රූපසමාපත්තිසු “නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරා” ති එකස්ස අවචනන්ති. කො ආනිසංසො, න හි සබ්බස්සාදවත්ථුරහිතෙ ආකායෙ පවත්තිතසඤ්ඤාය ආනිසංසො දිස්සතිති චුත්තං භොති. රූපසඤ්ඤාසමතික්කමනාදිකං වචනං ආනිසංසස්ස පකාසනං, න අත්ථො.

අඤ්ඤත්ථාති සුත්තෙසු. තත්ථ හි පරිත්තකසිණුග්ගසාටනෙපි රූපවිවෙකමත්තග්ගහණෙන පරිච්ඡේදස්ස අග්ගහණනො අනන්තඵරණතා ව චුත්තා, ඉධ පන අනන්තඵරණතාසබ්භාවෙපි උග්ගසාටිතකසිණවසෙන පරිත්තානන්තතා භොතීති දස්සන්තං. “අනන්තො ආකාසො”ති න චුත්තන්ති අධිජ්ජායො. සමයවචන්ථාපනක්ඛානවිසෙසනෙනෙවෙත්ථ අත්ථො, න පටිපත්තියාති තදවචනං.

266. පට්ඨාරුප්පවිඤ්ඤාණං අත්තනො ඵරණාකාරෙතෙව අනන්තන්ති මනසිකාතබ්බත්තා “අනන්ත”න්ති චුත්තං. උග්ගසාට්ඨාවො උග්ගසාට්ඨං.

267. අකිඤ්චනන්ති විඤ්ඤාණස්ස කිඤ්චි පකාරං අග්ගහෙත්වා සබ්බෙන සබ්බං විභාවනං ආහ.

268. යායාති සඬ්ඛාරාවසෙසසඤ්ඤාය. තං තාව පටිපත්තිං. ආවජ්ජිස්සාමීතිආදිනා තන්තින්තාවජ්ජනාදිපවත්තියා අභාවං දස්සෙති, න තදතික්කමනත්ථාය ආවජ්ජනභාවනාපවත්තියා. නාසඤ්ඤාති සඤ්ඤාභාවො ව එතිස්සා අත්ථීති අත්ථො. සමුහගහණවසෙන පවත්තං කලාපසම්මසනං. එස්සාදිඵකෙකධම්මගහණවසෙන පවත්තා අනුපද්ධම්මවිපස්සනා.

ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාතික්කමනො තතියා. තදතික්කමනො හි තස්සෙව විභාවනං භොති. දුතියාරුප්පවිඤ්ඤාණවිභාවනෙ හි තදෙව අතික්කන්තං සියා, න තස්ස ආරම්මණං, න වාරම්මණෙ දොසං දිස්වා අනාරම්මණස්ස විභාවනාතික්කමො යුජ්ජති. පාළියඤ්ච “විඤ්ඤාණඤ්චායතනසමාපත්තිං සතො සමාපජ්ජිත්වා තතො චුට්ඨහිත්වා තඤ්ඤෙව විඤ්ඤාණං අභාවෙති”ති (චූළති. උපසිවමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 39) ත්තං, න චුත්තං “තඤ්ඤෙව විඤ්ඤාණඤ්චායතනං අභාවෙති”ති, “තඤ්ඤෙව අභාවෙති”ති වා. “අනන්තං විඤ්ඤාණන්ති විඤ්ඤාණඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජා”ති (විහ. 508) එත්ථ පන ද්වයං චුත්තං ආරම්මණඤ්ච විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණඤ්චායතනඤ්ච. තස්මිං ද්වයෙ යෙන කෙනචි යතො වා චුට්ඨිතො, තෙනෙව පට්ඨානනිද්දිට්ඨෙන තංසද්දස්ස සම්බන්ධෙ ආපන්නෙ විඤ්ඤාණඤ්චායතනස්ස නිවත්තනත්ථං විඤ්ඤාණවචනං, තස්මා පට්ඨාරුප්පවිඤ්ඤාණස්සෙව අභාවනාතික්කමො චුත්තො. තන්තිස්සිතන්ති තෙන නිස්සිතං. තං මණ්ඩපලග්ගං අනිස්සාය තෙන විනාභූතෙ විචිත්තෙ බහි ඔකාසෙ යානං විය ආකාසලග්ගවිඤ්ඤාණස්ස විවෙකෙ තදපගමෙ තතියාරුප්පස්ස යානං.

අරූපාවචරකුසලකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

තෙභූමකකුසලවණ්ණනා

269. ඉමෙ තාව ඡන්දාධිපතෙය්‍යෙ පඤ්ච නයාති ඡන්දාධිපතෙය්‍යන්තයෙ අන්තෙ පුරිමන්තයානං තංනයාහිමුඛප්පවත්තිං සන්ධාය චුත්තං, අයං පන පකාරො න පාළිඅනුගතො. න හි පාළියං සුද්ධිකන්‍යාදයො වත්වා වීරියාධිපතෙය්‍යාදිනායා

වුත්තාති. මහාපකරණෙ සත්තභි මහාවාරෙහි අනුලොමාදිනයවිචිත්තෙහි
 භීතත්තිකො විහත්තො. තත්ථ ච මජ්ඣිමධම්මෙකදෙසභූතා ඉමෙ වීසති
 ලොකියමහානායාති කත්වා ‘තත්ථ විහත්තා’ති වුත්තං, න එතෙන කමෙන ඉමෙසං
 නායානං තත්ථ ආගතත්තා.

එවමෙනෙසං විහත්තට්ඨානං දස්සෙත්වා ඉදානි එතස්මිං
 තෙභූමකකුසලකථාවසානට්ඨානෙ අට්ඨාරසකම්මද්වාරදස්සනත්ථං “ඉමස්මිං පන
 යානෙ”තිආදිමාහ. අථ වා භීතපණිතෙහි විනිවත්තෙත්වා
 මජ්ඣිමරාසිඅන්තොගධභාවං දස්සෙන්නෙන එතෙසං තෙභූමකකුසලනායානං
 භීතත්තිකෙ විභාගො කතො. “ඉමස්මිං පන යානෙ”තිආදිකස්ස යථාචුත්තොව
 සම්බන්ධො. භීතත්තිකෙ මජ්ඣිමරාසිමිහි යෙ සවිපාකා වට්ටනිස්සිතෙනෙව
 දානාදිවසෙන පවත්තිතා, තෙ භීතාති කාතබ්බා. යෙ විවට්ටනිස්සිතෙන
 දානාදිවසෙන පවත්තිතා, තෙ පණිතාති කාතබ්බා. අවිපාකා මජ්ඣිමාති කාතබ්බා.
 අවිපාකත්තා ච තෙසු මජ්ඣිමරාසිං යපෙත්වා ඉතරෙ ද්වෙ එකන්තවට්ටනිස්සිතා
 නව, විවට්ටපනිස්සයභූතා ච නවාති අට්ඨාරස කම්මද්වාරානි, කම්මානි ච තානි තස්ස
 තස්ස එලස්ස කාරණභාවෙන ද්වාරානි වාති කම්මද්වාරානි. තත්ථ තත්ථ වා
 චිත්තානි කම්මද්වාරානීති ආහ. තංතංද්වාරානි වා කායාදීනි. අට්ඨාරස ඛත්තියා ච
 අභබ්බා භීතභීතත්තයාදයො නව, භබ්බා ච පණිතපණිතත්තයාදයො නවාති
 කම්මානුරූපෙනෙව වෙදිතබ්බා. එවං බ්‍රාහ්මණාදයො දෙවා ච යොජෙතබ්බා.
 අට්ඨවත්තාලීස ගොත්තවරණානි තෙසඤ්ඤෙව ඛත්තියාදීනං භෙදා. “කාමාවචරං
 කුසලං චිත්තං උප්පන්නං භොති...පෙ.... චිත්තාධිපතෙය්‍ය”න්ති (ධ. ස. 269-270)
 එවං චුත්තො චිත්තස්ස චිත්තාධිපතෙය්‍යභාවො, චිත්තචෙතසිකසමුදායෙ
 සමයවචත්ථාපකො චිත්තසද්දො පවත්තොති “සම්පයුත්තධම්මානං වසෙන
 චුත්තො”ති ආහ.

තෙභූමකකුසලවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා

277. ලොකං තරතීති එතෙන ලොකසමතික්කමපට්පත්තිමාහ. උත්තරතීති
 එතෙන ලොකස්සන්තගමනං එලෙ පතිට්ඨානං එලං. සමතික්කම්මාතිආදිනා
 නිබ්බානං. සමතික්කම්මාති හි නිස්සරිත්වා. අභිභූය්‍යාති විසංයුත්තං හුත්වාති
 අත්ථො. තිව්ධොපි වත්ථො මග්ගාදීසු එකෙකස්මිං යොජෙතබ්බො, මග්ගෙයෙව වා
 ඉධ තස්ස අධිප්පෙතත්තා. එකචිත්තක්කණිකන්ති එකමග්ගස්ස ද්වෙ වාරෙ
 අනුප්පත්තිං සන්ධායාහ. අඤ්ඤමඤ්ඤං ධම්මානං අනතිවත්තනාදිසාධිකාය
 පඤ්ඤාය වඩ්ඪෙති. “නිය්‍යානීති නිය්‍යානීය”න්ති වත්තබ්බෙ ඊ-කාරස්ස රස්සත්තං
 ය-කාරස්ස ච ක-කාරං කත්වා “නිය්‍යානික”න්ති වුත්තං. නිය්‍යානි එතෙනාති
 නිය්‍යානං, නිය්‍යානමෙව නිය්‍යානිකං වෙනයිකො විය. එත්ථ “නෙය්‍යානික”න්ති
 වත්තබ්බෙ ඉ-කාරස්ස එ-කාරත්තං අකත්වා වුත්තං.

එලන්ති විත්තවෙනසිකරාසි වුවවති, තං අඤ්ඤමඤ්ඤං සම්පයුත්තානං
 ධම්මානං අත්තනො අවයවභූතානං නිස්සයො හොති. එලඤාණං වා එලං,
 සම්මාදිට්ඨිආදයො අඩ්ඨානි වා. ලොකුත්තරභාවෙනි ලොකං උත්තිණ්ණභාවෙ.
 තෙන එලනිබ්බානානි සඛගණ්හාති. තෙසු යං භවති එලං, තං “භූමී”ති වුවවති. යථා
 වා කම්මනිබ්බත්තා කාමභවාදයො තංසමඬ්ඨිගිනො නිස්සයභාවෙන “භූමී”ති
 වුවවන්ති, එවං මග්ගෙන නිබ්බත්තං එලං අරියසාවකස්ස කාලෙන කාලං
 සමාපජ්ජිතබ්බතාය නිස්සයභාවතො “භූමී”ති වුවවති, තතොයෙව අරියා චිරතරං
 තිට්ඨන්ති. සමුච්ඡෙදවිවෙකවසෙනාති එත්ථ අපායගමනීයානං අවචන්තසමුච්ඡෙදො
 ඉතරෙසඤ්ච විජ්ජුතොභාසෙන විය තමස්ස සමුච්ඡෙදො දට්ඨබ්බො.
 ලොකියජ්ඣානම්පි පුථුජ්ජනස්ස අරියස්ස ව අකතාධිකාරස්ස න විනා පටිපදාය
 ඉජ්ඣති, කතාධිකාරස්ස පන අරියස්ස මග්ගෙනෙව සමිජ්ඣනතො විපාකානං විය
 කුසලෙන තථා සමිද්ධස්ස අරියමග්ගෙන සදිසතාය අභාවතො අතබ්බිපාකත්තා ව න
 මග්ගපටිපදා තස්ස ඥානස්ස පටිපදාති සක්කා වත්තුන්ති තත්ථ තථා ගරුං කත්වා
 පටිපදාහි එව දෙසනා න කතා, යථාවුත්තජ්ඣානසඛගහත්ථං සුද්ධිකදෙසනාපි කතා.

ඉධ පන කස්සචි විනා පටිපදාය අසිද්ධිතො ගරුං කත්වා දස්සෙතුං
 “දුක්ඛපටිපද”න්තිආදි වුත්තං. යො කොචි වාරොති සකිං ද්වික්ඛත්තුං තික්ඛත්තුං
 චතුක්ඛත්තුං අනෙකක්ඛත්තුන්ති එවමාදීසු වික්ඛම්භනවාරෙසු යො කොචි. සකිං
 ද්වික්ඛත්තුඤ්ච වික්ඛම්භනවාරා සුඛා පටිපදා එව, න ව තතො උද්ධං සුඛා පටිපදා
 හොතීති තික්ඛත්තුං වික්ඛම්භනවාරං දුක්ඛා පටිපදාති රොවෙසුං අට්ඨකථාවරියා.
 තස්මිං තථාරොචිතෙ තතො පරෙසු චතුක්ඛත්තුං වික්ඛම්භනවාරාදීසු වත්තබ්බමෙව
 නත්ථීති. රූපාරූපානං ලක්ඛණාදීහි පරිච්ඡින්නදිත්වා ගහණං රූපාරූපපරිග්ගහො,
 නාමරූපමත්තමෙතං, න අඤ්ඤො කොචි සත්තාදිකොති වචත්ථාපනං
 නාමරූපවචත්ථාපනං. පරිග්ගහිතරූපාරූපස්ස මග්ගපාතුභාවදන්ධතා ව
 නාමරූපවචත්ථාපනාදීනං කිච්ඡසිද්ධිතො සියාති න රූපාරූපපරිග්ගහකිච්ඡතාය එව
 දුක්ඛපටිපදතා වත්තබ්බාති වෙ? තං න, නාමරූපවචත්ථාපනාදීනං
 පවචනීකකිලෙසමන්දතාය සුඛසිද්ධියම්පි තථාසිද්ධවිපස්සනාසහගතානං ඉන්ද්‍රියානං
 මන්දතාය මග්ගපාතුභාවදන්ධභාවතො.

රූපාරූපං පරිග්ගහෙත්වාති අකිච්ඡෙනපි පරිග්ගහෙත්වා. කිච්ඡෙන පරිග්ගහිතෙ
 වත්තබ්බමෙව නත්ථී. එවං සෙසෙසුපි. ඉමං වාරං රොවෙසුන්ති
 කලාපසම්මසනාවසානෙ උදයබ්බයානුපස්සනාය වත්තමානාය උප්පන්නස්ස
 විපස්සනුපක්කිලෙසස්ස තික්ඛත්තුං වික්ඛම්භනෙන කිච්ඡතාවාරං දුක්ඛා පටිපදාති
 රොවෙසුං එතදන්තත්තා පටිපදාය. එතස්ස අකිච්ඡත්තෙපි පුරිමානං කිච්ඡත්තෙ
 දුක්ඛපටිපදතා වුත්තනායාවාති න පටිසිද්ධාති දට්ඨබ්බං. යථාවුත්තං වා සබ්බං
 රූපාරූපපරිග්ගහාදිකිච්ඡතං තික්ඛත්තුං වික්ඛම්භනවාරතාවසෙන “ඉමං වාර”න්ති
 ආහ. යස්ස පන සබ්බත්ථ අකිච්ඡතා, තස්ස සුඛා පටිපදා වෙදිතබ්බා.

මුසාවාදාදීනං විසංවාදනාදිකිච්චතාය ලුඛානං අපරිග්ගහකානං
 පටිපක්ඛභාවතො පරිග්ගහකසභාවා සම්මාවාචා. සා සිනිද්ධභාවතො

සම්පයුත්තධම්මෙ පරිග්ගණ්භාති සම්මාවාචාපච්චයසුභාසිතසොතාරඤ්ච ජනං.
කායිකකිරියාකිච්චං කත්තබ්බං සමුට්ඨාපෙනි, සයඤ්ච සමුට්ඨහනං සටනං හොතිති
සම්මාකම්මන්තසඬබ්බානා වරතිපි සමුට්ඨානසභාවාති වුත්තා. සම්පයුත්තධම්මානං වා
උක්ඛිපනං සමුට්ඨහනං කායිකකිරියාය භාරුක්ඛිපනං විය, ජීවමානස්ස සත්තස්ස,
සම්පයුත්තධම්මානං වා සුද්ධි වොදානං ආජීවස්සෙව වා ජීවිතින්ද්‍රියවුත්තියා.

283. මග්ගසන්නිස්සිතන්ති පරමත්ථමග්ගසභාවත්තා මග්ගාවයවභාවෙන
සමුදායසන්නිස්සිතන්ති අත්ථො.

285. පතිට්ඨානං කිලෙසවසෙන, ආයුහනං අභිසඬබ්බාරවසෙන. තණ්භාවසෙන
වා පතිට්ඨානං, දිට්ඨිවසෙන ආයුහනං. බොධිති යා අයං ධම්මසාමග්ගී වුච්චතිති
යොජෙතබ්බා. සෙනඬගරථඬගාදයො වියාති එතෙන පුග්ගලපඤ්ඤත්තියා
අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවං දස්සෙති. අඬග-සද්දො කාරණත්ථොපි හොතිති
චතුසච්චබොධාය සංවත්තන්තිති බොජ්ඣඬගා. බුජ්ඣන්තිති බොධියො, බොධියො
එව අඬගාති “අනුබුජ්ඣන්තිති බොජ්ඣඬගා”ති වුත්තං. විපස්සනාදිනං කාරණානං
බුජ්ඣිතබ්බානඤ්ච සච්චානං අනුරූපං පච්චක්ඛවානෙව පටිමුඛං අවිපරිතතාය
සම්මා ව බුජ්ඣන්තිති එවමත්ථවිසෙසදීපකෙහි උපසග්ගෙහි “අනුබුජ්ඣන්ති”තිආදි
වුත්තං. බොධි-සද්දො හි සබ්බවිසෙසයුත්තං බුජ්ඣනං සාමඤ්ඤෙන සඬගණ්භාතිති.

299. තිණ්ණන්ති රාගාදිනං. කරොති නාම කිං දුච්චරිතාති අනුවත්තමානාති.

301. පාණාතිපාතාදිනිජ්ජාදිතපච්චයානං නිච්චසෙවනං ධුචපටිසෙවනං.
සකිච්චකොති විසුං අත්තනො කිච්චවා. න හොතිති අත්ථන්තරභාවං පටික්ඛිපති.
පච්චයපටිසෙවනසාමන්තප්පපනඉරියාපථප්පවත්තනාති පාපිච්ඡතාතිබ්බත්තාති
තිණ්ණ කුහනවත්ථුනිති.

343. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා සඬබ්බාරුපෙක්ඛා සානුලොමා, සා සුඤ්ඤතො
පස්සන්ති “සුඤ්ඤතා”ති වුච්චති, දුක්ඛතො පස්සන්ති තණ්භාපණ්ඩිසොසනතො
“අප්පණ්ණිත”න්ති. සා ආගමනියට්ඨානෙ මග්ගාධිගමත්ථං ආගමනපටිපදායානෙ
යත්වා සුඤ්ඤතාප්පණ්ණිතන්ති නාමං දෙති. ආගමනතො නාමෙ ලද්ධෙ සගුණතො
ආරම්මණතො ව නාමං සිද්ධමෙව හොති, න පන සගුණාරම්මණෙහි නාමලාභෙ
සබ්බත්ථ ආගමනතො නාමං සිද්ධං හොතිති පරිපුණ්ණනාමසිද්ධිහෙතුත්තා
සගුණාරම්මණෙහි සබ්බෙසම්පි නාමත්තයයොගො, න ආගමනතොති
චවත්ථානකරත්තා ව නිජ්ජරියායදෙසනාය ආගමනතොව ඉධ නාමං ලභති, න
ඉතරෙහිති වුත්තං.

350. අනිමිත්තවිපස්සනන්ති අනිච්චානුපස්සනං. නිමිත්තධම්මෙසුති
සමුභාදිසනවසෙන ව සකිච්චපරිච්ඡෙදතාය ව සපරිග්ගහෙසු බන්ධෙසු.
අනිමිත්තවිමොක්ඛොති අනිච්චානුපස්සනමාහ. එවංසම්පදමිදන්ති කථමිධ
උපමාසංසන්දනං හොති. න හි ඡන්දවිත්තානං මග්ගසඬබ්බතඅධිපතිභාවාභාවො විය
සද්ධින්ද්‍රියාධිකස්ස අනිමිත්තවිමොක්ඛස්ස අනිමිත්තභාවාභාවො අත්ථී, න ව

අමග්ගාධිපතීනං මග්ගාධිපතිනාමදානාභාවො විය අනිමිත්තස්ස
 අනිමිත්තනාමදානාභාවොති සක්කා චත්තුං අනිමිත්තවිමොක්ඛස්ස අනනිමිත්තතාය
 අභාවතො. මග්ගො අධිපති එතෙසන්ති ච මග්ගාධිපතිනොති යුත්තො තත්ථ
 ඡන්දවිත්තෙහි තංසම්පයුත්තානං මග්ගාධිපතිභාවාභාවො. ඉධ පන මග්ගො
 අනිමිත්තං එතස්සාති මග්ගානිමිත්තොති අයමත්ථො න සම්භවතීති න තෙන
 අමග්ගෙන මග්ගස්ස අනිමිත්තභාවො න යුජ්ජති, කිං චා එත්ථ සාමඤ්ඤං
 අධිජ්ජෙතන්ති. අමග්ගභිගමග්ගනාමාභාවො. යථා සතිපි අධිපතිභාවෙ
 ඡන්දවිත්තානං න මග්ගාධිපතීති මග්ගනාමං, න ච තෙහි මග්ගස්ස තෙසං
 අමග්ගභිගත්තා, තථා සතිපි සද්ධාය ආගමනභාවෙන තස්සා අනිමිත්තන්ති
 මග්ගනාමං, න ච තාය මග්ගස්ස තස්සා අමග්ගභිගත්තා. එවං අනිමිත්තවිපස්සනායපි
 අනිමිත්තභාවො නිජ්ජරියායෙන නත්ථීති දීපිතො හොති.

නනු ච ඉධ කුමානං සුඤ්ඤතාදිනාමෙන වුත්තං, න මග්ගොති චෙ? න,
 මග්ගසම්පයොගතො කුමානස්ස සුඤ්ඤතාදිනාමකත්තා. සුත්තන්තපරියායෙන
 සගුණාරම්මණෙහි ඉධ අභිධම්මෙපි නාමං ලභතීති ආභංසු. තස්මා පටික්ඛිත්තා “න
 පන ලභන්ති”ති. කිං කාරණං? අභිධම්මෙ සරසං අනාමසිත්වා පච්චනීකතොව
 නාමලාභාති අධිජ්ජායො. යො හි සගුණාරම්මණෙහි නාමලාභො, සො
 සරසජ්ජධානො හොති. සරසෙනෙව ච නාමලාභෙ සබ්බමග්ගානං
 සුඤ්ඤතාදිභාවොති වචන්ථානං න සියා. තස්මා අභිධම්මෙ සතිපි ද්විති නාමලාභෙ
 පච්චනීකතො නාමවචන්ථානකරං ගහිතන්ති සගුණාරම්මණෙහි
 සුඤ්ඤතාජ්ජණිතමග්ගා නාමං න ලභන්තිති ආභ. අථ චා න පන ලභන්තිති
 අඤ්ඤනිරූපෙක්ඛෙහි සගුණාරම්මණෙහි න ලභන්ති. කිං කාරණං? අභිධම්මෙ
 සරසපච්චනීකෙහි සහිතෙහි නාමලාභාති අත්ථො. පච්චනීකඤ්ඤි වචන්ථානකරං
 අනපෙක්ඛිත්වා කෙවලස්ස සරසස්ස නාමභෙතුභාවො අභිධම්මෙ නත්ථී
 අවචන්ථානාපත්තිතො. තස්මා අත්තාහිනිවෙසජ්ජධිපට්ඨපක්ඛවිපස්සනානුලොමා
 මග්ගා සතිපි සරසන්තරෙ පච්චනීකසහිතෙන සරසෙන නාමං ලභන්ති.
 අනිමිත්තමග්ගස්ස පන විපස්සනා නිමිත්තපට්ඨකං න හොති සයං
 නිමිත්තමග්ගණතො නිමිත්තමග්ගණානිවාරණාති තදනුලොමමග්ගොපි න
 නිමිත්තස්ස පට්ඨකං. යදි සියා, නිමිත්තගතවිපස්සනායපි පට්ඨකං සියාති.
 තස්මා විජ්ජමානොපි සරසො වචන්ථානකරපච්චනීකාභාවා අභිධම්මෙ අනිමිත්තන්ති
 නාමදායකො න ගහිතො. අනිච්චානුපස්සනානුලොමො පන මග්ගො
 සුද්ධිකපට්ඨදානයෙයෙව සභිගහිතොති දට්ඨබ්බො. තස්මා එව ච සො නයො
 වුත්තොති. එවන්ති යං වක්ඛති “අනිච්චතො වුට්ඨහන්තස්ස මග්ගො අනිමිත්තො
 හොති”ති (ධ. ස. අට්ඨ. 350), එවං ආභරිත්වා අට්ඨකථාවරියෙහි සො
 අනිමිත්තමග්ගො දීපිතොති අත්ථො.

වුට්ඨාන...පෙ.... කිමාරම්මණාති අනිච්චාදිතො වුට්ඨහන්තස්ස
 වුට්ඨානගාමිනියා ලක්ඛණාරම්මණත්තෙ සති සභිබ්බාරෙහි වුට්ඨානං න සියා,
 සභිබ්බාරාරම්මණත්තෙ ච ලක්ඛණපට්ඨෙධොති මඤ්ඤමානො පුච්ඡති.
 “අනිච්ච”න්තිආදිනා සභිබ්බාරෙසු පවත්තමානෙන ඤාණෙන ලක්ඛණානිපි

පටිවිද්ධානි හොත්ති තදාකාරසඬ්ඛාරගහණතොති ආහ “ලක්ඛණාරම්මණා”ති.
සඬ්ඛාරාරම්මණා එව යථාචුත්තාධිප්පායෙන “ලක්ඛණාරම්මණා”ති චුත්තාති
දස්සෙන්නො “ලක්ඛණං නාමා”තිආදිමාහ. අනිච්චතා දුක්ඛතා අනත්තතාති හි විසුං
ගස්භමානං ලක්ඛණං පඤ්ඤත්තිගතිකං පරමත්ථතො අවිජ්ජමානං, අවිජ්ජමානත්තා
එව පරිත්තාදිවසෙන නවත්තඛිබ්බම්මභූතං. තස්මා විසුං ගහෙනඛිබ්බස්ස ලක්ඛණස්ස
පරමත්ථතො අභාවා “අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා”ති සඬ්ඛාරෙ සභාවතො
සල්ලක්ඛෙන්තොව ලක්ඛණාති සල්ලක්ඛෙති නාමාති ආහ “යො පන අනිච්චං
දුක්ඛමනත්තාති තිණි ලක්ඛණාති සල්ලක්ඛෙති”ති. යස්මා ච අනිච්චන්තිආදිනා
සඬ්ඛාරාව දිස්සමානා, තස්මා තෙ කණ්ඤෙ ඛද්ධකුණපං විය පටිතිස්සජ්ජනියා
හොත්ති.

ලොකුත්තරකුසලං

පකිණ්ණකකථාවණ්ණනා

තත්තාති ලොකුත්තරජ්ඣානෙ. අජ්ඣත්තඤ්චාති උපඨස්ථගාථාය අහිනිවිසිතඛිබ්බං
චුට්ඨාතඛිබ්බං විපස්සනාභූමිං පඤ්චධා උද්දිසති. සත්තඅට්ඨාදීනි අඬ්ගාති
සත්තට්ඨගානීති ආදිසද්දස්ස ලොපො දට්ඨබ්බො. නිමිත්තන්ති යතො චුට්ඨානං,
තාති නිමිත්තපවත්තාති නිමිත්තවචනෙනෙව උද්දිසති. සඬ්ඛාරුපෙක්ඛාඤාණමෙව
අරියමග්ගස්ස බොජ්ඣංගාදිවිසෙසං නියමෙති. කස්මා? තතො තතො
දුතියාදිපාදකජ්ඣානතො උප්පන්නස්ස සසඬ්ඛාරුපෙක්ඛාඤාණස්ස
පාදකජ්ඣානාතික්කන්තානං අඬ්ගානං අසමාපජ්ජතුකාමතාවිරාගභාවනාභාවතො
ඉතරස්ස ච අතඛිභාවතො. තෙසම්පි වාදෙසු...පෙ.... විපස්සනාව නියමෙතිති
වෙදිතඛිබ්බා. කස්මා? විපස්සනානියමෙනෙව හි පයමත්ථෙරවාදෙපි
අපාදකපයමජ්ඣානපාදකමග්ගා පයමජ්ඣානිකාව හොත්ති, ඉතරෙ ච
පාදකජ්ඣානවිපස්සනානියමෙහි තංතංඤානිකා. එවං සෙසවාදෙසුපි
විපස්සනානියමො යථාසම්භවං යොජෙතඛිබ්බො.

පකිණ්ණකසඬ්ඛාරෙති පාදකජ්ඣානතො අඤ්ඤසඬ්ඛාරෙ. තෙන
පාදකජ්ඣානසඬ්ඛාරෙසු සම්මසිතෙසු චත්තඛිබ්බමෙව නත්ථිති දස්සෙති. තත්තාපිති
දුතියත්ථෙරවාදෙපි. තංතංඤානිකතා තංතංසම්මසිතසඬ්ඛාරවිපස්සනානියමෙහි
හොති. තත්තාපි හි විපස්සනා තංතංවිරාගාවිරාගභාවනාභාවෙන සොමනස්සසහගතා
උපෙක්ඛාසහගතා ච හුත්වා ඤානඬ්ගාදිනියමං මග්ගස්ස කරොතීති එවං
විපස්සනානියමො චුත්තනයෙනෙව වෙදිතඛිබ්බො.

තන්ති තංතංඤානසදිසභවනං. ස්වායමත්ථො
පාදකජ්ඣානසම්මසිතජ්ඣානුපනිස්සයෙහි විනා අජ්ඣාසයමත්තෙන අසිජ්ඣනා
උපනිස්සයෙන විනා සඬ්ඛකප්පමත්තෙන සකදාගාමිඵලාදීනං අසිජ්ඣනදීපකෙන
නන්දකොවාදෙන (ම. නි. 3.398 ආදයො) දිපෙතඛිබ්බො. තත්ථ හි සොනාපන්නායපි
පරිපුණ්ණසඬ්ඛකප්පභාවං වදන්තෙන භගවතා යස්ස යස්ස උපනිස්සයො අත්ථි, තස්ස

තස්සෙව අප්ඤ්ඤාසයො නියාමකො, නාඤ්ඤස්සාති තෙන තෙන
 පරිපුණ්ණසංඝිකප්පතා හොති, න තතො පරං සංඝිකප්පසංඛ්‍යාවෙපි අසිප්ඤ්ඤානොති
 අයමත්ථො දීපිතො හොති. එවමිධාපි යස්ස යස්ස දුතියාදිඤ්ඤානිකස්ස මග්ගස්ස
 යථාචුත්තො උපනිස්සයො අත්ථී, තස්ස තස්සෙව අප්ඤ්ඤාසයො නියාමකො,
 නාඤ්ඤස්ස සතිපි තස්මිං අසිප්ඤ්ඤානො. ඉමස්මිං පන වාදෙ
 පාදකසම්මසිතප්ඤ්ඤානුපනිස්සයසංඛ්‍යාවෙ අප්ඤ්ඤාසයො එකන්තෙන හොති,
 තංතංචුපනිස්සයසංඛ්‍යාවෙ තංතංසංඝිකප්පො වියාති තදභාවාභාවතො අප්ඤ්ඤාසයො
 නියමෙතිති චුත්තං.

යස්මිං පන පාදකප්ඤ්ඤානං නත්ථීති චතුත්ථප්ඤ්ඤානිකවජ්ජානං පාදකානි
 ලොකියප්ඤ්ඤානානි සන්ධාය චුත්තං. අප්පනාප්පත්ති ච
 ඔලාරිකචිගාතික්කමනුපනිස්සයාභාවෙ පඤ්චභි අච්ඡෙදි විනා න හොතිති
 “සොමනස්සහගතමග්ගො හොති”ති ආහ. උපෙක්ඛාසහගතමග්ගොති එතෙන
 චතුත්ථප්ඤ්ඤානිකතාපි සමානා අනුසයසමුග්ගාභාවසමත්ථස්ස න සංඛාරාවසෙසතානි
 දස්සෙති. තෙ ව වාදා න විරුප්ඤ්ඤාති අප්ඤ්ඤාසයවසෙන පඤ්චමප්ඤ්ඤානිකතාය
 පටිමාදිප්ඤ්ඤානිකතාය ව සම්භවතොති අධිප්පායො. අප්ඤ්ඤාසයො ව සාත්ථකො
 හොති, අඤ්ඤාපා පාදකසම්මසිතප්ඤ්ඤානෙහෙව නියමස්ස සිද්ධත්තා අප්ඤ්ඤාසයො
 නියාමකො චුච්චමානො නිරත්ථකො සියාති. ඉධ පන අට්ඨසාලිනියා නියාමනෙ
 එකන්තිකං විපස්සනාසංඛ්‍යාතං අත්ථමෙව උද්ධරිත්වා “තෙසම්පි වාදෙසු
 අයං...පෙ.... විපස්සනාව නියමෙති”ති වදන්තෙන තයොපෙන වාදෙ විපස්සනාව
 නියමෙතිති දස්සිතං. තංතංවාදානඤ්ඤාති විපස්සනාසහිතානමෙව සිද්ධි, නාඤ්ඤාපාති
 දස්සිතන්ති.

පවෙධනීති ගොත්‍රභුස්ස පච්චයො භවිතුං න සක්කොතිති අත්ථො. යදි
 පඤ්චමචිත්තක්ඛණෙ ජවනං පතිතං නාම හොති, කථං තදා ගොත්‍රභු තදනන්තරඤ්ච
 මග්ගො ජවනස්ස පතිතක්ඛණෙ උප්පජ්ජතිති? අපුබ්බස්ස ජවනන්තරස්ස
 පතිතතාභාවතො. තදෙව හි ජවනං අනෙකක්ඛන්තුං පවත්තමානං පතිතං සියාති,
 ගොත්‍රභු පන ආරම්මණන්තරෙ උප්පන්නං අපුබ්බං ජවනං, තථා මග්ගො
 භූමන්තරතො වාති. නනු ච සත්තමජවනචෙතනාය ඛලවතාය
 උපපජ්ජවෙදනීයභාවො හොති ආනන්තරියතාපිති, තත්ථායං අධිප්පායො සියා
 “පටිසන්ධියා අනන්තරපච්චයභාවිතො විපාකසන්තානස්ස අනන්තරපච්චයභාවෙන
 අන්තිමජවනචෙතනාය සුසංඛිතත්තා සා සත්තමජවනචෙතනා උපපජ්ජවෙදනීයා
 ආනන්තරිකා ව හොති, න අපතිතජවනචෙතනා විය ඛලවතායා”ති.

සුත අනුලොමං තං අනුබන්ධෙය්‍යාති ගොත්‍රභුස්ස හි සංඛාරාරම්මණන්තෙ සති
 තදපි අනුලොමමෙවාති පුරිමඅනුලොමං විය තං තදපි අඤ්ඤං අනුලොමං
 අනුබන්ධෙය්‍ය, න මග්ගොති මග්ගචුට්ඨානමෙව ච න භවෙය්‍ය අත්තතො
 සදිසාලම්බනස්ස ආවජ්ජනට්ඨානියස්ස පච්චයස්ස අලාභා. අප්පනිනභාවෙන පඤ්චසු
 උපාදානක්ඛන්ධෙසු අනුසයිතා කිලෙසා සා භූමි එතෙහි ලද්ධාති කත්වා භූමිලද්ධා.
 වට්ටං සිනොන්ති බන්ධන්තිති කත්වා වට්ටසෙතු ව, තෙසං සමුග්ගාකකරණන්තිපි

එතදෙවස්ස ලොහක්ඛන්ධාදිපදාලනං වුච්චති. තන්ති පවත්තං. එකං භවන්ති
අනාගාමීනො අනෙකක්ඛන්තුඤ්ච තත්ථෙව උපපජ්ජන්තස්ස හෙට්ඨා
අනාගමනවසෙන එකො භවොති ගහෙත්වා වුත්තං.

ඉමස්ස පනත්ථස්සාති යථාවුත්තස්ස උපාදින්නකපවත්තතො වුට්ඨානස්ස.
අපායෙසු සත්තමභවතො උද්ධං සුගතියඤ්ච විපාකදායකස්ස
අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස පච්චයසාතො සොනාපත්තිමග්ගඤ්ඤාණෙන
අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධො දට්ඨබ්බො. ද්වීසු භවෙසුති අනාගාමීමග්ගෙ
අභාවිතෙ සකදාගාමීස්ස කාමධාතුයං යෙ ද්වෙ භවා උප්පජ්ජෙය්‍යං, තෙසුති අත්ථො.
චලතීති එතෙන චලනසභාවමෙව දස්සෙති, න අවලනාභාවං, තස්මා අවලනං
දස්සෙත්වා පුන චලනං දස්සෙතුං “තථාගතස්ස භී”තිආදිමාහ. යෙපි වා කත්ථවි
චත්තාරොපි මග්ගෙ සමානපටිපදෙ දිස්වා සභාවතො අවලනමෙව ගණ්භෙය්‍යං,
තෙසං තංගහණනිවාරණත්ථං “චලතී”ති වුත්තං, න චලනාවධාරණත්ථන්ති යුත්තං
උභයදස්සනං. අථ වා යදිපි කෙසඤ්චි චත්තාරොපි මග්ගා සමානපටිපදා, තථාපි
කිලෙසින්ද්‍රියෙහි සිජ්ඣමානා පටිපදා තෙසං වසෙන චලනපකතිකා එවාති
“චලතී”ච්චෙව වුත්තං, න “න චලතී”ති.

ලොකුත්තරකුසලපකිණ්ණකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

පයමමග්ගවිසතිමහානයවණ්ණනා

357. යස්ස පුබ්බභාගෙ “මග්ගං භාවෙමී”ති අජ්ඣාසයො පවත්තො, සො
මග්ගං භාවෙති. එවං සබ්බත්ථ අජ්ඣාසයවිසෙසෙන තංතංභාවනාවිසෙසො
දට්ඨබ්බො.

358. ඡන්දාධිපතෙය්‍යන්තිආදීසු එකචිත්තක්ඛණෙ චත්තමානෙසු ධම්මෙසු කථං
ඡන්දස්ස තංසහජාතස්ස අධිපතිභාවො විරියාදීනඤ්චාති? උපනිස්සයවසෙන. යස්ස හි
සචෙ ඡන්දවතො කුසලං නිජ්චජ්ජති, “අහං නිජ්චාදෙස්සාමී”ති පවත්තමානස්ස
කුසලං නිජ්චන්තං, තස්ස තංසහජාතො ඡන්දො තෙන පුරිමුපනිස්සයෙන විසිට්ඨො
සහජාතධම්මෙ අත්තතො වසෙ චත්තෙති. තස්මිඤ්ච පවත්තමානෙ තෙ පවත්තන්ති,
නිවත්තමානෙ නිවත්තන්ති, තදනුරූපබලා ව භොන්ති රාජපුරිසා වියාති. එවං
විරියාදීසු. සෙසධම්මානං පන කත්ථවි වුත්තස්පකාරජ්ජවත්තිසබ්භාවෙපි
අතංසභාවත්තා අධිපතිභාවො නත්ථිති දට්ඨබ්බො.

දුතියමග්ගවණ්ණනා

361. ආ-කාරස්ස රස්සත්තං කත්වා අඤ්ඤින්ද්‍රියං වුත්තං, ආ-කාරො ව
ධම්මමරියාදත්ථො.

තතියවතුත්ථමග්ගවණ්ණනා

362. මග්ගඋපද්ධි න පුරෝගාමී අනිවර්තකතා සම්මාදිට්ඨියාති අධිප්පායො.
 මාරොත්තො ගච්ඡතිති හි මග්ගො, න චෙත්තාය මාරොත්තං අත්ථිති. මානස්ස
 දිට්ඨිසද්ධිං පවත්ති අහමස්මිති පවත්තමානස්ස දිට්ඨිට්ඨියානෙ යානං. ආලෝකස්සෙව
 පවත්තිකාලො වියාති විරජ්ජවත්තිං සන්ධායාහ. එකදෙසසාමඤ්ඤෙන හි
 යථාධිප්පෙනෙත උපමා හොතිති. බාරෙ වාති කට්ඨාදීනං බාරවිජාරිකායං.
 සම්මද්දිත්වාති කිලෙදෙත්වා. ඡන්දොති තණ්හා. අනුසයොති තණ්හා මානානුසයො
 ව. එතස්මිඤ්ඤ සුත්තෙ අසමුහතස්ස ගන්ධස්ස සමුග්ගාටනං විය
 අසමුහතමානාදිසමුග්ගාතං දස්සෙත්තෙන අඤ්ඤමඤ්ඤෙ කිලෙසෙ පජ්ජතිති
 දස්සිතන්ති ආනිතං, න යථාච්ඡත්තයෙන උපමාය චුත්තත්තාති දට්ඨං. නිරන්තරං
 පවත්තමානෙ විත්තෙ තස්ස සංකිලෙසවොදානකරා සාවජ්ජානවජ්ජා චෙතසිකා
 උප්පජ්ජමානා තස්සඋප්පාදා අවයවා විය හොත්තිති “චිත්තඋච්චයෙන”ති චුත්තං.

ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කුසලකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අකුසලපදං

ධම්මද්දෙසවාරො

පට්ඨමචිත්තකථාවණ්ණනා

365. කුසලෙ චුත්තනයං අනුගන්ත්වා යථානුරූපං වෙදිතබ්බතාය
 “චුත්තනයෙන”ති ආහ. ගන්තබ්බාභාවතොති බුද්ධිතබ්බාභාවතො. දිට්ඨියා
 ගතමත්තන්ති දිට්ඨියා ගතිමත්තං ගහණමත්තං. ආසන්නකාරණත්තා
 අයොනිසොමනසිකාරස්ස විසුං ගහණං එකන්තකාරණත්තා ව. සතිසංවරොති ඉධ
 සිතාදිහි චුට්ඨස්ස අප්පමජ්ජනං ඛමනං දට්ඨං. පහානසංවරොති විරියසංවරො.

අස්සාදදස්සනන්ති අස්සාදදිට්ඨි. එලට්ඨෙන පච්චුපට්ඨියානෙන
 අසම්මාපටිපත්තිපච්චුපට්ඨියානොමොහො,
 සම්මාපටිපත්තිපටිපක්ඛවාග්ගහණාකාරො වා. සබ්බස්ස ලොහස්ස අභිජ්ඣාභාවෙ
 සතිපි විසෙසයුත්තාය අභිජ්ඣාය කම්මපට්ඨිපත්තාය ඉධුප්පජ්ජමානාය ලක්ඛණාදිං
 දස්සෙතුං “සා පරසම්පත්තින”න්තිආදිමාහ. අත්තනො පරිණාමනස්ස පුරොචාරිකා
 තණ්හාහිරති අභිරති.

අනුපපරික්ඛා මොහො. මොහවසෙන හි දිට්ඨිවසෙන වා අවත්ථස්මිං සානුනායො
 අධිමොක්ඛො උප්පජ්ජතිති. අසනියවිත්තෙති අභිරිකාදිහි ආරක්ඛරහිතවිත්තෙ.
 සතිරහිතත්තා සතිපටිපක්ඛත්තා වාති එතෙන සතිරහිතා සතිපටිපක්ඛා ව අකුසලා
 ඛන්ධා එව මිච්ඡාසතිති දස්සෙති. තෙ පන උපනාහාදිප්පවත්තියං
 විරකතාදිසල්ලක්ඛණෙ පටුසඤ්ඤාසම්පයුත්තා දට්ඨං. සදරථාදිභාවො
 අවිසෙසෙන කිලෙසසම්පයොගතො චුත්තො ලභ්‍යතාදිඑකන්තපටිපක්ඛානං.

ඊනම්ද්ධාදීනං කෙසඤ්චි ඉධ අභාවා. අවුපසමොති අසන්තිසිත්තසබ්භාවමාහ.
අනවට්ඨානරසන්ති වලනකිච්චං. චෙතසො අවුපසමෙති නිජ්ඣාදෙනබ්බෙ
පයොජනෙ භූමිමං, අවුපසමපච්චයභූතං ආරම්මණං වා “අවුපසමො”ති වුත්තං.

ධම්මුද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිද්දෙසවාරකථාවණ්ණනා

377. සභජාතධම්මෙසු අකම්පනං න කොසජ්ජෙසු අකම්පනං විය
තජ්ජට්ඨපක්ඛභාවතො දට්ඨබ්බං, තංතංපාපකිරියාය උස්සභනවසෙන පන ථීරතා
තත්ථ අකම්පනං.

381. දිට්ඨියා විරූපං එන්දිතන්ති තථා තථා සස්සතාදිවසෙන පවත්තා දිට්ඨි එව
වුච්චති. තරන්තීති තිත්ථෙව විය පිලවන්ති. විපරියෙසකොති වත්ථුස්ස විපරීතතො.

390. සභාවපට්ඨිජාදනවසෙන පකතිඅත්තාදිඅසන්තගහණස්ස අනිච්චාදීනං
නිච්චාදිවිසමගහණස්ස ව සඤ්ඤාදිවිපරියෙසස්ස නිස්සයත්තා “අසන්තං අසමඤ්ච
බුජ්ඣති”ති වුත්තං.

දුතියචිත්තවණ්ණනා

399. කිඤ්චාපි...පෙ.... පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති පුරිමචිත්තෙන අවිසෙසං
දස්සෙති. අනුස්සාහනාවසීදනභාවෙන සංභතභාවො ථීනං.

තතියචිත්තවණ්ණනා

400. ඉධ මානෙන සද්ධිං පඤ්ච අපණ්ණකඬ්ඨගානීති අවිරජ්ඣනකඬ්ඨගානි
උප්පත්තිඅරහඬ්ඨගානි භොන්තීති අත්ථො දට්ඨබ්බො. මානස්ස අනියතත්තා න
නියතයෙවාපනකානි. පට්ඨානෙ හි “සංයොජනං ධම්මං පටිච්ච සංයොජනො
ධම්මො උප්පජ්ජති හෙතුපච්චයා”ති (පට්ඨා. 3.4.1) එත්ථ “චතුක්ඛත්තුං
කාමරාගෙන තික්ඛත්තුං පටිසෙත ව මානො විචිකිච්ඡා භවරාගො තයොපෙන
සකදාගාමීතො සංයොජනානං සංයොජනෙහි දසවිධා යොජනා”ති දස්සිතාය
දසවිධාය යොජනාය “කාමරාගසංයොජනං පටිච්ච මානසංයොජනං
අවිජ්ජාසංයොජන”න්ති වත්ථා “කාමරාගසංයොජනං පටිච්ච
අවිජ්ජාසංයොජන”න්ති “මානසංයොජනං පටිච්ච භවරාගසංයොජනං
අවිජ්ජාසංයොජන”න්ති ව වත්ථා “භවරාගසංයොජනං පටිච්ච
අවිජ්ජාසංයොජන”න්ති වුත්තාහි යොජනාහි මානස්ස අනියතභාවො පකාසිතො,
තථා කිලෙසදුකෙපි. ඉධ ව වක්ඛති “දසවිධා සංයොජනානං යොජනා, තථා දසවිධා
කිලෙසාන”න්ති ව. උත්තමනවසෙනෙව සම්පග්ගහරසො, න වීරියං විය
තංතංකිච්චසාධනෙ අබ්භුස්සාහනවසෙන. ඔමානස්සපි අත්තානං අවංකත්ථා ගහණං
සම්පග්ගහොති දට්ඨබ්බො.

චතුර්ථවිත්තවශ්ණනා

402. පරිහරණත්ථං වික්ඛිත්තා හුත්වා උස්සාහං ජනෙත්තා “පරිහරණත්ථං සඋස්සාහා”ති වුත්තා, තෙසං.

නවමවිත්තවශ්ණනා

413. විසජ්ජනඅනිට්ඨරූපසමුට්ඨානවසෙන අත්තනො පවත්තිආකාරවසෙන ච විසජ්ජනරසො. දොසො උපයොගඵලෙසු අනිට්ඨත්තා විසසංසට්ඨපුතිමුත්තං විය දට්ඨබ්බො. අනභිරතීරසාති එවංපකාරෙසු පටික්ඛෙපෙන රසවචනෙසු තංතංපටිපක්ඛකිච්චගහණං දට්ඨබ්බං. කටුකාකාරගති කටුකඤ්චුකතා, අත්තසම්පත්ති ආවාසාදි, පරායත්තතාය දාසඛ්‍යං විය දට්ඨබ්බං. යථා හි දාසඛ්‍යෙ සති දාසො පරායත්තො හොති, එවං කුක්කුච්චෙ සති තංසමඬ්ඨි. න හි සො අත්තනො ධම්මතාය පවත්තිතුං සක්කොති කුසලෙති. අථ වා කතාකතාකුසලකුසලානුසොචනෙ ආයත්තතාය තදුභයවසෙන කුක්කුච්චෙන තංසමඬ්ඨි හොතීති දාසඛ්‍යං විය තං හොති.

418. විරුද්ධාකාරොති විරුද්ධස්ස පුග්ගලස්ස, විත්තස්ස වා ආකාරො විරුද්ධභාවො. තෙන විරුජ්ඣනං විරොධොති දස්සෙති. වචනන්ති එතං නිදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං. සබ්බමෙව හි කිච්චං එතෙන කරියමානං සුරොපිතං සුජනිතං න හොතීති. රොපසද්දවචනත්ථමෙව කෙච්චි වශ්ණෙත්ති. තං අප්පමාණන්ති කොධස්ස තථාපවත්තනසභාවාහාචා අඤ්ඤාන කෙනචි කාරණෙන පරිපුශ්ණනා සියාති සන්ධාය වුත්තං.

එකාදසමවිත්තවශ්ණනා

422. විගතා විකිච්ඡාති විකිච්ඡිතුං දුක්ඛරතාය වුත්තං, න සබ්බථා විකිච්ඡාභාවා විචිකිච්ඡායාති තදත්ථං දස්සෙති.

424. නිච්ඡයාභාවා අසණ්ඨහනතො චෙනසො පවත්තිපච්චයමත්තතාය “පවත්තිට්ඨිතිමත්ත”න්ති වුත්තං.

425. එකං ආකාරං ගන්තුං අසමත්ථතාය අත්තනො ආමුඛං සජ්ජනතො ඔසක්කති.

ද්වාදසමවිත්තවශ්ණනා

429. උද්ධච්චං අත්තනො ගහිතාකාරෙ එව යත්වා හමතීති එකාරම්මණස්මිංයෙව විජ්ජන්දනං හොති. විචිකිච්ඡා පන යදිපි රූපාදීසු එකස්මිඤ්ඤෙඤ්ඤාරම්මණෙ උප්පජ්ජති, තථාපි “එවං නු ඛො, ඉදං නු ඛො”ති

උප්පජ්ජමානා “නනු බො, අඤ්ඤං නු බො” ති අඤ්ඤං ගහෙනබ්බාකාරං අපෙක්ඛතීති නානාරම්මණෙ වලනං හොති.

“එවංසම්පදුමිදං වෙදිතබ්බ” න්ති එත්තාවතා ඉමස්මිං චිත්තද්වයෙ චුත්තපක්ඛණ්ණකං දස්සෙත්වා ද්වාදසස්ස දස්සෙතුං “සබ්බෙසුපි” ති ආදිමාහ. කුසලෙසුපි ආරම්මණාධිපතිං අනුද්ධරිත්වා සහජාතාධිපතිනො එව උද්ධටත්තා ඉධාපි සො එව උද්ධරිතබ්බො සියාති “සහජාතාධිපති ලබ්භමානොපි න උද්ධටො” ති චුත්තං නාරම්මණාධිපතිනො අලබ්භමානත්තා. සොපි හි අට්ඨස්ස ලොභසහගතෙසු ලබ්භතීති. සෙසොපීති වීමංසනො අඤ්ඤොපි සහජාතාධිපති නත්ථි, යො උද්ධරිතබ්බො සියා. ආරම්මණාධිපතිමිහි වත්තබ්බමෙව නත්ථි. කඤ්චි ධම්මන්ති ඡන්දාදිස්ස එකමිපි සහජාතං. කුසලන්තිකෙ තාව පටිච්චවාරාදිස්ස “න හෙතුපච්චයා අධිපතිපච්චයා” ති එකස්සපි පඤ්ඤාස්ස අනුද්ධටත්තා පට්ඨානෙ පටිසිද්ධතා වෙදිතබ්බා. අඤ්ඤො හි “අකුසලං ධම්මං පටිච්ච අකුසලො ධම්මො උප්පජ්ජති න හෙතුපච්චයා අධිපතිපච්චයා” ති (පට්ඨා. 1.1.86) එතස්ස වසෙන “එක” න්ති වත්තබ්බං සියා.

දස්සනෙන පහාතබ්බාභාවතොති දස්සනෙන පහාතබ්බස්ස අභාවතො, දස්සනෙන පහාතබ්බෙසු වා අභාවතො. එතෙන පටිසන්ධිඅනාකඨ්ඨනතො දස්සනෙන පහාතබ්බෙසු අනාගමනන්ති තත්ථ අනාගමනෙන පටිසන්ධිඅනාකඨ්ඨනං සාධෙති. අනාකඨ්ඨනතො අනාගමනං පන සාධෙතුං “තෙසු ඡී” ති ආදිමාහ. එත්ථෙව පටිසන්ධිදානං භවෙය්‍ය. තථා ව සති දස්සනෙන පහාතබ්බං සියා අපායගමනීයස්ස දස්සනෙන පහාතබ්බාභාවතො. න චෙතං දස්සනෙන පහාතබ්බං සියා, තස්මා දස්සනෙන පහාතබ්බවිභවිගෙ නාගතන්ති අධිප්පායො.

කථං පනෙනං ඤායති “පටිසන්ධිඅනාකඨ්ඨනතො දස්සනෙන පහාතබ්බෙසු අනාගමන” න්ති? දස්සනෙන පහාතබ්බානඤ්ඤෙව නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවස්ස චුත්තත්තා. දුට්ඨා හි අකුසලා දස්සනෙන පහාතබ්බා භාවනාය පහාතබ්බාති. තත්ථ භාවනාය පහාතබ්බචෙතනානං නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවො න චුත්තො, ඉතරාසඤ්ඤෙව චුත්තො. “භාවනාය පහාතබ්බො ධම්මො නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බස්ස ධම්මස්ස කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති එත්ථ හි සහජාතමෙව විභත්තං, න නානාක්ඛණිකන්ති. තථා පච්චනීයෙපි “භාවනාය පහාතබ්බො ධම්මො නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො...පෙ.... සහජාතපච්චයෙන...පෙ.... උපනිස්සයපච්චයෙන...පෙ..... පච්ඡාජාතපච්චයෙන පච්චයො” ති එත්තකමෙව චුත්තං, න චුත්තං “කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති. ඉතරත්ථ ව චුත්තං. උද්ධච්චසහගතා ව චෙතනා භාවනාය පහාතබ්බෙසු එව ආගතාති නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයො න සියාති. යදි සියා, භාවනාය පහාතබ්බචෙතනාය ව නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවො චුච්චෙය්‍ය, න තු චුත්තො. තස්මා උද්ධච්චසහගතා නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයභාවෙ සති දස්සනෙන පහාතබ්බෙසු වත්තබ්බා සියා, තදභාවා න චුත්තාති.

පටිසන්ධිඅනාකඨස්සනතො තත්ථ අනාගතාති අයමෙත්ථාධිජ්ජායො.
 නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයාවචනෙන පන භාවනාය පහාතඛිබ්බානං පවත්තිවිපාකතා
 පටික්ඛිත්තා. පවත්තිවිපාකස්සපි හි නානාක්ඛණිකකම්මපච්චයනා න සක්කා
 නිවාරෙතුං. චුත්තඤ්ච “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තො ධම්මො දුක්ඛාය වෙදනාය
 සම්පයුත්තස්ස ධම්මස්ස කම්මපච්චයෙන පච්චයො, නානාක්ඛණිකා”තිආදි (පටියා.
 1.3.56-57). යදි භාවනාය පහාතඛිබ්බානං විපාකදානං නත්ථි, කථං තෙ
 විපාකධම්මධම්මා හොත්තිති? අභිඤ්ඤාවිත්තාදීනං විය විපාකාරහසභාවත්තා. යං
 පන චුත්තං “යස්මිං සමයෙ අකුසලං චිත්තං උජ්ජන්තං හොති උපෙක්ඛාසහගතං
 උද්ධච්චසම්පයුත්තං...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොති, ඉමෙසු ධම්මෙසු ඤාණං
 ධම්මපටිසම්භිදා, තෙසං විපාකෙ ඤාණං අත්ථපටිසම්භිදා”ති (විභ. 730-731) ඉදම්පි
 තෙසං විපාකාරහතඤ්ඤෙව සන්ධාය චුත්තං සියා. ඉදං පන යානං සුට්ඨු
 විවාරෙතඛිබ්බං. අත්ථි හි එත්ථ වචනොකාසො. න හි විපාකෙති වචනං
 විපාකධම්මවචනං විය විපාකාරහතං වදන්ති.

අකුසලපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං

අහෙතුකකුසලවිපාකවණ්ණනා

431. තෙසු විපාකාබ්‍යාකතන්තිආදීනං “භාජෙත්වා දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා
 අබ්‍යාකතාතිආදි ආරද්ධ”න්ති එතෙන සම්බන්ධො. තස්සාපිති එතස්ස “උජ්ජන්ති.
 දීපෙතුං කාමා...පෙ.... ආදි චුත්ත”න්ති එතෙන සම්බන්ධො. උපචිතත්තාති යථා
 අඤ්ඤස්ස විපාකං පටිබාහිත්වා අත්තනො විපාකාහිමුඛං හොති තථා වඩ්ඪිත්තා.
 රූපාදීනං පච්චයානං අඤ්ඤවිඤ්ඤාණසාධාරණත්තා අසාධාරණෙන වත්ථුනා
 චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සොතවිඤ්ඤාණන්ති නාමං උද්ධටං. චක්ඛාදීනං තික්ඛමන්දභාවෙ
 විඤ්ඤාණානං තික්ඛමන්දභාවා විසෙසපච්චයත්තා ව.

චක්ඛුසන්තිස්සිතඤ්ච තං රූපවිජානනඤ්චාති චක්ඛුසන්තිස්සිතරූපවිජානනං.
 එවංලක්ඛණං චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. තත්ථ චක්ඛුසන්තිස්සිතවචනෙන රූපාරම්මණං
 අඤ්ඤවිඤ්ඤාණං පටික්ඛිපති. රූපවිජානනවචනෙන චක්ඛුනිස්සයෙ එස්සාදයො
 නිවත්තෙති. චක්ඛුරූපවචනෙහි ව නිස්සයතො ආරම්මණතො ව විජානනං
 විභාවෙති. රූපමත්තස්ස ආරම්මණස්ස ගහණං කිච්චමෙතස්සාති
 රූපමත්තාරම්මණරසං. කුමානඨගවසෙනාති ඉදං ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණවජ්ජෙසු
 විජ්ජමානානං උපෙක්ඛාසුබ්බුක්ඛෙකග්ගතානං කුමානඨගිකත්තා ඉධාපි තංසදිසානං
 තදුපචාරං කත්වා චුත්තං. න හි කුමානපච්චයත්තාභාවෙ කුමානඨගතා අත්ථි.
 චුත්තඤ්ච “කුමානඨගාති කුමානසම්පයුත්තං...පෙ.... රූපානං කුමානපච්චයෙන
 පච්චයො”ති (පටියා. 1.3.112). එතෙසඤ්ච කුමානපච්චයභාවො පටික්ඛිත්තො.
 යථාහ “අබ්‍යාකතං ධම්මං පටිච්ච අබ්‍යාකතො ධම්මො උජ්ජජ්ජති න කුමානපච්චයා.
 පඤ්චවිඤ්ඤාණසහගතං එකං බන්ධං පටිච්ච තයො බන්ධා”තිආදි (පටියා. 1.1.98).

කුමාරපව්වයන්තාභාවෙහි වෙදනාවිත්තට්ඨිතීනං උපෙක්ඛාදිභාවතො තථාභුතානං වචනෙ අඤ්ඤාට්ඨානාභාවතො ච දුතියරාසිනිද්දෙසො.

436. වත්ථුපණ්ඩරත්තාති සයං කණ්ඨධම්මානං අප්පට්ඨකත්තා සභාවපරිසුද්ධානං පසාදහදයවත්ථුනිස්සයානං වසෙන පණ්ඩරසභාවං ජාතන්ති අධිප්පායො. අයං පන නයො චතුචොකාරෙ න ලබ්භතීති තත්ථ භවඩ්ගස්ස තතො නික්ඛන්තාකුසලස්ස ච පණ්ඩරතා න සියා, තස්මා තත්ථ පණ්ඩරතාය කාරණං වත්තබ්බං. සභාවො වායං චිත්තස්ස පණ්ඩරතාති.

439. ඉදම්මිති පි-සද්දො යිතිමත්තසහිතං පුබ්බෙ චුත්තං විචිකිච්ඡාසහගතං අපෙක්ඛිත්වා චුත්තො. පකතියාති අනතික්කමනෙන. සොපි විසෙසො. කායප්පසාදං සට්ඨෙත්වා පසාදපව්වයෙසු මහාභූතෙසු පටිහඤ්ඤතීති ආපාථං ගන්ත්වා පටිහඤ්ඤතීති අත්ථො. යථා ච “රූපං ආරබ්භ උප්පන්න”න්ති චුත්තෙ න ආරම්මණුප්පාදානං පුබ්බාපරකාලතා හොති, එවම්ධාපි සට්ඨනපටිහනනෙසු දට්ඨබ්බං. උපමාපි උභයසට්ඨනදස්සනත්ථං චුත්තා, න නිස්සිතනිස්සයසට්ඨනානං පුබ්බාපරතාදස්සනත්ථං. එත්ථ ච බහිද්ධාති එතං නිදස්සනමත්තං. අප්ඤ්ඤාත්තමපි හි ආරම්මණං හොතීති. විඤ්ඤාණධාතුනිස්සයභූතෙහි චා අඤ්ඤං “බහිද්ධා”ති චුත්තං. පටිසට්ඨනානිසංසො බලවා හොති, තතො එව ඉට්ඨානිට්ඨචොට්ඨබ්බසමායොගෙ සුබ්බදුක්ඛපව්වයා ධාතුඅනුග්ගහධාතුක්ඛොභා වීරං අනුවත්තන්ති.

455. අඤ්ඤෙසං චිත්තානං සභාවසුඤ්ඤතසබ්භාවා මනොධාතුභාවො ආපජ්ජතිති වෙ? න, විසෙසසබ්භාවා. වක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනඤ්ඤි වක්ඛාදිනිස්සිතතා වක්ඛාදීනං සවිසයෙසු දස්සනාදිප්පවත්තිභාවතා ච විසෙසො. මනොවිඤ්ඤාණස්ස පන අනඤ්ඤනිස්සයමනොපුබ්බධ්වගමතාය අඤ්ඤනිස්සයවිඤ්ඤාණස්ස අනන්තරපව්වයන්තාභාවෙන මනොද්වාරනිග්ගමනමුඛභාවාභාවතො ච සාතිසයවිජානනකිච්චතා විසෙසො. තබ්බිසෙසවීරහා මනොමත්තා ධාතු මනොධාතුති තිවිධා මනොධාතු එව චුච්චති, න විසෙසමනො. තස්මා එත්ථ මනො එව ධාතු මනොධාතුති එව-සද්දො මත්තසද්දත්ථො දට්ඨබ්බො. විසෙසනිවත්තනත්ථො හි සො විඤ්ඤාණස්සාති. මනොද්වාරනිග්ගමනපවෙසමුඛභාවතො පන මනොධාතුයා විජානනවිසෙසවීරහො දට්ඨබ්බො, තතො එව මනොවිඤ්ඤාණන්තිපි න චුච්චති. න හි තං විඤ්ඤාණං මනතො පවත්තං මනසො පව්වයො, නාපි මනසො පව්වයභූතං මනතො පවත්තං, දස්සනාදීනං පන පව්වයො, තෙහි ච පවත්තං තෙසං පුරෙවරං අනුවරඤ්චාති. සම්මාසඬ්ඤාප්පොති අවචනං මහාවිපාකානං විය ජනකසදිසත්තාභාවතො. තත්ථ හි තිහෙතුකතො දුහෙතුකමිපි උප්පජ්ජමානං සම්මාසඬ්ඤාප්පතාදීහි සදිසං සහෙතුකතායාති. පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙති එත්ථ යථා පගුණං ගන්ථං සප්ඤ්ඤායන්තො සප්ඤ්ඤායසොතෙ පතිතං කඤ්චි කඤ්චි වාචනාමග්ගං න සල්ලක්ඛෙති, එවං තථාගතස්ස අසල්ලක්ඛණා නාම නත්ථී, න ච පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ කුමාරධ්වගාභාවො ඉධ අවචනස්ස කාරණං. යදි තදනන්තරං නිද්දෙසො තංසොතපතිතතා, ඉතො පරෙසං ද්විත්තං මනොවිඤ්ඤාණධාතුනං

තංසොතපතිතතා න සියා. තස්මා පඤ්චවිඤ්ඤාණානං විය අහෙතුකතාය මග්ගපච්චයවිරහා ව විජ්ජමානෙසුපි විතක්කවිචාරෙසු ඤානභිගම්මානං දුබ්බලත්තා පඤ්චවිඤ්ඤාණෙසු විය අගණනුපගභාවා ව පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතපතිතතා. තතො එව හි අහෙතුකකිරියත්තයෙපි ඤානභිගානි බලානි ව සභිගභවාරෙ න උද්ධටානි, ඤානපච්චයකිච්චමත්තතො පන පට්ඨානෙ දුබ්බලානං එත්ථ විතක්කාදීනං ඤානපච්චයතා වුත්තා.

469. සමානවත්ථුකං අනන්තරපච්චයං ලභිත්වා උප්පජ්ජමානං සන්තීරණං මනොධාතුතො බලවතරං භොතීති තං යථාරම්මණං ආරම්මණරසං අනුභවත්තං ඉට්ඨෙය් සොමනස්සසහගතං භොති, ඉට්ඨමජ්ඣිකත්තෙ උපෙක්ඛාසහගතං සාතිසයානුභවත්තා, තස්මා “අයඤ්ඨි ඉට්ඨාරම්මණස්මිං යෙවා”තිආදි වුත්තං. වොට්ඨබ්බතං පන සතිපි බලවහාවෙ විපාකජ්ජවත්තිං නිවත්තෙත්වා විසදිසං මනං කරොන්තං මනසිකාරකිච්චන්තරයොගතො විපාකො විය අනුභවනමෙව න භොතීති සබ්බත්ථ උපෙක්ඛාසහගතමෙව භොති, තථා පඤ්චද්වාරාවජ්ජනං මනොද්වාරාවජ්ජනඤ්ච කිච්චවසෙන අපුබ්බත්තා.

අහෙතුකකුසලවිපාකවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අට්ඨමහාවිපාකචිත්තවණ්ණනා

498. අලොභො අබ්‍යාකතමූලන්තිආදීසු කුසලපක්ඛෙ තාව අලොභාදොසානං නිද්දෙසෙසු “යො තස්මිං සමයෙ අලොභො අලුබ්භනා...පෙ.... අලොභො කුසලමූල”න්ති (ධ. ස. 32), “යො තස්මිං සමයෙ අදොසො අදුස්සනා...පෙ.... අදොසො කුසලමූල”න්ති (ධ. ස. 33) ව වුත්තත්තා ඉධාපි තංනිද්දෙසෙසු “අලොභො අබ්‍යාකතමූල”න්ති “අදොසො අබ්‍යාකතමූල”න්ති වචනං යුජ්ජෙය්. පඤ්ඤන්ද්‍රියාදිනිද්දෙසෙසු පන “පඤ්ඤාරතනං අමොභො ධම්මවිචයො සම්මාදිට්ඨි”ති (ධ. ස. 34, 37) එවං තත්ථපි වුත්තං, න වුත්තං “අමොභො කුසලමූල”න්ති. තස්මා ඉධාපි “අමොභො අබ්‍යාකතමූල”න්ති පාඨෙන න භවිතබ්බං සියා. අලොභාදොසානං විය අමොහස්සපි අබ්‍යාකතමූලදස්සනත්ථං පනෙතං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. අවිඤ්ඤත්තිජනකතොති කායවචිකම්මද්වාරනිවාරණං කරොති. අවිපාකධම්මතොති මනොකම්මද්වාරනිවාරණඤ්ච. විපාකධම්මානඤ්ඨි කම්මද්වාරං වුත්තන්ති. තථා අප්පචත්තිතොති දානාදිපුඤ්ඤකිරියභාවෙන අප්පචත්තිතො. එතෙන පුඤ්ඤකිරියවත්ථුහෙදමෙව නිවාරෙති.

බලවපච්චයෙහීති පයොගෙන විනා නිජ්ජන්තෙහි ආරම්මණාදිපච්චයෙහි. අසඬ්ඛාරිකාදීසු හි යෙන කෙනචි චිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ අසඬ්ඛාරෙන අප්පයොගෙන කම්මකම්මනිමිත්තගතිනිමිත්තපච්චුපට්ඨානෙ පටිසන්ධි උප්පජ්ජමානා අසඬ්ඛාරිකා භොති, සසඬ්ඛාරෙන සප්පයොගෙන කම්මාදිපච්චුපට්ඨානෙ සසඬ්ඛාරිකා. භවඬ්ගවුතියො පන පටිසන්ධිසදිසාව. තදාරම්මණඤ්ච කුසලාකුසලානි විය අසඬ්ඛාරිකං සසඬ්ඛාරිකඤ්ච දට්ඨබ්බත්ති.

එතෙසු බලවං දුබ්බලඤ්ච විචාරෙතුං “තත්ථ සබ්බෙපි
සබ්බඤ්ඤාබොධිසත්තා”තිආදිමාහ. කාලවසෙන පන පරිණමති
අප්පායුකසංවත්තනිකකම්මබ්‍රලෙ කාලෙ
තංකම්මසහිතසන්තානජනිතසුක්කසොණිතපච්චයානං තංමූලකානං
වන්දසුරියවිසමපරිවත්තාදිජනිතඋතාහාරාදිවිසමපච්චයානඤ්ච වසෙන පරිණමති.

විපාකුද්ධාරකථාවණ්ණනා

යතො යත්තකො ව විපාකො හොති, යස්මිඤ්ච යානෙ විපච්චති, තං දස්සෙතුං
විපාකුද්ධාරකථා ආරද්ධා. එත්ථෙචාති එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයුහිතෙයෙව.
දුභෙතුකපටිසන්ධිවසෙන ද්වාදසකමග්ගොපි හොති, ද්වාදසකප්පකාරොපීති
අත්ථො. අභෙතුකපටිසන්ධිවසෙන අභෙතුකට්ඨකම්පි. අසඬ්ඛාරිකසඬ්ඛාරිකානං
සසඬ්ඛාරිකඅසඬ්ඛාරිකවිපාකසඬ්ඛාරං අනිච්ඡන්තො දුතියත්ථෙරො
“ද්වාදසා”තිආදිමාහ. පුරිමස්ස හි පච්චයතොසසඬ්ඛාරිකඅසඬ්ඛාරිකභාවො,
ඉතරෙසං කම්මතො. තතියො තිභෙතුකතො දුභෙතුකම්පි අනිච්ඡන්තො
“දසා”තිආදිමාහ.

ඉමස්මිං විපාකුද්ධාරට්ඨානෙ කම්මපටිසන්ධිවත්ථානත්ථං සාකෙතපඤ්ඡං
ගණ්හිංසු. කම්මවසෙන විපාකස්ස තංතංගුණදොසුස්සදනිමිත්තතං දස්සෙතුං
උස්සදකිත්තතං ගණ්හිංසු. හෙතුකිත්තතං ඉධ පඨමත්ථෙරස්ස අධිප්පායෙන චුත්තං.
දුතියත්ථෙරවාදාදිසු විසෙසං තත්ථ තත්ථෙව වක්ඛාමි. ඤාණස්ස
ජච්චන්ධාදිවිපත්තිනිමිත්තපටිපක්ඛභාවතො තිභෙතුකං අතිදුබ්බලම්පි සමානං
පටිසන්ධිං ආකඬ්ඨන්තං දුභෙතුකං ආකඬ්ඨෙය්‍යාති “අභෙතුකා න හොති”ති ආහ.
යං පන පටිසම්භිදාමග්ගෙ සුගතියං ජච්චන්ධධරාදිවිපත්තියා අභෙතුකඋපපත්තිං
වජ්ජෙත්වා ගතිසම්පත්තියා සහෙතුකොපපත්තිං දස්සෙන්නෙන “ගතිසම්පත්තියා
ඤාණසම්පයුත්තෙ කතමෙසං අට්ඨන්තං හෙතුනං පච්චයා උපපත්ති හොති”විචෙව
(පටි. ම. 1.232) චුත්තං. තෙන ඤාණවිජ්ජයුත්තෙන කම්මුතා
ඤාණසම්පයුත්තපටිසන්ධි න හොතීති දීපිතං හොති. අඤ්ඤාථා “සත්තන්තං
හෙතුනං පච්චයා උපපත්ති හොති”ති ඉදම්පි චුච්චෙය්‍ය. තථා හි “ගතිසම්පත්තියා
ඤාණසම්පයුත්තෙ කතමෙසං අට්ඨන්තං හෙතුනං පච්චයා උපපත්ති හොති?
කුසලස්ස කම්මස්ස ජවනක්ඛණෙ තයො හෙතු කුසලා තස්මිං ඛණෙ ජාතචෙතනාය
සහජාතපච්චයා හොන්ති. තෙන චුච්චති කුසලමූලපච්චයාපි සඬ්ඛාරා.
නිකන්තික්ඛණෙ ද්වෙ හෙතු අකුසලා තස්මිං ඛණෙ ජාතචෙතනාය සහජාතපච්චයා
හොන්ති. තෙන චුච්චති අකුසලමූලපච්චයාපි සඬ්ඛාරා. පටිසන්ධික්ඛණෙ තයො
හෙතු අබ්‍යාකතා තස්මිං ඛණෙ ජාතචෙතනාය සහජාතපච්චයා හොන්ති. තෙන
චුච්චති නාමරූපපච්චයාපි විඤ්ඤාණං, විඤ්ඤාණපච්චයාපි නාමරූප”න්ති
විස්සජ්ජිතං ඤාණසම්පයුත්තොපපත්තියං.

එවං ඤාණවිජ්ජයුත්තතො ඤාණසම්පයුත්තපපත්තියා ව විජ්ජමානාය
“ගතිසම්පත්තියා ඤාණසම්පයුත්තෙ කතමෙසං සත්තන්තං හෙතුනං පච්චයා

උපපත්ති හොති? කුසලස්ස කම්මස්ස ජවනක්ඛණෙ ද්වෙ හෙතු කුසලා” ති වත්වා අඤ්ඤත්ථ ව පුබ්බෙ චුත්තනයෙනෙව සක්කා විස්සජ්ජනං කාතුන්ති. යථා පන “ඤාණසම්පයුත්තෙ සත්තන්තං හෙතුනං පච්චයා” ති අවචනතො ඤාණවිජ්ජයුත්තතො ඤාණසම්පයුත්තා පටිසන්ධි න හොති, එවං “ගතිසම්පත්තියා ඤාණවිජ්ජයුත්තෙ ඡන්තං හෙතුනං පච්චයා උපපත්ති හොති” ච්චෙව (පටි. ම. 1.233) වත්වා “සත්තන්තං හෙතුනං පච්චයා” ති අවචනතො ඤාණසම්පයුත්තතො ඤාණවිජ්ජයුත්තාපි පටිසන්ධි න හොතීති ආපන්නං. එත්ථාපි හි න න සක්කා කම්මනිකන්තික්ඛණෙසු තයො ව ද්වෙ ව හෙතු යොජෙත්වා පටිසන්ධික්ඛණෙ ද්වෙ යොජෙතුන්ති. ඉමස්ස පන ථෙරස්ස අයමධිජ්ජායො සියා “කම්මසරික්ඛකවිපාකදස්සනවසෙන ඉධ පායො සාවසෙසො කථිතො” ති. “ඤාණසම්පයුත්තෙ අට්ඨන්තං හෙතුනං පච්චයා” ති එත්ථාපි පාදස්ස සාවසෙසතාපත්තීති චෙ? න, දුබ්බලස්ස දුහෙතුකකම්මස්ස ඤාණසම්පයුත්තවිපාකදානෙ අසමත්ථත්තා. තිහෙතුකස්ස පන අහෙතුකවිපච්චනෙ විය දුහෙතුකවිපච්චනෙපි නත්ථි සමත්ථතාවිසානොති. ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතඛිබ්බාති සන්තීරණතදාරම්මණෙ සන්ධාය චුත්තං. විභාගග්ගහණසමත්ථතාභාවතො හි වක්ඛුට්ඨඤ්ඤාණාදීනි ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣක්තෙසු උපෙක්ඛාසහගතානෙව හොන්ති, කායවිඤ්ඤාණඤ්ච සුඛසහගතමෙව පටිසට්ඨනාවිසෙසෙනාති.

විසෙසවතා කාලෙන තදාරම්මණපච්චයසබ්බජවනවතා විපාකජ්ජවත්තිං දස්සෙතුං “සංවරාසංවරෙ...පෙ.... උපගතස්සා” ති චුත්තං අඤ්ඤකාලෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණාදිපරිපුණ්ණවිපාකජ්ජවත්තිඅභාවා. කක්කට්ඨක...පෙ.... භවඛිගොතරණන්ති එතෙන ඉදං දස්සෙති – කෙදාරෙ පුරෙත්වා නදීපවෙසනමග්ගභූතං මාතිකං අජ්ජවිසිත්වා කක්කට්ඨකමග්ගාදිනා අමග්ගෙන නදීඔතරණං විය විත්තස්ස ජවිත්වා භවඛිගජ්ජවෙසනමග්ගභූතෙ තදාරම්මණෙ අනුජ්ජන්තෙ මග්ගෙන විනා භවඛිගොතරණන්ති.

එතෙසු තීසු මොසවාරෙසු දුතියො උපපරික්ඛිත්වා ගහෙතඛිබ්බො. යදි හි අනුලොමෙ වෙදනාත්තිකෙ පටිච්චවාරාදීසු “ආසෙවනපච්චයා න මග්ගෙ ද්වෙ” ති “න මග්ගපච්චයා ආසෙවනෙ ද්වෙ” ති ව චුත්තං සියා, සොපි මොසවාරො ලබ්භෙය්‍ය. යදි පන වොට්ඨබ්බනම්පි ආසෙවනපච්චයො සියා, කුසලාකුසලානම්පි සියා. න හි ආසෙවනපච්චයං ලද්ධං යුත්තස්ස ආසෙවනපච්චයභාවී ධම්මො ආසෙවනපච්චයොති අචුත්තො අත්ථි. වොට්ඨබ්බනස්ස පන කුසලාකුසලානං ආසෙවනපච්චයභාවො අචුත්තො. “කුසලං ධම්මං පටිච්ච කුසලො ධම්මො උජ්ජජ්ජති නාසෙවනපච්චයා. අකුසලං ධම්මං...පෙ.... නාසෙවනපච්චයා” ති (පටිඨා. 1.1.93) වචනතො පටික්ඛිත්තොව. අථාපි සියා “අසමානවෙදනානං වසෙන එවං චුත්ත” ත්ති, එවමපි යථා “ආවජ්ජනා කුසලානං ඛන්ධානං අකුසලානං ඛන්ධානං අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො” ති (පටිඨා. 1.1.417) චුත්තං, එවං “ආසෙවනපච්චයෙන පච්චයොති” පි වත්තඛිබ්බං සියා, ජාතිහෙදා න චුත්තන්ති චෙ? භූමිහින්නස්ස කාමාවචරස්ස රූපාවචරාදීනං ආසෙවනපච්චයභාවො විය

ජාතිහිත්තස්සපි භවෙය්‍යාති චත්තබ්බො එව සීයා. අහිත්තජාතිකස්ස ච වසෙන යථා
 “ආවජ්ජනා සහෙතුකානං ඛන්ධානං අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති චුත්තං, එවං
 “ආසෙවනපච්චයෙන පච්චයො”තිපි චත්තබ්බං සීයා, න තු චුත්තං. තස්මා
 වෙදනාත්තිකෙපි සඬ්ඛිත්තාය ගණනාය “ආසෙවනපච්චයා න මග්ගෙ එකං, න
 මග්ගපච්චයා ආසෙවනෙ එක”න්ති එවං ගණනාය නිද්ධාරියමානාය
 වොට්ඨබ්බනස්ස ආසෙවනපච්චයත්තස්ස අභාවා යථාචුත්තජ්ජකාරො දුතියො
 මොඝවාරො වීමංසිතබ්බො.

වොට්ඨබ්බනං පන වීථිවිපාකසන්තතියා ආවට්ටනතො ආවජ්ජනා, තතො
 විසදිසස්ස ජවනස්ස කරණතො මනසිකාරො ව. එවඤ්ච කත්වා පටියානෙ
 “වොට්ඨබ්බනං කුසලානං ඛන්ධානං අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”තිආදි න
 චුත්තං, “ආවජ්ජනා”ඉව්වෙව චුත්තං. තස්මා වොට්ඨබ්බනතො චතුත්තං වා
 පඤ්චත්තං වා ජවනානං ආරම්මණපුරෙජාතං භවිතුං අසක්කොත්තං
 රූපාදිආවජ්ජනාදීනං පච්චයො භවිතුං න සක්කොති, අයමෙතස්ස සභාවොති
 ජවනාපාරිපුරියා දුතියො මොඝවාරො දස්සෙතුං යුත්තො සීයා, අයමිපි අට්ඨකථායං
 අනාගතත්තා සුට්ඨු විචාරෙතබ්බො. භවඬගස්ස ජවනානුඛන්ධනභූතත්තා
 “තදාරම්මණං භවඬග”න්ති චුත්තං. පටියානෙ (පටියා. 3.1.102) ව චුත්තං
 “සහෙතුකං භවඬගං අහෙතුකස්ස භවඬගස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති,
 “අහෙතුකං භවඬගං සහෙතුකස්ස භවඬගස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති ව.
 කුසලාකුසලානං සුඛදුක්ඛවිපාකමත්තො විපාකො න ඉට්ඨානිට්ඨානං විභාගං
 කරොති, ජවනං පන රජ්ජනවිරජ්ජනාදිවසෙන ඉට්ඨානිට්ඨවිභාගං කරොතිති
 “ආරම්මණරසං ජවනමෙව අනුභවති”ති චුත්තං.

අවිජ්ජමානෙ කාරකෙ කථං ආවජ්ජනාදිභාවෙන පවත්ති භොතීති තං දස්සෙතුං
 පඤ්චවිධං නියාමං නාම ගණ්ඨිංසු. නියාමො ව ධම්මානං
 සභාවකිව්චපච්චයභාවවිසෙසොව. තංතංසදිසඵලදානන්ති තස්ස තස්ස අත්තතො
 අනුරූපඵලස්ස දානං. සදිසවිපාකදානන්ති ව අනුරූපවිපාකදානන්ති අත්ථො. ඉදං
 චත්ථුත්ති එකච්චනනිද්දෙසො එකගාථාවත්ථුභාවෙන කතො. ජගතිජ්ජදෙසොති
 යථාචුත්තතො අඤ්ඤොපි ලොකජ්ජදෙසො. කාලගතිඋපධිපයොගපට්ඨාඤ්ඤි
 පාපං න විපච්චෙය්‍ය, න පදෙසපට්ඨාඤ්ඤන්ති.
 සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණපදට්ඨානපටිසන්ධියාදිධම්මානං නියාමො
 දසසහස්සිකම්පනපච්චයභාවො ධම්මනියාමො. අයං ඉධ අධිජ්ජෙතොති එතෙන
 නියාමවසෙන ආවජ්ජනාදිභාවො, න කාරකවසෙනාති එතමත්ථං දස්සෙති.

ඉමස්මිං යානෙති සොළසවිපාකකථායානෙ. ද්වාදසහි වාහෙතබ්බො
 නාළියන්තොපමා න ද්වාදසන්තං විත්තානං එකස්මිං ද්වාරෙ එකාරම්මණෙ සහ
 කිව්චකරණවසෙන චුත්තා, අථ බො ද්වාදසන්තං එකස්මිං ද්වාරෙ
 සකිව්චකරණමත්තවසෙන. අහෙතුකපටිසන්ධිජනකසදිසජවනානන්තරං
 අහෙතුකතදාරම්මණං දස්සෙන්නො “චතුත්තං පන දුහෙතුකකුසලවිත්තානං
 අඤ්ඤතරජවනස්ස...පෙ.... පතිට්ඨාති”ති ආහ. අහෙතුකපටිසන්ධිකස්ස පන

තිහෙතුකජවනෙ ජවිතෙ පටිසන්ධිදායකෙන කම්මෙන අහෙතුකස්ස තදාරම්මණස්ස නිබ්බත්ති න පටිසෙධිතා. එවං දුහෙතුකපටිසන්ධිකස්සපි තිහෙතුකානන්තරං දුහෙතුකතදාරම්මණං අප්පට්ඨිද්ධං දට්ඨබ්බං. පරිපුණ්ණවිපාකස්ස ච පටිසන්ධිජනකකම්මස්ස වසෙනායං විපාකවිභාවනා තස්සා මුඛනිදස්සනමත්තමෙවාති පවත්තිවිපාකස්ස ච එකස්ස තිහෙතුකාදිකම්මස්ස සොළසවිපාකචිත්තාදීනි චුත්තනයෙන යොජෙතබ්බානි. තස්මා යෙන කෙනවි කම්මුනා එකෙන අනෙකං තදාරම්මණං පවත්තමානං කම්මවිසෙසාභාවා යෙසං තං අනුබන්ධභූතං, තෙසං ජවනසංඛිඛාතානං පච්චයානං විසෙසෙන විසිට්ඨං හොතීති ජවනෙතායං තදාරම්මණනියාමො චුත්තො, න නානාකම්මුනා නිබ්බත්තමානස්ස වසෙන. එවඤ්ච කත්වා පට්ඨානෙ (පට්ඨා. 3.1.98) ‘‘සහෙතුකෙ ඛන්ධෙ අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො විපස්සති. කුසලාකුසලෙ නිරුද්ධෙ අහෙතුකො විපාකො තදාරම්මණතා උප්පජ්ජති’’ති ඤාණානන්තරං අහෙතුකතදාරම්මණං, ‘‘කුසලාකුසලෙ නිරුද්ධෙ සහෙතුකො විපාකො තදාරම්මණතා උප්පජ්ජති’’ති අකුසලානන්තරඤ්ච සහෙතුකතදාරම්මණං චුත්තං, න ච ‘‘තං එතෙන ථෙරෙන අදස්සිත’’න්ති කත්වා තස්ස පටිසෙධො කතො හොතීති.

යං පන ජවනෙන...පෙ.... තං කුසලං සන්ධාය චුත්තන්ති ඉදං කුසලස්ස විය අකුසලස්ස සදිසො විපාකො නත්ථිති කත්වා චුත්තං. සසංඛාරිකාසංඛාරිකනියමනං පන සන්ධාය තස්මිං චුත්තෙ අකුසලෙපි න තං න යුජ්ජතීති. අට්ඨානමෙතන්ති ඉදං නියමිතාදිවසෙන යොනිසො අයොනිසො වා ආවට්ටිතෙ අයොනිසො යොනිසො වා වචන්ථාපනස්ස අභාවං සන්ධාය චුත්තං.

පට්ඨිද්ධන්ති අවචනමෙව පටිසෙධොති කත්වා චුත්තං. කාමතණ්හානිබ්බත්තෙන කම්මුනා මහග්ගතලොකුත්තරානුභවනවිපාකො න හොතීති තත්ථ තදාරම්මණාභාවො වෙදිතබ්බො. ආපාඨගතෙ විසයෙ තන්තින්තං භවඬිගං ආවජ්ජනං උප්පාදෙතීති ආවජ්ජනං විසයෙ නින්තන්තා උප්පජ්ජති. භවඬිගං පන සබ්බදා සවිසයෙ නින්තමෙවාති විසයන්තරවිඤ්ඤාණස්ස පච්චයො හුත්වාපි තදභාවා විනා ආවජ්ජනෙන සවිසයෙ නින්තන්තාව උප්පජ්ජති. විණ්ණත්තාති ආවජ්ජනෙන විනා ඛහුලං උප්පන්නපුබ්බත්තා. සමුදාචාරත්තාති ආපාඨගතෙ විසයෙ පටිසන්ධිවිසයෙ ච ඛහුලං උප්පාදිතපුබ්බත්තා. විණ්ණත්තාති වා පුග්ගලෙන ආසෙවිතභාවො චුත්තො. සමුදාචාරත්තාති සයං ඛහුලං පවත්තභාවො. නිරොධස්ස අනන්තරපච්චයං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති ඉදං තදනන්තරමෙව නිරොධචුසනං සන්ධාය චුත්තං, න අරූපක්ඛන්ධානං විය නිරොධස්ස අනන්තරපච්චයභාවං. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං පන කිඤ්චි පරිකම්මෙන විනා උප්පජ්ජමානං නත්ථි. පරිකම්මාවජ්ජනමෙව තස්ස ආවජ්ජනන්ති අඤ්ඤස්ස විය එතස්සපි සාවජ්ජනතාය භවිතබ්බං.

අයං පනෙත්ථාධිජ්ජායො දට්ඨබ්බො – නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස න නිරොධස්ස අනන්තරපච්චයභාවෙ නින්තාදිතා අඤ්ඤත්ථ දිට්ඨා අතදත්ථපරිකම්මභාවෙ ච උප්පත්තියා, අථ ච තං තස්ස අනන්තරපච්චයො හොති,

තථා ව උප්පජ්ජති. එවං යථාචුත්තා මනෝවිඤ්ඤාණධාතු අසතිපි
 නිරාවජ්ජනුප්පත්තියං නින්තාදිභාවෙ නිරාවජ්ජනා උප්පජ්ජති. එවඤ්ච කත්වා
 “අරියමග්ගචිත්තං මග්ගානන්තරානි ඵලචිත්තානි”ති ඉදං චුත්තං. යදි හි
 නිබ්බානාරම්මණාවජ්ජනාභාවං සන්ධායෙනං චුත්තං සියා, ගොත්‍රභූවොදානානි
 නිදස්සනානි සියුං තෙහෙව එතෙසං නිරාවජ්ජනතාසිද්ධිතො. ඵලසමාපත්තිකාලෙ ව
 “පරිත්තාරම්මණං මහග්ගතාරම්මණං අනුලොමං ඵලසමාපත්තියා
 අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති වචනතො සමානාරම්මණාවජ්ජනරහිතත්තා
 “මග්ගානන්තරානි ඵලචිත්තානි”ති එවං ඵලසමාපත්තිචිත්තානි න වජ්ජෙතබ්බානි
 සියුං, ගොත්‍රභූවොදානානි පන යදිපි නිබ්බානෙ විණ්ණානි සමුදාචාරානි ව න
 භොන්ති, ආරම්මණන්තරෙ විණ්ණසමුදාචාරානෙව. ඵලසමාපත්තිචිත්තානි ව
 මග්ගචීටීතො උද්ධං තදත්ථපරිකම්මසබ්භාවාති තෙසං ගහණං න කතං,
 අනුලොමානන්තරඤ්ච ඵලසමාපත්තිචිත්තං විණ්ණං සමුදාචාරං, න
 නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනානන්තරං මග්ගානන්තරස්ස විය
 තදත්ථපරිකම්මාභාවාති “නිරොධා වුට්ඨහන්තස්සා”ති තඤ්ච නිදස්සනං.
 ආරම්මණෙන පන විනා නුප්පජ්ජතිති ඉදං එතස්ස මහග්ගතාරම්මණත්තාභාවා පුච්ඡං
 කාරෙත්වා ආරම්මණනිද්ධාරණත්ථං චුත්තං.

තත්ථාති විපාකකථායං. ජච්චන්ධපීඨසජ්ජිඋපමානිදස්සනං විපාකස්ස
 නිස්සයෙන විනා අප්පවත්තිදස්සනත්ථං. විසයග්ගාභොති ඉදං චක්ඛාදීනං
 සවිසයග්ගහණෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිවිපාකස්ස දස්සනත්ථං චුත්තං. උපනිස්සයතො
 චක්ඛාදීනං දස්සනාදිඅත්ථතො ව තස්සෙව විපාකස්ස දස්සනත්ථං.
 “උපනිස්සයමත්ථසො”ති චුත්තං. හදයවත්ථුමෙව්න යථා පුරිමචිත්තානි
 හදයවත්ථුනිස්සිතානි ව පසාදවත්ථුඅනුගතානි ව අඤ්ඤාරම්මණානි භොන්ති, න එවං
 භවඬගං, තං පනෙතං චත්ථාරම්මණන්තරරහිතං කෙවලං හදයවත්ථුමෙව නිස්සාය
 පවත්තතිති චුත්තං භොති. හදයරූපවත්ථුකන්ති ඉධාපි අඤ්ඤවත්ථානුගතන්ති
 අධිප්පායො වෙදිතබ්බො. මක්කටකස්ස හි සුත්තාරොහණං විය පසාදවත්ථුකං
 චිත්තං, සුත්තෙන ගමනාදිනි විය තදනුගතානි සෙසචිත්තානිති.
 සුත්තසට්ඨනමක්කටකවලනානි විය පසාදසට්ඨනභවඬගවලනානි සහ භොන්තිති
 දීපනතො “එකෙකං...පෙ.... ආගච්ඡති”තිපි දීපෙති.

භවඬගස්ස ආවට්ඨිතකාලොති ඉදං දොචාරිකසදිසානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං
 පාදපරිමජ්ජකසදිසස්ස ආවජ්ජනස්ස සඤ්ඤාදානසදිසො අනන්තරපච්චයභාවො එව
 භවඬගාවට්ඨනන්ති කත්වා චුත්තං. විපාකමනොධාතුආදීනං අදිස්වාච
 සම්පට්ච්ඡනාදිකරණං
 ගාල්භග්ගහණමත්තපුපුලවතුරස්සභාවවිජානනමත්තකභාපණභාවවිජානනමත්තකම්
 මොපනයනමත්තසාමඤ්ඤවසෙන චුත්තං, න ගාල්භග්ගාභකාදීනං
 කභාපණදස්සනස්ස අභාවො තංසමානභාවො ව සම්පට්ච්ඡනාදීනං අධිප්පෙතොති
 වෙදිතබ්බො.

පණ්ඩරං එතන්ති පණ්ඩරරූපදස්සනසාමඤ්ඤතො චක්ඛුච්ඤ්ඤාණමෙව දස්සනකිව්වං සාධෙතීති දීපනං වෙදිතබ්බං. එවං සොතද්වාරාදීසුපි යොජෙනබ්බං සවනාදිවසෙන. සන්තාපනවසෙන ගුළසීලො ගුළප්පයොජනො වා ගොළියකො. උපනිස්සයතොති න උපනිස්සයපච්චයං සන්ධාය චුත්තං. යස්මිං පන අසති යො න හොති, සො ඉධ “උපනිස්සයො”ති අධිප්පෙනො. ආලොකසන්තිස්සිතන්ති ඉදම්පි ආලොකෙ සති සබ්භාවං සන්ධාය චුත්තං, න උපනිස්සයපච්චයනං. මන්දලාමග්ගං නාම කිරියවිත්තස්ස පච්චයභාවං අනුපගන්ත්වා සයමෙව පවත්තමානං.

අසඬ්ඛාරිකසසඬ්ඛාරිකෙසු දොසං දිස්වාති න කම්මස්ස විරුද්ධසභාවෙන විපාකෙන භවිතබ්බන්ති අසඬ්ඛාරිකකම්මස්ස සසඬ්ඛාරිකවිපාකෙසු, සසඬ්ඛාරිකකම්මස්ස ව අසඬ්ඛාරිකවිපාකෙසු දොසං දිස්වා. අහෙතුකානං පන රූපාදීසු අහිනිපාතමත්තාදිකිව්වානං න සසඬ්ඛාරිකවිරුද්ධො සභාවොති අසඬ්ඛාරිකතා නත්ථි, අසඬ්ඛාරිකවිරුද්ධසභාවාභාවා නාපි සසඬ්ඛාරිකතාති උභයාවිරොධා උභයෙනපි තෙසං නිබ්බන්තිං අනුජානාති. විත්තනියාමන්ති තදාරම්මණනියාමං. කිරියතො පඤ්චාති ඉමෙසං...පෙ.... පතිට්ඨාතීති කිරියජවනානන්තරඤ්ච තදාරම්මණං චුත්තං. පට්ඨානෙ (පට්ඨා. 1.3.94) පන “කුසලාකුසලෙ නිරුද්ධෙ විපාකො තදාරම්මණතා උප්පජ්ජති”ති විපාකධම්මධම්මානමෙව අනන්තරා තදාරම්මණං චුත්තං. කුසලත්තිකෙ ව “සෙක්ඛා වා පුපුජ්ජනා වා කුසලං අනිච්චතො”තිආදිනා (පට්ඨා. 1.1.406) කුසලාකුසලජවනමෙව චත්වා තදනන්තරං තදාරම්මණං චුත්තං, න අඛ්‍යාකතානන්තරං, න ව කත්ථවි කිරියානන්තරං තදාරම්මණස්ස චුත්තට්ඨානං දිස්සති. විජ්ජමානෙ ව තස්මිං අවචනෙ කාරණං නත්ථි, තස්මා උපපරික්ඛිතබ්බො එසො ථෙරවාදො. විජ්ජාරිකඤ්ඤි ජවනං නාවං විය නදීසොතො භවඬ්ගං අනුබන්ධතීති යුත්තං, න පන ජලඬ්ගපෙක්ඛවතො සන්තචුත්තිං කිරියජවනං පණ්ණපුටං විය නදීසොතොති.

පිණ්ඩජවනං ජවතීති කුසලාකුසලකිරියජවනානි පිණ්ඩෙත්වා කථිතානීති තථා කථිතානි ජවනානි පිණ්ඩිතානි විය චුත්තානි, එකස්මිං වා තදාරම්මණෙ පිණ්ඩෙත්වා දස්සිතානි හුත්වා ජවිතානෙව චුත්තානි. ඉමඤ්ච පන පිණ්ඩජවනං වදන්තෙන අකුසලතො චත්තාරියෙව උපෙක්ඛාසහගතානි ගහෙත්වා ද්වාදසුපෙක්ඛාසහගතජවනානි පිණ්ඩිතානි විය චුත්තානි. පට්ඨානෙ පන “කුසලං අස්සාදෙති අහිනන්දති, තං ආරබ්භ රාගො උප්පජ්ජති. දිට්ඨි, විචිකිච්ඡා, උද්ධච්චං, දොමනස්සං උප්පජ්ජති. අකුසලෙ නිරුද්ධෙ විපාකො තදාරම්මණතා උප්පජ්ජති”ති චුත්තත්තා ඉතරානි ද්වෙ ඉට්ඨාරම්මණෙ පවත්තවිචිකිච්ඡුද්ධච්චසහගතානිපි කුසලවිපාකෙ තදාරම්මණෙ පිණ්ඩෙතබ්බානි සිද්ධං. තෙසං පන අනන්තරං අහෙතුකවිපාකෙනෙව තදාරම්මණෙන භවිතබ්බං, සො ව සන්තීරණභාවෙනෙව ගහිතොති අපුබ්බං ගහෙතබ්බං නත්ථි. අහෙතුකෙ ව පිණ්ඩෙතබ්බං නාරහන්තීති අධිප්පායෙන න පිණ්ඩෙතීති.

තිහෙතුකජවනාවසානෙ පනෙත්ථාති එතස්මිං දුතියවාදෙ
 තිහෙතුකජවනාවසානෙ තිහෙතුකතදාරම්මණං යුත්තන්ති දස්සෙතුං යුත්තං වදති
 ජවනසමානත්තා, නාලබ්භමානත්තා අඤ්ඤස්ස. පයමත්ථෙරෙන අකුසලානන්තරං
 චුත්තස්ස අහෙතුකතදාරම්මණස්ස, කුසලානන්තරං චුත්තස්ස ව
 සහෙතුකතදාරම්මණස්ස අකුසලානන්තරං උප්පත්තිං වදන්තස්ස හි පටිසන්ධිජනකං
 තිහෙතුකකම්මං දුහෙතුකාහෙතුකං විපාකං ජනයන්තම්පි තිහෙතුකජවනානන්තරං
 න ජනෙතීති න එත්ථ කාරණං දිස්සතීති එවං යුත්තං ගහෙතබ්බං අචුත්තම්පිති
 අධිජ්ජායො. අථ වා තස්මිං තස්මිං ථෙරවාදෙ යෙන අධිජ්ජායෙන
 සසඬ්ඛාරාසඬ්ඛාරවිධානාදි චුත්තං, තං තෙනෙව අධිජ්ජායෙන යුත්තං ගහෙතබ්බං,
 න අධිජ්ජායන්තරං අධිජ්ජායන්තරෙන ආලොලෙතබ්බන්ති අත්ථො.
 හෙතුසදිසමෙවාති ජනකකම්මහෙතුසදිසමෙව. මහාපකරණෙ ආචි භවිස්සතීති
 මහාපකරණෙ ආගතපාළියා පාකටං උප්පත්තිවිධානං ආචි භවිස්සතීති අධිජ්ජායෙන
 වදති.

කාමාවචරකුසලවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථාවණ්ණනා

499. අනන්තරායෙනාති පරිභානිපච්චයවිරහෙන. පටිපදාදිහෙදොති
 පටිපදාරම්මණහෙදො. තථා හි දුක්ඛපටිපදං දන්ධාහිඤ්ඤං ඤානං උප්පාදෙත්වා
 පුනථපුනං සමාපජ්ජන්තස්ස තං ඤානං තංපටිපදමෙව හොති. එතස්මිං අපරිභීනෙ
 තස්ස විපාකො නිබ්බන්තමානො තප්පටිපදොව භවිතුං අරහතීති.
 ඡන්දාධිපතෙයාදිභාවො පන තස්මිං බණ්ණ විජ්ජමානානං ඡන්දාදීනං
 අධිපතිපච්චයභාවෙන හොති, න ආගමනවසෙන. තථා හි එකමෙව ඤානං
 නානාක්ඛණ්ණසු නානාධිපතෙයාං හොති. චතුත්ථජ්ඣානස්සෙව හි
 චතුරිද්ධිපාදභාවෙන භාවනා හොති, තස්මා විපාකස්ස ආගමනවසෙන
 ඡන්දාධිපතෙයාදිතා න චුත්තා.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරවිපාකකථාවණ්ණනා

505. යථා වට්ටං ආවිනති, තථා තණ්හාදීහි අභිසඬ්ඛතං ලොකියකම්මං
 උපචිතන්ති චුච්චති. ලොකුත්තරං පන එවං න හොතීති තථා න චුත්තං.
 සුද්ධාගමනවසෙනාති අනිමිත්තාප්පණ්හිතනාමදායකෙහි සගුණාරම්මණෙහි
 විජ්ජමානෙහිපි ඵලස්ස සුඤ්ඤතනාමදානදීපනෙ අග්ගහිතභාවෙනෙව
 අවොම්ස්සෙනාති අත්ථො. ආගමනතො සුඤ්ඤතාප්පණ්හිතනාමවතො මග්ගස්ස
 ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමත්තයදානං යොජිතං, ඉතරස්සපි
 පන තථෙව යොජෙතබ්බං. නයමත්තදස්සනඤ්ඤෙනං. සගුණාරම්මණෙහි පන
 නාමත්තයවතො අනිච්චානුපස්සනානන්තරස්සපි මග්ගස්ස ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා
 අත්තනො ඵලස්ස නාමත්තයදානං න නිවාරිතන්ති. වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියා ව

විපස්සනාගමනවසෙන නාමලාභෙ මග්ගස්ස විය අනිමිත්තනාමලාභො න සියා. යථා පන මග්ගානන්තරස්ස විය වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියාපි ක්කානපටිපදාභෙදො හොති, එවං සුඤ්ඤතාදිනාමලාභෙ සති අනිමිත්තනාමඤ්ච ලභතීති. අවුපසන්තායාති ඉදං කෙනචි අඤ්ඤෙන අනන්තරිතත්තා තාදිසාය එව සද්ධාය...පෙ.... පඤ්ඤාය ව අනන්තරපච්චයභාවං සන්ධාය වුත්තං. තෙන ඡන්දාදයොපි අත්තනො අනන්තරසදිසානං ඡන්දාදීනං උප්පාදකා අධිපතිභූතා අධිපතිභූතෙ එව උප්පාදෙන්තීති ඉමමත්ථං දීපෙති.

555. කිලෙසසමුච්ඡෙදකස්ස මග්ගස්ස සමමාදිට්ඨිආදිකස්ස නියානිකසභාවස්ස ඵලෙනපි පටිප්පස්සද්ධකිලෙසෙන නියානසභාවෙනෙව භවිතබ්බං, තස්මා ඵලෙපි “මග්ගඛිගං මග්ගපරියාපන්න”න්ති වුත්තං. ඵවඤ්ච කත්වා මග්ගවිභඛිගෙ ඵලෙසු ව අට්ඨඛිගිකො පඤ්චඛිගිකො ව මග්ගො උද්ධට්ඨො, එවං බොජ්ඣක්ඛිගාපිති. මග්ගං උපාදායාති මග්ගසදිසතාය මග්ගොති ඉමමත්ථං සන්ධායාහ.

ලොකුත්තරවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අකුසලවිපාකකථාවණ්ණනා

556. ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣක්තෙසු විය න අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣක්තෙසු සන්තීරණවිසෙසො අත්ථි, අනිට්ඨාරම්මණමෙව පන අධිමත්තං මන්දඤ්ච එවං ද්විධා වුත්තං.

අකුසලවිපාකකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කිරියාබ්‍යාකතං

මනොධාතුචිත්තවණ්ණනා

566. වාතපුප්ඵන්ති මොසපුප්ඵං. තං අවිජින්නෙපි රුක්ඛෙ න ඵලති, ඡින්නරුක්ඛපුප්ඵං පන අවිජින්නෙ ඵලෙය්‍ය. එවං අවිජින්නභවමූලස්සපි පචත්තමානං යං න ඵලති, තං වාතපුප්ඵසදිසං. ඉතරස්සෙව පන පචත්තමානං ඡින්නරුක්ඛපුප්ඵසදිසං. තඤ්චි අවිජින්නෙ භවමූලෙ ඵලෙය්‍යාති.

කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුචිත්තවණ්ණනා

568. ලොලුප්පතණ්හා පභීනාති ඉමස්ස චිත්තස්ස පච්චයභූතා පූරිමා පචත්ති දස්සිතා. ඉදං පන චිත්තං විචාරණපඤ්ඤාරහිතන්ති කෙවලං සොමනස්සමත්තං උප්පාදෙන්තස්ස හොතීති. එවං වෙනියපුජාදීසුපි දට්ඨබ්බං. චත්තං කරොන්නොති ඉදං චත්තං කරොන්නස්ස ථොට්ඨබ්බාරම්මණෙ කායද්වාරචිත්තප්පචත්තිං සන්ධාය වුත්තං. පඤ්චද්වාරානුගතං හුත්වා ලබ්භමානං සන්ධාය පඤ්චද්වාරෙ එව වා ලොලුප්පතණ්හාපභානාදිපච්චවෙක්ඛණ්ණෙතූභූතං ඉදමෙව පචත්තිං සන්ධාය තත්ථ

තත්ථ “ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති” ති වුත්තන්ති “එවං තාව පඤ්චද්වාරො ලබ්භති” ති ආහ. අතීතංසාදිසු අප්පට්භතං ඤාණං වත්වා “ඉමෙහි තීහි ධම්මෙහි සමන්තාගතස්ස බුද්ධස්ස භගවතො සබ්බං කායකම්මං ඤාණානුපරිවත්ති” ති ආදිවචනතො (මහානි. 156 අත්ථතො සමානං) “භගවතො ඉදං උප්පජ්ජති” ති වුත්තවචනං විචාරෙතබ්බං. අහෙතුකස්ස මූලාභාවෙන සුප්පතිට්ඨිතතා නත්ථිති බලභාවො අපරිපුණ්ණො, තස්මා උද්දෙසවාරො “සමාධිබලං හොති, වීරියබලං හොති” ති න වුත්තං. තතො එව හි අහෙතුකානං සඬගභවාරො කුමාරකායානි ව න උද්ධටානි. තෙනෙව ඉමස්මිම්පි අහෙතුකද්වයෙ බලානි අනුද්දෙසාසඬගහිතානි. යස්මා පන වීරියස්ස විජ්ජමානත්තා සෙසාහෙතුකෙහි බලවං, යස්මා ව එත්ථ විතක්කාදීනං කුමාරපච්චයමත්තතා විය සමාධිවීරියානං බලමත්තතා අත්ථි, තස්මා නිද්දෙසවාරො “සමාධිබලං වීරියබලං” න්ති වත්වා යජිතං. යස්මා පන නෙව කුසලං නාකුසලං, තස්මා සම්මාසමාධි මිච්ඡාසමාධිති, සම්මාචායාමො මිච්ඡාචායාමොති ව න වුත්තන්ති අධිප්පායො. එවං සති මහාකිරියචිත්තෙසු ව එතං න වත්තබ්බං සියා, වුත්තඤ්ච, තස්මා සම්මා, මිච්ඡා වා නියානිකසභාවාභාවතො මග්ගපච්චයභාවං අප්පත්තා සමාධිචායාමා ඉධ තථා න වුත්තාති දට්ඨබ්බා.

574. ඉන්ද්‍රියපරොපරියත්තආසයානුසයසබ්බඤ්ඤාතාචරණඤාණානි ඉමස්සානන්තරං උප්පජ්ජමානානි යමකපාටිභාරියමහාකරුණාසමාපත්තිඤාණානි ව ඉමස්ස අනන්තරං උප්පත්තපරිකම්මානන්තරානි ඉමිනා ආවජ්ජිතාරම්මණෙයෙව පවත්තන්තිති ආහ “ඡ...පෙ.... ගණ්හන්ති” ති. මහාවිසයත්තා මහාගජො විය මහන්තන්ති මහාගජං.

රූපාවචරාරූපාවචරකිරියචිත්තවණ්ණනා

577. ඉදානි යානි කිරියානි ජාතානි, තානි වෙදිතබ්බානීති එවං යොජනා කාතබ්බා. අත්තභාවොති පඤ්චක්ඛන්ධා වුච්චන්ති.

චිත්තුප්පාදකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

2. රූපකණ්ඩං

උද්දෙසවණ්ණනා

ඉදානි රූපමබ්‍යාකතං භාජෙතබ්බං, තඤ්ච කෙනචි සමයවචන්ථානං කත්වා න සක්කා භාජෙතුං. න හි රූපස්ස චිත්තුප්පාදෙන සමයවචන්ථානං සක්කා කාතුං අචිත්තසමුට්ඨානසබ්භාවතො, චිත්තසමුට්ඨානස්ස ව අනෙකචිත්තසමුට්ඨානතාය රූපසමුට්ඨාපකචිත්තානඤ්ච කෙසඤ්චි කත්ථවි අසමුට්ඨාපනතාය වචන්ථානාභාවතො, විඤ්ඤත්තිද්වයවජ්ජිතස්ස රූපස්ස අචිත්තසභභාවතො ව, න ව රූපානං උපසම්පජ්ජ විහරණෙන සමයවචන්ථානං යුජ්ජති මහග්ගතප්පමාණානං.

කොනානං විය රූපානං උපසම්පජ්ජ විහාතබ්බතාභාවා, උපාදාරූපෙහි ච න යුජ්ජති තෙසං සහජාතාදිපච්චයභාවෙන අප්පචන්තනතො, නාපි මහාභූතෙහි යුජ්ජති කෙසඤ්චි මහාභූතානං කෙහිචි උපාදාරූපෙහි විනා පචන්තිතො අසමානකාලානඤ්ච සබ්භාවතො. න හි “යස්මිං සමයෙ පථව්ඨාතු උජ්ජන්තා හොති, තස්මිං සමයෙ චක්ඛායතනං හොති” ති සක්කා චත්තුං සොනාදිනිස්සයභූතාය පථවියා විත්තාදිසමුට්ඨානාය ච සහ චක්ඛායතනස්ස අභාවා. එවං සොනායතනාදීසුපි යොජෙතබ්බං.

මහාභූතෙහි අසමානකාලානි විඤ්ඤත්තිඋපවයාදිනිපි තස්මිං සමයෙ හොන්තිති න සක්කා චත්තුන්ති. එකස්මිඤ්ච කාලෙ අනෙකානි කලාපසහස්සානි උජ්ජජන්ති පචන්තන්ති ච, න අරූපධම්මානං විය රූපානං කලාපද්වයසභාවාවො අත්ථි. එකස්මිඤ්ච කලාපෙ චත්තමානෙ එව අඤ්ඤස්ස නිරොධො, අඤ්ඤස්ස චූජ්ජන්ති හොතිති සබ්බථා රූපාබ්‍යාකතං සමයචචත්ථානං කත්වා න සක්කා විහජිතුං. එකකාදිහි පන නයෙහි න හෙතුආදිනා සභාවෙන විහජිතුං සක්කාති තථා විහජනත්ථං විත්තුප්පාදකණ්ඩෙ තාව අවිහත්තං අබ්‍යාකතං අත්ථිති දස්සෙතුං සමයචචත්ථානෙන විනා අබ්‍යාකතස්ස සභාවතොයෙව නිද්දෙසෙ එකදෙසං නිද්දිසිත්වා නිගමනකරණස්ස අනුපපත්තිතො ච විහත්තඤ්ච අවිහත්තඤ්ච සබ්බං සඬගණ්හන්තො ආහ “කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා? කුසලා...පෙ.... අසඬබ්‍යා ච ධාතු. ඉමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා” ති. අවිහත්තෙ හි විහජිතබ්බෙ දස්සිතෙ විහජනං යුත්තං ඤාතුං ඉච්ඡාය උජ්ජාදිතායාති. එත්ථ පන විපාකකිරියාබ්‍යාකතං විහත්තත්තා න විහජිතබ්බං, අසඬබ්‍යා ච ධාතු හෙදාභාවතො. යං පනෙත්ථ හෙදයුත්තත්තා අවිහත්තත්තා ච විහජිතබ්බං, තං විහජන්තො ආහ “තත්ථ කතමං සබ්බං රූප” තිආදි. අයමෙත්ථ පාළියොජනා.

නයං දස්සෙත්වාති එත්ථ හෙට්ඨා ගහණමෙව නයදස්සනං. තං විපාකෙසු කත්වා විඤ්ඤාතත්තා කිරියාබ්‍යාකතෙසු නිස්සට්ඨං. කාමාවචරාදිභාවෙන චත්තබ්බස්ස කිරියාබ්‍යාකතස්ස වා දස්සනං, තං කත්වා කාමාවචරානිආදිකං ගහෙත්වා චුත්තත්තා නිස්සට්ඨං. පඤ්චවීසති රූපානීති පාළියං චුත්තානි දසායතනානි පඤ්චදස ච සුමුමරූපානි, උපවයසන්තතියො වා එකන්ති කත්වා හදයචත්ථුඤ්ච. ඡන්තචුතීති චක්ඛාදිදසකා සත්ත උතුසමුට්ඨානාදයො තයො අට්ඨකා උතුචිත්තජා ද්වෙ සද්දා ච. කලාපභාවෙන පචන්තරූපරූපානි “රූපකොට්ඨාසා” ති චුත්තානි රූපකලාපකොට්ඨාසභාවතො. කොට්ඨාසානි ච අංසා, අවයවානි අත්ථො. කොට්ඨන්ති වා සරීරං, තස්ස අංසා කෙසාදයො කොට්ඨාසානි අඤ්ඤෙපි අවයවා කොට්ඨාසා විය කොට්ඨාසා. නිබ්බානං නිජ්ජදෙසතො ගහිතන්ති සොපාදිසෙසනිරූපාදිසෙසරාගක්ඛයාදිඅසඬබ්‍යාදිචන්ද්‍රියභාවෙන හින්තං නිජ්ජදෙසතො ගහිතං. අත්ථතො හි එකාව අසඬබ්‍යා ධාතුති.

584. සබ්බන්ති සකලං චක්කවාළං. පරිමණ්ඩලං පරිමණ්ඩලසණ්ඨානං,
පරික්ඛෙපතො ඡන්තිංස සතසහස්සානි දස වෙව සහස්සානි අඬ්ඪචතුත්ථානි ච
යොජනසතානි හොන්තිති අත්ථො. එත්ථ ච වට්ඨං “පරිමණ්ඩල” ති චුත්තං.

වත්තාරි නභ්‍රතානීති වත්තාලීස සහස්සානි. නගවිහයාති නගාති අවිහාතබ්බා
නගසද්දනාමාති අත්ථො.

දෙවදානවාදීනං තිගාචුතාදිසර්වසෙන මහන්තානි පාතුභූතානි. තත්ථායං
වචනත්ථො – භූතානි ජාතානි නිබ්බත්තානි මහන්තානි මහාභූතානීති.
අනෙකච්ඡරියදස්සනෙන අනෙකාභූතවිසෙසදස්සනවසෙන ව මායාකාරො
මහන්තො භූතොති මහාභූතො. යක්ඛාදයො ජාතිවසෙනෙව මහන්තා භූතානි
මහාභූතා. නිරුල්ලො වා අයං මහාභූතසද්දො තෙසු දට්ඨබ්බො. පථවියාදයො පන
මහාභූතා විය මහාභූතා. භූතසද්දස්ස උභයලිඬගත්තා නපුංසකතා කතා.
මහාපරිහාරකොති එත්ථ වචනත්ථං වදන්තො ආහ “මහන්තෙහි භූතානි,
මහාපරිහාරානි වා භූතානී”ති. තත්ථ පච්ඡිමත්ථෙ පුරිමපදෙ උත්තරපදස්ස
පරිහාරසද්දස්ස ලොපං කත්වා “මහාභූතානී”ති වුච්චන්ති.

අවිචිමතොති අග්ගිස්ස. කොට්ඨසතසහස්සං එකං කොට්ඨසතසහස්සෙකං.
වක්කවාලන්ති තං සබ්බං ආණාක්ඛෙන්තවසෙන එකං කත්වා වොහරන්ති. විලීයති
බාරොදකෙන. විකීරන්ති විද්ධංසති. උපාදින්තකෙසු විකාරං දස්සෙන්තො
“පත්ථද්ධො”තිආදිමාහ. කට්ඨමුඛෙන වාති වා-සද්දො උපමත්ථො. යථා
කට්ඨමුඛස්ප්පෙන දට්ඨො පත්ථද්ධො හොති, එවං පථවිධාතුස්ප්පකොපෙන සො
කායො කට්ඨමුඛෙව හොති, කට්ඨමුඛමුඛගතො විය පත්ථද්ධො හොතීති අත්ථො.
අථ වා වා-සද්දො එවසද්දස්සත්ථෙ. “පථවිධාතුස්ප්පකොපෙන”ති එතස්ස ව පරතො
ආහරිත්වා වෙදිතබ්බො. තත්‍රායමත්ථො – “කට්ඨමුඛෙන දට්ඨොපි කායො
පථවිධාතුස්ප්පකොපෙනෙව පත්ථද්ධො හොති, තස්මා පථවිධාතුයා අවිසුත්තො සො
කායො සබ්බදා කට්ඨමුඛමුඛගතො විය හොතී”ති. අථ වා අනියමත්ථො වා-සද්දො.
තත්‍රායමත්ථො – “කට්ඨමුඛෙන දට්ඨො කායො පත්ථද්ධො හොති වා න වා හොති
මන්තාගදවසෙන, පථවිධාතුස්ප්පකොපෙන පන මන්තාගදරහිතො සො කායො
කට්ඨමුඛමුඛගතො විය හොති එකන්තපත්ථද්ධො”ති. පුතියොති කුටීතො.
මහාවිකාරානි භූතානීති මහාවිකාරානි ජාතානි, විජ්ජමානානීති වා අත්ථො. එත්ථ ව
පුරිමපදෙ උත්තරපදස්ස විකාරසද්දස්ස ලොපං කත්වා “මහාභූතානී”ති වුත්තානි.

පථවීතිආදිනා සබ්බලොකස්ස පාකටානිපි විපල්ලාසං මුඤ්චිත්වා යථාසභාවතො
පරිග්ගේහමානානි මහන්තෙන වායාමෙන විනා න පරිග්ගේහන්තීති පාකටානිපි
දුච්ඤ්ඤාසභාවත්තා “මහන්තානී”ති වුච්චන්ති. තානි හි සුච්ඤ්ඤාසානි
අමහන්තානීති ගහෙන්වා යීතො තෙසං දුප්පරිග්ගහිතතං දිස්වා “අහො මහන්තානි
එතානී”ති පජානාති. උපාදායාති එතෙන විඤ්ඤායමානා පච්ඡිමකාලකිරියා
පවත්තීති කත්වා “පචත්තරූප”න්ති වුත්තං. එවඤ්ඤි “උපාදායා”ති එතෙන
පටිච්චසමුප්පන්නතා වුත්තා හොතීති. අථ වා උපාදායති නිස්සයතීති උපාදායං,
උපාදායමෙව රූපං උපාදායරූපං, අඤ්ඤනිස්සයස්ස එකන්තනිස්සිතස්ස රූපස්සෙනං
අධිවචනං. තං පන න සත්තස්ස, නාපි වෙදනාදිතො තදභාවෙපි භාවතොති දස්සෙනුං
“චතුත්තං මහාභූතාන”න්තිආදිමාහ. භවති හි නිස්සයරූපානං සාමිභාවොති.

තිව්ධරූපසඨගභවණ්ණනා

585. පකිණ්ණකදුකෙසු අජ්ඣත්තිකදුකං මුඤ්ඤත්තිද්වයභාවතො තිකවසෙන යොජනං ගච්ඡන්තො නත්ථි, විඤ්ඤත්තිදුකො ච යොජනං න ගච්ඡති සබ්බදුකයොගීසු ආදිභූතං අජ්ඣත්තිකදුකමෙව ගහෙත්වා සෙසෙහි සබ්බදුකෙහි යොජෙත්වා තිකා වුත්තා. සක්කා හි එතෙන නයෙන අඤ්ඤෙසම්පි දුකානං දුකන්තරෙහි ලබ්භමානා තිකයොජනා විඤ්ඤාතුන්ති.

චතුර්ඛිධාරූපසඨගභවණ්ණනා

586. චතුක්කෙසු එකන්තවිත්තසමුට්ඨානස්ස විඤ්ඤත්තිද්වයභාවතො විඤ්ඤත්තිදුකාදීහි සමානගතිකො විත්තසමුට්ඨානදුකොති තෙන සහ උපාදාදුකස්ස යොජනාය ලබ්භමානොපි චතුක්කො න වුත්තො, තථා සනිදස්සනදුකාදීනං තෙන තස්ස ච ඔලාරිකදුරදුකෙහි යොජනාය ලබ්භමානා න වුත්තා, ධම්මානං වා සභාවකිච්චානි බොධෙතබ්බාකාරඤ්ච යාථාවතො ජානන්තෙන භගවතා තෙන අඤ්ඤෙසං තස්ස ච අඤ්ඤෙහි යොජනා න කතාති කිං එත්ථ කාරණපරියෙසනාය, අද්ධා සා යොජනා න කාතබ්බා, යතො භගවතා න කතාති වෙදිතබ්බා. අඤ්ඤෙ පන පකිණ්ණකදුකා අඤ්ඤෙහි පකිණ්ණකදුකෙහි යොජෙතුං යුත්තා, තෙහි යොජිතා එව. වත්ථුදුකාදීසු පන සොතසම්ඵස්සාරම්මණදුකාදයො වජ්ජෙත්වා අඤ්ඤෙහි ආරම්මණබාහිරායතනාදිලබ්භමානදුකෙහි උපාදින්නකදුකස්ස උපාදින්නුපාදානියදුකස්ස ච යොජනාය චතුක්කා ලබ්භන්ති, විත්තසමුට්ඨානදුකස්ස ච සබ්බාරම්මණබාහිරායතනාදිලබ්භමානදුකෙහි. අවසෙසෙහි පන තෙසං අඤ්ඤෙසඤ්ච සබ්බවත්ථුදුකාදීහි යොජනාය න ලබ්භන්තිති වෙදිතබ්බා.

උද්දෙසවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

රූපවිභන්ති

එකකනිද්දෙසවණ්ණනා

594. අවිජ්ජමානවිභාගස්ස විභාගාභාවදස්සනමෙව නිද්දෙසො නිව්ඡයකරණතො, තස්මා “සබ්බං රූපං න හෙතුමෙවා” තිආදිනා විභාගාභාවාධාරණෙන එව-සද්දෙන නිද්දෙසං කරොති. හෙතුහෙතුති මූලහෙතු, හෙතූපච්චයහෙතුති වා අයමත්ථො. මහාභූතා හෙතුති අයමෙවත්ථො මහාභූතා පච්චයොති එතෙනපි වුත්තොති. හෙතුපච්චයසද්දානං සමානත්ථත්තා පච්චයො එව හෙතු පච්චයහෙතු. යො ච රූපක්ඛන්ධස්ස හෙතු, සො එව තස්ස පඤ්ඤාපනාය හෙතුති වුත්තො තදභාවෙ අභාවතො. අතීතානාගතපච්චුප්පන්නානං කම්මසමාදානානං යානසො හෙතුසො විපාකන්ති එත්ථ විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු පච්චයෙසු ඉට්ඨානිට්ඨවිපාකනියාමකත්තා උත්තමං පධානං කුසලාකුසලං ගතිඋපධිකආලපයොගසම්පත්තිවිපත්තිට්ඨානනිප්ථාදිතං ඉට්ඨානිට්ඨාරම්මණඤ්ච කම්මමිව පධානත්තා “හෙතු” ති වුත්තන්ති ඉමිනා අධිප්පායෙන කම්මාරම්මණානි

“උත්තමහෙතු” ති වුත්තානි. චක්ඛති ච “ගතිඋපධිකාලපයොගා විපාකස්ස යානං, කම්මං හෙතු” ති. ඉධ පන කම්මමිච උත්තමත්තා ආරම්මණමිපි හෙතුවචනං අරහතීති “උත්තමහෙතු” ති වුත්තං. සඬ්ඛාරානන්ති පුඤ්ඤාභිසඬ්ඛාරාදීනං අවිජ්ජා සාධාරණපච්චයත්තා “හෙතු” ති වුත්තා. එරතීති ගච්ඡති පාපුණාති. පටික්ඛෙපනිද්දෙසොති ඉදං මාතිකාය ආගතපටික්ඛෙපවසෙන වුත්තං. ඉධ පන මාතිකාය න හෙතුපදාදිසඬ්ගහිතතා ච රූපස්ස වුත්තා තංතංසභාවත්තා, අවධාරිතතා ච අනඤ්ඤසභාවතො.

රූපිදුකෙ රූපිපදමෙව ඉධ “රූප” ති වුත්තං. තෙන රූපිරූපපදානං එකත්ථතා සිද්ධා හොති රූප්පනලක්ඛණයුත්තස්සෙව රූපිරූපභාවතො. උප්පන්නං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යන්ති අරූපතො විධුරං රූපස්ස සභාවං දස්සෙති. න හි අරූපං උප්පන්නං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යං යථා රූපං, තෙන රූපං උප්පන්නං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යං, න අරූපන්ති අරූපතො නිවත්තෙන්වා රූපෙ එව එතං සභාවං නියමෙති, න රූපං එතස්මිං සභාවෙ. අත්ථි හි රූපං අතීතානාගතං යං උප්පන්නං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යසභාවං න හොතීති. එතමෙව ච නියමං පුන එවසද්දෙන නියමෙති “යථා වුත්තො නියමො රූපෙ අත්ථි එව, අරූපෙ විය න නත්ථි” ති. අථ වා සබ්බං රූපන්ති භූතූපාදායරූපං කාලහෙදං අනාමසිත්වා “සබ්බං” ති වුත්තං, තං සබ්බං අරූපෙහි සමානවිඤ්ඤෙය්‍යසභාවං අතීතානාගතං නිවත්තෙනුං උප්පන්නන්ති එතෙන විසෙසෙති, තං උප්පන්නං සබ්බං රූපං ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යමෙවාති අත්ථො.

නනු එවං රූපායතනස්සපි සොනවිඤ්ඤාණාදීහි විඤ්ඤෙය්‍යතා ආපජ්ජතීති? නාපජ්ජති රූපං සබ්බං සම්පිණ්ඨෙන්වා එකන්තලක්ඛණදස්සනවසෙන එකීභාවෙන ගහෙන්වා අරූපතො විධුරස්ස ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යසභාවස්ස දස්සනතො. පච්චුප්පන්නරූපමෙව ඡහි විඤ්ඤාණෙහි විඤ්ඤෙය්‍යන්ති එතස්මිං පන නියමෙ “සබ්බං රූප” ති එත්ථායං විඤ්ඤෙය්‍යභාවනියමො න වුත්තො, අථ ඛො පච්චුප්පන්නන්ති සබ්බරූපස්ස එකන්තලක්ඛණනියමො දස්සිතො න සියා. පාළියඤ්ච විඤ්ඤෙය්‍යමෙවාති එව-කාරො වුත්තො, න උප්පන්නමෙවාති. තස්මා උප්පන්නස්සෙව මනොවිඤ්ඤෙය්‍යනියමාපත්ති නත්ථිති කිං සොනපතිතත්තෙන, තස්මා වුත්තනයෙනත්ථො යොජෙනබ්බො.

කථංවිධන්ති ගුණෙහි කථං සණ්ඨිතං. ඤාණමෙව ඤාණවත්ථු. සමානජාතිකානං සඬ්ගහො, සමානජාතියා වා සඬ්ගහො සජාතිසඬ්ගහො. සඤ්ජායන්ති එත්ථාති සඤ්ජාති, සඤ්ජාතියා සඬ්ගහො සඤ්ජාතිසඬ්ගහො, සඤ්ජාතිදෙසෙන සඬ්ගහොති අත්ථො. අඤ්ඤමඤ්ඤොපකාරවසෙන අවිජ්ජයොගෙන ච සමාධිදෙසෙ ජාතා සම්මාසතිආදයො සමාධික්ඛන්තො සඬ්ගහිතා. යත්ථ ච සතිආදිසභායවතො සමාධිස්ස අත්තතො කිච්චකරණං, සො විත්තුප්පාදො සමාධිදෙසො. සම්මාසඬ්කප්පස්ස ච අප්පනාභාවතො පටිවෙධසදිසං කිච්චන්ති සමානෙන පටිවෙධකිච්චෙන දිට්ඨිසඬ්කප්පා පඤ්ඤක්ඛන්තො සඬ්ගහිතා.

රූපවිහත්තිඑකකනිද්දෙසවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකනිද්දෙසො

උපාදාහාජනීයකථාවණ්ණනා

596. අප්පරජක්ඛාදිසත්තසමුහදස්සනං බුද්ධවක්ඛු, ඡසු අසාධාරණඤාණෙසු ඉන්ද්‍රියපරොපරියත්තඤාණං දට්ඨබ්බං. සබ්බසඬ්ඛතාසඬ්ඛතදස්සනං සමන්තවක්ඛු. “දුක්ඛං පරිඤ්ඤෙය්‍යං පරිඤ්ඤාත”න්ති (සං. නි. 5.1081; මහාව. 15) එවමාදිනා ආකාරෙන පවත්තං ඤාණදස්සනං ඤාණවක්ඛු, තම්පි පුරිමද්වයමිව කාමාවචරං. චතුසච්චධම්මදස්සනං ධම්මවක්ඛු. උපත්ථම්මභූතා චතුසමුට්ඨානිකරූපසත්තනියො සම්භාරා. සහ සම්භාරෙහි සසම්භාරං, සම්භාරවත්තං. සම්භවොති ආපොධාතූමෙව සම්භවසම්භූතමාහ. සණ්ඨානන්ති වණ්ණායතනමෙව පරිමණ්ඩලාදිසණ්ඨානභූතං. තෙසං පන විසුං වචනං තථාභූතානං අතථාභූතානඤ්ච ආපොධාතූවණ්ණායතනානං යථාචුත්තෙ මංසපිණ්ඩෙ විජ්ජමානත්තා. චුද්දසසම්භාරො හි මංසපිණ්ඩො. සම්භවස්ස චතුර්ධාතූනිස්සිතෙහි සහ චුත්තස්ස ධාතූත්තයනිස්සිතතා යොජෙතබ්බා. ආපොධාතූවණ්ණායතනානමෙව වා සම්භවසණ්ඨානාභාවා විසුං චුත්තාති චතුර්ධාතූනිස්සිතතා ච න විරුජ්ඣති. යං මංසපිණ්ඩං සෙනාදිනා සඤ්ජානන්තො න පසාදවක්ඛු. සඤ්ජානාති, පත්ථිණ්ණතාදිවිසෙසං චත්තුකාමො “පථවිපි අත්ථි”තිආදි චුත්තම්පි වදති.

සරිරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙති එතෙන අවසෙසං කණ්ඨමණ්ඩලං පටික්ඛිපති. ස්නෙහමිව සත්තක්ඛිපටලානි බ්‍යාපෙත්වා ධීතාහෙව අත්තනො නිස්සයභූතාහි චතුහි ධාතූහි කතුපකාරං තංනිස්සිතෙහි එව ආයුචණ්ණාදීහි අනුපාලිතපරිවාරිතං තිසත්තතිරූපසමුට්ඨාපකෙහි උතුචිත්තාභාරෙහි උපත්ථම්මියමානං තිට්ඨති. සත්තක්ඛිපටලානං බ්‍යාපනවචනෙන ව අනෙකකලාපගතභාවං චක්ඛුස්ස දස්සෙති. පමාණතො උභකාසිරමත්තන්ති උභකාසිරමත්තෙ පදෙසෙ පවත්තනතො චුත්තං. රූපානි මනුපස්සතිති ම-කාරො පදසන්ධිකරො. අථ වා මනුති මච්චො. උපකාරභූතෙහි සඬ්ඛතිතො. පරියායෙනාති චතුත්තං පසාදො තෙසු එකස්ස ද්විත්තඤ්චාතිපි චත්තු. යුත්තො සමානධනානං ධනං වියාති එතෙන පරියායෙන. සරිරං රූපක්ඛන්ධො එව. පටිසට්ඨනමෙව නිසංඝො පටිසට්ඨනානිසංඝො. රූපාහිමුඛභාවෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස නිස්සයභාවාපත්තිසඬ්ඛාතො පටිසට්ඨනතො ජාතො වා නිසංඝො පටිසට්ඨනානිසංඝො.

පරිකප්පවචනං “සචෙ ආපාථං ආගච්ඡෙය්‍යා”ති හෙතුකිරියං, “පස්සෙය්‍යා”ති ඵලකිරියඤ්ච පරිකප්පෙත්වා තෙන පරිකප්පෙන වචනං. එත්ථ ව හෙතුකිරියා අනෙකත්තා අචුත්තාපි විඤ්ඤායනීති දට්ඨබ්බා. “පස්සෙ වා”ති ඉමිනා වචනෙන තිසුපි කාලෙසු චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස නිස්සයභාවං අනුපගච්ඡන්තං චක්ඛුං සඬ්ඛණ්භාති. දස්සනෙ පරිණායකභාවො දස්සනපරිණායකට්ඨො. යථා හි ඉස්සරො

“ඉඳඤ්චිදඤ්ච කරොමා” ති වදන්තො තස්මිං තස්මිං කිච්චෙ සපුරිසෙ පරිණායති පවත්තයති, එවම්දම්පි චක්ඛුසම්ඵස්සාදීනං නිස්සයභාවෙන තෙ ධම්මෙ දස්සනකිච්චෙ ආණාපෙන්තං විය පරිණායතීති චක්ඛුති වුවවති. චක්ඛතීති හි චක්ඛු, යථාචුත්තෙන නයෙන ආචික්ඛති පරිණායතීති අත්ථො. අථ වා සමච්ඡමානි රූපානි චක්ඛති ආචික්ඛති, පකාසෙතීති වා චක්ඛු. සඤ්ජායන්ති එත්ථානි සඤ්ජාති. කෙ සඤ්ජායන්ති? ඵස්සාදීති. තථා සමොසරණං. චක්ඛුසම්ඵස්සාදීනං අත්තනො තික්ඛමන්දභාවානුපවත්තනෙන ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති. නිච්චං ධූවං අත්තාති ගහිතස්සපි ලුප්ඡනපලුප්ඡනට්ඨෙන. චළඤ්ජන්ති පටිසන්ති එතෙනාති චළඤ්ජනං, තංද්වාරිකානං ඵස්සාදීනං චළඤ්ජනට්ඨෙන.

597. පුබ්බෙ චුත්තො පරිකප්පො එව විකප්පනත්ථො. සට්ඨයමානමෙවාති පසාදස්ස අභිමුඛභාවට්ඨෙසසං ගච්ඡන්තමෙව.

599. රූපං ආරබ්භ චක්ඛුසම්ඵස්සාදීනං උප්පත්තිවචනෙනෙව තෙසං තංද්වාරිකානං අඤ්ඤෙසඤ්ච රූපං ආරබ්භ උප්පත්ති චුත්තා හොති. යථා ච තෙසං රූපං පච්චයො හොති, තෙන පච්චයෙන උප්පත්ති චුත්තා හොතීති අධිප්පායෙන “ඉමිනා” තිආදිමාහ. තත්ථ චක්ඛුපසාදවත්ථුකානං ඵස්සාදීනන්ති ඉමිනා වචනෙන තදාලම්ඛනරූපාරම්මණකාය තංසදිසානං මනොධාතුආදීනඤ්ච පුරෙජාතපච්චයෙන උප්පත්ති දස්සිතාති දට්ඨබ්බා. යත්ථ පන විසෙසො අත්ථී, තං දස්සෙතුං “චක්ඛුද්වාරජවනවීථිපරියාපන්තාන” න්තිආදිමාහ. තානි හි රූපං ගරුං කත්වා පවත්තමානස්සාදනාහිනන්දනභූතානි තංසම්පයුත්තානි ච ආරම්මණාධිපතිආරම්මණුපනිස්සයෙහි උප්පජ්ජන්ති, අඤ්ඤානි ආරම්මණපුරෙජාතෙනෙවාති එවං “ආරබ්භා” ති වචනං ආරම්මණපච්චයතො අඤ්ඤපච්චයභාවස්සපි දීපකං, ආරම්මණවචනං ආරම්මණපච්චයභාවස්සෙවාති අයමෙතෙසං විසෙසො.

600. සුභාතීති යොතවිඤ්ඤාණස්ස නිස්සයභාවෙන සුභාති. ජිව්භාසද්දෙන විඤ්ඤායමානා කිරියා සායනන්ති කත්වා “සායනට්ඨෙනා” ති ආහ. කුච්ඡිතානං දුක්ඛසම්පයුත්තඵස්සාදීනං ආයොති කායො, දුක්ඛදුක්ඛවිපරිණාමදුක්ඛානං වා. කායායතනස්ස ඛ්‍යාපිතාය චක්ඛුපසාදෙ කායපසාදභාවොපි අත්ථී, තෙන චක්ඛුපසාදස්ස අනුච්චිධත්තා නො ඛ්‍යාපිතා ච න සියා, චුත්තා ච සා. තස්මා චක්ඛුපසාදස්ස ථොට්ඨබ්බාවභාසනං කායපසාදස්ස ච රූපාවභාසනං ආපන්නන්ති ලක්ඛණසම්මිස්සනං වොදෙති. චක්ඛුකායානං අඤ්ඤනිස්සයන්තා කලාපන්තරගතතාය “අඤ්ඤස්ස අඤ්ඤත්ථ අභාවතො” ති ආහ. රූපරසාදිනිදස්සනං සමානනිස්සයානඤ්ච අඤ්ඤමඤ්ඤසභාවානුපගමෙන අඤ්ඤමඤ්ඤස්මිං අභාවො, කො පන වාදො අසමානනිස්සයානන්ති දස්සෙතුං චුත්තං.

රූපාභිසාකාරහො ච යො භූතජ්ජසාදො වාති රූපාභිසාකාරභූතජ්ජසාදො. එවංලක්ඛණං චක්ඛු. රූපාභිසාතොති ච රූපෙ, රූපස්ස වා අභිසාතොති අත්ථො.

පරිපූර්ණාපරිපූර්ණායතනත්තභාවනිබ්බත්තකස්ස කම්මස්ස නිදානභූතා
කාමතණ්හා රූපතණ්හා ච තදායතනිකභවපත්ථනාභාවතො දට්ඨුකාමතාදිවොභාරං
අරහතීති දුතියො නයො සබ්බත්ථ චුත්තො. තත්ථ දට්ඨුකාමතානිදානං කම්මං
සමුට්ඨානමෙතෙසන්ති දට්ඨුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානානි, එවංවිධානං භූතානං
පසාදලක්ඛණං චක්ඛු, එවංවිධො වා භූතප්පසාදො දට්ඨුකාමතානි...පෙ.... පසාදො.
එවංලක්ඛණං චක්ඛු. රූපෙසු පුග්ගලස්ස වා විඤ්ඤාණස්ස වා ආවිඤ්ජනරසං.

කායො සබ්බෙසන්ති කො එත්ථ විසෙසො, නනු තෙජාදිඅධිකානඤ්ච භූතානං
පසාදා සබ්බෙසංයෙවාවති? සච්චමෙනං, ඉදං පන “සබ්බෙස”න්ති වචනං
“සමානාන”න්ති ඉමමත්ථං දීපෙති අනුවත්තමානස්ස එකදෙසාධිකභාවස්ස
නිවාරණවසෙන චුත්තත්තා. තෙජාදීනන්ති පදීපසඬ්ඛාතස්ස තෙජස්ස ඔහාසෙන
වායුස්ස සද්දෙන පථවියා ගන්ධෙන බෙළසඬ්ඛාතස්ස උදකස්ස රසෙනානි පුරිමවාදෙ
පච්ඡිමවාදෙ ච යථායොගං තංතංභූතගුණෙහි අනුග්ගස්භාවතො රූපාදිග්ගහණ
උපකරිතබ්බතොති අත්ථො. රූපාදීනං අධිකභාවදස්සනතොති අග්ගිමිහි රූපස්ස
පහස්සරස්ස වායුමිහි සද්දස්ස සභාවෙන සුයාමානස්ස පථවියා සුරහිආදිතො
ගන්ධස්ස ආපෙ ච රසස්ස මධුරස්ස විසෙසයුත්තානං දස්සනතො “රූපාදයො තෙසං
ගුණා”ති පයමවාදී ආහ. තස්සෙව ච “ඉච්ඡෙය්‍යාමා”තිආදිනා උත්තරමාහ.
ඉමිනාවුපායෙන දුතියවාදිස්සපි නිග්ගහො හොතීති.

අථ වා රූපාදිවිසෙසගුණෙහි තෙජආකාසපථවීආපවායුහි චක්ඛාදීනි කතානීති
චදන්තස්ස කණාදස්ස වාදං තතියං උද්ධරිත්වා තං නිග්ගහෙතුං “අථාපි
චදෙය්‍ය”න්තිආදි චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. ආසවෙ උපලබ්භමානොපි ගන්ධො පථවියා
ආපොසංයුත්තාය කප්පාසතො විසදිසායානි න කප්පාසගන්ධස්ස අධිකභාවාපත්තීති
වෙ? න, අනභිභූතත්තා. ආසවෙහි උදකසංයුත්තා පථවී උදකෙන අභිභූතා, න
කප්පාසපථවීති තස්සායෙව අධිකෙන ගන්ධෙන හවිතබ්බන්ති.
උණ්හොදකසඤ්ඤුත්තො ච අග්ගි උපලබ්භනීයො මහන්තොති කත්වා තස්ස
එස්සො විය වණ්ණොපි පහස්සරො උපලබ්භිතබ්බොති උණ්හොදකවණ්ණතො
අග්ගිනා අනභිසම්බන්ධස්ස සීතුදකස්ස වණ්ණො පරිභායෙථ. තස්මාති
එතස්සුභයස්ස අභාවා. තදභාවෙන හි රූපාදීනං තෙජාදිවිසෙසගුණතා නිවත්තිතා,
තංනිවත්තනෙන “තෙජාදීනං ගුණෙහි රූපාදීහි අනුග්ගස්භාවතො”ති ඉදං කාරණං
නිවත්තිතන්ති. එවං පරම්පරාය උභයාභාවො විසෙසකප්පනප්පහානස්ස කාරණං
හොතීති ආහ “තස්මා පභායෙථෙත”න්තිආදි. එකකලාපෙපි රූපරසාදයො විසදිසා,
කො පන වාදො නානාකලාපෙ චක්ඛාදයො භූතවිසෙසාභාවෙපිති දස්සෙතුං
රූපරසාදිනිදස්සනං චුත්තං.

යදි භූතවිසෙසො නත්ථී, කිං පන චක්ඛාදිවිසෙසස්ස කාරණන්ති තං දස්සෙතුං
“යං අඤ්ඤමඤ්ඤස්සා”තිආදිමාහ. එකමිපි කම්මං
පඤ්චායතනිකත්තභාවපත්ථනානිප්ඵන්නං චක්ඛාදීනං විසෙසහෙතුත්තා
“අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස අසාධාරණ”න්ති ච “කම්මවිසෙසො”ති ච චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං.
න හි තං යෙන විසෙසෙන චක්ඛුස්ස පච්චයො, තෙනෙව සොතස්ස හොති

ඉන්ද්‍රියන්තරාභාවජපත්තිනො. “පටිසන්ධික්ඛණේ මහග්ගතා එකා චෙතනා කටත්තාරුපානං කම්මපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 2.12.78) වචනෙන පටිසන්ධික්ඛණේ විජ්ජමානානං සබ්බෙසං කටත්තාරුපානං එකා චෙතනා කම්මපච්චයො හොතිති විඤ්ඤායති. නානාචෙතනාය හි තදා ඉන්ද්‍රියුජපත්තියං සති පරිත්තෙන ච මහග්ගතෙන ච කම්මුතා නිබ්බත්තිතං කටත්තාරුපං ආපජ්ජෙය්‍යාති න චෙකා පටිසන්ධි අනෙකකම්මනිබ්බත්තා හොතිති සිද්ධමෙකෙන කම්මෙන අනෙකින්ද්‍රියුජපත්ති හොතිති. අනල්ලිතො නිස්සයො එතස්සාති අනල්ලිතනිස්සයො, රූපසද්දසඬ්ඛාතො විසයො. ගන්ධරසානං නිස්සයා ඝාතජීවහානිස්සයෙ අල්ලියන්තිති තෙ නිස්සයවසෙන අල්ලිතා, ඵොට්ඨබ්බං සයං කායනිස්සයඅල්ලිතං භූතත්තයත්තා. දුරෙ...පෙ.... සම්පත්තො එව නාම පටිසට්ඨනනිසංසජනකතොති අධිජ්ජායො. සද්දො පන ධාතුපරම්පරාය වායු විය ආගන්ත්වා නිස්සයවසෙන සොතනිස්සයෙ අල්ලියිත්වා සොතං සට්ඨෙත්වා වචත්ථානං ගච්ඡන්තො සණ්ඨං වචත්ථානං ගච්ඡතිති වුත්තො. එවං පන සතිවිත්තසමුට්ඨානං සද්දායතනං සොතවිඤ්ඤාණස්ස කදාවිපි ආරම්මණපච්චයො න සියා. න හි බහිද්ධා විත්තසමුට්ඨානුජපත්ති උපපජ්ජතිති.

වීරෙන සුයොය්‍යාති කස්මා එතං වුත්තං, නනු දුරෙ ධීතෙහි රජකාදිසද්දා වීරෙන සුයන්තිති? න, දුරාසන්නානං යථාපාකටෙ සද්දෙ ගහණවිසෙසතො. යථා හි දුරාසන්නානං වචනසද්දෙ යථා පාකටිභූතෙ ගහණවිසෙසතො ආකාරවිසෙසානං අග්ගහණං ගහණඤ්ච හොති, එවං රජකාදිසද්දෙපි ආසන්නස්ස ආදිතො පභූති යාචාවසානා කමෙන පාකටිභූතෙ දුරස්ස වාවසානෙ මජ්ඣෙ වා පිණ්ඩවසෙන පවත්තිපාකටිභූතෙ නිව්ජයගහණානං සොතවිඤ්ඤාණවීරියා පරතො පවත්තානං විසෙසතො ලහුකං සුතො වීරෙන සුතොති අභිමානො හොති. සො පන සද්දො යත්ථ උජ්ජන්තො, තං නිස්සිතොව අත්තතො විජ්ජමානක්ඛණේ සොතස්ස ආපාඨමාගච්ඡති. දුරෙ ධීතො පන සද්දො අඤ්ඤත්ථ පටිසොසුජපත්තියා භාජනාදිවලනස්ස ච අයොකන්තො විය අයොවලනස්ස පච්චයො හොතිති දට්ඨබ්බො. යථා වා සණ්ඨාහිසානානුජාති භූතාති අනුරවස්ස නිස්සයභූතාති සට්ඨනසභාවාති, එවං සට්ඨනානුජාති යාව සොතජ්ජසාදා උජ්ජන්තිවසෙන ආගතාති භූතාති සට්ඨනසභාවානෙවාති තංනිස්සිතො සද්දො නිස්සයවසෙන ධාතුපරම්පරාය සට්ඨෙත්වා සණ්ඨං වචත්ථානං ගච්ඡතිති වුත්තො. අසුකදිසාය නාමාති න පඤ්ඤායෙය්‍ය. කස්මා? සොතජ්ජදෙසස්සෙව සද්දස්ස ගහණතො.

විසමෙ අජ්ඣාසයො එතස්සාති විසමජ්ඣාසයො, අජ්ඣාසයරහිතමපි චක්ඛු විසමනින්තත්තා විසමජ්ඣාසයං විය හොතිති “විසමජ්ඣාසය”න්ති වුත්තං. චක්ඛුමතො වා පුග්ගලස්ස අජ්ඣාසයවසෙන චක්ඛු “විසමජ්ඣාසය”න්ති වුත්තං.

කණ්ණකූපජ්ද්දෙයෙව පවත්තනතො ආරම්මණග්ගහණහෙතුතො ච තත්ථෙව “අජ්ඣාසයං කරොති”ති වුත්තං. තස්ස සොතස්ස සොතවිඤ්ඤාණනිස්සයභාවෙන සද්දසවනෙ. අජ්ජාකාසොපි වට්ඨතිති එතස්ස අට්ඨකථාධිජ්ජායෙන අත්ථං වදන්තො

“අත්තොලෙණස්මි”න්ති ආදිමාහ. අත්තනො අධිප්පායෙන වදන්තො “කිං එතාය ධම්මතායා”ති ආදිමවොච.

වාතුපනිස්සයො ගන්ධො ගොවරො එතස්සාති වාතුපනිස්සයගන්ධගොවරං. එත්ථ ච ගන්ධග්ගණස්ස වාතො උපනිස්සයො, තබ්බොභාරෙන පන ගන්ධො “වාතුපනිස්සයො”ති වුත්තො. අථ වා වාතො එව උපනිස්සයො වාතුපනිස්සයො. කස්සාති? ඝාතවිඤ්ඤාණස්ස. සො සහකාරිපච්චයන්තරභූතො එතස්ස අත්ථිති වාතුපනිස්සයො, ගන්ධො පච්චයො.

ආපො ච සහකාරිපච්චයන්තරභූතො බෙළාදිකො. තථා පථවී. ගහෙනබ්බස්ස හි ඵොට්ඨබ්බස්ස උප්පිළියමානස්ස ආධාරභූතා පථවී කායස්ස ච ඵොට්ඨබ්බෙන උප්පිළියමානස්ස නිස්සයභූතානං ආධාරභූතා සබ්බදා ඵොට්ඨබ්බගහණස්ස උපනිස්සයොති. උප්පිළනෙන පන විතා ඵොට්ඨබ්බගහණෙ කායායතනස්ස නිස්සයභූතා පථවී උපනිස්සයොති දට්ඨබ්බා. සබ්බදාපි ච තස්සා උපනිස්සයභාවො යුත්තො එව.

පඤ්චවණ්ණානන්ති වචනං තදාධාරානං සුත්තානං නානත්තදස්සනත්ථං. පඤ්චප්පකාරා පඤ්චවණ්ණා. එකන්තකොති ඉදං සබ්බදා උප්පිළනෙන විනිබ්භුජ්ජිතුං අසක්කුණෙය්‍යානං කලාපන්තරරූපානං සබ්භාවා තෙසං නිවත්තනත්ථං වුත්තං. න හි තාති එකන්තෙන අවිනිභුත්තාති කලාපන්තරගතත්තාති.

616. වණ්ණනිභාති රූපායතනමෙව නිද්දිට්ඨන්ති තදෙව අපෙක්ඛිත්වා “සනිදස්සන”න්ති නපුංසකනිද්දෙසො කතො. තස්මාති නිප්පරියායරූපානං නීලාදීනං චූස්ත්වා අජානිතබ්බතො දීඝාදීනඤ්ච චූස්ත්වා ජානිතබ්බතො න නිප්පරියායෙන දීඝං රූපායතනං. තං තං නිස්සායාති දීඝාදිසන්තිවෙසං භූතසමුදායං නිස්සාය. තථා තථා යීතන්ති දීඝාදිසන්තිවෙසෙන යීතං වණ්ණසමුදායභූතං රූපායතනමෙව දීඝාදිවොභාරෙන භාසිතං. අඤ්ඤමඤ්ඤපරිච්ඡින්නං එකස්මිං ඉතරස්ස අභාවා. විසයගොචරානං විසෙසො අනඤ්ඤත්ථභාවො තබ්බහුලවාරිතා ච චක්ඛුචිඤ්ඤාණස්ස.

620. භෙරිසද්දාදීනඤ්ච වාදිතසද්දත්තා “වුත්තාවසෙසාන”න්ති ආහ. අමනුස්සවචනෙන න මනුස්සෙහි අඤ්ඤ පාණිනො එව ගහිතා, අථ ඛො කට්ඨාදයොපිති අධිප්පායෙන “සෙසො සබ්බොපි”ති ආහ. එවං සන්තෙපි වත්ථුචිසෙසකිත්තවසෙන පාළියං අනාගතො තථා කිත්තෙතබ්බො යෙ වා පනාති වුත්තොති අධිප්පායො.

624. විස්සගන්ධොති විරූපො මංසාදිගන්ධො. ලම්බිලන්ති මධුරම්බිලං.

632. සඤ්ජානන්ති එතෙනාති සඤ්ජානනං, උපලක්ඛණං. සකෙන සකෙන කම්මවිත්තාදිතා පච්චයෙන සමුට්ඨිතානිපි ඉන්ථිලිඨිගාදීනි ඉන්ද්‍රියසහිතෙ සරීරෙ

උප්පජ්ජමානානි තංතදාකාරානි හුත්වා උප්පජ්ජන්තීති “ඉත්ථීන්ද්‍රියං පටිච්ච සමුට්ඨහන්තී” ති වුත්තානි. ඉත්ථීලිඬිගාදීසු එව ව අධිපතිභාවා එතස්ස ඉන්ද්‍රියතා වුත්තා, ඉන්ද්‍රියසහිතෙ සන්තානෙ ඉත්ථීලිඬිගාදිආකාරරූපපච්චයානං අඤ්ඤාං අනුප්පාදනතො ඉත්ථීග්ගහණස්ස ව තෙසං රූපානං පච්චයභාවතො. යස්මා පන භාවදසකෙපි රූපානං ඉත්ථීන්ද්‍රියං න ජනකං, නාපි අනුපාලකං උපත්ථම්භකං වා, න ව අඤ්ඤකලාපරූපානං, තස්මා තං ජීවිතින්ද්‍රියං විය සකලාපරූපානං ආභාරො විය වා කලාපන්තරරූපානඤ්ච ඉන්ද්‍රියඅත්ථීඅවිගතපච්චයොති න වුත්තං. එස නයො පුරිස්සන්ද්‍රියෙපි. ලිඬිගාදිආකාරෙසු රූපෙසු රූපායතනස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤායාත්තා ලිඬිගාදීනං චක්ඛුවිඤ්ඤායානා වුත්තා.

633. උභයමිපි...පෙ.... කුසලෙන පතිට්ඨාතීති සුගතිං සන්ධාය වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. දුග්ගතියඤ්ඤි පටිසන්ධි අකුසලෙනෙවාති තදා උප්පජ්ජමානො භාවොපි අකුසලෙනෙව භවෙය්‍ය, පටිසන්ධියං විය පවත්තෙපිති. තයිදං ද්වයං යස්මා සන්තානෙ සහ න පවත්තති “යස්ස ඉත්ථීන්ද්‍රියං උප්පජ්ජති, තස්ස පුරිස්සන්ද්‍රියං උප්පජ්ජතීති? නො” තිආදිවචනතො (යම. 3.ඉන්ද්‍රියයමක.188), තස්මා උභතොබ්‍යඤ්ජනකස්සපි එකමෙවින්ද්‍රියං භොතීති වුත්තං.

635. එකන්තං කායවිඤ්ඤත්තියං කායචොභාරස්ස පවත්තිදස්සන්තං “කායෙන සංවරො සාධු” ති (ධ. ප. 361; සං. නි. 1.116) සාධකසුත්තං ආහං. භාවස්ස ගමනං පකාසනං චොපනං. ථම්මනාති වායොධාතුඅධිකානං භූතානං ථම්මනාකාරො විඤ්ඤත්තීති අත්ථො. උද්ධමිගමවාතාදයො විය හි යො වාතාධිකො කලාපො, තත්ථ භූතානං විඤ්ඤත්තිආකාරතා භොතීති. තෙනෙව “කායං ථම්මෙන්වා ථද්ධං කරොතීති ථම්මනා” ති වායොධාතුකිච්චවසෙන විඤ්ඤත්ති වුත්තා. තතො එව ව “වායොධාතුයා ආකාරො කායවිඤ්ඤත්තී” ති ව වත්තුං වට්ටති, තථා “පට්ඨිධාතුයා වචීවිඤ්ඤත්තී” ති පට්ඨිධාතුඅධිකභූතවිකාරතො.

636. පහෙදගතා වාචා එවාති තිස්ස ඵ්ඤ්ඤාති පහෙදගතා. අථ වා වචීසඬ්ඛාරෙහි විතක්කච්චාරෙහි පරිග්ගහිතා සවනවිසයභාවං අනුපනීතතාය අහින්තා තබ්බාවං නීයමානා වාචා “වචීහෙදො” ති වුච්චති. ඉරියාපට්ඨිපි උපත්ථම්මෙන්තීති යථාපවත්තං ඉරියාපථං උපත්ථම්මෙන්ති. යථා හි අබ්බොකිණ්ණෙ භවඬිගෙ වත්තමානෙ අඬිගානි ඔසිදන්ති පටිට්ඨානි විය භොන්ති, න එවං “ද්වත්තිංස ඡබ්බිසා” ති වුත්තෙසු ජාගරණවිත්තෙසු වත්තමානෙසු. තෙසු පන වත්තමානෙසු අඬිගානි උපත්ථද්ධානි යථාපවත්තිරියාපථභාවෙනෙව පවත්තන්තීති. බීණාසවානං වුතිචිත්තන්ති විසෙසෙන්වා වුත්තං, “කාමාවචරානං පච්ඡිමචිත්තස්ස උප්පාදක්ඛණෙ යස්ස චිත්තස්ස අනන්තරා කාමාවචරානං පච්ඡිමචිත්තං උප්පජ්ජස්සති, රූපාවචරෙ අරූපාවචරෙ පච්ඡිමභවිකානං, යෙ ව රූපාවචරං අරූපාවචරං උපපජ්ජන්වා පරිනිබ්බායිස්සන්ති, තෙසං චවන්තානං තෙසං වචීසඬ්ඛාරො නිරුජ්ඣිස්සති, නො ව තෙසං කායසඬ්ඛාරො නිරුජ්ඣිස්සති” ති (යම. 2.සඬ්ඛාරයමක.88) පන වචනතො අඤ්ඤාසම්පි වුතිචිත්තං රූපං න සමුට්ඨාපෙතීති විඤ්ඤායති. න හි රූපසමුට්ඨාපකචිත්තස්ස

ගම්හගමනාදිවිනිබද්ධාභාවෙන කායසඬ්ඛාරාසමුට්ඨාපනං අත්ථී, න ච යුත්තං
“චුතො ච චිත්තසමුට්ඨානඤ්චස්ස පවත්තති”ති, නාපි “චුතිචිත්තං රූපං
සමුට්ඨාපෙති”ති පාළි අත්ථීති.

**637. න කස්සතීති න විලෙඛියති. ගතන්ති විඤ්ඤාතං. අසම්ඵුට්ඨං චතුභි
මහාභූතෙහීති යස්මිං කලාපෙ භූතානං පරිච්ඡේදො, තෙනෙව අසම්ඵුට්ඨං.
විජ්ජමානෙපි හි කලාපන්තරභූතානං කලාපන්තරභූතසම්ඵුට්ඨභාවෙ
තංතංභූතවිචිත්තතා රූපපරියන්තො ආකාසොති යෙසං යො පරිච්ඡේදො, තෙහි සො
අසම්ඵුට්ඨොව, අඤ්ඤාතා පරිච්ඡින්නභාවො න සියා තෙසං භූතානං
බ්‍යාපිතභාවාපත්තිතො. අබ්‍යාපිතා හි අසම්ඵුට්ඨතාති.**

**638. ලහුතාදීනං අඤ්ඤාමඤ්ඤාවිජ්ජනෙන දුබ්බිඤ්ඤායානානත්තතා චුත්තාති
තංතංවිකාරාධිකරූපෙහි තංතංනානත්තජ්ජකාසනත්ථං “එවං සන්තෙපි”තිආදිමාහ.
යථාචුත්තා ච පච්චයා තංතංවිකාරස්ස විසෙසපච්චයභාවතො චුත්තා, අවිසෙසෙන
පන සබ්බෙ සබ්බෙසං පච්චයාති.**

**641. ආදිතො චයො ආවයො, පඨමුජ්ජන්ති. උපරි චයො උපවයො. පබ්බන්ධො
සන්තති. තත්ථ උද්දෙසෙ අචුත්තොපි ආවයො උපවයසද්දෙනෙව විඤ්ඤායතීති
“යො ආයතනානං ආවයො පුනස්පුනං නිබ්බන්තමානානං, සොව රූපස්ස
උපවයො”ති ආහ. පාළියං පන උප-සද්දො පඨමත්ථො උපරිඅත්ථො ච භොතීති
“ආදිචයො උපවයො, උපරිචයො සන්තති”ති අයමත්ථො විඤ්ඤායතීති. අඤ්ඤාතා
හි ආවයසඬ්ඛාතස්ස පඨමුජ්ජපාදස්ස අචුත්තතා ආපජ්ජෙයා.**

එවන්ති “යො ආයතනානං ආවයො”තිආදිනිද්දෙසෙන කිං කථිතං භොතී?
ආයතනෙන ආවයො කථිතො. ආවයුපවයසන්තතියො හි නිබ්බන්තිභාවෙන
ආවයො එවාති ආයතනෙහි ආවයාදීනං පකාසිතත්තා තෙහි ආවයො කථිතො.
ආයතනානං ආවයාදිවෙනෙනෙව ආවයසභාවාති උජ්ජාදමම්මානි ආයතනානීති
ආවයෙන තංපකතිකානි ආයතනානි කථිතානි. ලක්ඛණඤ්ඤි උජ්ජාදො, න
රූපරූපන්ති. තෙනෙවාධිජ්ජායෙනාහ “ආයතනමෙව කථිත”න්ති. ආවයඤ්ඤි
ලක්ඛණං කථයන්තෙන තංලක්ඛණානි ආයතනානෙව කථිතානි භොන්තීති. එවම්පි
කිං කථිතං භොතීති ආයතනාවයෙහි ආවයායතනෙහි ආවයමෙව ආයතනමෙව
කථෙත්තෙන උද්දෙසෙ නිද්දෙසෙ ච ආවයොති ඉදමෙව අවත්වා
උපවයසන්තතියො උද්දිසිත්වා තෙසං විහජ්ජනවසෙන ආයතනෙන ආවයකථනාදිනා
කිං කථිතං භොතීති අධිජ්ජායො. ආවයොති උපවයමාහ, උපවයොති ච සන්තතිං.
තදෙවුභයං යථාක්කමං විවරන්තො “නිබ්බන්ති වඩ්ඪි කථිතා”ති ආහ.
උපවයසන්තතියො හි අත්ථතො එකත්තා ආවයොවාති තදුද්දෙසවිහජ්ජනවසෙන
ආයතනෙන ආවයකථනාදිනා නිබ්බන්තිවඩ්ඪිආකාරනානත්තං ආවයස්ස කථිතන්ති
අත්ථො. ඉමමෙවත්ථං විභාවෙතුං “අත්ථතො හි”තිආදිමාහ. යස්මා ච උභයම්පි
එතං ජාතිරූපස්සෙවාධිවචනං, තස්මා ජාතිරූපස්ස ලක්ඛණාදිවිසෙසෙසු ආවයාදීසු

පවත්තිආදීසු ව ආවයාදිලක්ඛණාදිකො උපවයො, පවත්තිආදිලක්ඛණාදිකා සන්තතිති වෙදිතබ්බාති අත්ථො.

643. පකතිනිද්දෙසාති එලවිපච්චනපකතියා නිද්දෙසා, ජරාය පාපුණිතබ්බං එලමෙව වා පකති. න ච ඛණ්ඩිච්චාදිනෙව ජරාති කලලකාලතො පභුති පුරිමරූපානං ජරාපත්තක්ඛණෙ උප්පජ්ජමානාති පච්ඡිමරූපාති පරිපක්කරූපානුරූපාති පරිණතපරිණතාති උප්පජ්ජන්තිති අනුක්කමෙන සුපරිණතරූපපරිපාකකාලෙ උප්පජ්ජමානාති ඛණ්ඩිච්චාදිසභාවාති උප්පජ්ජන්ති. තාති උදකාදිමග්ගෙසු තිණරුක්ඛසංභග්ගතාදයො විය පරිපාකගතමග්ගසඬ්ඛාතෙසු පරිපක්කරූපෙසු උප්පන්නාති ජරාය ගතමග්ගොඉව්වෙව චුත්තාති, න ජරාති. අවිඤ්ඤායමානන්තරජරා අවිච්ජරා. මරණෙ උපනයනරසා.

644. තං පත්ථාති තං අත්තනො එව බයවයසඬ්ඛාතං සභාවං පත්ථා රූපං බියති වෙති හිජ්ජති. පොථෙත්ථා පාතිතස්ස දුබ්බලතා පරාධිනතා සයනපරායණතා ව හොති, තථා ජරාහිභූතස්සාති පොථකසදිසී ජරා.

645. කත්තබ්බතොති කත්තබ්බසභාවතො. විසාණාදීනං තරච්ඡබෙළුතෙමිතානං පාසාණානං විය ථද්ධභාවාභාවතො අභිච්චිජිකානං විය සවිසත්තාභාවතො ව සුබ්බමතා චුත්තා. ඔජාලක්ඛණොති එත්ථ අඬ්ගමඬ්ගානුසාරිතො රසස්ස සාරො උපත්ථමහබලකාරො භූතනිස්සිතො එකො විසෙසො ඔජාති.

උපාදාභාජනීයකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නොඋපාදාභාජනීයකථාවණ්ණනා

646. න උපාදියතෙවාති න නිස්සයති එව, කිත්තු නිස්සයති ව නිස්සියති වාති අත්ථො.

647. පුරිමා පනාති පඤ්චවිධසඬ්ගහෙ පථවිධාතුආපොධාතුතෙජොධාතුවායොධාතුනං පුරිමුද්දෙසවසෙන චුත්තං. ථොට්ඨබ්බායතනනිද්දෙසෙ වා චුත්තානං පථවිධාතුආදීනං පුරිමා උද්දෙසෙ චුත්තා ආපොධාතුති අධිප්පායො, චුත්තස්ස වා ථොට්ඨබ්බායතනස්ස අතීතතාය පච්ඡිමතා, අනාගතතාය ව ආපොධාතුයා පුරිමතා චුත්තාති දට්ඨබ්බා. ආයුති ජීවිතින්ද්‍රියං. කම්මජතෙජං උස්මා. යං කිඤ්චි ධාතුං...පෙ.... එකප්පභාරෙන නුප්පජ්ජතිති එකස්මිං බණ අනෙකාසු පථවිසු ආපාථගතාසු තාසු තාසු සහ නුප්පජ්ජති, තථා තෙජවායුසු වාති අත්ථො. අනෙකෙසු ආරම්මණෙසු සන්නිපතිතෙසු ආභුජිතවසෙන ආරම්මණපසාදාධිමත්තතාවසෙන ව පඨමං කත්ථවි උප්පත්ති දස්සිතා, අඤ්ඤත්ථ ව පන උප්පත්ති අත්ථි එව. සායං ආරම්මණතො ආරම්මණන්තරසඬ්ඛන්ති යෙන උපායෙන හොති, තස්ස විජානනත්ථං පුච්ඡති “කථං පන විත්තස්ස ආරම්මණතො සඬ්ඛන්ති හොති”ති.

651. අයපිණ්ඩිආදිසු පථවිධාතු තාදිසාය ආපොධාතුයා අනාබද්ධා සන්ති විසරොයා, තස්මා “තානි ආපොධාතු ආබන්ධිත්වා බද්ධානි කරොති”ති වුත්තං. යථා හි යුත්තප්පමාණං උදකං පංසුචුණ්ණානි ආබන්ධිත්වා මත්තිකාපිණ්ඩං කත්වා යපෙනි, එවං අයොපිණ්ඩිආදිසුපි තදනුරූපපච්චයෙහි තත්ථෙව උප්පන්නා ආපොධාතු තථා ආබන්ධිත්වා යපෙනීති දට්ඨබ්බා.

අච්ඡිසිත්වා පතිට්ඨා හොතීති ආපොධාතුයා අථොට්ඨබ්බභාවතො වුත්තං, තථා “අච්ඡිසිත්වාච ආබන්ධතී”ති. න හි යථා ථොට්ඨබ්බධාතුනං ථොට්ඨබ්බභාවෙන අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනා, එවං ථොට්ඨබ්බාථොට්ඨබ්බධාතුනං හොතීති අධිප්පායො වෙදිතබ්බො. අවිනිබ්බොගවුත්තීසු හි භූතෙසු අඤ්ඤමඤ්ඤනිස්සයනා අඤ්ඤමඤ්ඤපච්චයභූතෙසු න සක්කා නිවාරෙතුං, නාපි සහජාතෙසු අවිනිබ්බොගතාය එකීභූතෙසු චූසනාචූසනානි විවාරෙතුං යුත්තානීති. න උණ්භා හුත්වා ක්කායතීති තෙජොසභාවතංයෙව පටික්ඛිපති, න සිත්තං අනුජානාති, තෙජොසභාවපටික්ඛෙපෙනෙව ච සිත්තඤ්ඤව පටික්ඛිත්තං හොති. තෙජො එව හි සිතං හිමපාතසමයාදිසු සිතස්ස පරිපාවකතාදස්සනතො, සිතුණ්භානඤ්ඤව අඤ්ඤමඤ්ඤපටිපක්ඛභාවතො උණ්භෙන සහ න සිතං භූතන්තරං පවත්තතීති යුජ්ජති. උණ්භකලාපෙ පන සිතස්ස අප්පවත්ති සිතකලාපෙ ච උණ්භස්ස ද්විත්තං අඤ්ඤමඤ්ඤපටිපක්ඛත්තා තෙජොවිසෙසභාවෙ යුජ්ජතීති. භාවඤ්ඤථත්තන්ති බරානං ගුළාදීනං දවතා මුදුතා රසාදීනඤ්ඤව දවානං බරතා පච්චයවිසෙසෙහි ඔමත්තාධිමත්තපථවිධාතුආදිකානං උප්පත්ති. ලක්ඛණඤ්ඤථත්තං කක්ඛලාදිලක්ඛණවිජහනං, තං එතෙසං න හොති, ඔමත්තාධිමත්තතාසඬාතං භාවඤ්ඤථත්තංයෙව හොතීති අත්ථො.

652. අනුපාදින්නාදිනංයෙවානි එකන්තඅනුපාදින්නඑකන්තනවිත්තසමුට්ඨානාදිනං නිද්දෙසෙසු ගහණෙසු ගහිතානි අත්ථො. යං වා පනඤ්ඤමිෂීති පන වචනෙන පුරිමානමිපි නකම්මස්සකතත්තාභාවාදිකං දීපෙනි. තා හි අනුපාදින්නාදිනකම්මස්සකතත්තාදිවචනානං සමානත්ථත්තා එකෙන අවත්තබ්බත්තෙ ඉතරෙතපි අවත්තබ්බා සියුං, වත්තබ්බත්තෙ වා වත්තබ්බා. තස්මා එකන්තාකම්මජාදිස්ථෙව ගහෙතබ්බත්තා තා අනෙකන්තෙසු න ගහිතානි දට්ඨබ්බා.

666. එකන්ත ...පෙ.... පඤ්ඤායති තෙසං විකාරත්තා, අනිප්ඵන්නත්තා පන තස්ස උප්පාදො න කෙනවි සක්කා වත්තුන්ති අධිප්පායො.

දුකනිද්දෙසවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චතුක්කනිද්දෙසවණ්ණනා

966. පච්ඡිමපදස්සානි විඤ්ඤාතපදස්ස. සබ්බමෙව හි රූපං විඤ්ඤාතන්ති තස්ස අභින්නබ්බත්තා විඤ්ඤාතතො අඤ්ඤං දිට්ඨං සුතං මුතඤ්ඤව න හොතීති පුච්ඡං අකත්වාච විස්සජ්ජිතං. න හි සක්කා විඤ්ඤාතතො අඤ්ඤං “කතමං රූපං

දිට්ඨි”න්ති ප්‍රවිණිතූන්ති අධිජ්ජායො. යථා හි ද්විසු උද්දිට්ඨෙසු නොපාදතො
 අඤ්ඤත්තං සන්ධාය “කතමං තං රූපං උපාදා”ති ප්‍රවිණිතං, එවං දිට්ඨාදිසු චතුසු
 උද්දිට්ඨෙසු සුතාදීහි තීහිපි අඤ්ඤත්තං සන්ධාය “කතමං තං රූපං දිට්ඨි”න්ති
 ප්‍රවිණිතබ්බං සියා, තදභාවො න ප්‍රවිණිතං, එවං සුතාදිසුපිති.
 දස්සනාදිග්ගහණවිසෙසතො පන දිට්ඨාදීහි අඤ්ඤස්ස විඤ්ඤාතස්ස සබ්භාවතො ච
 චතුක්කො වුත්තො.

පඤ්චකනිද්දෙසවණ්ණනා

969. තෙජොභාවං ගතන්ති සභාවෙනෙව තෙජොභාවං පත්තන්ති අත්ථො.
 වුත්තස්සපි අඤ්ඤෙන පකාරෙන සඬගභාරහස්ස සඬගණ්හනං නයකරණං ඉධ
 දිට්ඨබ්බං, තයිදං “විඤ්ඤාත”න්ති චතුක්කපදෙපි යොජෙතබ්බං. ඵොට්ඨබ්බස්ස
 හෙදසබ්භාවො අට්ඨකො නයො.

පක්ඛණ්ණකකථාවණ්ණනා

975. නත්ථි නිවරණාති වචනෙන මිද්ධස්සපි නිවරණස්ස පභානං වුත්තං, න ච
 රූපං පභාතබ්බං, න ච රූපකායගෙඋඤ්ඤං මුනිනො නත්ථිති සක්කා චත්තුං “පිට්ඨි
 මෙ ආගිලායති, තමහං ආයමිස්සාමි”ති (ම. නි. 2.22) වචනතො.
 සවිඤ්ඤාණකසද්දොති විඤ්ඤාණෙන පචත්තිතො වට්ඨෙසාසාදිසද්දො. න හි එතානි
 ජායන්තීති පරිපච්චමානස්ස රූපස්ස පරිපච්චනං ජරා, බීයමානස්ස බයො
 අනිච්චතාති රූපභාවමත්තානි එතානි, න සයං සභාවචත්තානීති සන්ධාය වුත්තං.
 තථා ජායමානස්ස ජනනං ජාති, සා ච රූපභාවොච, න සයං සභාවචතීති “න පන
 පරමත්ථතො ජාති ජායති”ති වුත්තං.

තෙසං පච්චයො එතිස්සාති තප්පච්චයා, තප්පච්චයාය භාවො තප්පච්චයභාවො,
 තප්පච්චයභාවෙන පචත්තො වොහාරො තප්පච්චයභාවවොහාරො, තං ලහති.
 අහිනිබ්බත්තිතධම්මක්ඛණස්මිත්ති අහිනිබ්බත්තියමානධම්මක්ඛණස්මිත්ති
 අධිජ්ජායො. න හි තදා තෙ ධම්මා න ජායන්තීති ජායමානභාවොච ජාතීති යුත්තා
 තස්සා කම්මාදිසමුට්ඨානතා තංනිබ්බත්තතා ච, න පන තදා තෙ ධම්මා ජීයන්ති
 බීයන්ති ච, තස්මා න තෙසං තෙ ජීරණහිජ්ජනභාවා විත්තාදිසමුට්ඨානා තංනිබ්බත්තා
 වාති වචනං අරහන්ති. එවමපි උපාදින්න-සද්දො උපෙනෙන කම්මුතා ආදින්නතං
 වදති, න නිබ්බත්තින්ති උපාදින්නපාකහෙදානං උපාදින්නතා තෙසං වත්තබ්බාති
 වෙ? න, ආදින්න-සද්දස්ස නිබ්බත්තිවාචකත්තා. උපෙනෙන නිබ්බත්තඤ්ඤි
 උපාදින්නන්ති පච්චයානුභාවක්ඛණඤ්ඤි නිබ්බත්තිඤ්ඤි ගහෙත්වාච පචත්තො අයං
 වොහාරො තදා අභාවා ජරාමරණෙන පචත්තතීති. පට්චිවසමුප්පන්නානං ධම්මානං
 ජරාමරණත්තා තෙසං උප්පාදෙ සති ජරාමරණං හොති, අසති න හොති. න හි අජානං
 පරිපච්චති හිජ්ජති වා, තස්මා ජාතිපච්චයතං සන්ධාය “ජරාමරණං
 පට්චිවසමුප්පන්න”න්ති වුත්තං.

නිස්සයපටිබද්ධවුත්තිකොති ජායමානපරිපච්චමානභිජ්ජමානානං

ජායමානාදිභාවමත්තත්තා ජායමානාදිනිස්සයපටිබද්ධවුත්තිකා ජාතිආදයොති
වුත්තං හොති. යදි එවං උපාදායරූපානඤ්ච චක්ඛායතනාදීනං උප්පාදාදිසභාවභූතා
ජාතිආදයො තංනිස්සිකා හොන්තිති භූතනිස්සිකානං තෙසං ලක්ඛණානං
උපාදායභාවො විය උපාදායරූපනිස්සිකානං උපාදායුපාදායභාවො ආපජ්ජතිති වෙ?
න, භූතපටිබද්ධඋපාදායරූපලක්ඛණානඤ්ච භූතපටිබද්ධභාවස්ස අවිනිවත්තනතො.
අපිව එකකලාපපරියාපන්නානං රූපානං සහෙව උප්පාදාදිප්පවත්තිතො එකස්ස
කලාපස්ස උප්පාදාදයො එකෙකාව හොන්තිති යථා එකෙකස්ස කලාපස්ස
ජීවිතින්ද්‍රියං කලාපානුපාලකං “උපාදායරූප”න්ති වුවිති, එවං කලාපුප්පාදාදිසභාවා
ජාතිආදයො “උපාදායරූපානි”විවෙව වුවිති. එවං විකාරපරිච්ඡෙදරූපානි ව
යොජෙතබ්බාති.

කම්මසමුට්ඨානසම්බන්ධං උතුසමුට්ඨානං කම්මවිසෙසෙන

සුවණ්ණදුබ්බණ්ණසුසණ්ඨිතදුස්සණ්ඨිතාදිවිසෙසං හොතිති “කම්මපච්චය”න්ති
වුත්තං. කම්මවිපාකානුභවනස්ස කාරණභූතං බාහිරඋතුසමුට්ඨානං

කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං. කම්මසභායො පච්චයො, කම්මස්ස වා සභායභූතො
පච්චයො කම්මපච්චයො, සොව උතු කම්මපච්චයඋතු, සො සමුට්ඨානං එතස්සාති
කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානන්ති වචනත්ථො. සිතෙ උණ්හෙ වා කිස්මිඤ්චි උතුමහි

සමාගතෙ තතො සුද්ධට්ඨකං උප්පජ්ජති, තස්ස සො උතු සමුට්ඨානං. දුතියස්ස
සුද්ධට්ඨකස්ස උතුසමුට්ඨානිකපටිබන්ධකස්ස සො එව පුරිමො උතු පච්චයො.

තතියං පන සුද්ධට්ඨකං පුරිමඋතුසභායෙන උතුතා නිබ්බත්තත්තා පුබ්බෙ
වුත්තනයෙනෙව “උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨාන”න්ති වුත්තං. එවමයං පුරිමො උතු
තිස්සො සන්තතියො සට්ඨෙති, තතො පරං අඤ්ඤඋතුසමාගමෙ

අඤ්ඤසන්තතිත්තයං, තතො ව අඤ්ඤෙන අඤ්ඤන්ති එවං පවත්ති දට්ඨබ්බො.

තදෙනං සිතුණ්හානං අප්පබ්භූතාවෙ තංසම්ඵස්සස්ස අවිරප්පවත්තියා විරප්පවත්තියා
ව වෙදිතබ්බං, අනුපාදින්නෙන දීපනා න සන්තතිත්තයවසෙන, අථ බො

මෙසසමුට්ඨාපකමුලඋතුචසෙන පකාරන්තරෙන දට්ඨබ්බො, තං දස්සෙතුං

“උතුසමුට්ඨානො නාම වලාභකො”තිආදිමාහ. රූපරූපානං විකාරාදිමත්තභාවතො
අපරිනිජ්ජන්නතා වුත්තා. තෙසඤ්ඤි රූපවිකාරාදිභාවතො රූපතාති අධිප්පායො.

රූපවිකාරාදිභාවතො එව පන රූපෙ සති සන්ති, අසති න සන්තිති

අසඬ්ඛතභාවනිවාරණත්ථං පරිනිජ්ජන්නතා වුත්තාති.

රූපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

3. නික්ඛෙපකණ්ඩං

තිකනික්ඛෙපකථාවණ්ණනා

985. සබ්බෙසන්ති විත්තුප්පාදවසෙන රූපාසඬ්ඛතවසෙන ව භින්නානං

සබ්බෙසං එස්සාදිචක්ඛාදිපදභාජනනයෙන විත්ථාරිතො. තත්ථ පන අසඬ්ඛතස්ස

හෙදාභාවතො අසඬිබතා ධාතුන්වෙව පදභාජනං දට්ඨබ්බං. යෙවාපනකානං පන සුබ්බමුපාදායරූපස්ස ච ඉන්ද්‍රියවිකාරපරිවෘද්ධලක්ඛණරූපත්ථම්භකභාවරහිතස්ස හදයවත්ථුස්ස පදුද්ධාරෙන ඉධ නිද්දෙසානරහත්තා නිද්දෙසො න කතොති දට්ඨබ්බො. න හි තථාගතස්ස ධම්මෙසු ආවරියමුට්ඨි අත්ථිති. නික්ඛිපිත්වාති විත්ථාරදෙසනං යපෙත්වා, අපනෙත්වාති අත්ථො, විත්ථාරදෙසනං අන්තොගං කත්වාති වා. ගාථාත්ථො නිදානෙ වුත්තො එව.

මූලවසෙන පච්චයභාවො හෙතුපච්චයත්ථො. පහවති එතස්මාති පහවො, සො එව “ජනකො”ති විසෙසිතො. සමුට්ඨාති එතෙනාති සමුට්ඨානං, තස්ස විසෙසනං නිබ්බත්තකත්ති. සබ්බාති වා එතාති පරියායවචනාති. අත්ථවසෙනාති කස්මා වුත්තං, නනු කුසලමූලානං හෙතුභාවතො ධම්මවසෙනාති යුත්තන්ති? සච්චමෙතං, අලොභාදීනං පන තිණ්ණං සමානස්ස මූලට්ඨස්ස වසෙන දස්සිතං සන්ධාය “අත්ථවසෙනා”ති වුත්තං. ඉමිනා ධම්මොති භාවො, අත්ථොති ධම්මකිච්චං අධිජ්ජෙතන්ති විඤ්ඤායති. “අලොභො නිදානං කම්මානං සමුදයායා”තිආදිවචනතො (අ. නි. 3.34) තාති කුසලමූලාති සමුට්ඨානං එතස්සාතිපි තංසමුට්ඨානං. තං පන තෙහි සමුට්ඨිතං හොතිති “අලොභාදීහි සමුට්ඨිත”න්ති ආහ. තෙ කුසලමූලතංසම්පයුත්තා සමුට්ඨානං එතස්සාතිපි අත්ථො සම්භවති. එත්ථ පන චෙතනං යපෙත්වා අඤ්ඤෙ “තංසම්පයුත්තා”ති සමුට්ඨානභාවෙ වත්තබ්බො. තත්ථ මූලෙහි අත්තතො පච්චයතො කුසලෙ පරියාදියති, බන්ධෙහි සභාවතො, කම්මෙහි අඤ්ඤස්ස නිබ්බත්තනකිච්චතො. මූලෙහි ච කුසලානං අනවජ්ජතාය හෙතුං දස්සෙති, බන්ධෙහි තංසම්පයොගකතං අනවජ්ජසභාවං, කම්මෙහි සුඛවිපාකතං. මූලෙහි වා නිදානසම්පත්තියා ආදිකල්‍යාණතං, බන්ධෙහි සභාවසම්පත්තියා මජ්ඣකල්‍යාණතං, කම්මෙහි නිබ්බත්තිසම්පත්තියා පරියොසානකල්‍යාණතං.

986. තං ...පෙ.... උද්ධං අකුසලං නාම නත්ථිති කස්මා වුත්තං, නනු විචිකිච්ඡුද්ධව්වසහගතමොහො අත්ථිති? සච්චමෙතං, තෙන පන විනා තංසම්පයුත්තතා නත්ථිති තංසම්පයුත්තෙසු ගහිතෙසු මොහො ගහිතො එවාති කත්වා “තතො උද්ධං නත්ථි”ති වුත්තං අඤ්ඤත්ථ අභාවා. එකස්මිං ධීතං එකට්ඨං, සහජභාවෙන එකට්ඨං සහජෙකට්ඨං. පහාතබ්බන්ති පහානං, පහානභාවෙන එකට්ඨං පහානෙකට්ඨං. යෙන හි යං සහ පහාතබ්බං, තෙන තං එකස්මිං පුග්ගලෙ ධීතං හොති, එකස්මිං සමුච්ඡින්නෙ අසමුච්ඡින්නෙ ච ඉතරස්ස සමුච්ඡින්නතාය අසමුච්ඡින්නතාය ච වසෙන අඤ්ඤමඤ්ඤාචරහිතතො.

987. තිණ්ණ ලක්ඛණානිති අනිච්චදුක්ඛඅනත්තතා.
නාමකසිණසත්තපඤ්ඤත්තියො තිස්සො පඤ්ඤත්තියො. පරමත්ථෙ අමුඤ්චිත්වා වොහරියමානා විහාරමඤ්චාදිකා උපාදාපඤ්ඤත්ති සත්තපඤ්ඤත්තිග්ගහණෙන ගහිතාති වෙදිතබ්බො, එතාති ච ලක්ඛණාදීති හෙට්ඨා ද්විසු කණ්ඩෙසු විඤ්ඤත්තිආදීති විය න වුත්තාති, න ච සභාවධම්මාති කත්වා න ලබ්භන්තිති වුත්තාති. න හි කොචි සභාවො කුසලත්තිකාසඬිගහිතොති වත්තුං යුත්තන්ති.

988. සුබභූමිති කාමාවචරාදයොපි යුජ්ජන්ති. සුබසහගතා හි කාමාවචරාදිභූමි සුබභූමි. කාමාවචරාදිභූමිති ච කාමාවචරාදිත්‍යාය ධම්මා එව වුච්චන්තිති කාමාවචරාදිවිත්තුප්පාදෙසුති අත්ථනො විඤ්ඤායති. එවඤ්ඤා කත්වා “සුබභූමිය”න්ති වත්වා තස්සා එව විභාගදස්සනත්ථං “කාමාවචරො”තිආදි වුත්තං. භූමි-සද්දො ච අභිධම්මෙ කාමාවචරාදිසු නිරුළුහොති “චතුසු භූමිසු කුසල”න්තිආදිසු (ධ. ස. 1384) අඤ්ඤාභූමිග්ගහණං න හොතිති. පාළිනො වාති “විසිට්ඨානං පාකාති විපාකා”තිආදිවචනත්ථවිභාවනෙන පාළිනො. “විපක්කභාවමාපන්නානං අරූපධම්මානමෙතං අධිවචන”න්තිආදිනා භාසිතත්ථවිභාවනෙන අත්ථනො ව. නාමපරිච්ඡෙදාදීහි තිකදුකානං වචන්ථානදස්සනෙන වා පාළිනො, තදත්ථවිඤ්ඤාපනෙන අත්ථනො.

991. සාලිඵලන්ති සාලිපාකමාහ.

994. අම්භාකං මාතුලත්ථෙරොති පුග්ගලාරම්මණස්සපි උපාදානස්ස උපාදානක්ඛන්ධා එව පච්චයො, න ලොකුත්තරා, කො පන වාදො ඛන්ධාරම්මණස්ස. තෙනාහ “අග්ගහිතානී”ති.

998. යථා උපාදානෙහි අග්ගහෙතඛිබ්බා අනුපාදානියා, එවං සංකිලෙසෙහි අග්ගහෙතඛිබ්බා අසංකිලෙසිකාති කත්වා “අසං...පෙ.... එසෙව නයො”ති ආහ.

1006. දිට්ඨියා ගහිතො අත්තා න විජ්ජති. යෙසු පන විපල්ලත්ථගාහො, තෙ උපාදානක්ඛන්ධාව විජ්ජන්ති. තස්මා යස්මිං අවිජ්ජමානනිච්චාදිවිපරියාසාකාරගහණං අත්ථි, සොච උපාදානක්ඛන්ධපඤ්චකසඬ්ඛානො කායො. තත්ථ නිච්චාදිආකාරස්ස අවිජ්ජමානතාදස්සනත්ථං රූප්පනාදිසභාවස්සෙව ච විජ්ජමානතාදස්සනත්ථං විජ්ජමානො කායොති විසෙසෙත්වා වුත්තො, ලොකුත්තරා පන න කදාපි අවිජ්ජමානාකාරෙන ගය්හන්තිති න ඉදං විසෙසනං අරහන්ති. සක්කායෙ දිට්ඨි, සති වා කායෙ දිට්ඨි සක්කායදිට්ඨි. අත්තනා ගහිතාකාරස්ස අවිජ්ජමානතාය සයමෙව සති, න තාය ගහිතො අත්තා අත්තනියං වාති අත්ථො. අයං පනත්ථො සම්භවතීති කත්වා වුත්තො, පුරිමො එව පන පටානො. දුතියෙ හි දිට්ඨියා වත්ථු අවිසෙසිතං හොති. කායොති හි ඛන්ධපඤ්චකෙ වුච්චමානෙ ලොකුත්තරාපනයනං නත්ථි. න හි ලොකුත්තරෙසු කාය-සද්දො න වත්තති. කායපස්සද්ධිආදිසු හි ලොකුත්තරෙසු කාය-සද්දොපි ලොකුත්තරක්ඛන්ධවාචකොති. සීලෙනාති සුද්ධියා අහෙතුභූතෙන සීලෙන. ගහිතසමාදානන්ති උප්පාදිතපරාමාසොච. සො හි සමාදියන්ති එතෙන කුක්කුරසීලවතාදීනිති “සමාදාන”න්ති වුත්තො. තත්ථ අවිතික්කමනීයතාය සීලං, හත්තිවසෙන සතතං චරිතඛිබ්බතාය වතං දට්ඨඛිබ්බං.

1007. ඉධෙව තිට්ඨමානස්සාති ඉමිස්සායෙව ඉන්ද්‍රියාලගුහායං තිට්ඨමානස්ස. වාචුග්ගතකරණං උග්ගහො. අත්ථපරිපුච්ඡනං පරිපුච්ඡා. කුසලෙහි සහ වොදනාපරිහරණවසෙන විනිච්ඡයකරණං විනිච්ඡයො. බහුනං නානස්පකාරානං

සක්කායදිට්ඨිතං අවිහතත්තා තා ජනෙත්ති, තාහි ජනිතාති වා පුටුප්පනා.
 අවිසාතමෙව වා ජන-සද්දො වදති. පුටු සත්ථාරාතං මුබුල්ලොකිකාති එත්ථ පුටු
 ජනා එතෙසන්ති පුටුප්පනාති වචනත්ථො. පුටු...පෙ.... අවුට්ඨිතාති එත්ථ
 ජනෙතබ්බා, ජායන්ති වා එත්ථාති ජනා, ගතියො. පුටු ජනා එතෙසන්ති පුටුප්පනා.
 ඉතො පරෙ ජායන්ති එතෙහිති ජනා, අභිසඬ්ඛාරාදයො. තෙ එතෙසං පුටු විප්පන්තීති
 පුටුප්පනා. අභිසඬ්ඛරණාදිඅත්ථො එව වා ජන-සද්දො දට්ඨබ්බො. රාගග්ගිආදයො
 සන්තාපා. තෙ එව සබ්බෙපි වා කිලෙසා පරිළාභා. පුටු පඤ්චස්ස කාමගුණෙස්සති එත්ථ
 ජායන්ති ජනො, “රාගො ගෙධො”ති එවමාදිකො. පුටු ජනො එතෙසන්ති පුටුප්පනා.
 පුටුස්ස වා ජනා ජාතා රත්තාති එවං රාගාදිඅත්ථො එව ජන-සද්දො දට්ඨබ්බො.
 පලිබුද්ධාති සම්බද්ධා උපද්දතා වා. අස්සුතවාති එතෙන අන්ධතා වුත්තාති
 “අන්ධපුටුප්පනො වුත්තො”ති ආහ.

අනෙයෙති අවච්ඡිංසං. සබ්බත්ථ නිරුත්තිලක්ඛණෙන පදසිද්ධි වෙදිතබ්බා.
 අනෙකෙස්ස ච කප්පසතසහස්සෙස්ස කතං ජානන්ති, පාකටඤ්ච කරොන්ති උපකාරං
 සතිජනනආමිසපටිග්ගහණාදිනා පච්චෙකසම්බුද්ධා, තථෙව දුක්ඛිතස්ස සක්කච්චං
 කාතබ්බං කරොන්ති. සම්මාසම්බුද්ධො පන අසඬ්ඛොයාසඤ්ජමෙයොස්සපි කතං
 උපකාරං මග්ගඵලානං උපනිස්සයඤ්ච ජානාති, පාකටඤ්ච කරොති, සිහො විය ච
 ජවං සබ්බත්ථ සක්කච්චමෙව ධම්මදෙසනං කරොති. අරියභාවොති යෙහි යොගතො
 අරියා වුච්චන්ති, තෙ මග්ගඵලධම්මා දට්ඨබ්බා. අරියකරධම්මා අනිච්චදස්සනාදයො,
 විපස්සියමානා වා අනිච්චාදයො.

සොතානීති තණ්හාදිට්ඨිකිලෙසදුච්චරිතඅවිජ්ජාසොතානි. “සොතානං සංවරං
 බුම්”ති වත්ථා “පඤ්ඤායෙන පිට්ඨෙර”ති වචනෙන සොතානං සංවරො පිදහනං
 සමුච්ඡෙදඤ්ඤාණන්ති විඤ්ඤායති. ඛන්තීති අධිවාසනා, සා ච තථාපවත්තා ඛන්ධා.
 පඤ්ඤාති එකෙ, අදොසො එව වා. කායදුච්චරිතාදීනන්ති දුස්සීලාසඬ්ඛාතානං
 කායවච්ඡුච්චරිතානං මුට්ඨස්සච්චසඬ්ඛාතස්ස පමාදස්ස අභිජ්ඣාදොමනස්සානං
 පාපකානං අක්ඛන්තිඅඤ්ඤාණකොසජ්ජානඤ්ච. අනුපෙක්ඛා සඬ්ඛාරෙහි
 අවිච්චට්ඨනං, සාලයතාති අත්ථො. ධම්මට්ඨිතියං පටිච්චසමුප්පාදෙ පටිලොමභාවො
 සස්සතුවච්ඡෙදගාහො, තප්පට්චජාදකමොහො වා. නිබ්බානෙ පටිලොමභාවො
 සඬ්ඛාරෙස්ස රති, නිබ්බානපට්චජාදකො මොහො වා. සඬ්ඛාරනිමිත්තග්ගාහොති
 යාදිසස්ස කිලෙසස්ස අප්පහිනත්තා විපස්සනා සඬ්ඛාරනිමිත්තං න මුඤ්චති, සො
 කිලෙසො දට්ඨබ්බො. සඬ්ඛාරනිමිත්තග්ගහණස්ස අතික්කමනං වා පහානං.

චතුත්තං අරියමග්ගානං භාවිතත්තා අවිච්චන්තං අප්පවත්තිභාවෙන යං
 පහානන්ති යොජනා වෙදිතබ්බා. කෙන පන පහානන්ති? අරියමග්ගෙහෙවාති
 විඤ්ඤායමානො අයමත්ථො තෙසං භාවිතත්තා අප්පවත්තිවචනෙන.
 සමුදයපක්ඛිකස්සාති එත්ථ වත්තාරොපි මග්ගා චතුසච්චාභිසමයාති කත්ථා තෙහි
 පහාතබ්බෙන තෙන තෙන සමුදයෙන සහ පහාතබ්බත්තා සමුදයසහාගත්තා ච
 සච්චවිහඬිගෙ ච සබ්බකිලෙසානං සමුදයභාවස්ස වුත්තත්තා “සමුදයපක්ඛිකා”ති
 දිට්ඨිආදයො වුච්චන්ති. කායවාචාචිත්තානං විරූපප්පවත්තියා නයනං අපයාපනං,

කායදුච්චරිතාදීනං විනාසනයනං වා විනයො, තෙසං වා ජිම්හප්පවත්තිං විච්ඡින්නදිත්වා උජුක්කනයනං විනයනං. එසෙසෙති එසො සො එව, අත්ථතො අනඤ්ඤොති අත්ථො. තප්පානෙති අත්ථතො තංසභාවොව. සප්පුරිසො අරියසභාවො, අරියො ව සප්පුරිසභාවොති අත්ථො.

අද්වයන්ති ද්වයතාරහිතං, වණ්ණමෙව “අච්චි”ති ගහෙත්වා අච්චිං වා “වණ්ණො එවා”ති තෙසං එකත්තං පස්සන්තො විය යථාතක්කිතං අත්තානං “රූප”න්ති, යථාදිට්ඨං වා රූපං “අත්තා”ති ගහෙත්වා තෙසං එකත්තං පස්සන්තො දට්ඨබ්බො. එත්ථ ව “රූපං අත්තා”ති ඉමිස්සා පවත්තියා අභාවෙපි රූපෙ අත්තග්ගහණං පවත්තමානං අච්චියං වණ්ණග්ගහණං විය. උපමායො ව අනඤ්ඤත්තාදිග්ගහණනිදස්සනවසෙනෙව චුත්තා, න වණ්ණාදීනං විය අත්තතො විජ්ජමානත්තස්ස, අත්තතො විය වා වණ්ණාදීනං අවිජ්ජමානත්තස්ස දස්සන්තං.

1008. සරිරනිජ්ජත්තියාති සරිරපාරිපුරියා. නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්තො විචින්නො කිච්ඡතිති විචිකිච්ඡා. ඉදප්පච්චයානං භාවොති ජාතිආදිසභාවමෙව ආහ, ජාතිආදීනං වා ජරාමරණාදිඋප්පාදනසමත්ථතං. සා පන ජාතිආදිවිනිමුත්තා නත්ථිති තෙසංයෙවාධිවචනං හොති “ඉදප්පච්චයතා”ති.

1009. ඉධ අනාගතකිලෙසා “තදෙකට්ඨා කිලෙසා”ති චුච්චන්තිති තෙ දස්සෙතුං “ඉමිස්සා ව පාළියා”තිආදි ආරද්ධං. සහජෙකට්ඨවසෙනාති තත්ථ උප්පන්නදිට්ඨියා සහජෙකට්ඨවසෙනාති අත්ථතො විඤ්ඤායති. තංසම්පයුත්තොති තෙහි සංයොජනකිලෙසෙහි සම්පයුත්තොතිපි අත්ථො යුජ්ජති. තථා තෙ සංයොජනකිලෙසා සමුට්ඨානං එතස්සාති තංසමුට්ඨානන්ති වා. සංයොජනරහිතෙහි ව පන කිලෙසෙහි සම්පයුත්තානං සමුට්ඨිතානඤ්ච සබ්භාවතො කිලෙසෙහෙව යොජනා කතා.

1011. සංයොජනාදීනං වියාති සංයොජනතදෙකට්ඨකිලෙසාදීනං යථාචුත්තානං විය. තෙහිති දස්සනභාවනාමග්ගෙහි. අභිසම්බාරවිඤ්ඤාණං කුසලාකුසලං, නාමරූපඤ්ච විපාකන්ති කත්වා “කුසලාදීනම්පි පහානං අනුඤ්ඤාත”න්ති ආහ.

1013. හෙතු වෙවාති “පහාතබ්බහෙතුකා”ති එතස්මිං සමාසපදෙ එකදෙසෙන සමාසපදත්ථං වදති. එත්ථ ව පුරිමනයෙන “ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකා”ති ඉමෙයෙව දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකා, න ඉතො අඤ්ඤෙති අයං නියමො පඤ්ඤායති, න ඉමෙ දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකායෙවාති. තස්මා ඉමෙසං දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකභාවො අනියතො විචිකිච්ඡාසහගතමොහස්ස අහෙතුකත්තාති පුරිමනයො විචරණියත්ථවා හොති. තස්මා පුරිමනයෙන ධම්මතො දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකෙ නික්ඛිපිත්වා අත්ථතො නික්ඛිපිතුං දුතියනයො චුත්තො.

1029. මහග්ගතා වා ඉද්ධිවිධාදයො. අප්පමාණාරම්මණා මහග්ගතා වෙතොපරියපුබ්බෙනිවාසානාගතංසඤ්ඤාණසම්පයුත්තා.

1035. අනන්තරෙ නියුත්තානි, අනන්තරඵලප්පයොජනානි,
 අනන්තරඵලකරණසීලානි වා ආනන්තරිකානි. තානි පන පටිපක්ඛෙන
 අනිවාරණියඵලත්තා අන්තරායරහිතානිති “අනන්තරායෙන ඵලදායකානි”ති
 චුත්තං. අනන්තරායානි වා ආනන්තරිකානිති නිරුත්තිවසෙන පදසිද්ධි වෙදිතබ්බා.
 එකස්මිම්පිති පි-සද්දෙන අනෙකස්මිම්පි ආයුහිතෙ වත්තබ්බමෙවනත්ථිති දස්සෙති.
 න ව තෙසං අඤ්ඤමඤ්ඤපටිබාහකත්තං අත්ථි අප්පටිපක්ඛත්තා, අප්පටිපක්ඛතා ව
 සමානඵලත්තා අනුබලප්පදානතො ව. “නත්ථි හෙතු නත්ථි පච්චයො සත්තානං
 සංකිලෙසායා”ති (දී. නි. 1.168) ඵවමාදිකො අහෙතුකවාදො. “කරොතො බො
 කාරයතො ඡන්දතො ඡෙදාපයතො...පෙ.... කරොතො න කරියති පාප”න්ති (දී. නි.
 1.166) ඵවමාදිකො අකිරියවාදො. “නත්ථි දිත්ත”න්ති (දී. නි. 1.171; ම. නි. 2.94;
 3.91) ඵවමාදිකො නත්ථිකවාදො. එතෙසු පුරිමවාදො ඛන්ධමොක්ඛානං හෙතුං
 පටිසෙධෙති, දුතියො කම්මං, තතියො විපාකන්ති අයමෙතෙසං විසෙසො. තඤ්ඤිති
 අහෙතුකාදිනියතම්චජාදිට්ඨිං, න පන නියතභාවං අප්පත්තං.

1039. පච්චයට්ඨෙතානි මග්ගපච්චයසඬ්ඛාතෙන සම්පයොගවිසිට්ඨෙන
 පච්චයභාවෙනානි වෙදිතබ්බං. එත්ථ ව මග්ගඬ්ඛානං යපනං මග්ගපච්චයභාවරහිතෙ
 මග්ගහෙතුකෙ දස්සෙතුං, තෙන මග්ගහෙතුකෙ අසඬ්ඛරතො වචන්ථපෙති. සචෙ
 පන කොච්චි වදෙයා “එකෙකං අඬ්ඛං යපෙත්වා තංතංසම්පයුත්තානං
 මග්ගහෙතුකභාවෙපි ‘මග්ගඬ්ඛානි යපෙත්වා’ති ඉදං වචනං යුජ්ජති”ති. ඵවඤ්ඤි සති
 තතියනෙයෙ විස ඉධාපි “යපෙත්වා”ති න වත්තබ්බං සියා, චුත්තඤ්ඤවෙතං, තස්මා
 චුත්තනෙයෙනෙවත්ථො වෙදිතබ්බො. මග්ගඬ්ඛාමග්ගඬ්ඛානඤ්ඤි සම්පයුත්තානං
 විසෙසදස්සත්ථො අයං නයොති. සෙසමග්ගඬ්ඛානං පුබ්බෙ යපිතානන්ති
 අධිජ්ජායො. එස්සාදිනඤ්ඤි පුරිමනෙයෙපි මග්ගහෙතුකතා සිද්ධාති.

සම්මාදිට්ඨියා දුතියනෙයෙපි යපිතාය තතියනෙයෙ සහෙතුකභාවො දස්සිතො. කථං
 දස්සිතො, නනු අරියමග්ගසමඬ්ඛිස්ස “අලොභො අදොසො ඉමෙ ධම්මා
 මග්ගහෙතු”ති (ධ. ස. 1039) අවත්වා “අලොභො අදොසො අමොහො ඉමෙ ධම්මා
 මග්ගහෙතු”ති විසුං සම්මාදිට්ඨිආදිකෙ මග්ගහෙතු දස්සෙත්වා
 “තංසම්පයුත්තො...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො”ති (ධ. ස. 1039) විසුං
 මග්ගහෙතුකානං දස්සිතත්තා “මග්ගහෙතුසු අමොහො”ති (ධ. ස. 1039) චුත්තාය
 සම්මාදිට්ඨියා මග්ගහෙතුකතා න දස්සිතා සියා? නො න දස්සිතා. යථා හි තීණි
 සංයොජනානි දස්සෙත්වා “තදෙකට්ඨො ලොභො දොසො මොහො, ඉමෙ ධම්මා
 දස්සනෙන පභාතබ්බහෙතු”ති (ධ. ස. 1017) විසුං පභාතබ්බහෙතු නියමෙත්වා
 “තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා”තිආදිවචනෙන (ධ. ස. 1017) ලොභදොසමොහා ව
 අඤ්ඤමඤ්ඤසහපෙකට්ඨා අඤ්ඤමඤ්ඤසම්පයුත්තා සඬ්ඛාරක්ඛන්ධභූතා ව
 දස්සනෙනපභාතබ්බහෙතුකානි දස්සිතා භොන්ති, එවම්ධාපි “අලොභාදයො ඉමෙ
 ධම්මා මග්ගහෙතු”ති නිගමිතාපි අඤ්ඤමඤ්ඤසම්පයුත්තසඬ්ඛාරක්ඛන්ධභාවතො
 තංසම්පයුත්තසඬ්ඛාරක්ඛන්ධවචනෙන “මග්ගහෙතුකා”ති දස්සිතා එවාති සිද්ධං
 භොති, සම්මාදිට්ඨියාපි අමොහොති චුත්තාය මග්ගහෙතුකභාවදස්සනං. සචෙ පන
 යො දුතියනෙයෙ මග්ගො චෙව හෙතු වාති චුත්තො, තතො අඤ්ඤස්සෙව අඤ්ඤෙන

අසාධාරණයන පරියායෙන මග්ගහෙතුභාවං දස්සෙත්වා තංසම්පයොගතො සම්මාදිට්ඨියා මග්ගහෙතුකභාවදස්සනත්ථො තතියන යො සියා.

“අරියමග්ගසමඬ්ඨිස්ස අලොභො අදොසො ඉමෙ ධම්මා මග්ගහෙතු” තිආදි වත්තබ්බං සියා. යස්මා පන “මග්ගහෙතු” ති ඉමීනා අඤ්ඤෙන සාධාරණෙන පරියායෙන යෙසං මග්ගහෙතුභාවො සම්භවති, තෙ සබ්බෙ “මග්ගහෙතු” ති දස්සෙත්වා තංසම්පයුත්තානං තෙසං අඤ්ඤෙසඤ්ච මග්ගහෙතුකභාවදස්සනත්ථො තතියන යො, තස්මා තත්ථ “අමොභො” තිපි වුත්තං. න හි සො මග්ගහෙතු න භොතීති. ඉමෙ පන තයොපි නයා අත්ථවිසෙසවසෙන නික්ඛිත්තත්තා අත්ථතො නික්ඛෙපා දට්ඨබ්බා. අථ වා සරූපෙන වචනං ධම්මතො නික්ඛෙපො, අත්ථෙන අත්ථතොති එවම්පි යොජනා සම්භවති. තත්ථ දුතියතතියන යා සරූපතො හෙතුහෙතුමන්තුදස්සනවසෙන ධම්මතො නික්ඛෙපො. පයමන යො තථාඅදස්සනතො අත්ථෙන ව මග්ගඬ්ඨගතංසම්පයුත්තානං හෙතුහෙතුමන්තුභාවාවගමනතො අත්ථතො නික්ඛෙපොති.

1040. යස්මිං සභාවධම්මෙ නින්තපොණපබ්භාරභාවෙන චිත්තං පවත්තති, සො තස්ස ආරම්මණාධිපති වෙදිතබ්බො. වෙනොපරියඤාණෙන ජානිත්වා පච්චවෙක්ඛමානො තෙන පච්චවෙක්ඛමානොති වුත්තො. එත්ථාපිති එතස්මිම්පි අට්ඨකථාවචනෙ, එත්ථ වා පට්ඨානෙ මග්ගාදීනි යපෙත්වා අඤ්ඤෙසං අධිපතිපච්චයභාවස්ස අවචනෙනෙව පටික්ඛෙපපාළියං. අයමෙවත්ථොති අත්තතො මග්ගඵලං යපෙත්වාති අත්ථො. විමංසාධිපතෙය්‍යන්ති පධානෙන අධිපතිනා සහජාතාධිපති නිදස්සිතො, තයිදං නයදස්සනමත්තමෙව භොතීති අඤ්ඤාපි එවංපකාරො සහජාතො මග්ගාධිපති නිදස්සිතො භොති, තස්මා විරියාධිපතෙය්‍යන්ති ව යොජෙතබ්බං. ඉදම්පි හි අත්ථතො වුත්තමෙවාති.

1041. අත්තතො සභාවො අත්තභාවො. ලද්ධොකාසස්ස කම්මස්ස විපාකො කප්පසහස්සාතික්කමෙ උප්පජ්ජති අනෙකකප්පසහස්සායුක්තානං සත්තානං, කප්පසහස්සාතික්කමෙපි වා ලද්ධොකාසං යං භවිස්සති, තදපි ලද්ධොකාසමෙව්න අත්තතො විපාකං සන්ධාය වුච්චති. නත්ථී නාම න භොතීති අනුප්පන්තො නාම න භොතීති අධිප්පායො. උප්පාදිසු අත්තොගධත්තා “උප්පාදිතො ධම්මා” ති එතෙන වචනෙන වුච්චතීති කත්වා ආහ “උප්පාදිතො ධම්මා නාම ජාතො” ති. අරූපසඬ්ඛාතො අත්තාති අරූපභවඬ්ඨං ආහ. තත්ථ ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාදිමයො අත්තාති හි අත්ථතො වොභාරො පවත්තොති.

යදි පන ආයු...පෙ.... සබ්බං විපාකං දදෙය්‍ය, අලද්ධොකාසඤ්ච විපාකං දෙතීති කත්වා විපක්කවිපාකඤ්ච දදෙය්‍ය, තතො එකස්සෙව කම්මස්ස සබ්බවිපාකෙන භවිතබ්බන්ති අඤ්ඤස්ස කම්මස්ස ඔකාසො න භවෙය්‍ය නිරත්ථකත්තා, උප්පත්තියායෙව ඔකාසො න භවෙය්‍ය, උප්පන්නස්ස වා ඵලදානෙ. අථ වා අලද්ධොකාසස්ස විපාකදානෙ පච්චයන්තරරහිතස්සපි විපාකදානං ආපන්නන්ති අවිජ්ජාතණ්භාදිපච්චයන්තරබ්බෙපකස්ස අඤ්ඤස්ස අපචයගාමිකම්මස්ස කම්මක්ඛයකරස්ස ඔකාසො න භවෙය්‍ය. භාවිතෙපි මග්ගෙ

අවිජ්ජාදිපච්චයන්තරරහිතස්ස ච කම්මස්ස විපච්චනතො සමත්ථතා න සියාති අත්ථො. සබ්බදා වා විපාකජ්ජවත්තියා ඵච භවිතබ්බත්තා විපාකතො අඤ්ඤස්ස පවත්තිඛකාසො න භවෙය්‍ය. තං පනාති ආයුහිතං කම්මං. ඉදං පන ධුවවිපාකස්ස විපාකෙන අධුවවිපාකස්සපි ලද්ධොකාසස්ස විපාකං උජ්ජාදීති දස්සෙතුං ආරද්ධන්ති දට්ඨබ්බං. අට්ඨ සමාපත්තියො ච බලවචිරහෙ අග්ගමග්ගභාවනාවිරහෙ ච අජ්ජහිතසභාවතො ධුවං විපච්චන්තිති ධුවවිපාකාති වුත්තා. ආයුහිතකම්මෙ වුවච්චමානෙ අනුජ්ජන්තං කස්මා වුත්තන්ති? යං ආයුහිතං භවිස්සති, තත්ථාපි ආයුහිත-සද්දජ්ජවත්තිසබ්භාවා.

1050. උපාදින්නාති ඵත්ථ න උපෙනෙන ආදින්නාති අයමත්ථො, උපසද්දො පන උපසග්ගමත්තමෙව, තස්මා උපාදානාරම්මණා උපාදානෙහි, අඤ්ඤෙ ච අනහිනිවෙසෙන “අහං මග්ගං භාවයිං, මම මග්ගො උජ්ජන්තො”ති ආදිකෙන ගහණෙන ආදින්නා ඉච්චෙව උපාදින්නා. උපාදින්න-සද්දෙන වා අමග්ගඵලධම්මායෙව වුත්තා, ඉතරෙහි මග්ගඵලධම්මා වාති වෙදිතබ්බං.

තිකතික්ඛෙපකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකතික්ඛෙපකථාවණ්ණනා

1062. මෙත්තායනවසෙනාති මෙත්තාඵරණවසෙන. “මෙත්තායනවසෙනා”ති වත්තබ්බෙ දීඝං කත්වා වුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. මෙත්තා, මෙදනං වා මෙත්තායනං, තඤ්ච සිනෙභවසෙන. අනුදයතීති අනුදාති වත්තබ්බෙ “අනුද්දා”ති ද-කාරාගමනං කත්වා වුත්තං. අනුද්දායනාකාරොති අනුරක්ඛණාකාරො. රක්ඛණඤ්ඤි දායනා. අනුද්දායිතස්සාති අනුද්දාය අයිතස්ස. “ජාතිපි දුක්ඛා”ති ආදිං සුණන්තස්ස සවනෙ, අනිච්චාදිතො සම්මසන්තස්ස සම්මසනෙ, මග්ගෙනෙත්ථ සම්මොහං විද්ධංසෙන්තස්ස පටිවෙධෙ, පටිවිජ්ඣිත්වා පච්චවෙක්ඛන්තස්ස පච්චවෙක්ඛණෙති චතුසු කාලෙසු දුක්ඛෙ ඤාණං වත්තති.

1065. චිත්තස්ස සංරඤ්ජනං චිත්තස්ස සාරාගො. ගිජ්ඣන්තීති අභිකඬ්ඛන්ති. සඤ්ජන්තීති ඛන්ධන්ති. ලග්ගනට්ඨෙතාති සංවරණට්ඨෙත, ඔලම්බනට්ඨෙත වා. තස්ස තස්සෙව භවස්සාති කාමභවාදිසඬ්ඛාතස්ස විපාකකට්ඨාතරූපස්ස අහිනිබ්බන්තිඅත්ථං පටිසන්ධියා පච්චයභාවවසෙන පරිකඬ්ඪති. චිත්තමස්ස භවත්තරෙ විධාවති නිබ්බන්තති. තණ්හාවිජ්ජන්දිතනිවෙසො අට්ඨසතතණ්හාවිචරිතාදිභාවෙන තණ්හාපවත්තියෙව.

සරිතානීති රාගවසෙන අල්ලාති. තංසම්පයුත්තපිතිවසෙන සිනිද්ධාති සිනෙහිතාති. විසතාති විත්ථතා. රූපාදීසු තෙභූමකධම්මෙසු බ්‍යාපනවසෙන විසවා. පුරිමවචනමෙව ත-කාරස්ස ට-කාරං කත්වා වුත්තං. විසාලාති විපුලා. විසක්කතීති පරිසජ්ජති, සහති වා. රත්තො හි රාගවත්ථුතා පාදෙන තාලියමානොපි සහතීති. ඔසක්කනං, විජ්ජන්දනං වා විසක්කනන්ති වදන්ති. අනිච්චාදිං නිච්චාදිතො

ගණ්භන්ති විසංවාදිකා හොති. විසංහරතීති තථා තථා කාමෙසු ආනිසංසං පස්සන්ති විවිධෙහාකාරෙහි නෙක්ඛම්මාහිමුඛප්පවත්තිතො චිත්තං සංහරති සඬ්ඛිපති. විසං වා දුක්ඛං, තං හරති වහතීති අත්ථො. දුක්ඛනිබ්බත්තකස්ස කම්මස්ස හෙතුභාවතො විසමුලා, විසං වා දුක්ඛවෙදනාමුලං එතිස්සාති විසමුලා. දුක්ඛසමුදයත්තා විසං ඵලං එතිස්සාති විසඵලා. තණ්හාය රූපාදිකස්ස දුක්ඛස්සෙව පරිභොගො හොති, න අමතස්සාති සා “විසපරිභොගා”ති වුත්තා. සබ්බත්ථ නිරුත්තිවසෙන පදසිද්ධි වෙදිතබ්බා. යො පනෙත්ථ පධානො අත්ථො, තං දස්සෙතුං පුන “විසතා වා පනා”තිආදි වුත්තං. ඉත්ථභාවඤ්ඤාභාවන්ති මනුස්සභාවදෙවාදිභාවහුතං.

පණ්ඩානකවසෙනාති චිත්තස්ස රූපාදිසු යපනකවසෙන. අඤ්ඤොපි බන්ධු තණ්හාය ඵව හොති, සො පන අබන්ධුපි හොති. තණ්හා පන නිව්වසන්තිස්සිතාති “පාටියෙක්කො බන්ධු”ති වුත්තා. අසනතොති බ්‍යාපනතො භුඤ්ජනතො ව. තදුභයං දස්සෙති “අප්ප්ඤ්ඤාත්ථරණතො”තිආදිනා. ආසීසනවසෙනාති ඉච්ඡනවසෙන. අඤ්ඤනාකාරෙනාති ප්ප්පනාප්ප්පිතත්තානං ප්ප්පාය අනඤ්ඤත්තදස්සනාකාරෙන. චිත්තං පරිසුට්ඨාතීති චිත්තං මුසති. මාරපාසොති මාරෙන ගහිතතාය රාගො මාරපාසො.

1066. සඬ්ඛාරෙසු උප්පන්නො කම්මපථහෙදං න කරොතීති එතෙන සත්තෙසු උප්පන්නො අට්ඨානකොපො කරොතීති විඤ්ඤායති. “අත්ථං මෙ නාවරි, න වරති, න වරිස්සති, පියස්ස මෙ මනාපස්ස අත්ථං නාවරි, න වරති, න වරිස්සති, අප්පියස්ස මෙ අමනාපස්ස අනත්ථං නාවරි, න වරති, න වරිස්සතී”ති උප්පප්පමානොපි හි කොපො අවත්ථුස්මිං උප්පන්නත්තා අට්ඨානකොපො ඵව භවිතුං යුත්තො. ආසාතෙත්තොති හනන්තො. පුනරුත්තිදොසො පටිසෙධිතොති දොස-පදස්ස පටිවිරොධ-පදස්ස ව ද්වික්ඛත්තුං ආගතත්තා වුත්තං. පටිසස්ස වා විසෙසනත්ථං පුබ්බෙ “පටිවිරොධො”ති, පදොසාදිවිසෙසනත්ථං “දොසො”ති ව වුත්තං, දුස්සනාදිවිසෙසනත්ථං පච්ඡා “දොසො”ති, විරොධවිසෙසනත්ථංඤ්ච “පටිවිරොධො”ති වුත්තන්ති නත්ථි පුනරුත්තිදොසො.

1091. අනිද්ධාරිතපරිච්ඡෙදෙ ධම්මානං අත්ථිතාමත්තදීපකෙ මානිකුද්දෙසෙ අපරිච්ඡෙදෙන බහුවචනෙන උද්දෙසො කතොති බහුවචනෙනෙව පුච්ඡති – “කතමෙ ධම්මා අප්පච්චයා”ති. සභාවසඬ්ඛාපරිච්ඡෙදාදිවසෙන හි ධම්මෙ අජානන්තස්ස වසෙන උද්දෙසො පුච්ඡා ව කරියතීති. තස්මා පරිච්ඡෙදං අකත්වා උද්දිට්ඨා පුච්ඡතා ව. ඉමෙති අසඬ්ඛතඛාතො උද්ධං නත්ථිති දීපනත්ථං එකම්පි තං නිද්දිසිත්වා බහුවචනෙනෙව නිගමනං කතං නිද්දෙසතො පුබ්බෙ බොධනෙය්‍යස්ස අජානනකාලං උපාදාය.

1101. කිං පන නත්ථි, කිං තෙන න වුත්තාති යොජනා කාතබ්බා. ඉදමෙව මනොවිඤ්ඤායාන්ති නියමාභාවො වචන්ථානාභාවො. වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදිවිඤ්ඤායාමෙව වක්ඛාදිවිඤ්ඤායාන්ති පාළියං වුත්තන්ති මනොවිඤ්ඤාණවිඤ්ඤායොනපි මනොවිඤ්ඤායොන භවිතබ්බන්ති කත්වා

අට්ඨකථාය “කිං පන මනොවිඤ්ඤාණෙනා” තිආදි වුත්තං. කෙනිවි විඤ්ඤායා කෙනිවි අවිඤ්ඤායාති ඉදං කාමාවචරං මනොවිඤ්ඤාණං ආරම්මණාදිවසෙන හින්දිත්වා යොජෙතබ්බං. රූපාවචරාදිආරම්මණෙන හි කාමාවචරමනොවිඤ්ඤාණෙන රූපරාගාදිසම්පයුත්තෙන ච කාමාවචරධම්මා න විඤ්ඤායා, ඉතරෙන ච විඤ්ඤායා. එවං කාමාවචරානමෙව ආරම්මණානං කෙසඤ්චි සද්දාදීනං රූපාරම්මණාදිහි අවිඤ්ඤායානා විඤ්ඤායානා ච යොජෙතබ්බා, තථා ද්වාරහෙදවසෙන. අථ වා සොමනස්සසහගතසන්තීරණං ඉට්ඨාරම්මණමෙවාති ඉතරං තෙන න විඤ්ඤායාං. එවං උපෙක්ඛාසහගතෙ කුසලවිපාකෙ අකුසලවිපාකෙ චාති සබ්බත්ථ යථායොගං යොජෙතබ්බං. රූපාවචරාදයො කාමාවචරවිපාකාදිහි අවිඤ්ඤායා, කෙවිදෙව විඤ්ඤායා අරූපාවචරෙහිති යොජෙතබ්බං අනුවත්තමානත්තා. නිබ්බානෙන අවිඤ්ඤායාත්තාති “කෙනිවි අවිඤ්ඤායා” ති ඉමස්ස පදස්ස අත්ථසම්භවමත්තං සන්ධාය වුත්තං, න නිබ්බානස්ස අනුවත්තමානමනොවිඤ්ඤාණභාවතො.

1102. පඤ්චකාමගුණිකරාගොති උක්කට්ඨවසෙන වුත්තං. භවාසවං යපෙත්වා සබ්බො ලොභො කාමාසවොති යුත්තං සියා. සස්සතදිට්ඨිසහගතො රාගො භවදිට්ඨිසම්පයුත්තත්තා “භවාසවො” ති අට්ඨකථායං වුත්තො. භවාසවො පන “දිට්ඨිගතවිජ්ජයුත්තෙසු එව උජ්ජජ්ජති” ති පාළියං වුත්තො. සොපි රාගො කාමාසවො භවිතුං යුත්තො. දිට්ඨධම්මිකසම්පරායිකදුක්ඛානං කාරණභූතා කාමාසවාදයොපි ද්විධා වුත්තා.

1103. කාමාසවනිද්දෙසෙ ච කාමෙසුති කාමරාගදිට්ඨිරාගාදිආරම්මණභූතෙසු තෙභූමකෙසු චත්ථකාමෙසුති අත්ථො සම්භවති. තත්ථ හි උජ්ජජ්ජමානා සා තණ්හා සබ්බාපි න කාමච්ඡන්දාදිනාමං න ලහතිති. කත්තුකමායතාජන්දො අකුසලෙපි උජ්ජජ්ජති, න පන ධම්මච්ඡන්දො.

1105. අඤ්ඤං ජීවන්ති ගහණං යදිපි උපාදානක්ඛන්ධෙස්වෙව පවත්නති, රූපෙ...පෙ.... විඤ්ඤාණෙ වා පන න පතිට්ඨාති. තතො අඤ්ඤං කත්වා ජීවං ගණ්හාතීති සස්සතදිට්ඨි භොතීති. බ්‍රහ්මාදිං එකච්චං අත්තානං “භොතී” ති නිව්චතො අඤ්ඤාඤ්ච “න භොතී” ති අනිව්චතො ගණ්හන්තස්ස “භොතී ච න ච භොතී” ති එකච්චසස්සතදිට්ඨි. “භොතී” ති ච පුට්ඨෙය “නෙවා” ති, “න භොතී” ති ච පුට්ඨෙය “න” ඉති සබ්බත්ථ පටික්ඛිපන්තස්ස අමරාවික්ඛෙපදිට්ඨි, අමරා අනුපච්ඡෙදා, අමරමච්ඡසදිසි වා වික්ඛෙපදිට්ඨිති අත්ථො.

පඤ්චකාමගුණිකො රාගො කාමාසවොති වුත්තොති කත්වා බ්‍රහ්මානං විමානාදිසු රාගස්ස දිට්ඨිරාගස්ස ච කාමාසවභාවං පටික්ඛිපති. යදි පන ලොභො කාමාසවභවාසවවිනිමුත්තො අත්ථි, සො යදා දිට්ඨිගතවිජ්ජයුත්තෙසු උජ්ජජ්ජති, තදා තෙන සම්පයුත්තො අවිජ්ජාසවො ආසවවිජ්ජයුත්තොති දොමනස්සවිවිකිච්ඡුද්ධවචසම්පයුත්තස්ස විය තස්සපි ආසවවිජ්ජයුත්තතා චත්තබ්බා සියා “චතුසු දිට්ඨිගතවිජ්ජයුත්තෙසු ලොභසහගතෙසු විත්තුජ්ජාදෙසු උජ්ජන්තො

මොහො සියා ආසවසම්පයුත්තො සියා ආසවච්ඡපයුත්තො” ති. “කාමාසවො අට්ඨසු ලොභසහගතෙසු චිත්තුප්පාදෙසු උප්පජ්ජති” ති, “කාමාසවං පටිච්ච දිට්ඨාසවො අවිජ්ජාසවො” ති (පටියා. 3.3.1) ව වචනතො දිට්ඨිසහගතො රාගො කාමාසවො න භොතීති න සක්කා වත්තුං. කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටතීති ආසවානං වචනං පහාතඛිඛදස්සනත්ථන්ති කත්වා තෙ පහාතෙ ආහරියමානා පහාතඛිඛානම්පි තෙසං කිලෙසානං උද්දෙසක්කමෙන ආහරිතුං වට්ටන්ති පජ්ඣනකානං මග්ගානම්පිති අත්ථො.

1121. පයමකමානභාජනීයෙති “සෙය්‍යොහමස්මී” ති මානස්ස නිද්දෙසෙ. තත්ථ හි “එකච්චො ජාතියා වා ගොත්තෙන වා කොලපුත්තියෙන වා වණ්ණපොක්ඛරතාය වා ධනෙන වා අප්ඤ්ඤානෙන වා කම්මායතනෙන වා සිප්පායතනෙන වා විජ්ජාට්ඨානෙන වා සුතෙන වා පටිභානෙන වා අඤ්ඤාතරඤ්ඤාතරෙන වා වත්ථුනා මානං ජප්පෙති, යො එවරුපො මානො මඤ්ඤනා...පෙ.... කෙතුකමායතා චිත්තස්සා” ති (විහ. 866) සෙය්‍යස්ස සදිසස්ස භීතස්ස ව පවත්තමානො පුග්ගලවිසෙසං අනාමසිත්වා සෙය්‍යමානො විහත්තොති ඉමමත්ථං සන්ධාය “එකො මානො තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජතීති කථිතො” ති ආහ. න කෙවලඤ්ඤායං පයමකමානභාජනීයෙ එව එවං කථිතො, දුතියකතනියකමානභාජනීයෙපි කථිතො එවාති නිදස්සනමත්ථං එතං දට්ඨබ්බං. අථ වා පුග්ගලෙ අනිස්සාය වුත්තානං තිණ්ණම්පි මානානං භාජනීයං “පයමකමානභාජනීයෙ” ති ආහ. සෙය්‍යස්ස “සෙය්‍යොහමස්මීති මානො” ති ආදීනඤ්ඤි පුග්ගලං ආමසිත්වා වුත්තානං නවත්තං මානානං භාජනීයං දුතියකමානභාජනීයං භොති, තස්ස මානරාසිස්ස පුග්ගලං අනාමසිත්වා වුත්තමානරාසිතො දුතියකතනියකත්තාති, අථාපි ව යථාවුත්තෙ දුතියකමානභාජනීයෙ “එකෙකස්ස තයො තයො මානා උප්පජ්ජන්තීති කථිත” ති ඉධ වුත්තාය අත්ථවණ්ණනාය සමානදස්සනත්ථං “පයමකමානභාජනීයෙ” ති වුත්තං. සො එව මානො ඉධාගතොති තත්ථ කථිතො එව අත්ථො යුජ්ජතීති අධිප්පායො. මානකරණවසෙනාති “සෙය්‍යො” ති ආදිකිච්චකරණවසෙන. අපරාපරෙ උපාදායාති ඉදං පුරිමපුරිමා මානා අපරාපරෙ උපනිස්සයභාවෙන තෙ උප්පාදෙත්තා අවිචුග්ගච්ඡන්තීති ඉමමත්ථං සන්ධාය වුත්තං. කෙතුකමායතාචිත්තං අවිචුග්ගතභාවං ගච්ඡතීති කත්වා චිත්තෙනෙව විසෙසිතං.

1126. අක්ඛමනභාවජ්ජකාසනං බිය්‍යනං. මනෙන පියකරණන්ති එවංපකාරං පූජනං මානනන්ති වුච්චතීති අත්ථො. ඉස්සාකරණවසෙනාති ලාභාදිඅක්ඛමනකිච්චවසෙන.

1127. අරියසාවකාති වචනං “අරියසාවකානංයෙව පටිවෙධො අත්ථී, තෙ ව තං න මච්ඡරායන්තී” ති පටිවෙධධම්මෙ මච්ඡරියාභාවදස්සනත්ථං. ගන්ථොති පාළි. කථාමග්ගොති අට්ඨකථාපබන්ධො. ධම්මන්තරන්ති කුසලාදිධම්මං භින්දිත්වා අකුසලාදිං අත්තතො ලොලතාය තථාගතභාසිතං තිත්ථියභාසිතං වා කරොත්තො ආලොලෙස්සති. අත්තානං ආචිකත්වාති අත්තානං අඤ්ඤා සන්තං අඤ්ඤා

පව්වෙහිත්වා. යො පනාති තිත්ථියො ගහට්ඨො වා අත්තනො සමයස්ස සදොසභාවං දට්ඨං අනිච්ඡන්තො අඤ්ඤාණෙන අභිනිවෙසෙන වා.

බ්‍යාපිතුමනිච්ඡොති විච්චිඡො, තස්ස භාවො වෙච්චිඡං. අනාදරොති මච්ඡරියෙන දානෙ ආදරරහිතො. කටච්ඡුනා ගාහො භත්තස්ස කටච්ඡුග්ගාහො, කටච්ඡුග්ගාහො විය කටච්ඡුග්ගාහො. යථා හි කටච්ඡුග්ගාහො යථාචුත්තෙ භත්තෙ න සංපසාරයති, එවං මච්ඡරියමිපි ආවාසාදිසුති. ගය්හති එතෙනාති වා ගාහො, කටච්ඡු එව ගාහො කටච්ඡුග්ගාහො. සො යථා සඬකුට්තග්ගො න සංපසාරයති, එවං මච්ඡරියමිපිති. ආවරිත්වා ගහිතං අග්ගහිතං, තස්ස භාවො අග්ගහිතත්තං, මච්ඡරියං. “ආවාසාදි පරෙහි සාධාරණමසාධාරණං වා මය්හෙව හොතු”ති පවත්තිවසෙන අත්තසම්පත්තිග්ගහණලක්ඛණතා, “මා අඤ්ඤස්සා”ති පවත්තිවසෙන අත්තසම්පත්තිග්ගහණලක්ඛණතා ව යොජෙතබ්බා. යං පන “පරසන්තකං ගණ්හිතුකාමො”ති චුත්තං, තං මච්ඡරියස්ස පරසන්තකලොභස්ස උපනිස්සයභාවං දස්සෙතුං චුත්තන්ති දට්ඨබ්බං. යදි හි තං මච්ඡරියප්පවත්තිදස්සනං, පරසම්පත්තිග්ගහණලක්ඛණතා ව වත්තබ්බා සියාති.

1140. අභිජ්ඣාකාමරාගානං විසෙසො ආසවද්වයඵකාසවභාවො සියා, නඅභිජ්ඣාය නොආසවභාවො වාති නොආසවලොභස්ස සබ්භාවො විචාරෙතබ්බො. න හි අත්ථි “ආසවො ව නොආසවො ව ධම්මා ආසවස්ස ධම්මස්ස ආසවස්ස ව නොආසවස්ස ව ධම්මස්ස හෙතුපච්චයෙන පච්චයො”ති සත්තමො ව නවමො ව පඤ්ඤො. ගණනාය ව “හෙතුයා සත්තා”ති චුත්තං, න “නවා”ති. දිට්ඨිසම්පයුත්තෙ පන ලොභෙ නොආසවෙ විජ්ජමානෙ සත්තමනවමාපි පඤ්ඤවිස්සජ්ජනං ලභෙය්‍යං, ගණනා ව “හෙතුයා නවා”ති වත්තබ්බා සියා. දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තෙ ව ලොභෙ නොආසවෙ විජ්ජමානෙ පුබ්බෙ දස්සිතො දොසොති.

1159. කාමච්ඡන්දනීවරණනිද්දෙසෙ කාමෙසුති තෙභුමකෙසු සාසවෙසු සබ්බෙසු වත්ථුකාමෙසු. සබ්බො හි ලොභො කාමච්ඡන්දනීවරණං. තෙනෙව තස්ස ආරුප්පෙ උප්පත්ති චුත්තා “නීවරණං ධම්මං පටිච්ච නීවරණො ධම්මො උප්පජ්ජති න පුරෙජාතපච්චයා. ආරුප්පෙ කාමච්ඡන්දනීවරණං පටිච්ච උද්ධච්චනීවරණං අවිජ්ජානීවරණං. ආරුප්පෙ කාමච්ඡන්දනීවරණං පටිච්ච ටීනමිද්ධනීවරණං උද්ධච්චනීවරණං අවිජ්ජානීවරණං”න්ති (පටියා. 3.8.1).

1162. ඉරියාපථිකච්ඡන්තන්ති ඉරියාපථුපත්ථම්භකං අට්ඨපඤ්ඤාසවිධං චිත්තං. තත්ථ පන බලවටීනමිද්ධසහගතං චිත්තං “ඉරියාපථං සන්ධාරෙතුං අසක්කොන්ත”න්ති චුත්තං. ඔලියතීති ඔලම්බති.

1163. ඔනස්හතීති ඡාදෙති, අවත්ථරති වා. නානාරම්මණෙසු පවත්තිනිවාරණෙන, විජ්ජාරිකතානිවාරණෙනෙව වා අත්තොසමොරොධො. එකච්චානන්ති සිරිසාදිරුක්ඛානං. රූපකායෙනෙව සිද්ධං, තෙන සුඛප්පටිසංවෙදනනිබ්බානසවිජ්ජිරියානං රූපතාපත්ති සියාති අධිප්පායො. තස්මාති

“කායස්සා” නි වචනස්ස රූපත්තාසාධකත්තා. න හි නාමකායො සුපතීති ඉදං
 ටීනමිද්ධසමුට්ඨිතරූපෙහි රූපකායස්ස ගරුභාවජ්ජත්තං අභිගප්චිච්චිගාදීනං සංසිද්ධතං
 සොජ්ජන්ති සන්ධාය චුත්තං, න ජාගරණචිත්තරහිතං භවඛිගසන්තතිත්ති. තස්ස
 ඵලත්තාති ඵලූපවාරෙන ඉන්ද්‍රියං විය මිද්ධං දස්සෙතුං මිද්ධස්ස ඵලත්තා
 ඉන්ද්‍රියනිද්දෙසෙ විය ලිඛිගාදීනි මිද්ධනිද්දෙසෙපි සොජ්ජාදීනි චුත්තානීති අත්ථො.

රූපකායස්ස අත්තොසමොරොධො නත්ථීති සො නාමකායෙ චුත්තොති
 විඤ්ඤායති. තෙන සහ චුත්තා ඔනාහපරියොනාහා ව. රූපකායස්ස වා
 විජ්ජාරිකාවිජ්ජාරිකභාවො නාම අත්තතො සභාවෙන නත්ථී, නාමකායස්ස
 නාමකායෙ විජ්ජාරිකෙ ලභුකො, අවිජ්ජාරිකෙ ගරුකොති අවිජ්ජාරිකභාවෙන
 ඔනාහනාදි නාමකායස්සෙව භොතීති ඔනාහනාදියොපි නාමකායෙ විඤ්ඤායන්ති.
 තෙනාහ “න හි රූපං නාමකායස්ස ඔනාහො...පෙ.... භොතී” ති. ආවරණභාවො
 විය හි ඔනාහනාදිභාවොපි නාමකායස්සෙව භොතීති. ඉතරො අධිජ්ජායං
 අජානන්තො මෙසාදීහි රූපෙහි රූපානං ඔනාහනාදිං පස්සන්තො “නනු
 වා” තිආදිමාහ. යදි ඵචන්ති යදි රූපස්ස ඔනාහනාදිතා සිද්ධා, අරූපස්ස න සියා,
 සෙතුබන්ධාදීසු රූපස්ස ආවරණං දිට්ඨන්ති ආවරණමිපි අරූපස්ස න භවෙය්‍යාති
 අත්ථො.

සුරාමෙරයපානං අකුසලන්ති කත්වා යුත්තො තස්ස උපක්කිලෙසභාවො,
 සුරා...පෙ.... පමාදට්ඨානානුයොගස්ස ව අකුසලන්තා පඤ්ඤාය
 දුබ්බලිකරණභාවො යුත්තො, තථාපි පරස්ස අධිජ්ජායං අනුජානිත්වා සුරාමෙරයස්ස
 උපක්කිලෙසතා පඤ්ඤාය දුබ්බලිකරණතා ව උපක්කිලෙසානං පඤ්ඤාය
 දුබ්බලිකරණානඤ්ච පච්චයන්තා ඵලවොහාරෙන චුත්තාති දස්සෙන්නො ආහ “න,
 පච්චයනිද්දෙසතො” ති. ඵචමෙව බොති යථා ජාතරූපස්ස අයො ලොහං තිපු සිසං
 සජ්ජන්ති පඤ්චුපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං ජාතරූපං න චෙව මුදු භොතී, න ව
 කම්මනියං, න ව පහස්සරං පහඬු ව, න ව සම්මා උපෙති කම්මාය, ඵචමෙව.
 පච්චයනිද්දෙසතොති උපක්කිලෙසපඤ්ඤාදුබ්බලිකරණානං
 පච්චයභාවනිද්දෙසතො, පච්චයෙ ඵලනිද්දෙසතොති අත්ථො. සයමෙව කිලෙසො
 උපක්කිලෙසනිද්දෙසෙසු නිද්දිට්ඨොති අධිජ්ජායො.

නිවරණං හුත්වාච නිවරණසම්පයුත්තෙ දස්සියමානෙ න
 නිවරණතාදස්සනත්ථො ආරම්භො, අථ බො සිද්ධනිවරණභාවස්ස
 නිවරණසම්පයුත්තතාදස්සනත්ථොති යථාලාභවසෙන ව අසම්පයුත්තස්ස වචනං න
 යුජ්ජති. යථා හි තිට්ඨන්තමිපි වරන්තමිපි සිජ්ජිසම්බුකාදීසු යථාලාභසම්භවං තං
 ද්වයං චුත්තං, න ඵචං “ටීනමිද්ධනිවරණං සම්පයුත්තමිපි අසම්පයුත්තමිපි” ති
 වචනං අත්ථී, යං යථාලාභං සම්භවෙය්‍යාති. විත්තජස්සාසම්භවවචනතොති
 “වත්තත්තා” තිආදිවචනස්ස කුමානක්ඛණෙ විත්තජස්ස ටීනමිද්ධස්ස
 අසම්භවවචනභාවතොති අත්ථො, “වත්තත්තා” තිආදිවචනෙන වා අසම්භවස්ස
 වචනතො පකාසනතොති අත්ථො.

කාමෙසු බො පන...පෙ.... සුදිටියොති ඉමිනා කාමාදීනවෙ අඤ්ඤාණස්ස පහානමාහ. තං තත්ථ පහානන්ති තං තත්ථ රූපෙ පහානන්ති පහානං අපෙක්ඛිත්වා “ත”න්ති වුත්තං, තං විනයනන්ති වා අත්ථො. තෙන රූපස්ස අප්පහාතඛිඛත්තමෙව දස්සෙති, න පන “ඡ ධම්මෙ පහායා”තිආදියු මිද්ධස්ස අප්පහාතඛිඛතාදස්සනතො අඤ්ඤො පකාරො වුත්තො. න යථා...පෙ.... වුත්තන්ති ඡ ධම්මා පඤ්ච නිවරණානි ව යථා පහාතඛිඛතොව හොන්තානි “පහාතඛිඛානී”ති වුත්තානි, න එවං රූපං පහාතඛිඛමෙව හොන්තං “පහාතඛිඛ”න්ති වුත්තන්ති අත්ථො.

අඤ්ඤෙහි ව සුත්තෙහිති වුත්තසුත්තානං දස්සනත්ථං “තථා හී”තිආදිමාහ. කුසලජ්ජවත්තිං ආවරන්තිති ආවරණා. නිවාරෙන්තිති නිවරණා. විත්තං අභිභවන්තා ආරොහන්තිති වෙනසො අප්ඤ්ඤා. ආවරණාදිකිච්චඤ්ච අරූපස්සෙව යුජ්ජති, තථා අන්ධකරණාදිකිච්චං. තත්ථ චතුසු පදෙසු පුරිමපුරිමස්ස පච්ඡිමපච්ඡිමො අත්ථො. සංසාරදුක්ඛං විසානො, තංජනකතාය විසානපක්ඛිකං. වෙනසො පරියුට්ඨානං අයොනිසොමනසිකාරතො උප්පත්ති අකුසලරාසිභාවො ව අරූපස්සෙව හොතිති අරූපමෙව මිද්ධං.

1166. ගණනොජනාදිඅකප්පියගොජනං කප්පියසඤ්ඤී භුඤ්ජිත්වා පුන ජානිත්වා කොචි විජ්ජට්ඨාරි හොති, අනවජ්ජඤ්ච හික්ඛුදස්සනවෙනියවන්දනාදිං වජ්ජසඤ්ඤී අකත්වා කත්වා ව කොචි අස්සද්ධො විජ්ජට්ඨාරි හොති. වත්ථුන්ති මූලං. එවරූපන්ති මූලවසෙන එවංපකාරන්ති අත්ථො. කුක්කුච්චපදං යෙවාපනකෙසු “කුච්ඡිතං කතං කුකතං, තස්ස භාවො”ති වුත්තත්ථමෙව. කුක්කුච්චායනාකාරොති කුක්කුච්චභාවනාකාරො කුක්කුච්චකරණාකාරො කුක්කුච්චගමනාකාරො වා. එතෙන කුක්කුච්චං කිරියභාවෙන දස්සෙති. “කප්පති න කප්පති”ති පවත්තවිත්තුජ්ජාදොව විනයකුක්කුච්චං.

1176. විත්තවික්ඛිපනකිච්චසාමඤ්ඤෙන උද්ධච්චං කුක්කුච්චඤ්ච සහ වුත්තන්ති වෙදිතඛිඛං. කාමච්ඡන්දස්ස අනාගාමිමග්ගෙන පහානං උක්කට්ඨනිවරණවසෙන වුත්තන්ති වෙදිතඛිඛං. යදි හි ලොභො නොනිවරණො සීයා, “නොනිවරණො ධම්මො නිවරණස්ස ධම්මස්ස හෙතුපච්චයෙන පච්චයො”තිආදි වත්තඛිඛං සීයා, න වෙනං වුත්තං. ගණනාය ව “හෙතුයා වත්තාරි”ති වුත්තං, න “නවා”ති. තස්මා සබ්බො ලොභො කාමච්ඡන්දනිවරණන්ති අරහත්තමග්ගෙනස්ස පහානවචනං යුත්තං.

1219. කාමො වාති කිලෙසකාමො ව. පුරිමදිට්ඨිං උත්තරදිට්ඨිං උපාදියතීති පුරිමදිට්ඨිං “සස්සතො”ති ගණ්හන්ති උපාදියති, පුරිමදිට්ඨිආකාරොතොව වා උප්පජ්ජමානා උත්තරදිට්ඨි තෙනෙව පුරිමදිට්ඨිං දළ්භං කරොන්ති තං උපාදියතීති වුත්තං. ගොසිලගොවතාදීනීති තථාභූතං දිට්ඨිමාහ. අභිනිවෙසතොති අභිනිවෙසභාවතො, අභිනිවිසනතො වා. අත්තවාදමත්තමෙවාති අත්තස්ස අභාවා “අත්තා”ති ඉදං වචනමත්තමෙව. උපාදියන්ති දළ්භං ගණ්හන්ති. කථං? අත්තාති. අත්තාති හි අභිනිවිසන්තා වචනමෙව දළ්භං කත්වා ගණ්හන්තිති අත්ථො. එවං

අත්තවාදමත්තමෙව උපාදියන්තීති වුත්තං. “අත්තවාදමත්ත”න්ති වා
වාචාවත්ථුමත්තමාහ. වාචාවත්ථුමත්තමෙව හි “අත්තා”ති උපාදියන්ති අත්ථස්ස
අභාවාති.

1221. දිත්තන්ති දානමාහ, තං අඵලත්තා රූපං විය දානං නාම න භොතීති
පටික්ඛිපති. මහාවිජ්ඣයඤ්ඤසදිසො යඤ්ඤො මහායාගො. ආමන්තෙත්වා භවනං
දානං ආහුනං, පාහුනානං අතිථීනං අතිථීකිරියා පාහුනං, ආවාහාදීසු මඬිගලත්ථං දානං
මඬිගලකිරියා. පරලොකෙ ධීතො ඉමං ලොකං “නත්ථී”ති ගණ්භාතීති ඉමං ලොකං
අවෙක්ඛිත්වා පරලොකො, පරඤ්ච අවෙක්ඛිත්වා අයං ලොකො භොති
ගන්තබ්බතො ආගන්තබ්බතො වාති පරලොකතො ඉධාගමනස්ස අභාවා තත්ථෙව
උච්ඡිජ්ජනතො චිත්තෙන පරලොකෙ ධීතො ඉමං ලොකං “නත්ථී”ති ගණ්භාතීති
අත්ථො වෙදිතබ්බො. න හි අයං දිට්ඨි පරලොකෙ නිබ්බත්තස්සෙව භොතීති.
ඉධලොකෙ ධීතොති එත්ථාපි අයමෙව නයො. අයං වා එත්ථ අත්ථො
“සංසරණප්පදෙසො ඉධලොකො ච පරලොකො ච නාම කොචි නත්ථී සංසරණස්ස
අභාවා තත්ථ තත්ථෙව උච්ඡිජ්ජනතො”ති. පුරිමභවතො පච්ඡිමභවෙ උපපතනං
උපපාතො, සො යෙසං සීලං, තෙ ඔපපාතිකා. තෙ පන චචනකා උපපජ්ජනකා
භොන්තීති කත්වා ආහ “චචනකඋපපජ්ජනකසත්තා නත්ථීති ගණ්භාතී”ති.
අනුලොමප්පටිපදන්ති නිබ්බානානුකූලං සීලාදිප්පටිපදං.

1236. නිජ්ජදෙසතොව ගහිතොති ඉමිනා යං ආසවගොච්ඡකෙ බ්‍රහ්මානං
කප්පරුක්ඛාදීසු රාගස්ස ච දිට්ඨිරාගස්ස ච අසඬිගහණෙන නීවරණගොච්ඡකෙ ච
කාමච්ඡන්දස්ස අනාගාමිමග්ගෙන පහාතබ්බතාදස්සනෙන සජ්ජදෙසත්තං වුත්තං,
තං නිවාරිතං භොති. අරහත්තමග්ගෙනාති චචනෙන චතුහි මග්ගෙහි පහාතබ්බතා
වුත්තාති දට්ඨබ්බං. න හි පුරිමෙහි අතනුකතා මොහාදයො අරහත්තමග්ගෙන
පහියන්තීති.

1287. නිරතිඅත්ථෙතාති පිතිවිරහෙන, බලවනිකන්තිවිරහෙන වා. න හි දුක්ඛාය
වෙදනාය රජ්ජන්තීති. අව-සද්දෙන අවගාහත්ථො අධොඅත්ථො වාති ද්විධා අව-
සද්දස්ස අත්ථො වුත්තො.

1301. විචිකිච්ඡාසහගතො මොහරණො පහානෙකට්ඨෙන දිට්ඨිසම්පයුත්තෙන
රාගරණෙන සරණො, උද්ධච්චසහගතො රූපරාගඅරූපරාගසඬිබාතෙන.
අරණචිහඬිගසුත්තෙ (ම. නි. 3.333) පන “යො කාමපටිසන්ධිසුඛිතො
සොමනස්සානුයොගො හීනො ගම්මො පොථුජ්ජනිකො අනරියො අනත්ථසංහිතො,
සදුක්ඛො එසො ධම්මො සඋපසාතො සඋපායාසො සපරිලාභො මිච්ඡාපටිපදා.
තස්මා එසො ධම්මො සරණො”තිආදිචචනතො
ඵලභුතදුක්ඛඋපසාතඋපායාසපරිලාභසභාවභූතො මිච්ඡාපටිපදාභාවොව
“සරණො”ති විඤ්ඤායතීති තෙහි සබ්බාකුසලානං සරණතා සිද්ධා භොතීති.

සුත්තන්තිකදුකතික්ඛෙපකථාවණ්ණනා

1303. විවෙචිතත්තාති විසුං කතත්තා පකාසිතත්තා. අසෙසෙත්වා බෙපෙතීති වජිරං අත්තනා පතිතට්ඨානං අසෙසෙත්වා බෙපෙති පුන අපාකතිකතාආපාදනෙන.

1311. තප්පතීති විජ්ජට්ඨාරි හොති, අනුසොචති වා.

1313. අහන්ති ඉති-සද්දපරෙන අහං-සද්දෙන හෙතුභූතෙන යො අත්ථො විඤ්ඤායති, සො සංකමීයති, උදිරියතීති අත්ථො. අඤ්ඤාං හි වුව්වමානස්ස වචනෙන පකාසියමානස්ස පදත්ථස්ස සඬබ්බාදිභාවෙ සබ්බෙසං කුසලාදිධම්මානං අධිවචනාදිතා සියාති. භාවොති සත්තවෙච්චනන්ති භණන්ති, ධාතුයා වා එතං අධිවචනං. දත්තොති එත්තාවතා සත්තපඤ්ඤත්තිං දස්සෙත්වා අඤ්ඤමිපි උපාදාපඤ්ඤත්තිං දස්සෙතුං “මඤ්ඤො”ති ආදිමාහ. අහන්ති ච පචත්තං අධිවචනං වදන්තෙන සුණන්තෙන ච පුබ්බෙ ගහිතසඤ්ඤෙන අත්ථප්පකාසනභාවෙන විඤ්ඤායති. න හි තස්මිං අවිඤ්ඤානෙ තදත්ථවිජානනං අත්ථීති විසෙසෙන අධිවචනං “ඤායතීති සමඤ්ඤා”ති වුත්තං. එතස්සත්ථස්ස අහන්ති ඉදං අධිවචනන්ති එවං වා සඤ්ඤාගහණවසෙන ඤායති සමඤ්ඤායති පාකටා හොතීති සමඤ්ඤා. පඤ්ඤාපියතීති අහන්ති ඉදං එතස්ස අධිවචනන්ති එවං යපියතීති අත්ථො. වොහරීයතීති වුව්වති. උද්ධෙය්‍යන්ති උද්ධරිතබ්බං. අපි නාමසහස්සකොති අනෙකෙහිපි නාමසහස්සෙහිති අත්ථො. සයමෙව උපපත්තසිලං නාම “ඔපපාතිකනාම”න්ති වුව්වති.

කරියතීති කම්මං, නාමමෙව කම්මං නාමකම්මං. තථා නාමධෙය්‍යං. කරණයපනසද්දාපි හි කම්මත්ථා හොන්තීති. අථ කරණත්ථා, කරියති ච යපියති ච එතෙන අත්ථො එවංනාමොති පඤ්ඤාපියතීති කරණං යපනඤ්ච නාම හොති. අථ භාවත්ථා, ඤාපනමත්තමෙව කරණං යපනන්ති ච වුත්තං. නාමනිරුත්ති නාමබ්‍යඤ්ජනන්ති නාමමිච්චෙව වුත්තං හොති. න හි පථවිසඬබ්බාතං අත්ථප්පකාරමත්තං නිවදති බ්‍යඤ්ජයති වා පථවීති නාමං නිවදති බ්‍යඤ්ජයති වා, තස්මා අනාමස්ස නිරුත්තිබ්‍යඤ්ජනභාවනිවාරණත්ථං “නාමනිරුත්ති නාමබ්‍යඤ්ජන”න්ති වුත්තං. එවං නාමාභිලාපොති එත්ථාපි නයො. එත්ථ පන සඬබ්බා සමඤ්ඤා පඤ්ඤත්ති වොහාරොති වතුහි පදෙහි පඤ්ඤාපිතබ්බතො පඤ්ඤත්ති වුත්තා, ඉතරෙහි පඤ්ඤාපනතො.

තත්ථ ච “පුරිමා උපාදාපඤ්ඤත්ති උප්පාදවයකිච්චරහිතා ලොකසඬකෙතසිද්ධා, පච්ඡිමා නාමපඤ්ඤත්ති, යාය පුරිමා පඤ්ඤත්ති රූපාදයො ච සොතද්චාරවිඤ්ඤාණසන්තානානන්තරමුප්පන්නෙන ගහිතපුබ්බසඬකෙතෙන මනොද්චාරවිඤ්ඤාණසන්තානෙන ගහිතාය පඤ්ඤාපියන්ති”ති ආචරියා වදන්ති. එතස්මිං පන ඉමිස්සා පාළියා අට්ඨකථාය ච අත්ථෙ සති යං වුත්තං මාතිකායං “චචනමත්තමෙව අධිකාරං කත්වා පචත්තා අධිවචනා නාම, සහෙතුකං කත්වා වුව්වමානා අභිලාපා නිරුත්ති නාම, පකාරෙන ඤාපනතො පඤ්ඤත්ති නාමා”ති (ධ. ස. අට්ඨ. 101-108), තෙන විරොධො සියා. න හි උප්පාදවයකිච්චරහිතස්ස චචනමත්තං අධිකාරං කත්වා පචත්ති අත්ථී උප්පාදාදිසහිතස්සෙව

පවත්නිසබ්භාවතො, න ච වචනවචනත්ථවිමුත්තස්ස නාමස්ස නිද්ධාරෙත්වා සහෙතුකං කත්වා වුව්වමානතා අත්ථී, නාපි අනිද්ධාරිතසභාවස්ස පදත්ථස්ස තෙන තෙන පකාරෙන ඤාපනං අත්ථීති.

දුට්ඨා වායං පඤ්ඤත්ති යථාචුත්තජ්ජකාරාති අට්ඨකථාවචනඤ්ච න දිස්සති, අට්ඨකථායං පන විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිආදයො ඡ පඤ්ඤත්තියොව චුත්තා. තත්ථ “රූපං වෙදනා” තිආදිකා විජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. “ඉත්ථී පුරිසො” තිආදිකා අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. “තෙවිජ්ජො ඡලහිඤ්ඤො” තිආදිකා විජ්ජමානෙත අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. “ඉත්ථීසද්දො පුරිසසද්දො” තිආදිකා අවිජ්ජමානෙත විජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. “චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සොතවිඤ්ඤාණං” තිආදිකා විජ්ජමානෙත විජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. “බත්තියකුමාරො බ්‍රාහ්මණකුමාරො” තිආදිකා අවිජ්ජමානෙත අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. න චෙත්ථ යථාචුත්තජ්ජකාරා දුට්ඨා පඤ්ඤත්ති චුත්තාති සක්කා විඤ්ඤාතුං. විජ්ජමානස්ස හි සඬ්ඛා...පෙ.... අභිලාපො විජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. අවිජ්ජමානස්ස ච සඬ්ඛාදිකා අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති. තෙසංයෙව විසෙසනවිසෙසිතබ්බභාවෙන පවත්තා සඬ්ඛාදයො ඉතරාති.

අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිවචනෙන පඤ්ඤාපිතබ්බා උපාදාපඤ්ඤත්ති, තස්සා පඤ්ඤාපනභූතා නාමපඤ්ඤත්ති ච චුත්තා, ඉතරෙහි නාමපඤ්ඤත්තියෙව යථාචුත්තාති චෙ? න, අසිද්ධත්තා. සති හි උජුකෙ පුරිමෙ පාළිඅනුගතෙ අත්ථෙ අයමත්ථො ඉමාය අට්ඨකථාය චුත්තොති අසිද්ධමෙන. යදි ච සත්තරථසට්ඨාසාලකසිණඅපටාකාසකසිණුග්ගාටිමාකාසආකිඤ්චඤ්ඤායතනවි සයනිරොධසමාපත්තිආදිජ්ජකාරා උපාදාපඤ්ඤත්ති අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති, එතෙනෙව වචනෙන තස්සා අවිජ්ජමානතා චුත්තාති න සා අත්ථීති වත්තබ්බා. යථා ච පඤ්ඤාපිතබ්බතො අවිජ්ජමානානං සත්තාදීනං අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවො, එවං රූපාදීනං විජ්ජමානානං පඤ්ඤපෙතබ්බතො විජ්ජමානපඤ්ඤත්තිභාවො ආපජ්ජති. තතො “සබ්බෙ ධම්මා පඤ්ඤත්ති” ති පඤ්ඤත්තිපටෙහි අවිසිට්ඨො පඤ්ඤත්තිධම්මනිද්දෙසො වත්තබ්බො සියා. අථාපි පඤ්ඤාපිතබ්බපඤ්ඤාපනවිසෙසදස්සනත්ථො සඬ්ඛාදිනිද්දෙසො, තථාපි “එකධම්මො සබ්බධම්මෙසු නිපතති, සබ්බධම්මො එකධම්මස්මි. නිපතත්ති” තිආදිනා පඤ්ඤාපිතබ්බානං පඤ්ඤත්තිපථභාවස්ස දස්සිතත්තා පඤ්ඤාපිතබ්බානං පඤ්ඤත්තිභාවෙ පඤ්ඤත්තිපථා පඤ්ඤත්තිසද්දෙනෙව චුත්තාති පඤ්ඤත්තිපථපදං න වත්තබ්බං සියා, නාපි සක්කා පඤ්ඤාපිතබ්බපඤ්ඤාපනවිසෙසදස්සනත්ථො සඬ්ඛාදිනිද්දෙසොති වත්තුං සඬ්ඛාදිසද්දානං සමානත්ථත්තා. චුත්තඤ්ඤි “මරණෙනපි තං පභියති, යං පුරිසො මමිදන්ති මඤ්ඤති” ති (මහානි. 41) එත්ථ “පුරිසොති සඬ්ඛා සමඤ්ඤා...පෙ.... අභිලාපො” ති (මහානි. 41). තථා “මාගණ්ඨියොති තස්ස බ්‍රාහ්මණස්ස නාමං සඬ්ඛා සමඤ්ඤා” තිආදි (මහානි. 73). න ච “අයං ඉත්ථන්තාමො” ති සඬ්ඛකතග්ගහණං “රූපං තිස්සො” තිආදිවචනග්ගහණඤ්ච මුඤ්චිත්වා අඤ්ඤස්ස අසිද්ධසභාවස්ස අත්ථපඤ්ඤාපනෙ සමත්ථතා සම්භවති, තෙසඤ්ච අසමත්ථතා. යදි හි තෙසං විතා පඤ්ඤත්තියා අත්ථපඤ්ඤාපනෙ අසමත්ථතා සියා, පඤ්ඤත්තිපඤ්ඤාපනෙ ච

අසමත්ථතාති තස්සා අඤ්ඤා පඤ්ඤත්ති චත්තබ්බා සියා, තස්සා තස්සාති අනචත්ථානං, තතො අත්ථවිජානනමෙව න සියා, නාපි සඬකෙතග්ගහණං සඬකෙතස්ස පඤ්ඤත්තිභාවෙ “අයං ඉමස්ස භාසිතස්ස අත්ථො”ති වා, “ඉමස්සත්ථස්ස ඉදං වචනං ජොතක”න්ති වා. සඤ්ඤාප්පාදමත්තෙ පන සඬකෙතග්ගහණෙ වචනස්ස වචනත්ථවිනිමුත්තස්ස කප්පනෙ පයොජනං නත්ථි. “බුද්ධස්ස භගවතො වොභාරො ලොකියෙ සොතෙ පටිභඤ්ඤති” (කථා. 347), “අභිජානාසි නො ත්ථං ආනන්ද ඉතො පුබ්බෙ එවරූපං නාමධෙයාං සුතං යදිදං ජනවසභො”ති (දී. නි. 2.280), “නාමඤ්ච සාවෙනි කොණ්ඩඤ්ඤො අභං භගවා”තිආදීහි (සං. නි. 1.217) ව පඤ්ඤත්තියා වචනභාවො සිද්ධො. තස්මා පාළියා අට්ඨකථාය ව අවිරුද්ධො අත්ථො විචාරෙත්වා ගහෙතබ්බො.

යදි සත්තාදයො අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති න භොන්ති, කා පන අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති නාමාති? පකාසිතො අයමත්ථො “අවිජ්ජමානානං සත්තාදීනං සඬබ්බා...පෙ.... අභිලාපො අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති”ති. සත්තාදීනඤ්ච අවිජ්ජමානත්තා අත්ථිතා නෙව චත්තබ්බා, යෙ ව වදෙය්ගං “රූපාදීනි විය අවිජ්ජමානත්තා අවිජ්ජමානතා වුත්තා, න නත්ථිභාවතො”ති, අයඤ්ච වාදො හෙවත්ථිකථාය පටිසිද්ධො, න ව රූපං වෙදනා න භොන්ති අවිජ්ජමානං නාම භොති. එවං සත්තාදයොපි යදි අත්ථි, රූපාදයො න භොන්ති අවිජ්ජමානාති න චත්තබ්බා. යස්මා පන යෙසු රූපාදීසු චක්ඛාදීසු ව තථා තථා පචත්තමානෙසු “සත්තො ඉත්ථි රථො සථො”තිආදිකා විචිත්තසඤ්ඤා උප්පජ්ජති, සඤ්ඤානුලොමාති ව අධිවචනාති, තෙහි රූපචක්ඛාදීහි අඤ්ඤො සත්තරථාදිසඤ්ඤාවලම්බිතො වචනත්ථො විජ්ජමානො න භොති, තස්මා සත්තරථාදිඅභිලාපා “අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්ති”ති වුච්චන්ති, න ව තෙ “මුසා”ති වුච්චන්ති ලොකසමඤ්ඤාවසෙන පචත්තත්තා. තතො එව තෙ අභිලාපා “සම්මුතිසච්ච”න්ති වුච්චන්ති. සො ව වචනත්ථො සයං අවිජ්ජමානොපි විජ්ජමානස්ස වචනස්සෙව වසෙන පඤ්ඤත්තිවොභාරං ලහති, “සම්මුතිසච්ච”න්ති ව වුච්චති යථාගහිතසඤ්ඤාවසෙන පචත්තවචනත්ථභාවතො. “සම්මුතිඤ්ඤාණං සච්චාරම්මණමෙව, නාඤ්ඤාරම්මණ”න්ති (කථා. 434) කථාය ව “පථවිකසිණාදි චීවරාදි ව සම්මුතිසච්චමිහි”ති ඉමිනාව අධිප්පායෙන වුත්තන්ති විඤ්ඤායති. යස්මා රූපාදීසු සත්තානෙන පචත්තමානෙසු එකත්තග්ගහණවසෙන තෙ අමුඤ්චිත්වා පචත්තං සත්තාදිග්ගහණං චක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීනි විය රූපාදීසු තෙසු ඛන්ධෙසු චක්ඛාදීසු ව අසත්තං අවිජ්ජමානං සත්තරථාදිං ගණ්හාති, තස්මා තං පරිත්තාරම්මණාදිභාවෙන න චත්තබ්බන්ති වුත්තං. තථා යං ඛන්ධසමුහසත්තානං එකත්තෙන ගහිතං උපාදාය “කල්‍යාණමිත්තො පාපමිත්තො පුග්ගලො”ති ගහණං පඤ්ඤත්ති ව පචත්තති, තං තදුපාදානභූතං පුග්ගලසඤ්ඤාය සෙවමානස්ස කුසලාකුසලානං උප්පත්ති භොතිති “පුග්ගලොපි උපනිස්සයපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 1.1.9) වුත්තං. යස්මා පන පුග්ගලො නාම කොචි භාවො නත්ථි, තස්මා යථා ආපොධාතුආදීනි චිත්තෙන විවෙචෙත්වා පථවිධාතු උපලබ්හති,

න ඵ්වං රූපාදයො ඛන්ධෙ විවෙචෙන්වා පුග්ගලො උපලබ්භති. පටිසෙධිතා ච පුග්ගලකථාය පුග්ගලදිට්ඨි. චජීරාය ච භික්ඛුනියා චුත්තං -

“කං නු සත්තොති පච්චෙසි, මාර දිට්ඨිගතං නු තෙ; සුද්ධසඬ්ඛාරපුඤ්ජොයං, නයිධ සත්තුපලබ්භති”ති. (සං. නි. 1.171; මහානි. 186; කථා. 233);

සත්තොති පන චචනස්ස පඤ්ඤත්තියා පචත්තිං දස්සෙතුං සා ඵ්වමාහ -

“යථාපි අඬ්ගසම්භාරා, හොති සද්දො රථො ඉති; ඵ්වං ඛන්ධෙසු සන්තෙසු, හොති සත්තොති සම්මුති”ති. (සං. නි. 1.171; මහානි. 186; කථා. 233);

යදි පුග්ගලො න විජ්ජති, කථං පුග්ගලග්ගහණස්ස සාරම්මණතා සියාති? අවිජ්ජමානස්සපි ආරම්මණස්ස ගහණතො. අවිජ්ජමානම්පි හි පරිකස්සිතං ලොකසඤ්ඤාතං වා විජ්ජමානං වා සභාවහුතං ආරම්මණං ගහෙන්වාච උප්පජ්ජනතො සාරම්මණතා චුත්තා. සාරම්මණාති හි චචනං චිත්තචෙතසිකානං ආරම්මණෙන විනා අප්පචත්තිඤ්ඤෙව දීපෙති, න තෙහි ගහිතස්ස ආරම්මණස්ස විජ්ජමානතං අවිජ්ජමානතං වාති. අයං සඬ්ඛතාසඬ්ඛතවිනිමුත්තස්ස අත්ථිතාපටිසෙධං සබ්බථා අනුචත්තන්තානං විනිවිජයො.

1316. නාමකරණවයෙනාති අඤ්ඤං අනපෙක්ඛිත්වා සයමෙව අත්තනො නාමකරණසභාවතොති අත්ථො. යඤ්ඤි පරස්ස නාමං කරොති, තස්ස ච තදපෙක්ඛිත්තා අඤ්ඤාපෙක්ඛං නාමකරණන්ති නාමකරණසභාවතා න හොති. තස්මා මහාජනස්ස ඤාතීනං ගුණානඤ්ච සාමඤ්ඤනාමාදිකාරකානං නාමභාවො නාපජ්ජති. යස්ස ච අඤ්ඤෙහි නාමං කරියති, තස්ස ච නාමකරණසභාවතා නත්ථීති නත්ථීයෙව නාමභාවො, වෙදනාදීනං පන සභාවසිද්ධන්තා වෙදනාදිනාමස්ස නාමකරණසභාවතො නාමතා චුත්තා. පථවීආදිනිදස්සනෙන නාමස්ස සභාවසිද්ධතංයෙව නිදස්සෙති, න නාමභාවසාමඤ්ඤං, නිරුළ්භන්තා පන නාමසද්දො අරූපධම්මෙසු ඵ්ව චුත්තො, න පථවීආදීසුති න තෙසං නාමභාවො. මාතිකාය ච පථවීආදීනං නාමතානාපත්ති චුත්තාව. න හි පථවීආදිනාමං විජහිත්වා කෙසාදිනාමෙහි රූපධම්මානං විය වෙදනාදිනාමං විජහිත්වා අඤ්ඤෙන නාමෙන අරූපධම්මානං වොහරිතබ්බෙන පිණ්ඩාකාරෙන පචත්ති අත්ථීති.

අථ වා රූපධම්මා චක්ඛාදයො රූපාදයො ච තෙසං පකාසකපකාසිතබ්බභාවතො විනා නාමෙන පාකටා හොන්ති, න ඵ්වං අරූපධම්මාති අධිවචනසම්ඵස්සො විය නාමායත්තගහණියභාවෙන “නාම”න්ති චුත්තා, පටිසසම්ඵස්සොපි න චක්ඛාදීනි විය නාමෙන විනා පාකටොති “නාම”න්ති චුත්තො. අරූපතාය වා අඤ්ඤනාමසභාගත්තා සඬ්ගහිතොයං, අඤ්ඤඵස්සසභාගත්තා වා. චචනත්ථොපි හි “රූපයතීති රූපං, නාමයතීති නාම”න්ති ඉධ පච්ඡිමපුරිමානං සම්භවති. රූපයතීති විනාපි නාමෙන අත්තානං පකාසයතීති අත්ථො, නාමයතීති නාමෙන විනා

අපාකටභාවතො අත්තනො පකාසකං නාමං කරොතීති අත්ථො.
 ආරම්මණාධිපතිපච්චයනායාති සතිපි රූපස්ස ආරම්මණාධිපතිපච්චයනාවෙ න
 පරමස්සාසභුතං නිබ්බානං විය සාතිසයං තංනාමනසභාවෙන පච්චයොති
 නිබ්බානමෙව “නාම”න්ති වුත්තං.

1318. වට්ඨමුලසමුදාචාරදස්සනත්ථන්ති සත්තානං වට්ඨමුලසමුදාචාරො නාම
 අවිජ්ජා ව භවතණ්හා ව, තංදස්සනත්ථන්ති අත්ථො. තත්ථ සමුදාවරතීති
 සමුදාචාරො, වට්ඨමුලමෙව සමුදාචාරො වට්ඨමුලසමුදාචාරො, වට්ඨමුලදස්සනෙන
 වට්ඨමුලානං පවත්ති දස්සිතා හොතීති වට්ඨමුලානං සමුදාචාරස්ස දස්සනත්ථන්තිපි
 අත්ථො.

1320. එකෙකස්මිඤ්ච අත්තාති ව ලොකොති ව ගහණවිසෙසං උපාදාය “අත්තා
 ව ලොකො වා”ති වුත්තං. එකං වා ඛන්ධං අත්තනො ගහෙන්වා අඤ්ඤං අත්තනො
 උපහොගභුතො ලොකොති ගණ්හන්තස්ස අත්තනො අත්තානං “අත්තා”ති
 ගහෙන්වා පරස්ස අත්තානං “ලොකො”ති ගණ්හන්තස්ස වා වසෙන “අත්තා ව
 ලොකො වා”ති වුත්තං. තං භවිස්සතීති තං ද්විධාපි ගහිතං ඛන්ධපඤ්චකං
 භවිස්සතීති නිව්ච්ඨා පරාමසන්තීති අත්ථො.

1332. සහ සික්ඛිතබ්බො ධම්මො සහධම්මො, තත්ථ භවං සහධම්මිකං.
 කම්මත්ථෙව චත්තමානතො දොවචස්සසද්දතො ආය-සද්දං අනඤ්ඤත්ථං කත්වා
 “දොවචස්සාය”න්ති වුත්තන්ති අධිජ්ජායෙන “දුබ්බචස්ස කම්ම”න්ති ආහ.
 දොවචස්සස්ස වා අයනං පවත්ති දොවචස්සායං. වචනස්ස පටිවිරුද්ධවචනං
 පටාණිකගහණං. ගුණෙහි ගරුසු ගාරවෙන වසනං ගරුවාසො. ජාතිආදීහි
 ජෙට්ඨකෙසු පටිස්සුණිතබ්බෙසු වසනං සජෙට්ඨකවාසො. ඔත්තජ්ජිතබ්බො වා
 ගරුතො. හිරිසිතබ්බො ජෙට්ඨකා. යාය චෙතනාය දුබ්බවො හොති, සා දොවචස්සතා
 භවිතුං අරහතීති “සඬ්ඛාරක්ඛන්ධොයෙවා”ති ආහ.

1333. දු-සද්දෙන යුත්තං නාමං දුන්තාමං. අනුපසඬ්කමන්තස්සපි අනුසික්ඛනං
 සෙවනාති අධිජ්ජායෙන “භජනාති උපසඬ්කමනා”ති ආහ. සබ්බතොභාගෙනාති
 කායවාචාවිත්තෙහි ආවි චෙව රහො ව.

1336. විනයොති විහඬිගබන්ධකා වුත්තා. චත්ථුවීතික්කමතො පුබ්බෙ පරතො ව
 ආපත්තිං ආපජ්ජන්තො නාම න හොතීති සහ චත්ථුනා ආපත්තිං පරිච්ඡින්නති.
 තෙනාහ “සහ චත්ථුනා...පෙ.... ආපත්තිකුසලතා නාමා”ති. සහ කම්මවාචායාති
 අබ්භානතිණවත්ථාරකකම්මවාචාය “අහං, හන්තෙ, ඉත්ථන්තාමං ආපත්තිං
 ආපජ්ජි”න්තිආදිකාය ව. සහෙව හි කම්මවාචාය ආපත්තිවුට්ඨානඤ්ච පරිච්ඡින්නති.
 ආපත්තියා වා කාරණං චත්ථු, වුට්ඨානස්ස කාරණං කම්මවාචාති කාරණෙන සහ
 එලස්ස ජානනවසෙන “සහ චත්ථුනා සහ කම්මවාචායා”ති වුත්තං.

1338. අයමෙවන්ථො සහ පරිකම්මෙනාති එත්ථ චුත්තො.
වුට්ඨානකපඤ්ඤායාති වුට්ඨානස්ස කාරණභූතාය පරිකම්මපඤ්ඤාය.

1340. ධාතු විසයා සබ්බාපි පඤ්ඤා ධාතුකුසලතා, තදෙකදෙසා
මනසිකාරකුසලතාති අධිජ්ජායෙන පුරිමපදෙපි උග්ගහමනසිකාරජානනපඤ්ඤා
චුත්තා. පුරිමපදෙ වා වාචුග්ගතාය ධාතුපාළියා මනසිකරණං “මනසිකාරො” ති
චුත්තං. තත්ථ උග්ගණ්හන්ති මනසිකරොන්ති ධාතුපාළියා අත්ථං සුණන්ති
ගන්ථතො ව අත්ථතො ව ධාරෙන්ති “අයං චක්ඛුධාතු නාමා” තිආදිනා සභාවතො
අට්ඨාරසෙවාති ගණනතො ව පරිච්ඡේදං ජානන්ති ව පඤ්ඤා උග්ගහපඤ්ඤාදිකා
චුත්තා. පච්ඡිමපදෙ පඤ්චවිධාපි සා පඤ්ඤා උග්ගහොති තතො ව පවත්තො
අනිච්චාදිමනසිකාරො “උග්ගහමනසිකාරො” ති චුත්තො, තස්ස ජානනං
පවත්තනමෙව, යථා පවත්තං වා උග්ගහං, එවමෙව පවත්තො උග්ගහොති ජානනං
උග්ගහජානනං. මනසිකාරොපි “එවං පවත්තෙතබ්බො එවඤ්ච පවත්තො” ති
ජානනං මනසිකාරජානනං. තදුභයම්පි මනසිකාරකොසල්ලන්ති චුත්තං. උග්ගහොපි
හි මනසිකාරසම්පයොගතො මනසිකාරනිරුත්තිං ලද්ධං යුත්තොති යො ව මනසි
කාතබ්බො, යො ව මනසිකරණුපායො, සබ්බො සො මනසිකාරොති වත්තුං
වට්ඨති. තත්ථ ව කොසල්ලං මනසිකාරකුසලතාති.

1342. තීසුපි වා...පෙ.... වට්ඨති තස්සා ව උග්ගහාදිභාවො චුත්තො.
සම්මසනං පඤ්ඤා, සා මග්ගසම්පයුත්තා අනිච්චාදිසම්මසනකිච්චං සාධෙති
නිච්චසඤ්ඤාදිපජහනතො. මනසිකාරො සම්මසනසම්පයුත්තො තථෙව
අනිච්චාදිමනසිකාරකිච්චං මග්ගසම්පයුත්තො සාධෙති. තෙනාහ
“සම්මසනමනසිකාරා ලොකියලොකුත්තරම්ස්සකා” ති. ඉමිනා පන පච්චයෙන ඉදං
හොතිති එවං අවිජ්ජාදිනං සඬ්ඛාරාදිපච්චයුජ්ජන්තස්ස පච්චයභාවජානනං
පට්චවසමුප්පාදකුසලතාති දස්සෙති.

1344. අම්බඛිජාදිති අනුපාදින්නකදස්සනත්ථං චුත්තාති. සොතවිඤ්ඤාණාදිනං
විසභාගා අනනුරූපා අනුප්පාදකායෙව චක්ඛාදෙයො “විසභාගපච්චයා” ති චුත්තා,
තෙහි අනුප්පජ්ජමානානෙව ව සොතවිඤ්ඤාණාදිති
“විසභාගපච්චයසමුප්පන්තධම්මා” ති. සොතවිඤ්ඤාණෙන වා විසභාගස්ස
චක්ඛුචිඤ්ඤාණස්ස පච්චයොති විසභාගපච්චයො, චක්ඛායතනස්ස විසභාගෙන
සොතායතනෙන පච්චයෙන සමුප්පන්තො විසභාගපච්චයසමුප්පන්තො.

1346. අජ්ජවනිද්දෙසෙ අජ්ජවො අජ්ජවතාති උජුතා උජුකතා ඉච්චෙව චුත්තං
හොතිති අජ්ජවමද්දවනිද්දෙසෙසු උජුකතාමුදුතානිද්දෙසෙහි විසෙසං
මද්දවනිද්දෙසෙ චුත්තං “නිවචිත්තතා” තිපදමාහ. තත්ථ “නිවචිත්තතා මුදුතා” ති
සුත මුදුතාවචනං නිවචිත්තතාය විසෙසනත්ථං. ඔමානොපි හි නිවචිත්තතා හොති, න
පන මුදුතාති.

1348. පරෙසං දුක්කටං දුරුත්තඤ්ච පටිවිරොධාකරණෙන අත්තනො උපරි ආරොපෙත්වා වාසෙත්ති. චිත්තස්ස සකමනතාති චිත්තස්ස අබ්‍යාපන්තො සකො මනොභාවොති අත්ථො. චිත්තන්ති වා චිත්තජ්ජබන්ධං එකත්තෙන ගහෙත්වා තස්ස අන්තරා උජ්ජන්තෙන පිතිසහගතමනෙන සකමනත්තං ආහ. අත්තමනො වා පුග්ගලො, තස්ස භාවො අත්තමනතා. සා න සත්තස්සාති පුග්ගලදිට්ඨිතිවාරණත්තං “චිත්තස්සා”ති වුත්තං.

1349. කායවාචාහි කත්තබ්බස්ස අකරණෙන අසාදිශිතබ්බස්ස සාදියනෙන ව මනසාපි ආවරති එව, ඉන්ද්‍රියසංවරාදිහෙදනවසෙන වා එතං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

1350. සදොසවණෙ රුක්ඛෙ නියාසපිණ්ඩියො, අභිච්ඡත්තකාති වා උට්ඨිතාති “අණ්ඩකාති”ති වදන්ති. ඵෙග්ගුරුක්ඛස්ස පන කුටීතස්ස අණ්ඩාති විය උට්ඨිතා වුණ්ණපිණ්ඩියො ගණ්ඨියො වා “අණ්ඩකාති”ති වෙදිතබ්බො. පදුමනාළං විය සොතං සංසයමානා විය පවිසන්ති කක්කසා දට්ඨබ්බො. කොධෙන නිබ්බත්තා තස්ස පරිවාරභූතා කොධසාමන්තා. පුරෙ සංවඩ්ඪනාරී පොරී, සා විය සුකුමාරා මුදුකා වාචා පොරී වියාති පොරී. තත්ථාති “භාසිතා හොති”ති වුත්තාය කිරියායාතිපි යොජනා සම්භවති, තත්ථ වාචායාති වා. සණ්භවාචතාතිආදිනා තං වාවං පවත්තයමානං චෙතනං දස්සෙති.

1351. ආමිසාලාහෙන යං ඡිද්දං හොති, තං ආමිසාලාහෙන “ඡිද්ද”න්ති වුත්තං. ද්වෙයෙව හීති යථාවුත්තාති ආමිසධම්මාලාහෙහි පවත්තමානාති ඡිද්දාති ආහ. ගමනසභාගෙනාති ගමනමග්ගස්ස අනුව්ඡවිකදිසාභාගෙන. සඬගහපක්ඛෙ යත්වාති සඬගහං කරොමිච්චෙව කථෙතබ්බං, න ලාභසක්කාරකාමතාදිහිති අත්ථො. අවස්සං කාතබ්බං කිච්චං, ඉතරං කරණීයං. අබ්භානතො අඤ්ඤං ආපත්තිවුට්ඨානං “වුට්ඨාන”න්ති වුත්තං.

1352. සසම්භාරකථාති දස්සනස්ස කාරණසහිතාති අත්ථො, සසම්භාරස්ස වා දස්සනස්ස කථා සසම්භාරකථා. යස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්ස හෙතුති වත්වා පුන “තස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියස්ස සතිකවාටෙන පිදහනත්ථායා”ති වුත්තං, න අසංවරස්සාති. තදිදං යං චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්ස හෙතු අභිජ්ඣාදිඅත්වාස්සවනං දස්සිතං, තං අසංවුතචක්ඛුන්ද්‍රියස්සෙව හෙතූපවත්තං දස්සිතන්ති කත්වා වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං, යත්වාධිකරණන්ති හි යස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියස්ස කාරණාති අත්ථො. කස්ස ච කාරණාති? අසංවුතස්ස. කිඤ්ච අසංවුතං? යස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්ස හෙතු අත්වාස්සවන්ති තදුපලක්ඛිතං, තස්ස සංවරායාති අයමත්ථයොජනා.

ජවනක්ඛණෙ පන දුස්සීලාං වාතිආදි පුන අවචනත්ථං ඉධෙව සබ්බං වුත්තන්ති ඡසු ද්වාරෙසු යථාසම්භවං යොජෙතබ්බං. න හි පඤ්චද්වාරෙ කායවච්චුවරිතසඬබාතං දුස්සීලාං අත්ථීති. යථා කින්නිආදිනා නගරද්වාරෙ අසංවරෙ සති තංසම්බන්ධානං සරාදීනං අසංවුතතා විය ජවනෙ අසංවරෙ සති තංසම්බන්ධානං ද්වාරාදීනං අසංවුතතාති එවං අඤ්ඤෙසං සංවරෙ, අඤ්ඤෙසං

සංවුත්තසාමඤ්ඤමෙව නිදස්සෙති, න පුබ්බාපරසාමඤ්ඤං අන්තො ඛහි සාමඤ්ඤං වා. සති වා ද්වාරභවඬගාදිකෙ පුන උප්පජ්ජමානං ජවනං බාහිරං විය කත්වා නගරද්වාරසමානං වුත්තං, ඉතරඤ්ච අන්තොනගරද්වාරසමානං. ජවනෙ වා අසංවරෙ උප්පන්නෙ තතො පරං ද්වාරභවඬගාදීනං අසංවරහෙතුභාවාපත්තිනො නගරද්වාරසදිසෙන ජවනෙන පවිසිත්වා දුස්සිලාදිවොරානං ද්වාරභවඬගාදිමුසනං කුසලභණ්ඩවිනාසනං කම්මන්ති දට්ඨබ්බං.

1353. ඉමිනා ආහාරෙත නිත්ථරණත්ථෙන අත්ථිකභාවො ඉදමත්ථිකතා. ආහාරපරිභොගෙ අසන්තුස්සනාති ආහාරපරිභොගක්ඛණෙ පවත්තා අසන්තුස්සනා, දවත්ථාදිඅභිලාසොති අත්ථො. එත්ථ ච අසන්තුට්ඨිතා ලොභො, අමත්තඤ්ඤතා අප්පට්ඨිකා ච මොහොති ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා “භොජනෙ අමත්තඤ්ඤතා”ති වෙදිතබ්බා.

1355. “සෙය්‍යොහමස්මි”තිආදිනා පවත්තමානොව මානමදො. අසද්ධම්මසෙවනාසමත්ථතං නිස්සාය පවත්තො මානො, රාගො එව වා පුරිසමදො. සක්කරසප්පිබ්බරාදීනි යොජෙත්වා බහලපක්කං භොජනං පිණ්ඩරසභොජනං, බහලපක්කං වා මංසරසාදිභොජනං. මන්දන්ති අප්පං. ධීනියාති ධීතත්ථං. තදත්ථඤ්ච භුඤ්ජන්තො යස්මා “කායං ධ්වපෙස්සාමි”ති භුඤ්ජති, තස්මා “ධ්වපනත්ථායා”ති වුත්තං. අභුත්තපච්චයා උප්පජ්ජනකාති ඉදං බුද්ධාය විසෙසනං යස්සා අප්පවත්ති භොජනෙන කාතබ්බා, තස්සා දස්සනත්ථං. සකලං සාසනන්ති පාළිධම්මමපි සබ්බකුසලෙපි සඬගණ්හාති. අභුත්තපච්චයා උප්පජ්ජනකවෙදනා, භුත්තපච්චයා න උප්පජ්ජනකවෙදනාති එතාසං කො විසෙසො? පුරිමා යථාපවත්තා ජීඝච්ඡානිමිත්තා වෙදනා. සා හි අභුඤ්ජන්තස්ස හියොයා පවත්තනවසෙන උප්පජ්ජතීති. පච්ඡිමාපි බුද්ධානිමිත්තාව අඬගදාහසුලාදිවෙදනා අප්පවත්තා. සා හි භුත්තපච්චයා පුබ්බෙ අනුප්පන්නාව න උප්පජ්ජස්සති. විහිංසානිමිත්තතා වෙනාසං විහිංසාය විසෙසො.

යාත්‍රාති යාපනා වුත්තා, පුබ්බෙපි “යාපනායා”ති වුත්තං, කො එත්ථ විසෙසො? පුබ්බෙ “යාපනායාති ජීවිතින්ද්‍රියයාපනත්ථායා”ති වුත්තං, ඉධ පන චතුත්තං ඉරියාපථානං අවිච්ඡේදසඬබ්බාතා යාපනා යාත්‍රාති අයමෙත්ථ විසෙසො. දායකදෙය්‍යධම්මානං අත්තතො ච පමාණං අජානිත්වා පටිග්ගහණං, සද්ධාදෙය්‍යවිනිපාතනත්ථං වා පටිග්ගහණං අධම්මිකපටිග්ගහණං, යෙන වා ආපත්තිං ආපජ්ජෙය්‍ය. අපච්චවෙක්ඛිතපරිභොගො අධම්මෙන පරිභොගො. අනවජ්ජේ අනින්දිතබ්බෙ පච්චයෙ සාවජ්ජං සනින්දං පරිභොගෙන අත්තානං කරොති. අනවජ්ජතා ච හවිස්සතීති අත්තතො පකතිඅග්ගිබලාදිං ජානිත්වා “එවං මෙ අගරහිතබ්බතා ච හවිස්සතී”ති පමාණයුත්තං ආහාරෙතීති අත්ථො.

සුඛො ඉරියාපථවිභාරො ථාසුචිභාරො. එත්තකඤ්චි භුඤ්ජිත්වා...පෙ.... පවත්තන්තිති ඉරියාපථානං සුඛජ්ජවත්තියා කාරණභූතං භුඤ්ජනං පිවනඤ්ච ඉරියාපථෙහි කාරණභාවෙන ගහිතත්තා තෙහි සාධිතං විය වුත්තං. “අභුත්වා උදකං

පිවෙ''ති ලිඛන්ති, ''භූත්වානා''ති පන පාඨො. පුනපි හි අප්පස්සෙව
අනුජානනවසෙන -

''කප්පියං තං වෙ ඡාදෙති, චීවරං ඉදමත්ථිකං;
අලං ඵාසුචිභාරාය.

''පල්ලඬකෙන නිසින්නස්ස, ඡණ්ණකෙ නාහිවස්සති;
අලං ඵාසුචිභාරායා''ති. (ථෙරගා. 984-985) -

ආහ.

භොජනානිසංසොති යථාචුත්තෙහි අට්ඨභඩ්ගෙහි සමන්තාගතස්ස භොජනස්ස
අගරහිතඛිඛතා සුඛචිභාරො ව ආනිසංසොති අත්ථො. යුත්තස්ස නිද්දොසස්ස
භොජනස්ස පරිමාණස්ස ව වසෙන ජානනං යුත්තපමාණජානනං නාම.

1356. විනාසං පත්තියා නට්ඨා, පටිපක්ඛෙහි අභිභූතත්තා මුට්ඨා ව සති යස්ස,
සො නට්ඨමුට්ඨස්සති, තස්ස භාවො නට්ඨමුට්ඨස්සතිතා.

1368. විසුද්ධිප්පත්තන්ති මග්ගඵලසීලං වුව්චති. ලොකුත්තරධම්මාවාති
ලොකුත්තරසතිආදිධම්මාව. සීලසම්පදා පන රූපාරූපාවචරා නත්ථිති සම්භවතො
යොජෙතඛිඛා.

1373. භොගුපකරණෙහි සභොගො. චතුත්තං සච්චානං අනුලොමන්ති
චතුසච්චප්පට්ඨෙධස්ස අනුලොමන්ති අත්ථො. ''සච්චාන''න්ති හි
පටිවිජ්ඣිතඛිඛෙහි පටිවෙධො චුත්තො, චතුසච්චප්පට්ඨෙධස්ස වා උපනිස්සයභූතං
පටිවිජ්ඣිතඛිඛානං චතුත්තං සච්චානං අනුලොමන්ති චුත්තං.

1378. ''මම සරං ධුරං කත්වා හික්ඛං පවිසවා''ති දියාමානං ධුරහත්තන්ති
චදන්ති. නිච්චහත්තාදි වා අඤ්ඤෙපි ආණාපෙත්වා සයං ධුරං හුත්වා දිත්තං
ධුරහත්තං.

1379. පටිවාසෙති නාමාති නිවත්තෙති නාම ඔසක්කෙති නාම.

1380. පුඛ්ඛෙ නිචුත්ථක්ඛන්ධාති පුරිමජාතීසු සන්තතිපරියාපන්තෙ ඛන්ධෙ
ආහ. ඛන්ධපට්ඨිද්ධන්ති චත්ථාහරණයානගාමජනපදාදි. ඛයසමයෙති මග්ගක්ඛණං
ආහ.

1381. අධිමුවචනට්ඨෙතාති අනිග්ගහිතපක්ඛන්දනසඬ්ඛාතෙන යථාසුඛං
පවත්තනට්ඨෙත.

1382. ඛිණානං අත්තො අවසානං නිට්ඨිතභාවො ඛිණන්තො, ඛිණානං වා
ආදිකාලො, තස්මිං ඛිණන්තෙ. එස නයො නිරුද්ධන්තෙතිආදීසු.

දුකනික්බෙපකථාවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නික්බෙපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

4. අට්ඨකථාකණ්ඩං

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1384. නයමග්ගන්ති සුත්තන්තභාජනීයාදිනගමනං අනුලොමාදිනගමනස්ථං. තම්පි හි එත්ථ අත්ථෙසු නිව්ඡිතෙසු සුඛං සමානෙන්ති. පඤ්චුද්ධාරන්ති එකුනපඤ්ඤාසාය එකුනපඤ්ඤාසාය නවසු නවසු ව පඤ්භෙසු ලබ්භමානස්ස උද්ධරණං, තෙසුයෙව ලබ්භමානානං ගණනානං ය්පනං ගණනාවාරො. අත්ථුද්ධාරන්ති “ඉමෙ නාම විත්තුප්පාදාදයො අත්ථා කුසලාදිකා”ති උද්ධරණං. කණ්ණිකං කණ්ණිකන්ති විත්තුප්පාදකණ්ඩරූපකණ්ඩෙසු විහත්තෙ පසටෙ ධම්මෙ “චතුසු භූමිසු කුසලං ද්වාදසාකුසලවිත්තුප්පාදා”තිආදිනා රාසිරාසිවසෙන සහ ගන්ථෙත්වාති අත්ථො. සටගොච්ඡකා කණ්ණිකවෙච්චනානෙව. එත්ථ පන චතුසු භූමිසු කුසලන්ති එකවචනනිද්දෙසො චතුභූමකානං කුසලඵස්සාදිනං කුසලභාවෙ එකත්තුපගමනතො. විත්තුප්පාදකණ්ඩරූපකණ්ඩෙසු චතුභූමිවිත්තුප්පාදාදිවසෙන විඤ්ඤාතධම්මස්ස වසෙනායං අත්ථුද්ධාරදෙසනා ආරද්ධාති තත්ථ යං චතුසු භූමිසු කුසලං විහත්තං යාව විඤ්ඤාතං, ඉමෙ ධම්මා කුසලාති අත්ථො.

යදිපි කුසලත්තිකවිත්ථාරො පුබ්බෙ විඤ්ඤාතො, තථාපි තත්ථ ධම්මා සමයවසෙන ඵස්සාදිසභාවවසෙන ව විහත්තා හින්තා විඤ්ඤාතා, න පන එකස්මිං ලක්ඛණෙ සමානෙන්වා, තස්මා තත්ථ චුත්තං සමයාදිහෙදං වජ්ජෙන්වා සබ්බහෙදහින්තානං එකස්මිං කුසලාදිලක්ඛණෙ සමානෙන්වා බොධනත්ථං ඉධ කුසලත්තිකනිද්දෙසො පුන විහත්තො. එත්ථ ව එකවචනෙන කුසලනිද්දෙසං කත්වා බහුවචනෙන නිගමනස්ස කාරණං චුත්තමෙව. යදි ධම්මානං කුසලත්තෙ එකත්තුපගමනං, කස්මා එකවචනෙන පුච්ඡාපි න කතා? උද්දෙසෙ කුසල-සද්දස්ස ධම්මවිසෙසනභාවතො තබ්බිසෙසනානං ධම්මානං පුච්ඡිත්තා තෙසස්ථ අනිද්ධාරිතසඛ්ඛාවිසෙසත්තා, නිද්දෙසෙ පන චතුහි භූමිහි විත්ථාරතො විඤ්ඤාතාහි කුසලෙ විසෙසෙන්වා දස්සෙතීති යුත්තං “චතුසු භූමිසු කුසල”න්ති එකත්තං නෙන්වා වචනං. කුසලපදස්ථි එත්ථ පධානං, තස්ථ විසෙසිතබ්බානපෙක්ඛං කුසලාකාරමෙව අත්තතො සභාවෙ යීතං ගහෙන්වා පවත්තමානං එකත්තමෙව උපාදාය පවත්තති, න හෙදන්ති.

1385. ද්වාදස අකුසලවිත්තුප්පාදාහි එත්ථාපි පයමාකුසලවිත්තුප්පාදො සමයඵස්සාදිවසෙන හෙදං අනාමසිත්වා සොමනස්සසහගතදිට්ඨිගතසම්පයුත්තවිත්තුප්පාදභාවෙ එකත්තං නෙන්වා චුත්තො, එවං යාව ද්වාදසමොති “ද්වාදස අකුසලවිත්තුප්පාදා”ති චුත්තං. එවං චතුසු භූමිසු විපාකොතිආදියුපි යථායොගං යොජෙතබ්බං. විත්තුප්පාදාහි එත්ථ උප්පජ්ජති

එත්ථානි උප්පාදො, කිං උප්පජ්ජති? චිත්තං, චිත්තස්ස උප්පාදො චිත්තුප්පාදොති එවං අවයවෙන සමුදායොපලක්ඛණවසෙන අත්ථො සම්භවති. එවඤ්ඤි සති චිත්තවෙනසිකරාසි චිත්තුප්පාදොති සිද්ධො භොති. අට්ඨකථායං පන “චිත්තමෙව උප්පාදො චිත්තුප්පාදො” ති අඤ්ඤස්සුප්පජ්ජනකස්ස නිවත්තනත්ථං චිත්තග්ගහණං කතං, චිත්තස්ස අනුප්පජ්ජනකභාවනිවත්තනත්ථං උප්පාදග්ගහණං, චිත්තුප්පාදකණ්ඨෙව චා “චිත්තං උප්පන්නං භොති” ති චිත්තස්ස උප්පජ්ජනකභාවො පාකටොති කත්වා “චිත්තමෙව උප්පාදො” ති චූත්තං, චිත්තස්ස අනුප්පජ්ජනකස්ස නිවත්තෙනබ්බස්ස සබ්භාවා උප්පාදග්ගහණං කතන්ති වෙදිතබ්බං. අයඤ්චත්ථො “ද්වෙපඤ්චවිඤ්ඤාණානි” තිආදීසු විය චිත්තජ්ජානො නිද්දෙසොති කත්වා චූත්තොති දට්ඨබ්බො.

1420. ඡසු ද්වාරෙසුනි එත්ථ පඤ්චද්වාරෙ වත්තබ්බමෙව නත්ථි, මනොද්වාරෙපි පරිත්තාරම්මණමෙව ජවනං තදාරම්මණසඬ්ඛානං භවඬ්ගං අනුබන්ධති. තඤ්ඤි පරිත්තස්ස කම්මස්ස විපාකො, විපාකො ච ඉට්ඨානිට්ඨාරම්මණානුභවනං, කම්මානුරූපො ච විපාකො භොතීති පරිත්තකම්මවිපාකො පරිත්තාරම්මණස්සෙව අනුභවනං භොති. තස්මා සබ්බං තදාරම්මණං “පරිත්තාරම්මණ” න්ති චූත්තං. යදි එවං මහග්ගතවිපාකොපි මහග්ගතානුභවනමෙව ආපජ්ජතීති වෙ? න, සමාධිජ්ජානාසස්ස කම්මස්ස අප්පනාප්පත්තස්ස සඤ්ඤාවසාරම්මණස්ස තාදිසෙනෙව විපාකෙන භවිතබ්බත්තා. තස්මා සමාධි සුඛානුභවනභූතො, සොපි කම්මානුරූපතොයෙව කම්මාරම්මණො භොතීති දට්ඨබ්බො. කම්මානුරූපතො එව ච තදාරම්මණං පරිත්තාරම්මණමිති මහග්ගතජවනං නානුබන්ධති. තතො එව පටිසන්ධිආදිභූතො කාමාවචරවිපාකො කම්මනිමිත්තමිති පරිත්තමෙව ආරම්මණං කරොති, න මහග්ගතං අප්පමාණං චා. යස්මා පන චූත්තං “මහග්ගතාරම්මණො ධම්මො පරිත්තාරම්මණස්ස ධම්මස්ස කම්මපච්චයෙන පච්චයො, අප්පමාණාරම්මණො ධම්මො පරිත්තාරම්මණස්ස ධම්මස්ස කම්මපච්චයෙන පච්චයො” ති, න ච මහග්ගතප්පමාණවිපාකො පරිත්තාරම්මණො අත්ථි, ඉධ ච සබ්බකාමාවචරවිපාකානං පරිත්තාරම්මණතාව චූත්තා, තස්මා කම්මානුරූපතො මහග්ගතප්පමාණාරම්මණමිති පරිත්තකම්මං යදි පටිසන්ධිං දෙති, කම්මගතිනිමිත්තාරම්මණමෙව දෙති. පවත්තිවිපාකමිති රූපාදිපරිත්තාරම්මණමෙවොති වෙදිතබ්බං. බිණාසවානං වාසනාවසෙන සතිවිජ්ජයුත්තභසනං පවත්තමානං පරිත්තෙස්සෙව පවත්තති, න ඉතරෙසු කිලෙසවිරහෙ තාදිසභසනපච්චයභාවාභාවතො. තස්මා තස්ස පරිත්තාරම්මණතා චූත්තා. බිණාසවානං අසක්කච්චදානාදීනි ආදරාකරණවසෙනෙව වෙදිතබ්බානි, න කොසජ්ජාදිඅකුසලවසෙන. පටිජ්ජස්සද්ධසබ්බස්සුක්කා හි තෙ උත්තමපුරිසානි. තෙසං ආදරාකරණඤ්ච නිරුස්සුක්කතා එවාති වෙදිතබ්බො.

1421. අතිපගුණානන්ති වචනං නිරාදරස්ස ඤාණවිජ්ජයුත්තපච්චවෙක්ඛණස්ස විසයදස්සනං, න තස්සෙවාති විසයනියමනං. ඤාණසම්පයුත්තස්සපි හි අතිපගුණානං විසයතා සුට්ඨතරං භොති එව. යථා පගුණං ගන්ථං සජ්ඣායන්තො ද්වෙ තයො වාචනාමග්ගෙ ගතෙපි න සල්ලක්ඛෙති ඤාණවිජ්ජයුත්තසතිමන්තෙන

සජ්ඣායිකත්තා, එවං පගුණජ්ඣානෙසුපි පවත්ති හොතිති ආහ
 “අනිපගුණාන”න්තිආදි. කසිණනිමිත්තාදිපඤ්ඤත්තීති පුබ්බෙ දස්සිතං සබ්බං
 උපාදාපඤ්ඤත්තිමාහ. තං පන රූපාදයො විය අවිජ්ජමානො විජ්ජමානො ච
 අත්ථොති ආවරියා වදන්ති. සම්මුතිසච්චෙ පන වුව්චමානානං කසිණනිමිත්තාදි
 වාචාවත්ථුමත්තතො වචනවොහාරෙතෙව පඤ්ඤත්තීති වුව්චති. තස්ස හි
 පඤ්ඤාපනං අවිජ්ජමානපඤ්ඤත්තීති තස්ස අවිජ්ජමානත්තං අට්ඨකථායං
 වුත්තන්ති. අවිජ්ජමානමිපි පන තං විජ්ජමානමිව ගහෙත්වා පවත්තමානාය සඤ්ඤාය
 පරිත්තාදීසු “අයං නාම ධම්මො ආරම්මණ”න්ති න සක්කා වත්තුං තෙ එව ධම්මෙ
 උපාදාය පවත්තමානායපි ධම්මෙස්ථෙව අට්ඨානතො. තස්මා සා සසම්පයුත්තා
 පරිත්තාදිආරම්මණාති න වත්තබ්බාති වුත්තා. නවත්තබ්බාරම්මණාති ඉදං පන
 වචනං යථාගභිතාකාරස්ස සඤ්ඤාවිසයස්ස නවත්තබ්බතං සන්ධාය නවත්තබ්බං
 ආරම්මණං එතෙසන්ති නවත්තබ්බාරම්මණා, චිත්තුප්පාදාති අඤ්ඤපදත්ථසමාසං
 කත්වා අට්ඨකථායං වුත්තං.

චතුපඤ්ඤාසචිත්තුප්පාදානං රූපස්ස ච වසෙන පඤ්චපණ්ණාසාය. කෙවලන්ති
 විනා පරාමසනෙන. අනිට්ඨභිගතවසෙනාති අනිච්ඡයගමනවසෙන, අනිච්ඡයං වා
 ද්වෙළ්භං ගතො චිත්තුප්පාදො අනිට්ඨභිගතො, තෙනාකාරෙන පවත්ති
 “අනිට්ඨභිගතවසෙන පවත්ති”ති වුත්තා. නානාරම්මණෙසු චිත්තස්ස වික්ඛිපනං
 වික්ඛෙපො. අනවට්ඨානං අවුපසමො. ගොත්රභූවොදානෙ ගොත්රභූති ගහෙත්වා
 “ගොත්රභූකාලෙ”ති ආහ.

සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථන්ති ඉධ සබ්බත්ථ-සද්දො සාමිඅත්ථො දට්ඨබ්බො,
 සබ්බෙසු වා විපස්සනාදීසු පාදකං කාරණං සබ්බත්ථපාදකන්ති එළස්ස විසයභාවෙන
 නිද්දෙසො. ආකාසකසිණචතුත්ථන්ති පරිච්ඡේදාකාසකසිණචතුත්ථමාහ. තඤ්භි
 රූපාවචරං, න ඉතරන්ති. කුසලතොපි ද්වාදසවිධං කිරියතොපීති චතුච්ඡතිවිධතා
 වුත්තා හොති. වට්ඨස්සපි පාදකං හොතියෙවාති කුසලං කිරියඤ්ච එකතො කත්වා
 සබ්බත්ථපාදකං වුත්තන්ති කිරියජ්ඣානස්ස අවට්ඨපාදකත්තා සාසඬ්ඤං වදති.
 මහග්ගචිත්තෙ සමොදහතීති ඉදං “සො එවං සමාහිතෙ චිත්තෙ”තිආදිනා නයෙන
 වුත්තං පාකටං පාදකජ්ඣානචිත්තං පරිකම්මෙහි ගහෙත්වා චිත්තෙ රූපකායං
 අධිට්ඨානචිත්තෙන සමොදහතීති කත්වා වුත්තං. පාදකජ්ඣානචිත්තං රූපකායෙ
 සමොදහතීති ඉදම්පි යථාවුත්තං පාදකජ්ඣානචිත්තං ආරම්මණං කත්වා
 චිත්තසන්තානං රූපකායෙ සමොදහිතං තදනුගතිකං කත්වා අධිට්ඨාතීති කත්වා
 වුත්තං, ඉදං පන අධිට්ඨානද්වයං අදිස්සමානකායනං දිස්සමානකායතඤ්ච ආපාදෙති.
 ගන්තුකාමතාපරිකම්මවසෙන තංසම්පයුත්තාය සඤ්ඤාය
 සුබසඤ්ඤාලහුසඤ්ඤාභාවතො ගමනමිපි නිප්පාදෙතීති දට්ඨබ්බං.

සොකාපන්තස්ස චිත්තන්ති සොකාපන්තස්ස පාටිපුග්ගලිකං මග්ගඵලචිත්තන්ති
 වෙදිතබ්බං. මාරාදීනඤ්භි භගවතො චිත්තජානනං වුත්තන්ති වෙතොපරියඤ්ඤාණලාභී
 කස්මා සාසවචිත්තං න ජානිස්සතීති. ඡින්නවටුමකා ඡින්නසංසාරවට්ඨා බුද්ධා.
 මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණතොපීති එත්ථ මග්ගඵලපච්චවෙක්ඛණාති තාව

පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණෙන මග්ගඵලෙසු ඤාතෙසු පවත්තන්ති,
 නිබ්බානපච්චවෙක්ඛණඤ්ච නිබ්බානාරම්මණෙසු අප්පමාණධම්මෙසු ඤාතෙසුති
 මග්ගාදිපච්චවෙක්ඛණානි පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණස්ස අප්පමාණාරම්මණනං
 සාධෙන්නීති වෙදිතබ්බානි. “අප්පමාණා ඛන්ධා පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණස්ස
 ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො” ඉච්චෙව (පටියා. 2.12.58) හි වුත්තං, න
 නිබ්බානන්ති. තස්මා පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණෙන ඵව
 මග්ගඵලපච්චවෙක්ඛණකිච්චෙ වුච්චමානෙපි නිබ්බානපච්චවෙක්ඛණා න සක්කා
 වත්තුං, අට්ඨකථායං පන තස්සපි නිබ්බානාරම්මණා අනුඤ්ඤාතාති දිස්සති.
 කාමාවචරෙතිබ්බත්තිස්සතීති නිබ්බත්තක්ඛන්ධජානනමාහ. නිබ්බානධාතුයා
 පරිනිබ්බායිස්සතීති නිබ්බානාරම්මණෙහි මග්ගඵලෙහි කිලෙසපරිනිබ්බානභූතෙහි
 පරිනිබ්බායිස්සතීති අත්ථො සම්භවති.

1429. අසහජාතත්තාති අසම්පයුත්තත්තාති අත්ථො. න හි අරූපධම්මානං
 අරූපධම්මෙහි සහජාතතා සම්පයොගතො අඤ්ඤා අත්ථීති.
 “අඤ්ඤධම්මාරම්මණකාලෙ”ති වුත්තං, මග්ගාරම්මණකාලෙපි පන ගරුං අකරණ
 මග්ගාධිපතිභාවෙන නවත්තබ්බතා යොජෙතබ්බා.

1433. නියොගාති නියොගතොති ඉමමත්ථං සන්ධාය “නියමෙනා”ති ආහ,
 නියොගවත්තො වා නියොගා, නියතාති අත්ථො. චිත්තුප්පාදකණ්ඨෙ හි බොධිතෙසු
 චිත්තුප්පාදෙසු එකන්තෙන අනාගතාරම්මණො කොචි නත්ථීති.

1434. කම්මං වා කම්මනිමිත්තං වා ආරබ්භ පවත්තියං අතීතාරම්මණාවාති
 වුත්තං, කම්මනිමිත්තං පන ආරබ්භ පවත්තියං පච්චුප්පන්තාරම්මණභාවඤ්ච
 පටිසන්ධියා පටිච්චසමුප්පාදවිභවිග්ගවණ්ණනායං වක්ඛති. තස්මා ඉදං
 මනොද්චාරවුතියං අතීතකම්මනිමිත්තං මනොද්චාරෙ ආපාඨගතං සන්ධාය
 වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. සතදාරම්මණාය වුතියා පඤ්චවිත්තක්ඛණාවසිට්ඨායුකෙ
 ගතිනිමිත්තෙ පටිසන්ධියා පවත්තාය වත්තාරි භවඬගාති පච්චුප්පන්තාරම්මණානි,
 ඉතරත්ථ ව ඡ සන්ධායාහ “තතො පරං භවඬගකාලෙ වා”ති. යදා හි
 ගතිනිමිත්තාරම්මණෙ ජවනෙ පවත්තෙ අනුප්පන්නෙ ඵව තදාරම්මණෙ වුති හොති
 රූපාවචරාරූපාවචරසත්තස්ස විය කාමධාතුං උපපජ්ජන්තස්ස, තදා පටිසන්ධිතො
 පරාති ඡ භවඬගාති පච්චුප්පන්තාරම්මණානි හොන්තීති. දිට්ඨිසම්පයුත්තෙහි
 අස්සාදනාදීනි සපරාමාසානෙව දට්ඨබ්බානි. පණ්ණත්තිනිබ්බානාරම්මණානඤ්ච
 ජවනානං පුරෙවාරිකකාලෙති යෙසං පුරෙවාරිකකාලෙ එකන්තෙන ආවජ්ජනාය
 අතීතාදිආරම්මණභාවෙන නවත්තබ්බතා, තෙසං වසෙන නයං දස්සෙති.
 නිබ්බානාරම්මණානම්පි ජවනානං පුරෙවාරිකකාලෙ සා තථා න වත්තබ්බා, න පන
 එකන්තෙන මග්ගඵලවීථිසු තස්සා අනිබ්බානාරම්මණත්තා.

ඉමෙ ගන්ධාති නනු පච්චුප්පන්තා ගන්ධා ගභිතා, කථං එත්ථ
 අනාගතාරම්මණතා හොතීති? “අට්ඨාරසවස්සාධිකාති ද්වෙ වස්සසතාති මා
 සුස්සිංසු”ති පවත්තිතො, අනාගතෙ මා සුස්සිං සුති හි අනාගතං ගන්ධං ගහෙත්වා

පවත්නාකීනි අධිප්පායො. චිත්තවසෙන කායං පරිණාමෙන්තො අභිමුඛිභූතං තදා විජ්ජමානමෙව කායං ආරම්මණං කරොතිති පච්චුප්පන්නාරම්මණං අධිට්ඨානචිත්තං හොති. තථා අත්තනො කායස්ස දීඝරස්සාණුපුලුඌතිලාදිභාවාපාදනවසෙන අඤ්ඤස්ස ච පාටිභාරියස්ස කරණෙ යොජෙනබ්බං. එත්ථත්තරෙ එකද්වෙසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බාති එත්ථත්තරෙ පවත්තා රූපසන්තතිඅරූපසන්තතිවාරා එකද්වෙසන්තතිවාරා නාමාති වෙදිතබ්බාති අත්ථො. අතිපරිත්තසභාවඋතුආදිසමුට්ඨානා වා “එකද්වෙසන්තතිවාරා”ති වුත්තා. උභයමෙතං පච්චුප්පන්නන්ති අද්ධාපච්චුප්පන්නං හොත්තං එතං උභයං හොතිති අත්ථො. සංඝීරකීති තණ්හාදිට්ඨාභිනන්දනාහි ආකඩ්ඪියති.

කෙච්ඡිති අභයගිරිවාසිනොති වදන්ති, තෙ පන චිත්තස්ස ධීතික්ඛණං න ඉච්ඡන්තිති “ධීතික්ඛණෙ වා පටිච්ඡ්ඤාති”ති න වත්තබ්බං සියා. තථා යෙ “ඉද්ධිමස්ස ච පරස්ස ච එකක්ඛණෙ වත්තමානං චිත්තං උප්පජ්ජති”ති වදන්ති, තෙසං “ධීතික්ඛණෙ වා භඩ්ගක්ඛණෙ වා පටිච්ඡ්ඤාති”ති වචනං න සමෙති. න හි තස්මිං ඛණද්වයෙ උප්පජ්ජමානං පරචිත්තෙන සභ එකක්ඛණෙ උප්පජ්ජති නාමාති. ධීතිභඩ්ගක්ඛණෙසු ච උප්පජ්ජමානං එකදෙසං පච්චුප්පන්නාරම්මණං, එකදෙසං අනිතාරම්මණං ආපජ්ජති. යඤ්ච වුත්තං “පරස්ස චිත්තං ජානිස්සාමීති රාසිවසෙන මහාජනස්ස චිත්තෙ ආවජ්ජිතෙ”ති, එත්ථ ච මහාජනො අත්තනා පරෙ අනෙකෙ පුග්ගලාති පරෙසං චිත්තං ජානිස්සාමීති ආවජ්ජනප්පවත්ති වත්තබ්බා සියා. අථාපි පරස්සාති මහාජනස්සාති අත්ථො සම්භවෙය්‍යා, තථාපි තස්ස පුග්ගලස්සෙව වා චිත්තරාසිං ආවජ්ජිත්වා එකස්ස පටිච්ඡ්ඤානං අයුත්තං. න හි රාසිආවජ්ජනං එකදෙසාවජ්ජනං හොතිති. තස්මා තෙහි “මහාජනස්ස චිත්තෙ ආවජ්ජිතෙ”තිආදි න වත්තබ්බං.

යං පන තෙ වදන්ති “යස්මා ඉද්ධිමස්ස ච පරස්ස ච එකක්ඛණෙ චිත්තං උප්පජ්ජති”ති, තත්ථායං අධිප්පායො සියා – වෙතොපරියඤාණලාභී පරස්ස චිත්තං ඤාතුකාමො පාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා වුට්ඨාය අනිතාදිවිභාගං අකත්වා චිත්තසාමඤ්ඤෙන “ඉමස්ස චිත්තං ජානාමී”ති පරිකම්මං කත්වා පුන පාදකජ්ඣානං සමාපජ්ජිත්වා වුට්ඨාය සාමඤ්ඤෙනෙව චිත්තං ආවජ්ජිත්වා තිණ්ණං චතුත්තං වා පරිකම්මානං අනන්තරා වෙතොපරියඤාණෙන පරචිත්තං පටිච්ඡ්ඤාති විභාවෙති රූපං විය දිබ්බවක්ඛුනා. තතො පරං පන කාමාවචරචිත්තෙහි සරාගාදිවචත්ථානං හොති නීලාදිවචත්ථානං විය. තත්ථ දිබ්බවක්ඛුනා දිට්ඨහදයවත්ථුරූපස්ස සත්තස්ස අභිමුඛිභූතස්ස චිත්තසාමඤ්ඤෙන චිත්තං ආවජ්ජයමානං ආවජ්ජනං අභිමුඛිභූතං විජ්ජමානං චිත්තං ආරම්මණං කත්වා චිත්තං ආවජ්ජෙති. පරිකම්මානි ච තං තං විජ්ජමානං චිත්තං චිත්තසාමඤ්ඤෙනෙව ආරම්මණං කත්වා චිත්තජානනපරිකම්මානි භුත්වා පවත්තන්ති. වෙතොපරියඤාණං පන විජ්ජමානං චිත්තං පටිච්ඡ්ඤාත්තං විභාවෙන්තං තෙන සභ එකක්ඛණෙ ඵල උප්පජ්ජති. තත්ථ යස්මා සන්තානස්ස සන්තානග්ගභණ්ණතො එකත්තවසෙන ආවජ්ජනාදීනි චිත්තන්ත්වෙව පවත්තානි, තඤ්ච චිත්තමෙව, යං වෙතොපරියඤාණෙන විභාවිතං, තස්මා සමානාකාරප්පවත්තිතො න අනිට්ඨෙ

මග්ගඵලවීථිතො අඤ්ඤස්මිං යානෙ නානාරම්මණතා ආවජ්ජනජවනානං හොති.
පච්චුප්පන්නාරම්මණඤ්ච පරිකම්මං පච්චුප්පන්නාරම්මණස්ස
වෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස ආසෙවනපච්චයොති සිද්ධං හොති. අතීතත්තිකො ච ඵලං
අභින්නො හොති. අඤ්ඤථා සන්තතිපච්චුප්පන්නෙ අද්ධාපච්චුප්පන්නෙ ච
පච්චුප්පන්නත්ති ඉධ වුච්චමානෙ අතීතානාගතානඤ්ච පච්චුප්පන්නතා ආපජ්ජෙය්‍ය,
තථා ච සති “පච්චුප්පන්නො ධම්මො පච්චුප්පන්නස්ස ධම්මස්ස
අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො” තිආදි වත්තබ්බං සියා, න ච තං වුත්තං. “අතීතො
ධම්මො පච්චුප්පන්නස්ස ධම්මස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො, පුරිමා පුරිමා
අතීතා ඛන්ධා පච්ඡිමානං පච්ඡිමානං පච්චුප්පන්නානං ඛන්ධානං අනන්තර...පෙ....
අනුලොමං ගොත්‍රභුස්සා” තිආදිවචනතො (පටියා. 2.18.5) පන
අද්ධාසන්තතිපච්චුප්පන්නෙස්වෙව අනන්තරාතීතා වත්තාරො ඛන්ධා අතීතාති
විඤ්ඤායන්ති, න ච අභිධම්මමාතිකාය ආගතස්ස පච්චුප්පන්නපදස්ස
අද්ධාසන්තතිපච්චුප්පන්නපදත්ථතා කත්ථවි පාළියං වුත්තා. තස්මා තෙහි ඉද්ධිමස්ස
ච පරස්ස ච ඵකක්ඛණෙ විත්තුප්පත්තියා වෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස
පච්චුප්පන්නාරම්මණතා වුත්තා. යදා පන “යං ඉමස්ස චිත්තං පචත්තං, තං ජානාමි.
යං භවිස්සති, තං ජානිස්සාමි” ති වා ආහොගං කත්වා පාදකජ්ඣානසමාපජ්ජනාදීනි
කරොති, තදා ආවජ්ජනපරිකම්මානි වෙතොපරියඤ්ඤාණඤ්ච
අතීතානාගතාරම්මණානෙව හොත්ති ආවජ්ජනෙතෙව විභාගස්ස කතත්තා.

යෙ පන “ඉද්ධිමා පරස්ස චිත්තං ජානිතුකාමො ආවජ්ජෙති, ආවජ්ජනං
ඛණපච්චුප්පන්නං ආරම්මණං කත්වා තෙතෙව සහ නිරුජ්ඣති, තතො වත්තාරි
පඤ්ච වා ජවනාති. යෙසං පච්ඡිමං ඉද්ධිචිත්තං, සෙසානි කාමාවචරානි, තෙසං
සබ්බෙසම්පි තදෙව නිරුද්ධං චිත්තමාරම්මණං හොති, න ච තානි නානාරම්මණානි
හොත්ති, අද්ධාවසෙන පච්චුප්පන්නාරම්මණත්තා” ති ඉදං වචනං නිස්සාය
“ආවජ්ජනජවනානං පච්චුප්පන්නාතීතාරම්මණභාවෙපි නානාරම්මණත්තාභාවො
විය ඵකද්විතිවතුපඤ්චචිත්තක්ඛණානාගතෙසුපි චිත්තෙසු ආවජ්ජිතෙසු
ආවජ්ජනජවනානං යථාසම්භවං අනාගතපච්චුප්පන්නාතීතාරම්මණභාවෙපි
නානාරම්මණතා න සියා, තෙන වතුපඤ්චචිත්තක්ඛණානාගතෙ ආවජ්ජිතෙ
අනාගතාරම්මණපරිකම්මානන්තරං ඛණපච්චුප්පන්නාරම්මණං වෙතොපරියඤ්ඤාණං
සිද්ධ” ත්ති වදන්ති, තෙසං වාදො “අනාගතාරම්මණො ධම්මො
පච්චුප්පන්නාරම්මණස්ස ධම්මස්ස ආසෙවනපච්චයෙන පච්චයො,
පච්චුප්පන්නාරම්මණො ධම්මො අතීතාරම්මණස්ස ධම්මස්ස ආසෙවනපච්චයෙන
පච්චයො” ති ඉමෙසං පඤ්භානං අනුද්ධටත්තා ගණනාය ච “ආසෙවනෙ තිණි” ති
වුත්තත්තා න සිජ්ඣති. න හි කුසලකිරියමග්ගතං අනාසෙවනං අත්ථීති.

ඵතස්ස ච වාදස්ස නිස්සයභාවො ආවජ්ජනජවනානං
ඛණපච්චුප්පන්නනිරුද්ධාරම්මණතාවචනස්ස න සිජ්ඣති, යං පචත්තං යං
පචත්තිස්සතීති වා විසෙසං අකත්වා ගහණෙ ආවජ්ජනස්ස අනාගතග්ගහණභාවං,
තදභාවා ජවනානම්පි වත්තමානග්ගහණභාවඤ්ච සන්ධායෙව තස්ස වුත්තත්තා.
තදා හි භවධිගවලනානන්තරං අභිමුඛිභූතමෙව චිත්තං ආරබ්භ ආවජ්ජනා

පවත්නාකි. ජානනවිත්තස්සපි චත්තමානාරම්මණභාවෙ ආවජ්ජනජානනවිත්තානං සහට්ඨානදොසාපත්තියා රාසිඵකදෙසාවජ්ජනපට්ඨෙධෙ සම්පත්තසම්පත්තාවජ්ජනජානනෙ ච අනිට්ඨෙ යානෙ ආවජ්ජනජවනානං නානාරම්මණභාවදොසාපත්තියා ච යං චුත්තං “ඛණපච්චුප්පන්තං චිත්තං චෙතොපරියඤාණස්ස ආරම්මණං හොති”ති, තං අයුත්තන්ති පටික්ඛිපිත්වා යථාචුත්තදොසානාපත්තිකාලවසෙනෙව අද්ධාසන්තතිපච්චුප්පන්තාරම්මණත්තා නානාරම්මණතභාවං දිස්වා ආවජ්ජනජවනානං චත්තමානතං නිරුද්ධාරම්මණභාවො චුත්තොති, තම්පි වචනං පුරිමවාදිනො නානුජානෙය්‍යං. තස්මිඤ්භි සති ආවජ්ජනා කුසලානන්තිආදීසු විය අඤ්ඤපදසංඛිගහිතස්ස අනන්තරපච්චයවිධානතො “පච්චුප්පන්තාරම්මණා ආවජ්ජනා අතීතාරම්මණානං ඛන්ධානං අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො”ති චත්තබ්බං සීයා, න ච චුත්තන්ති.

කස්මා පනෙවං චෙතොපරියඤාණස්ස පච්චුප්පන්තාරම්මණතා විචාරිතා, නනු “අතීතො ධම්මො පච්චුප්පන්තස්ස ධම්මස්ස, අනාගතො ධම්මො පච්චුප්පන්තස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති එතෙසං විහඬිගෙසු “අතීතා ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤාණස්ස චෙතොපරියඤාණස්ස පුබ්බෙතිවාසානුස්සතිඤාණස්ස යථාකම්මුපගඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.18.2), “අනාගතා ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤාණස්ස චෙතොපරියඤාණස්ස අනාගතංසඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.17.3-4), උප්පන්තන්තිකෙ ච “අනුප්පන්තාඛන්ධා, උප්පාදිනො ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤාණස්ස චෙතොපරියඤාණස්ස අනාගතංසඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති චෙතොපරියඤාණග්ගහණං කත්වා “පච්චුප්පන්තො ධම්මො පච්චුප්පන්තස්සා”ති එතස්ස විහඬිගෙ “පච්චුප්පන්තා ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.18.3), උප්පන්තන්තිකෙ ච “උප්පන්තා ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.17.2) එත්තකස්සෙව චුත්තන්තා “පච්චුප්පන්තචිත්තෙ චෙතොපරියඤාණං නප්පවත්තති”ති විඤ්ඤායති. යදි හි පවත්තෙය්‍යා, පුරිමෙසු විය ඉතරෙසු ච චෙතොපරියඤාණග්ගහණං කත්තබ්බං සීයාති? සච්චං කත්තබ්බං, නයදස්සනවසෙන පනෙතං සංඛිත්තන්ති අඤ්ඤාය පාළියා විඤ්ඤායති. “අතීතාරම්මණො ධම්මො පච්චුප්පන්තාරම්මණස්ස ධම්මස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො (පට්ඨා. 2.19.20), අනාගතාරම්මණො ධම්මො පච්චුප්පන්තාරම්මණස්ස. පච්චුප්පන්තාරම්මණො ධම්මො පච්චුප්පන්තාරම්මණස්සා”ති (පට්ඨා. 2.19.22) එතෙසඤ්භි විහඬිගෙසු “චෙතොපරියඤාණෙන අතීතාරම්මණපච්චුප්පන්තචිත්තසමඬිගිස්ස චිත්තං ජානාති. අතීතාරම්මණා පච්චුප්පන්තා ඛන්ධා චෙතොපරියඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.19.22), “චෙතොපරියඤාණෙන අනාගතාරම්මණපච්චුප්පන්තචිත්තසමඬිගිස්ස චිත්තං...පෙ.... චෙතොපරියඤාණෙන පච්චුප්පන්තාරම්මණපච්චුප්පන්තචිත්තසමඬිගිස්ස චිත්තං ජානාති. පච්චුප්පන්තාරම්මණා පච්චුප්පන්තා ඛන්ධා චෙතොපරියඤාණස්ස ආවජ්ජනාය ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 2.19.21)

වෙනොපරියඤාණස්ස පච්චුප්පන්තාරම්මණෙ පවත්ති වුත්තාති. තෙනෙවායං විචාරණා කතාති වෙදිතබ්බා.

තෙසන්ති තෙසු ද්විසු ඤාණෙසුති නිද්ධාරණෙ සාම්ච්චනං. කුසලා ඛන්ධාති ඉද්ධිවිධපුබ්බෙනිවාසානාගතංසඤාණාපෙක්ඛො බහුවචනනිද්දෙසො, න වෙනොපරියඤාණයථාකම්මුපගඤාණාපෙක්ඛොති. තෙසං චතුක්ඛන්ධාරම්මණභාවස්ස අසාධකොති වෙ? න, අඤ්ඤත්ථ “අවිතක්කවිචාරමත්තා ඛන්ධා ව විචාරො ව වෙනොපරියඤාණස්ස පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණස්ස අනාගතංසඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 2.6.72) “සවිතක්කසවිචාරා ඛන්ධා ව විතක්කො ව වෙනොපරියඤාණස්ස පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණස්ස අනාගතංසඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො”ති (පටියා. 2.6.69) ව වුත්තත්තා වෙනොපරියඤාණාපෙක්ඛොපි බහුවචනනිද්දෙසොති ඉමස්සත්ථස්ස සිද්ධිතො. එවමපි යථාකම්මුපගඤාණස්ස “අවිතක්කවිචාරමත්තා ඛන්ධා ව විචාරො වා”තිආදිසු අවුත්තත්තා චතුක්ඛන්ධාරම්මණතා න සිජ්ඣති? න, තත්ථ අවචනස්ස අඤ්ඤකාරණත්තා. යථාකම්මුපගඤාණෙන හි කම්මසංසට්ඨා චත්තාරො ඛන්ධා කම්මප්පමුඛෙන ගස්හන්ති. තඤ්හි යථා වෙනොපරියඤාණං පුරිමපරිකම්මවසෙන සවිතක්කාදිවිභාගං සරාගාදිවිභාගඤ්ච විත්තං විභාවෙනි, න එවං සවිභාගං විභාවෙනි, කම්මවසෙනෙව පන සමුදායං විභාවෙනිති “අවිතක්කවිචාරමත්තා ඛන්ධා ව විචාරො වා”තිආදිකෙ විභාගකරණෙ තං න වුත්තං, න චතුක්ඛන්ධානාරම්මණතොති. ඉදං පන අවචනස්ස කාරණන්ති. කෙචි තත්ථාපි “පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණස්ස යථාකම්මුපගඤාණස්ස අනාගතංසඤාණස්සා”ති පයන්ති එව. න හි තං කුසලාකුසලවිභාගං විය සවිතක්කාදිවිභාගං කම්මං විභාවෙනුං අසමත්ථං. දුච්චරිතසුචරිතභාවවිභාවනම්පි හි ලොභාදිඅලොභාදිසම්පයොගවිසෙසවිභාවනං හොතිති.

1435. නියකජ්ඣක්තපරියායස්ස අභාවෙනාති සභාවධම්මත්තා කෙනචි පරියායෙන නියකජ්ඣක්තං අහොන්තං සබ්බථා බහිද්ධාභාවෙනෙව “එකන්තබ්හිද්ධා”ති වුත්තං, න අසභාවධම්මත්තා බහිද්ධාපි අහොන්තං කසිණාදි විය නියකජ්ඣක්තමත්තස්ස අසම්භවතො. අසභාවධම්මත්තා එව හි කසිණාදිඅජ්ඣක්තධම්මභූතො ව කොචි භාවො න හොතිති අජ්ඣක්තත්තිකෙ න වුත්තන්ති අධිප්පායො. තං සබ්බං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනාදි අතීතාරම්මණත්තිකෙ “නචත්තබ්බාරම්මණ”න්ති වුත්තන්ති සම්බන්ධො. එත්ථ ව වුත්තන්ති අනුඤ්ඤාතත්තා වචනතොති එතෙහි කාරණෙහි පකාසිතන්ති අත්ථො.

ඉදානි තන්ති “එතඤ්හි ආකිඤ්චඤ්ඤායතන”න්ති වුත්තං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං තං-සද්දෙන ආකඨසීත්වා වදති. යො පනායමෙත්ථ අත්ථො වුත්තො “ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං එකම්පි ඉධ වුච්චමානං අතීතාරම්මණත්තිකෙ තෙන සහෙකාරම්මණතම්පි සන්ධාය කාමාවචරකුසලාදීනං නචත්තබ්බාරම්මණතාය වුත්තත්තා ඉධාපි තෙසං නචත්තබ්බාරම්මණභාවං දීපෙතීති කත්වා තස්මිං වුත්තෙ

තානිපි වුත්තානෙව හොත්ති, තස්මා විසුං න වුත්තානි''ති, තමඤ්ඤ නානුජානන්ති. න හි ඊදිසං ලෙසවචනං අට්ඨකථාකණ්ඨෙ අත්ථි. යදි සියා, පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ යෙසං සමානාරම්මණානං පරිත්තාදිආරම්මණතා නවත්තබ්බතා ව වුත්තා. පුන අතීතාරම්මණත්තිකෙ තෙසු එකමෙව වත්වා අඤ්ඤං න වත්තබ්බං සියා. තථා වෙදනාත්තිකෙ සමානවෙදනානං යෙසං සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තතා වුත්තා, තෙසු එකමෙව පිතිත්තිකෙ සුඛසහගතනිද්දෙසෙ වත්වා අඤ්ඤං න වත්තබ්බං සියා. එවං උපෙක්ඛාසහගතනිද්දෙසාදීසු යොජෙතබ්බං. ලෙසෙන පන විනා අට්ඨකථාකණ්ඨෙ අත්ථුද්ධාරස්ස කතත්තා ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස විය කාමාවචරකුසලාදීනම්පි අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ නවත්තබ්බතාය සති තානිපි නවත්තබ්බානීති වත්තබ්බානි, න පන වුත්තානි. තස්මා අභාවනාසාමඤ්ඤපි යාය අභාවනානිට්ඨප්පවත්තියා ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං පවත්තමානං නවත්තබ්බං ජානං, තස්සා පවත්තියා අභාවෙන තානි නවත්තබ්බානීති න වුත්තානි. ගහණවිසෙසනිම්මිතානෙව හි කසිණාදීනි සභාවතො අවිජ්ජමානානිති තදාරම්මණානං බහිද්ධාගහණවසෙන බහිද්ධාරම්මණතා වුත්තා. ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං පන න බහිද්ධාගහණභාවෙන පවත්තති, නාපි අජ්ඣත්තග්ගහණභාවෙන පවත්තතීති නවත්තබ්බන්ති වුත්තං. යෙන පන ගහණාකාරෙන ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං පවත්තති, න තෙන සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණම්පි පවත්තති. යදි පවත්තෙය්‍යා, තම්පි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනමෙව භවෙය්‍යා. යථා හි කිලෙසානං ගොචරං පවත්තිවිසෙසඤ්ච සබ්බං ජානන්තං සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං න යථා තෙ ගණ්හන්ති, තථා ගණ්හාති තස්සපි කිලෙසභාවාපත්තිතො, එවං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ව පවත්තනාකාරං යථාසභාවතො ජානන්තං තං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනම්ව න ගණ්හාති, කිමඬගං පන අඤ්ඤන්ති. තෙන කාමාවචරකුසලානං නවත්තබ්බතා න වුත්තානි. අයං ‘‘ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස විසයභූතො අපගමො නාම එකො අත්ථො අත්ථි’’ති අනිච්ඡන්තානං ආචරියානං විනිච්ඡයො.

විපාකං පන න කස්සචි ආරම්මණං හොතීති විපාකං ආකාසානඤ්චායතනං විපාකාදීසු විඤ්ඤාණඤ්චායතනෙසු න කස්සචි ආරම්මණං හොතීති අත්ථො, තථා ආකිඤ්චඤ්ඤායතනඤ්ච නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස. යථා හි විපාකත්තිකෙ විපාකධම්මධම්මනෙව විපාකනවිපාකධම්මධම්මමූලකෙසු පඤ්භෙසු ‘‘ආකාසානඤ්චායතනකුසලං විඤ්ඤාණඤ්චායතනකුසලස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනකුසලං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනකුසලස්ස, තථා විපාකස්ස කිරියස්ස. ආකාසානඤ්චායතනකිරියං විඤ්ඤාණඤ්චායතනකිරියස්ස. ආකිඤ්චඤ්ඤායතනකිරියං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනකිරියස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො’’ති (පට්ඨා. 1.1.406, 410) වුත්තං, න තථා විපාකධම්මමූලකෙසු ‘‘ආකාසානඤ්චායතනආකිඤ්චඤ්ඤායතනවිපාකා විඤ්ඤාණඤ්චායතනනෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනවිපාකකුසලකිරියානං ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො’’ති වුත්තා. විපාකතො වුට්ඨන්තිවා විත්තස්ස

අභිනිහාරාසම්භවතොති විපාකං ආරම්භං කත්වා අභිනිහාරාසම්භවතොති අත්ථො.
විපාකස්ස හි ආරම්භං කත්වා නත්ථි අභිනිහාරොති.

අත්තනො ඛන්ධාදීනිති අරූපක්ඛන්ධෙ “ඛන්ධා” ති ගහෙත්වා ආදි-සද්දෙන
රූපං ගණ්හාති. අජ්ඣක්තං වා ගය්හමානං අහන්ති පඤ්ඤත්තිං ආදි-සද්දෙන
ගණ්හාති. එස නයො පරෙසං ඛන්ධාදිග්ගහණෙ ව. පුන පඤ්ඤත්තිග්ගහණෙන
කසිණවිහාරාදිඅනින්ද්‍රියබද්ධපාදායපඤ්ඤත්තිමාහ. ආදි-සද්දෙන වා අහං පරං
පණ්ණත්තිග්ගහණෙ සබ්බං උපාදායපඤ්ඤත්තිං. කම්මාදීසු කම්මං අජ්ඣක්තං,
කම්මනිමිත්තං උභයං, ගතිනිමිත්තං බහිද්ධාති දට්ඨබ්බං. අත්තනො සරීරෙ එව කිම්
භුත්වා නිබ්බත්තමානස්ස ගතිනිමිත්තම්පි අජ්ඣක්තං සියා. මල්ලිකාය කුම්මාසං
දදමානාය රඤ්ඤො අග්ගමහෙසිට්ඨානලාහං, සත්තතිමහාමත්තස්ස
හත්ථික්ඛන්ධගතස්ස අරහත්තප්පත්තිං, සුමනමාලාකාරස්ස ව පුප්ඵමුට්ඨිනා
පුප්පත්තස්ස පච්චෙකබොධිසච්ඡිකිරියං නිස්සාය හගවා සිතං පාත්වාකාසි.

ඉමස්මිං තිකෙ ඔකාසං ලහන්තීති පරිත්තාරම්මණානිතාරම්මණත්තිකෙසු
අලද්ධොකාසානි නවත්තබ්බානීති චුත්තානි, ඉධ පන නවත්තබ්බානි න භොන්ති,
අජ්ඣක්තාදීසු එකාරම්මණතං ලහන්තීති අත්ථො. එතානි හි පඤ්ච
සබ්බත්ථපාදකාකාසාලොකකසිණචතුත්ථානං කසිණාරම්මණත්තා,
බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථස්ස පඤ්ඤත්තිආරම්මණත්තා, ආනාපානචතුත්ථස්ස
නිමිත්තාරම්මණත්තා බහිද්ධාරම්මණානීති. සකායචිත්තානන්ති සකකායචිත්තානං,
තෙන පයොජනං නත්ථි, තස්මා න තං අජ්ඣක්තාරම්මණන්ති අත්ථො.
අනින්ද්‍රියබද්ධස්ස වා රූපස්සාති එත්ථ “තිස්සන්තං වා පඤ්ඤත්තින” න්ති ඉදම්පි
වා-සද්දෙන ආහරිතබ්බං, නයදස්සනං වා එතං දට්ඨබ්බං. ඊදිසෙ හි කාලෙ
බහිද්ධාරම්මණන්ති.

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1473. මානො ...පෙ.... එකධාවාති ඉදං අචුත්තප්පකාරදස්සනවසෙන චුත්තං,
අඤ්ඤථා මානො කාමරාගාවිජ්ජාසඤ්ඤාජනෙහි එකතො උප්පජ්ජතිති ද්විධාති
චත්තබ්බො සියා. එස නයො හවරාගාදීසු. තථා විචිකිච්ජාති එත්ථ තථාති එතස්ස
එකධාවාති අත්ථො.

1511. සසඬබාරිකෙසුති ඉදං කාමච්ඡන්දනීවරණස්ස තිහි නීවරණෙහි සද්ධිං
උප්පජ්ජනට්ඨානදස්සනමත්තං දට්ඨබ්බං, න නියමතො තත්ථ තස්ස තෙහි
උප්පත්තිදස්සනත්ථං ටීනමිද්ධස්ස අනියතත්තා. හෙට්ඨිමපරිච්ඡෙදෙනාති
උද්ධච්චස්ස සබ්බාකුසලෙ උප්පජ්ජනතො උද්ධච්චසහගතෙ ද්වෙ, අඤ්ඤෙසු
ටීනමිද්ධකක්කුච්චවිරහෙ තිණි හෙට්ඨිමන්තතො උප්පජ්ජන්තීති කත්වා “ද්වෙ
තිණි” ති චුත්තන්ති අත්ථො. යත්තකානං පන එකතො උප්පත්තියං නීවරණා වෙච

නීවරණසම්පයුත්තා වානි අයමත්ථො සම්භවති, හෙට්ඨිමන්තෙන තෙසං දස්සනත්ථං “ද්වෙ”ති වුත්තං. තතො උද්ධමපි පවත්තියං අයමත්ථො සම්භවති එවානි දස්සනත්ථං “කිං”ති වුත්තං. ද්වෙ කිංති ව ද්වෙ වා කිං වානි අනියමනිද්දෙසොති වත්තාරි වා පඤ්ච වානිපි විඤ්ඤායති. යත්ථ සහුප්පත්ති, තත්ථ නීවරණා වෙව නීවරණසම්පයුත්තා ව හොන්තිති එතස්ස වා ලක්ඛණස්ස දස්සනමෙතන්ති. යත්ථ වත්තාරි පඤ්ච ව උප්පජ්ජන්ති, තත්ථ වායමත්ථො සාධිතො හොති. එවඤ්ච කත්වා කිලෙසගොච්ඡකෙ ව “ද්වෙ තයො”ති වුත්තං. ලක්ඛණදස්සනවසෙන හි කිලෙසා වෙව කිලෙසසම්පයුත්තා ව වුත්තා, න සබ්බෙසං සම්භවත්තානං සරූපෙන දස්සනවසෙනාති.

යදි උද්ධව්වං සබ්බාකුසලෙ උප්පජ්ජති, කස්මා වුත්තං “උද්ධව්වනීවරණං උද්ධව්වසහගතෙ චිත්තුප්පාදෙ උප්පජ්ජති”ති? සුත්තන්තෙ වුත්තෙසු පඤ්චසු නීවරණෙසු අඤ්ඤනීවරණරහිතස්ස උද්ධව්වස්ස විසයවිසෙසදස්සනත්ථං. ඡට්ඨං පන නීවරණං අභිධම්මෙ ඉතරෙහි සහගතන්ති තස්ස අඤ්ඤනීවරණරහිතස්ස න කොචි විසයවිසෙසො අත්ථි, අත්තනා සහගතෙහි විනා උප්පජ්ජනට්ඨානාභාවා තදුපලක්ඛිතස්ස චිත්තුප්පාදස්ස අභාවා ව නත්ථෙව විසයවිසෙසො, තස්මා “තං සබ්බාකුසලෙ උප්පජ්ජති”ති වුත්තං. උද්ධව්වසහගතො පන වුත්තචිත්තුප්පාදො සෙසධම්මානං උද්ධව්වානුචත්තනභාවෙන තදුපලක්ඛිතො උද්ධව්වස්ස විසයවිසෙසො, තස්මා සබ්බාකුසලෙ උප්පජ්ජමානං උද්ධව්වං සාමඤ්ඤෙන “උද්ධව්වනීවරණ”න්ති ගහෙත්වාපි තං අත්තනො විසයවිසෙසෙන පකාසෙතුං “උද්ධව්වසහගතෙ චිත්තුප්පාදෙ උප්පජ්ජති”ති ආහ. එවඤ්ච පකාසනං විසයවිසෙසෙසු ලොභදොමනස්සසහගතසසඬාරිකච්චිකිච්ඡුද්ධව්වසහගතෙසු පඤ්ච නීවරණානි වචන්ථපෙත්වා තෙසං ඛ්‍යාපකභාවෙන ඡට්ඨං පකාසෙතුං කතන්ති වෙදිතබ්බං.

කෙචි පන “උද්ධව්වසහගතෙහි සාමඤ්ඤෙන සබ්බං උද්ධව්වං ‘උද්ධව්ව’න්ති ගහෙත්වා තෙන සහගතෙ චිත්තුප්පාදෙ”ති වදන්ති, අයං පනත්ථො න බහුමතො ද්වාදසමචිත්තුප්පාදස්ස විය සබ්බාකුසලචිත්තුප්පාදානං උද්ධව්වෙන අනුපලක්ඛිතත්තා, සති ව උපලක්ඛිතත්තෙ “අට්ඨසු ලොභසහගතෙසු”තිආදීසු විය අඤ්ඤෙසං චිත්තුප්පාදානං නිවත්තනත්ථං “ද්වාදසසු උද්ධව්වසහගතෙසු”ති වත්තබ්බත්තා. උද්ධව්වානුපලක්ඛිතත්තා පන සබ්බාකුසලානං අවිජ්ජානීවරණං විය ඉදම්පි “සබ්බාකුසලෙසු උප්පජ්ජති”ති වත්තබ්බං සියා, න පන වුත්තං, තස්මා වුත්තනයෙනෙව අත්ථො වෙදිතබ්බො. යස්මා ව අවිජ්ජානීවරණං විය උද්ධව්වනීවරණඤ්ච සබ්බාකුසලෙසු උප්පජ්ජති, තස්මා නික්ඛෙපකණ්ඩෙ “කාමච්ඡන්දනීවරණං උද්ධව්වනීවරණෙන නීවරණඤ්චෙව නීවරණසම්පයුත්තඤ්චා”තිආදි වුත්තං. තෙන එකස්මිංයෙව චිත්තුප්පාදෙ උද්ධව්වනීවරණං උප්පජ්ජතිති අග්ගහෙත්වා අධිප්පායො මග්ගිතබ්බොති.

කිලෙසගොච්ඡකෙ ලොභාදීනි දස කිලෙසවත්ථුනි ඉමිනා අනුක්කමෙන ඉධෙව අභිධම්මෙ ආගතාති. තස්මා ඉධෙව වුත්තස්ස උද්ධව්වකිලෙසස්ස අත්තනා සහ

වුත්තෙහි කිලෙසෙහි රහිතස්ස විසයවිසෙසො නත්ථිති විසයවිසෙසෙන පකාසනං
 අකත්වා “උද්ධව්වඤ්ඤා අහිරිකඤ්ඤා අනොත්තප්පඤ්ඤා සබ්බාකුසලෙසු
 උප්පජ්ජති”ති වුත්තං. කිලෙසා වෙව සංකිලිට්ඨපදනිද්දෙසෙ යස්මා සංකිලිට්ඨපදං
 කිලෙසසම්පයුත්තපදෙන අසමානත්ථං කෙවලං මලෙන උපතාපිතතං විබාධිතතඤ්ඤා
 දීපෙනි, තස්මා කිලෙසා වෙව කිලෙසසම්පයුත්තපදනිද්දෙසෙන සමානං නිද්දෙසං
 අකත්වා “තෙව කිලෙසා කිලෙසා වෙව සංකිලිට්ඨා වා”ති වුත්තං.

1577. ද්වෙ තයො කිලෙසාති එත්ථ “ද්වෙ තයොති හෙතුගොච්ඡකාදීසු
 වුත්තාධිකාරවසෙන රුළුභියා වුත්ත”න්ති කෙවි වදන්ති. යදි අත්ථං අනපෙක්ඛිත්වා
 රුළුභියා වුච්චෙය්‍ය, ගන්ථගොච්ඡකෙ ව “යත්ථ ද්වෙ තයො ගන්ථා එකතො
 උප්පජ්ජන්ති”ති වත්තබ්බං සියා. යඤ්ඤා වදන්ති “යත්ථ ද්වෙ තයො අඤ්ඤෙහි
 එකතො උප්පජ්ජන්තිති ඉමස්සත්ථස්ස සම්භවතො එකතො-සද්දො
 කිලෙසගොච්ඡකෙ සාත්ථකො, න හෙතුගොච්ඡකාදීසු තෙන විනාපි
 අධිප්පායවිජානනතො”ති, තම්පි න, හෙතුගොච්ඡකාදීසුපි නානාඋප්පත්තියං හෙතු
 වෙව හෙතුසම්පයුත්තාදිග්ගහණනිවාරණත්ථත්තා එකතො-සද්දස්ස, තස්මා
 රුළුභීඅන්වත්ථකථාරොපනඤ්ඤා වජ්ජෙත්වා යථාවුත්තෙනෙව නයෙන අත්ථො
 වෙදිතබ්බොති. ලොභො ජ්ඣාතිආදිනා ලොභපටිසමොභානං අඤ්ඤෙහි එකතො
 උප්පත්තිදස්සනෙනෙව තෙසම්පි ලොභාදීහි එකතො උප්පත්ති දස්සිතාති
 වෙදිතබ්බො. සෙසං උත්තානත්ථමෙවාති.

අට්ඨකථාකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

චත්තාරි ව සහස්සාති, පුන තිණි සතාති ව;
 අට්ඨසාලිනියා එතෙ, පදා ලිනත්ථජොතකා.

ධම්මමිත්තොති නාමෙන, සක්කච්චං අභියාචිතො;
 ආනන්දොඉති නාමෙන, කතා ගන්ථා සුබුද්ධිනාති.

ඉති අට්ඨසාලිනියා ලිනත්ථපදවණ්ණනා

ධම්මසඬගණි-මූලට්ඨකා සමත්තා.